

1857-1977

*Prezydium
Miejsciej Rady Narodowej
w Poznaniu*
nadaje

ODZNAKĘ HONOROWĄ MIASTA POZNANIA

*Muzeum Archeologicznemu
w Poznaniu*

*Przewodniczący
Miejsciej Rady Narodowej w Poznaniu*

Janusz Sokołowski

Poznań, dnia 17 października 1977 r.

Muzeum Archeologiczne w Poznaniu obchodziło 120-lecie swego powstania. Z tej okazji Prezydium Rady Narodowej miasta Poznania przyznało tej placówce „Honorową Odznakę miasta Poznania” za całokształt wszechstronnej działalności naukowej i oświatowej.

W ramach uroczystości rocznicowej w dniu 20 października 1977 r. odbyła się Sesja poświęcona przedstawieniu osiągnięć tej instytucji, należącej do najstarszych muzeów w Polsce. W niniejszym tomie znajdują się poszerzone materiały z Sesji, podsumowujące dorobek naukowy i upowszechnieniowy Muzeum Archeologicznego.

MUZEUM ARCHEOLOGICZNE W POZNANIU

FONTES
ARCHAEOLOGICI POSNANIENSES

ANNALES MUSEI ARCHAEOLOGICI POSNANIENSIS

VOL. XXVII (1976)

POZNAŃ

1 9 7 8

Rada Redakcyjna

Włodzimierz Błaszczyk (przewodniczący), Aleksander Dymaczewski
Stanisław Jasnosz (sekretarz), Jan Żak

Redaktor

Włodzimierz Błaszczyk

Sekretarz Redakcji

Stanisław Jasnosz

Adres Redakcji

ul. Wodna 27
61-781 Poznań

Ilustracje

Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu

Na okładce (str. I i IV):

Awers i rewers medalu okolicznościowego, wybitego z okazji 120-tej rocznicy założenia
Muzeum Archeologicznego w Poznaniu

Printed in Poland

M U Z E U M   A R C H E O L O G I C Z N E   -   P O Z N A Ń

Nakład 000+25 egz. Ark. wyd. 21,8. Ark. druk. 21,25+1 wkł. Papier druk. mat.
kl. III 80 g. Oddano do składania 2 III 1978 r. Druk ukończono w styczniu 1979 r.
Zamów. 561/123 J-3/1000. Cena 110,- zł

DRUKARNIA UNIwersytetu IM. A. MICKIEWICZA W POZNANIU

E R R A T A

strona	szpalta	wiersz	jest	winno być
8	—	19 od dołu	die Role	die Rolle
12	prawa	6 od góry	1969	1961
31	prawa	1 od dołu	Uścikowca	Uścikówca
32	nrawa	Ryc. 9	zoomorifczne	zoomorficzne
34	lewa	2 od dołu	„Materiały Archeologiczne”, t. 4:1963, s. 252 - 287	Otwarta osada halsztacka ludności kultury łużyckiej
35	prawa	15 od góry	stępnia	stępnie
48	—	Ryc. 9	(odwrócona o 180°)	
60	lewa	15 od dołu	wa, Poznań 1978	ka, Poznań 1978
61	lewa	9 od góry	tarzysk stwierdzono	tarzysku stwierdzono
62	lewa	17 od góry	Z. Podkowińska	Z. Podwińska
63	lewa	10 od góry	ośrodków	ośrodkach
63	prawa	17 od góry	określanym	określany
65	lewa	4 od dołu	Praehistorici	Praehistorici
65	lewa	15 od dołu	rejonie	w rejonie
66	lewa	11 od dołu	pod	od
66	lewa	11 od dołu	XII/III	XII/XIII
69	prawa	29 od góry	Przeprowadzone	Przeprowadzona
69	prawa	30 od góry	IMKM	IHKM
80	lewa	18 od góry	w pełni	w samęj
87	lewa	12 od góry	ska zawierające	ska zawierające
89	lewa	13 od dołu	potoku	Potoku
89	prawa	21 od dołu	Hannower	Hanower
90	lewa	20 od dołu	Hannowerze	Hanowerze
90	lewa	12 od dołu	24	34
91	lewa	24 od góry	księżnice	księżnice
92	prawa	26 od dołu	usunąć wiersz	
92	prawa	1 od dołu	zawartych	zwartych
95	—	Ryc. 4	czytelna pieczętkach	czytelna na pieczętkach
96	lewa	2 od góry	biblioteki Archeologii UAM	biblioteki Katedry Archeologii UAM
96	lewa	3 od góry	biblioteki	biblioteką
103	lewa	17 od góry	1976	1956
103	prawa	7 od góry	23	25
111	prawa	4 od dołu	motywają	motywacją
111	prawa	5 od dołu	częszczego	częstszego
113	prawa	26 od dołu	W walorach	O walorach
127	prawa	11 od dołu	Muzeów	Muzeów
139	prawa	9 od góry	Moskwą	Moskawą
152	lewa	6 od góry	kim, na największej z trzech wysp, zwanej Ostrowiem,	km od tego ostatniego, na rynnowym Jeziorze Lednic-
153	lewa	14 od dołu	K. Żurawski	K. Żurowski
153	prawa	8 od góry	1961	1968

SPIS TREŚCI

Włodzimierz Błaszczyk: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu w 120 rocznicę (1857-1977)	1
Andrzej Prinke: Rola Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w postępie badań nad epoką kamienia	17
Zbigniew Pieczyński: Badania Muzeum Archeologicznego w Poznaniu nad wczesną epoką brązu	24
Maria Zeylandowa: Wkład Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w badania nad kulturą lużycką w Wielkopolsce	28
Zbigniew Żurawski: Dorobek Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w badaniach nad kulturą pomorską	38
Stanisław Jasnosz: Osiągnięcia Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w badaniach nad okresami późnolateńskim i wpływów rzymskich	43
Krystyna Dębska-Luty, Eliza Naumowicz-Smigielska: Osiągnięcia Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w badaniach nad wczesnym średniowieczem	54
Zbigniew Karolczak: Badania Muzeum Archeologicznego w Poznaniu nad średniowieczną i nowożytną poznańską aglomeracją osadniczą	63
Aleksandra Lipińska, Wanda Tetzlaff: Zbiory i archiwum naukowe Muzeum Archeologicznego w Poznaniu	71
Wanda Tetzlaff, Anna Wojciechowska: Pracownie konserwacji zabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu	80
Lech Krzyżaniak: Dorobek Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w zakresie współpracy z zagranicą	86
Zofia Smoleniowa: Rola i zadania biblioteki Muzeum Archeologicznego w Poznaniu	91
Zenon Głogowski: Wkład Muzeum Archeologicznego w Poznaniu do rozwoju nowoczesnego wystawiennictwa archeologicznego	97
Zenon Głogowski: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu w służbie społeczeństwa	110
Ewa Stelmachowska: Współpraca Ośrodka Naukowo-Oświatowego Muzeum Archeologicznego w Poznaniu z młodzieżą szkół podstawowych, ponadpodstawowych i wyższych	113
Włodzimierz Błaszczyk: Dzieje Gnieźnieńskiego Oddziału Muzeum Archeologicznego w Poznaniu (1956-1972) i perspektywy jego rozwoju	117
Mateusz Łastowiecki: Działalność Rezerwatu Archeologicznego w Gieczu w latach 1963-1977	134
Stanisław Jasnosz: Archeologia w wystawiennictwie i zbiorach regionalnych placówek muzealnych w Wielkopolsce do roku 1976	138
<u>Kazimierz Malinowski</u> : A jednak Poznań był mecenasem sztuki	159
Stanisław Jasnosz: Jubileusz 120-lecia Muzeum Archeologicznego w Poznaniu	163

CONTENTS

Włodzimierz Błaszczyk: The Archaeological Museum in Poznań in its 120th anniversary (1857 - 1977)	1
Andrzej Prinke: Contribution of the Archaeological Museum in Poznań to the progress of the Stone Age studies	17
Zbigniew Pieczyński: Researches of the Archaeological Museum in Poznań of the Early Bronze Age	24
Maria Zeylandowa: Contribution of the Archaeological Museum in Poznań to the studies of the Lusatian Culture in Great Poland	28
Zbigniew Żurawski: Contribution of the Archaeological Museum in Poznań to the studies of the Pomeranian Culture	38
Stanisław Jasnosz: Achievements of the Archaeological Museum in Poznań in the studies of the La Tène and Roman Periods	43
Krystyna Dębska-Luty, Eliza Naumowicz-Śmigielńska: Achievements of the Archaeological Museum in Poznań in the studies of the Early Middle Ages	54
Zbigniew Karolczak: Studies of the Archaeological Museum in Poznań on the Medieval Poznań agglomeration	63
Aleksandra Lipińska, Wanda Tetzlaff: Collections and scientific archive of the Archaeological Museum in Poznań	71
Wanda Tetzlaff, Anna Wojciechowska: Conservation laboratories of the Archaeological Museum in Poznań	80
Lech Krzyżaniak: Results of the international cooperation of the Archaeological Museum in Poznań	86
Zofia Smoleniowa: Role and tasks of the library of the Archaeological Museum in Poznań	91
Zenon Głogowski: Contribution of the Archaeological Museum in Poznań to the development of the modern art of arranging archaeological exhibitions	97
Zenon Głogowski: The Archaeological Museum in Poznań in the service of the society	110
Ewa Stelmachowska: Cooperation of the Popularization Center of the Archaeological Museum in Poznań with the youth from the Primary, Grammar and High Schools	113
Włodzimierz Błaszczyk: History of the Gniezno Department of the Archaeological Museum in Poznań (1956 - 1972) and perspectives of its development	117
Mateusz Łastowiecki: The Archaeological Open-Air Museum at Giecz (Department of the Archaeological Museum in Poznań) and forms of its activity	134
Stanisław Jasnosz: Archaeology in the exhibitions and collections of the regional museums in Great Poland until 1976	138
Kazimierz Malinowski: And yet Poznań was a Maecenas of art	159
Stanisław Jasnosz: Jubilee of the 120th anniversary of the Archaeological Museum in Poznań	163

INHALTSVERZEICHNIS

Włodzimierz Błaszczyk: 120-jähriges Bestehen des Archäologischer Museums in Poznań	1
Andrzej Prinke: Rolle des Archäologischen Museums in Poznań in der Forschungsentwicklung über die Steinzeit	17
Zbigniew Picczyński: Forschungstätigkeit des Archäologischen Museums in Poznań über die frühe Bronzezeit	24
Maria Zeylandowa: Beitrag des Archäologischen Museums in Poznań zu den Forschungen über die Lausitzer Kultur in Großpolen	28
Zbigniew Zurawski: Anteil des Archäologischen Museums in Poznań an der Forschung über die Pommersche Kultur	38
Stanisław Jasnosz: Errungenschaften des Archäologischen Museums in Poznań in der Forschung über Spätlatène- und Kaiserzeit	43
Krystyna Dębska-Luty, Eliza Naumowicz-Smigiel ska: Anteil des Archäologischen Museums in Poznań an der Forschung über das frühe Mittelalter	54
Zbigniew Karolczak: Forschungen des Archäologischen Museums über die mittelalterliche und neuzeitliche Stadtglomeration in Poznań	63
Aleksandra Lipińska, Wanda Tetzlaff: Sammlungen und Fundarchiv im Archäologischen Museum in Poznań	71
Wanda Tetzlaff, Anna Wojciechowska: Konservierungswerkstätte im Archäologischen Museum in Poznań	80
Lech Krzyżaniak: Errungenschaften des Archäologischen Museums in Poznań in Rahmen der ausländischen Zusammenarbeit	86
Zofia Smoleniowa: Die Rolle und Aufgaben der Bibliothek des Archäologischen Museums in Poznań	91
Zenon Głogowski: Beitrag des Archäologischen Museums in Poznań zur Entwicklung der neuzeitlichen archäologischen Ausstellungswesen	97
Zenon Głogowski: Archäologisches Museum in Poznań im Dienst der Gesellschaft	110
Ewa Stelmachowska: Zusammenarbeit der wissenschaft-populären Abteilung des Archäologischen Museums in Poznań mit der Jugend der Volks-, Mittel- und Hochschulen	113
Włodzimierz Błaszczyk: Geschichte der Filiale in Gniezno des Archäologischen Museums in Poznań (1956 - 1972) und ihre Entwicklungsaussichte	117
Mateusz Łastowiecki: Tätigkeit des Archäologischen Reservates in Giecz in Jahren 1963 - 1977	134
Stanisław Jasnosz: Vorgeschichte in Sammlungen und Ausstellungen der Heimatmuseen in Großpolen	138
<u>Kazimierz Malinowski</u> : Poznań war doch ein Mäzen der Künste	159
Stanisław Jasnosz: Jubiläumsfeier anlässlich des 120-jährigen Bestehens des Archäologischen Museums in Poznań	163

Muzeum Archeologiczne w Poznaniu w 120 rocznicę (1857-1977)

Obchody jubileuszu 120 lat Muzeum Archeologicznego w Poznaniu sprzyjają dokonaniu retrospektywnego spojrzenia na przebytą drogę, na przyglądnięcie się osiągnięciom, zwróceniu uwagi na braki i wysunięcie ukierunkowanych tez dla dalszego jego rozwoju. Zanim jednak przejdę do omówienia tematu, sądzę, że na miejscu będzie przypomnieć choćby w największym skrócie, czym były muzea w XIX w. i na początku XX stulecia. Pozwoli to wyrobić sobie nasz właściwy osąd nad drogą jaką przebyło muzealnictwo w Polsce Ludowej.

W XIX w. muzea powstawały przeważnie ze społecznej inicjatywy różnych instytucji i organizacji, czasem władz miejskich lub wybitnych jednostek, w celu służenia określonym grupom społecznym, którym zależało na gromadzeniu i przekazywaniu społeczeństwu przedmiotów z bliższej lub dalszej przeszłości, czasem teraźniejszości — posiadających wartość dla grupy społecznej, narodu czy państwa, przedmiotów obrazujących kulturę umysłową i materialną danego środowiska. Zbieracze lub amatorzy regionalni szli najczęściej za głosem wewnętrznego nakazu, by uchronić od zniszczenia, względnie zapomnienia rzeczy w ich mniemaniu wartościowe, aby przekazać je dla potomności. Funkcja społeczna oddziaływania tych muzeów była jednak znikoma. Służyła przede wszystkim dla szczupłego grona koneserów sztuki, kolekcjonerów i miłośników regionu.

W Polsce Ludowej rola i funkcja muzeum jako instytucji została jasno określona i zagwarantowana prawnie ustawą z 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach, w której czytamy: „muzeum jest instytucją, która gromadzi, przekazuje, konserwuje i udostępnia dobra kultury w zakresie wiedzy, techniki i sztuki oraz ochrony przyrody, prowadzi badania naukowe i działalność oświatową w zakresie ustalonym statutem, a także współdziała w upowszechnianiu nauki i sztuki z instytucjami o podobnych celach”.

W tym sformułowaniu zawarta została cała współczesna treść dla działalności muzeum, w tym i archeologicznego.

Nikt już obecnie nie kwestionuje naukowego charakteru muzeów, które są instytucjami prowadzącymi badania naukowe, obok wykonywania podstawowych prac muzealnych, jak gromadzenia, zabezpieczania i udostępniania zbiorów, intensywnie prowadzonej działalności upowszechnieniowej.

Podobne koleje swojego historycznego rozwoju miało Muzeum Archeologiczne w Poznaniu. Początki jego związane są ściśle z dziejami Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Idea powstania zbiorów, które

miały stanowić zalążek „Muzeum Starożytności Polskich i Słowiańskich w Wielkim Księstwie Poznańskim”, wysunięta została przez grono miłośników starożytności skupionych przy Wydziale Nauk Historycznych i Moralnych, powstałych w ramach i jednocześnie z Towarzystwem w dniu 23 września 1857 r. W kilka miesięcy potem pierwsze sprawozdanie muzealne wymienia 100 zabytków archeologicznych, pochodzących głównie z darów społeczeństwa. Duże zainteresowania budziły wykopaliska rozpoczęte w 1845 r. na wyspie Ostrów na Jeziorze Lednickim i odkrycie w 1856 r. najstarszej w Polsce budowli przedromańskiego budownictwa z końca X w.

1. POCZĄTKI DZIAŁALNOŚCI

Pierwszy okres w działalności Muzeum jest okresem „zbieractwa”. Zaczyna się w 1857 r. i trwa do 1885 r. Konserwatorami zbiorów w tym czasie byli

Ryc. 1. Maksymilian Studniarski — pierwszy konserwator zbiorów archeologicznych (od 1857 r.)

Ryc. 2. Władysław Wierziński — trzeci konserwator zabytków archeologicznych (od 1866 do 1888)

kolejno: Maksymilian Studniarski (ryc. 1), Albin Górecki i Władysław Wierziński (ryc. 2). Kolekcja muzealna wzbogaca się wówczas o zabytki z halsztackiego cmentarzyska kultury łużyckiej wydobyte w Pałczynie k/Wrześni ofiarowane przez Seweryna Mielżyńskiego, dalej o około 180 zabytków pochodzących z badań amatorskich Antoniego Białeckiego, przeprowadzonych na cmentarzysku halsztackim kultury łużyckiej w Manieczkach k. Wrześni oraz daru Kazimierza Kantaka z cmentarzyska kultury łużyckiej z młodszego okresu brązu w Dobieszewku k. Szubina.

Za lata 1880 do 1882 lista ofiarodawców wynosiła 263 osoby, a w 1869 r. Dział Archeologiczny posiadał już 749 zespołów zabytków.

Na szczególne podkreślenie zasługuje fakt, że wśród ofiarodawców znajdowali się również chłopi. I tak w 1873 r. np. gospodarz Milewski z Białego Piątkowa ofiarował zabytki z grobu szkieletowego odkrytego na swoim gruncie. Natomiast w 1874 r. Ofierski, odlewca z Mrowina, ofiarował jeden z najpiękniejszych zabytków z brązu — znany napierśnik kultury pomorskiej.

W 1878 r. Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk wydało odezwę do społeczeństwa, która miała na celu większe spopularyzowanie potrzeby ochrony zabytków starożytności wśród społeczeństwa Wielkopolski

i przyczynić się do zwiększenia zbiorów (ryc. 3 - 6).

Do rzędu unikalnych znalezisk kompleksowych, które wpłynęły do zbiorów w tym czasie, zaliczyć należy skarb miedziany z młodszego okresu kamienia odkryty w naczyniu glinianym w Skarbienicach, gm. Żnin oraz parę miedzianych wołków połączonych jarzmem wraz z 8 siekierkami miedzianymi znalezionych w Bytyniu (gm. Kaźmierz), miecz z IV okresu epoki brązu z Odolanowa (gm. loco), skarb brązowy z wczesnego okresu żelaza, odkryty w Chobienicach (gm. Siedlec), brązowy posążek przedstawiający Izydę karmiącą Horusa — import prowincjonalno-rzymski znaleziony w Małachowie (gm. Witkowo), hełm żelazny, kryty blachą miedzianą, pozłacaną z Giecza (gm. Dominowo), wczesnośredniowieczny skarb srebrny z Gwiazdowa (gm. Kostrzyn) i inne.

Obecnie stanowią one ozdobę sal wystawowych Muzeum Archeologicznego w Poznaniu (za wyjątkiem posążka Izydy zaginionego w okresie II wojny światowej).

Omawiany okres zaznaczył się również w dziejach Wydziału Archeologicznego Towarzystwa Przyjaciół Nauk pierwszymi publikacjami naukowymi. Już w tomie pierwszym „Rocznika” tegoż Towarzystwa ukazała się praca A. Białeckiego o wykopaliskach w Manieczkach (ryc. 7) a w tomie drugim K. Szulca pt. „Budowle i usypiska Słowian pogańskich, ich rodzaje i znaczenie” (ryc. 8). Natomiast spod pióra najbardziej aktywnego, na trwałe zapisanego twórcy zbiorów archeologicznych H. Feldmanowskiego (działał w latach 1868 - 1885) wyszło opracowanie zbadanej przez niego osady wczesnośredniowiecznej w Pawłowicach (ob. gm. Rokietnica). Wprawdzie badania i publikacje z tego okresu były jeszcze sporadyczne, ale bezspornym osiągnięciem było zgromadzenie dość znacznej ilości zbiorów, zapoczątkowanie systematycznych badań wykopaliskowych, zorganizowanie wystawy archeologicznej z poznańskich zbiorów w Berlinie, uporządkowanie i skatalogowanie zbiorów, wydrukowanie apelu do społeczeństwa oraz rozwinięcie wszechstronnej działalności Komisji Archeologicznej, działającej w ramach Wydziału Historycznego Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

2. DZIAŁALNOŚĆ W LATACH 1885 - 1914

Okres ten zapoczątkowuje działalność dra B. Erzepkiego (ryc. 9), który po śmierci H. Feldmanowskiego obejmuje jako czwarty z kolei Urząd Konserwatora Zbiorów Archeologicznych, funkcjonującego w ramach Komisji Archeologicznej Wydziału Historycznego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

Dr B. Erzepki był Wielkopolaninem, tak samo jak i jego poprzednicy, a poprzez swoje wrodzone zdolności organizatorskie stworzył w zasadzie naukowe podwaliny dla archeologii w skali nie tylko Wielkopolski ale i całego kraju. Pod jego kierownictwem dotychczasowe badania amatorskie stopniowo przekształcają się w systematyczne prace wykopaliskowe i powierzchniowe. Osobiście B. Erzepki przeprowadził prace wykopaliskowe na cmentarzysku ciałopalnym kultury łużyckiej w Górzycach (gm. Czermín). Za jego konserwatorstwa obserwujemy znaczny wzrost zbiorów. W ciągu blisko trzydziestu lat wpisano 518

WYKOPALISKA W MANIECZKACH

ANTONI BIAŁECKI

Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciół Nauk
Poznań, 1885

Przeszło już rok temu, jak pierwszy raz zajmowałem się starożytnymi zabytkami, w Manieczkach odkrytymi. To co jednak o nich wstąpi powiedzieć się dało¹⁾, opartem być mogło na dorywczym przeglądzie, na przypadkowo prowadzonym poszukiwaniu. Obecnie zaszczycony rozkazem Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego, mając możność podjąć badania dokładnych, ukończenia ich w całości, spieszę zdać sprawę z takowych.

Jżeli poszukiwania archeologiczne mają przynieść istotny dla nauki pożytek, to niewątpliwie tylko wtedy, gdy wszelkie prowadzone będą według pewnych zasad stałych, z pewnym zorganizowanym porządkiem. Następnie, jak we wszystkim tak i tutaj rezultaty tylko na drodze porównania wykazać jest podobania. Oboż gdy i nas (ile mi wiadomo) bardzo mało przedsiębrano dotąd badań w tym celu z naprzód ułożonym planem, gily te badania bywały zwykle tylko cząstkowe, odkrycia przypadkowe, sążne że wykopaliska manieczkowskie jako przedstawiające dzisiaj pewną całość ukończoną, obejmującą wszystkie rodzaje swym wyzerpniętą, może uacze się stać się przydatnym, w niektórych jej punktach za nowo podług.

Ryc. 7. Karta tytułowa pracy A. Białeckiego, pierwszej publikacji archeologicznej Wydziału Archeologicznego Towarzystwa Przyjaciół Nauk

BUDOWLE I USYPALISKA
SŁAWIAN POGAŃSKICH.

ICH RODZAJE I ZNACZENIE

Zbiór i opisał

Kuzmierz Szulca.

I. Wstęp.

Na powierzchni naszej ziemi napotykałyśmy niezliczoną ilość najrozmaitszych budowli i usypaliisk ziemnych, olbrzymich niekiedy rozmiarów, które, lubo każdego swągę na siebie zwracają i wielu uczonych badań były przedmiotem, jedoskże dotąd pod względem celu, ku jakiemu zostały z tak ogromnym dąwignione mozolem, nie przestały być zagadką. Jan Potocki sprządził Zoryan Chodakowski czyli Adam Czarnocki, mędzowie nader światli, poświęcili całe prawie życie zbadaaniu tych usypaliisk, mianowicie dwóch ich rodzajom, tak nazwanym kurhanom i horodyszczom. Każdy z nich podjął się tej pracy w myśli, że potrafi za pomocą tych usypaliisk określić pierwotną siedzibę Słowian. Ale Potocki przekonał się, że usypaliska naszym kurhanom podobne znajdują się tak na zachodzie Europy jako i Azji, a Chodakowskiego zawistna śmierć nam zabrała, nim swe prace zdolał ukończyć i drukiem ogłosić. Kilka jego listów jednakże, które Heleni w Krakowie do publicznej podała wiadomości, rzęca więcej światła na przedmiot w nowie będnący, niż inne tego rodzaju publikacye, których Koszycie masami dostarczały, zamiast drukować w ich języku znajdujące się manuskrypta Chodakowskiego.

Z własnego widzenia nieznam i niemożę dokładnie poznać z dotychczasowych lubo nader starannych opisów, wszystkich rodzajów sztucznych wzgórz, jakie u nas istnieją; ale że jest łatwiej sprostować niedokładne pojęcie rzeczy, niż dać o niej wyobrażenie, niewiedząc co jest istotą rzeczy, która, badając etnografię, mythologię i pierwotne Słowian instytucye, miałem sposobność, jak wspomnam, w kilku ważnych przypadkach dostrzedz i uchwycić, ośmielam się przeto wyloszczyć tu sąd mój o wzgórzach w nowie będnących, aby wywołać przez to dokładne ich określenie. Sądzę bowiem, że kiedy będziemy mieli dokładny spis i opis wszystkich usypaliisk i budowli na naszej ziemi się znajdujących, to:

Ryc. 8. Karta tytułowa pracy K. Szulca wydrukowana w II tomie Rocznika Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk

Ryc. 9. Bolesław Erzepki — czwarty konserwator zbiorów archeologicznych w latach 1885 - 1914

Ryc. 10. Władysław Jażdżewski — przewodniczący Wydziału Archeologicznego Towarzystwa Przyjaciół Nauk od 1886 - 1891

pozycji. W dalszym ciągu, choć nie wyłącznie, zbiory wzrastały drogą darów, m.in. z wykopalisk z cmentarzyska kultury łużyckiej z V okresu epoki brązu w Lipiu (gm. Miłosław) oraz cmentarzyska z okresu rzymskiego w Poznaniu-Szelągu i w Siemianicach (gm. Łęka Opatowska).

Do cennych nabytków tego okresu zaliczyć trzeba miecz brązowy z II okresu brązu z Radzimia (gm. Oborniki) kilka większych skarbów brązowych z I okresu epoki brązu z Granowa (gm. loco), z II okresu z Grodnicy (gm. Borek Wlkp.), z IV okresu z Kowalewka (gm. Oborniki), z V okresu ze Słupów (woj. Włocławek) i z wczesnej epoki żelaza z Łuszkowa (gm. Krzywina), dalej dwa halszackie importowane naczynia brązowe znalezione w Choryni (gm. Kościan), wiadro cisowe z okuciem brązowym odkryte w jednym z grobów szkieletowych z młodszego okresu rzymskiego w Poznaniu-Szelągu, skarb monet i ozdób srebrnych z V w. n.e. z Siedlikowa (gm. Ostrzeszów) i wiele innych.

Dzięki staraniom Erzepkiego w 1895 r. trafił do Muzeum znaczny zbiór zabytków z kolekcji Władysława Jażdżewskiego (ryc. 10) oraz w 1901 r. zabytki zebrane z kilku miejscowości w dawnym powiecie inowrocławskim, ofiarowane Muzeum przez Teofila Trąpczyńskiego. W 1909 r. przekazany został zbiór Hipolita i Stanisława Turnów z Objezierza oraz wielki zbiór Zbigniewa Węsierskiego-Kwileckiego z Wróblewa.

Dla wszystkich zbiorów B. Erzepki założył w 1885 r. księgi inwentarzowe oraz katalog miejscowości, z których Muzeum posiadało zabytki. Przeprowadził też po raz pierwszy konserwację zabytków metalowych i również po raz pierwszy w dziejach Muzeum rozpoczął systematyczne publikowanie materiałów archeologicznych.

Wśród wydawnictw na pierwszy plan wysuwają się „Zapiski Archeologiczne”, których ukazało się 5 zeszytów, a które były organem reaktywowanej w 1879 r. Komisji Archeologicznej, przemianowanej w 1897 r. na Wydział Archeologiczny Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Celem wydawanych „Zapisków” było opublikowanie w „Albumie fotograficznym” najcenniejszych naukowo zabytków poznańskiego Muzeum (ryc. 11).

Doniosłość publikacji w języku polskim należy docenić przede wszystkim dlatego, iż w Poznaniu ukazywały się silnie popierane przez ówczesne władze również wydawnictwa niemieckie. Niektóre materiały archeologiczne publikowane były na łamach 29 roczników „Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Posen”, ukazujących się w latach 1885 do 1915. Między innymi już w pierwszym roczniku ukazał się artykuł H. Ehrenberga o urnach z Bytkowa (gm. Rokietnica) a w 1889 r. praca K. Tiessa o wykopaliskach i zbiorach z regionu śremskiego. W „Historische Monatsblätter für die Provinz Posen”, wydanych przez A. Warschauera od 1900 r., w zeszytach 5 ukazała się praca J. Łęgowskiego pt. „Przedhistoryczne cmentarzysko koło Łęgowa, pow. Wągrowiec”.

Do niezwykle cennych wydawnictw z końca XIX w. zaliczyć należy „Album Zabytków Przedhistorycznych Wielkiego Księstwa Poznańskiego w Muzeum Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu”, zeszyt I z 1893 r.

Ryc. 11. Karta tytułowa I zeszytu „Zapisków Archeologicznych” z 1887 r.

Ryc. 12. Karta tytułowa „Albumu Zabytków Przedhistorycznych Wielkiego Księstwa Poznańskiego w Muzeum Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu”, zeszyt I z 1893 r.

rzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu", który ukazał się w 4 zeszytach (1887 - 1890), równocześnie w języku polskim i niemieckim (ryc. 12). Nieco materiałów archeologicznych zawierają również „Zeszyty Regionalne” wychodzące w Lesznie w latach 1906 - 1918 oraz roczniki „Mannus” ukazujące się w latach 1909 - 1942 w Würzburg-Leipzig.

Zgromadzone zbiory w magazynach i na wystawie zostały uporządkowane według epok. Służyły one miejscowemu społeczeństwu popularyzując dzieje regionu oraz licznie korzystającym z nich badaczom z Niemiec, Czechosłowacji, Węgier, Danii i Francji. W latach 1892 - 1911 ze zbiorami archeologicznymi zapoznało się 35 167 zwiedzających. Cyfra ta najlepiej obrazuje, że B. Erzepki osiągnął postawiony sobie cel — spopularyzowanie archeologii. Utworzone Muzeum nie było jedyną placówką gromadzącą zbiory archeologiczne. W 1885 r. zostało bowiem założone przez Niemców Towarzystwo Historyczne Prowincji Poznań (Historische Gesellschaft für die Provinz Posen). Towarzystwo to w 1894 r. tworzy Muzeum Prowincjonalne (Kaiser-Friedrich-Museum), które przejmuje zbiory archeologiczne wraz z katalogiem. Kierownikiem działu przedhistorycznego tego Muzeum został Erich Blume, którego zasługą jest wydanie drukiem w 1908 r. katalogu zbiorów archeologicznych Muzeum Prowincjonalnego w Poznaniu.

Na okres działalności B. Erzepkiego przypada również rozbudowa Muzeum. W 1905 r. dzięki hojnemu mecenasowi przemysłowca Romana Plewkiewicza oraz wydatnej pomocy hr. S. Łęckiego przystąpiono do rozbudowy gmachu Towarzystwa przy ul. Mielżyńskiego a po jego zbudowaniu w 1908 r. znacznie powiększyła się powierzchnia dla zbiorów archeologicznych.

3. MUZEUM ARCHEOLOGICZNE W LATACH 1914 - 1939

Nowy etap działalności Muzeum Archeologicznego rozpoczyna się z dniem 1 maja 1914 r., tj. z chwilą powierzenia prof. Józefowi Kostrzewskiemu kierownictwa Działu Archeologicznego (ryc. 13). J. Kostrzewski dzięki swojej gruntownej wiedzy, nabytemu doświadczeniu oraz niezwyklej pracowitości, energii i zdolnościom organizacyjnym zdołał w ciągu kilku lat przekształcić Dział Archeologiczny w prawdziwy warsztat naukowo-badawczy i wprowadzić nowoczesne metody upowszechniania wiedzy o przeszłości. Znacznie rozwinął on badania systematyczne, a przede wszystkim powierzchniowe. Prowadził je nie tylko na terenie Wielkopolski, ale także na Pomorzu i Śląsku. Przyczyniły się one do powiększenia zbiorów muzealnych przeciętnie o 335 pozycji rocznie.

Badaniami wykopaliskowymi objęto w tym czasie kilkadziesiąt obiektów z wszystkich niemal okresów przedziejowych, od młodszej epoki kamienia poczynając aż do wczesnego średniowiecza.

W 1919 r. J. Kostrzewski objął również Katedrę Archeologii na Uniwersytecie Poznańskim i utworzył Instytut Prehistoryczny. Pełnienie tych dwóch funkcji, kierownika Muzeum i kierownika Katedry Archeologii w jednej osobie będzie miało miejsce z przerwą

okupacyjną aż do przejścia w 1958 r. na emeryturę. Skupienie w jednym ręką tych dwóch funkcji okazało się bardzo korzystne dla obu instytucji i dla archeologii Polski.

Osiągnięcia tego okresu w zakresie badań znajdują swój wyraz w drugiej części niniejszego opracowania. Nie sposób jednak nie wymienić jednego z najgłośniejszych odkryć tamtych lat w skali kraju i Europy, mianowicie prac wykopaliskowych rozpoczętych w 1933 r. na sławnym grodzie prasłowiańskim kultury łużyckiej z okresu halsztackiego w Biskupinie (gm. Gąsawa). Prace te miały niespotykany na tamte czasy rozmach i prowadzone były bez przerwy aż do 1939 r.

Do oczywistych osiągnięć tamtego okresu zaliczyć należy również usystematyzowanie zbiorów, ułożenie ich w porządku chronologicznym, zgodnie z ówczesnymi osiągnięciami naukowymi, uwzględniając także podział na znane wówczas grupy kulturowe oraz tworząc nowe.

Nie sposób w kilku słowach scharakteryzować wszystkich osiągnięć tamtego czasu. Faktem jest bezspornym, że po J. Kostrzewskim — najwybitniejszym polskim archeologu — pozostało około 1000 opublikowanych prac, rozpraw, artykułów i recenzji. Już w zaraniu swojej działalności, w 1917 r. wydał przewodnik po Muzeum pt. „Przechadzka po Muzeum Mielżyńskich” (ryc. 14). W 1916 r. założył Towarzystwo Muzealne (ryc. 15) mające na celu zbliżenie społeczeństwa do Muzeum i rozpoczął wydawanie własnego organu pt. „Zapiski Muzealne”. W 1922 r. powołał do życia działające do dzisiaj Polskie Towarzystwo Prehistoryczne obecnie Polskie Towarzystwo Archeologiczne i Numizmatyczne.

Na nową drogę weszło Muzeum w 1924 r., tj. z chwilą ostatecznego połączenia zbiorów dwóch instytucji, tj. Muzeum Wielkopolskiego i Towarzystwa Przyjaciół Nauk i utworzenia Działu Przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego. Dla Działu Przedhistorycznego przeznaczono pomieszczenia w gmachu Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk przy ul. Mielżyńskiego (ryc. 16).

Nowootwarty w gmachu przy ul. Mielżyńskiego dnia 29 czerwca 1924 r. Dział Przedhistoryczny z miejsca rozwinął szeroką akcję badawczą, wystawienniczą, popularyzatorską i organizacyjną. W latach 1924 - 1939 zbiory archeologiczne powiększyły się o 5096 pozycji inwentarza.

Chcąc dać choćby najzwięźlejszy i najbardziej zasadniczy przegląd uzyskanych w tym czasie cennych okazów, wymienić trzeba: kilka kościanych narzędzi mezolitycznych kultury maglemoskiej i kundajskiej z Biskupina, m.in. sztylet zdobiony, dalej wiostło drewniane z osady nawodnej kultury pucharów lejkowatych w Szlachcinie (gm. Środa), sztylet brązowy z II epoki brązu z Czeszewa (gm. Miłosław), miecze brązowe typu węgierskiego z IV okresu z Podniestrzan k. Borka w ZSRR, brązowa zapinka płytowa z tarczami spiralnymi z okolic Gołuchowa, kolczyk nerkowaty, naramiennik brązowy ze śladami reperacji odkryty w okolicy Chojnic oraz napierśnik brązowy kultury pomorskiej z Więckowych (woj. Gdańsk), dwa skarby brązowe z III okresu epoki brązu odkryte w Witoldzinie (gm. Szamotuły) i w Raczycach (gm. Odolanów), dwa dalsze skarby z V okresu z Janowca,

Ryc. 13. Józef Kostrzewski — pierwszy z wykształcenia prehistoryk zatrudniony w Muzeum jako kierownik a następnie dyrektor Muzeum w latach 1914 - 1958

(woj. Bydgoszcz), trzy skarby halsztackie ze Środy Wlkp., Stanomina (gm. Dąbrowa Biskupia) i ze Zwierzynca (gm. Kórnik) oraz skarb żelazny z tego samego okresu odkryty w Szczonowie (gm. Żerków), bogato zdobioną ornamentem inkrustowanym popielnicę glinianą kultury pomorskiej z Grabowa (woj. Gdańsk), późnolateński miecz żelazny z pochwą odkryty w Łągowie (gm. Krzywiń), sporo cennych zabytków z okresu rzymskiego: wisiorek złoty z Droszewa (gm. Nowe Skalmierzyce), naczynia gliniane toczone na kole odkryte w Poznaniu przy ul. Krańcowej, phallus brązowa z Lewkowa (gm. Ostrów) i trzy importowane posążki brązowe z okolic Świdnicy na Dolnym Śląsku, skarb monet rzymskich z okolic Piwoniec (gm. Mikstat) i część drugiego skarbu z Malkowic (woj. Kielce), denar srebrny Antoniusa Piusa ze Słupcy, srebrną monetę Trajana z Barda (gm. Września) dwie monety złote Maksymiliana odkryte w Młyniskach k. Trembowli w ZSRR i Marka Aureliusza odkryte w Borówku (gm. Gąsawa), dwa wczesnośredniowieczne srebrne kabłączki skroniowe typu pomorskiego ze Skrobacza (woj. Bydgoszcz), sierp żelazny w oprawie rogowej z Gniezna, bogaty skarb srebrny z Dzierżnicy (gm. Dominowo), trzy dalsze niestety niekompletne, wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Łądka (woj. Konin), z Osińca (gm. Gniezno) i z Poznania-Malty oraz nie-datowaną dłubankę drewnianą odkrytą w Nowym Wiecu (woj. Gdańsk).

Dla wszystkich zbiorów założony został katalog naukowy i archiwum fotograficzne.

W zakresie prac edytorskich w 1919 r. J. Kostrzewski tworzy rocznik „Przegląd Archeologiczny” o charakterze ogólnopolskim, w 1926 zakłada nowe wydawnictwo „Z otchłani wieków”, wydaje szereg prze-

PRZECHADZKA W MUZEUM MIELŻYŃSKICH

POPULARNY PRZEWODNIK PO ZBIORACH
TOWARZYSTWA PRZYJ. NAUK.

WYDANIE II.

CENA 30 PEN.

POZNAŃ 1918.

CZCIONKAMI Drukarni Nakładowi Bracia Winiewiczów
(Właściciel Józef Winiewicz) ul. Berlińska No. 1.

Ryc. 14. Karta tytułowa przewodnika po zbiorach Towarzystwa Przyjaciół Nauk, pt. „Przechadzka po Muzeum Mielżyńskich

Przystępując do

»Towarzystwa Muzealnego«

założonego celem popierania i rozwoju Muzeum im. Mielżyńskich oraz ułatwienia jaknajszerszym warstwom wstępu do muzeum.

Członkowie „Tow. Muzealnego“ mają prawo:

- 1) bezpłatnego wstępu do muzeum;
- 2) korzystania z biblioteki „Tow. Przyj. Nauk“ (na miejscu bezpłatnie, przy wypożyczeniu zaś książek do domu, za znacznie niższą kaucją [5 zamiast 15 mk.]);
- 3) otrzymania przy końcu roku ozdobnego „wydawnictwa pt. „Zapiski Muzealne“, zawierającego ilustrowane opisy cenniejszych zabytków muzealnych oraz sprawozdania z rozwoju muzeum i działalności „Tow. Muzealnego“;
- 4) nabywania wszelkich innych wydawnictw „Tow. Muzealnego“ oraz publikacji „Tow. Przyj. Nauk“ po cenie kosztów druku.

Członkiem „Tow. Muzealnego“ może zostać każdy, pragnący pracować w myśl celów Towarzystwa i przyjęty przez Zarząd. Składka roczna wynosi najmniej 3 mk. Można jednak przystąpić od razu jako członek *dożywotni*, płacąc jednorazowo z góry minimalnie 100 mk.

Zgłoszenia kandydatur do „Tow. Muzealnego“ przyjmuje sekretarz Dr Józef Kostrzewski w Poznaniu (ul. Wiktorji 26-27). Składki i dary przysyłać należy do banku Brzeskiego & Żalskiego w Poznaniu (ul. Nowa, Bazar).

Ryc. 15. Fotokopia apelu „Towarzystwa Muzealnego“

wodników po wystawach, a osobiście publikuje wyniki swoich badań w około 500 pracach i artykułach, które ukazują się drukiem do 1939 r. W tym też czasie kształci na Uniwersytecie Poznańskim nową kadrę archeologów, którzy podejmą pracę w Instytucie Prehistorycznym i w Muzeum. M.in. pracowali lub praktykę muzealną odbywali: A. Karpińska, J. Delekta, W. Hensel (obecny dyrektor Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN), R. Jamka (nieżyjący dziś profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego), K. Jażdżewski (obecny dyrektor Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi), B. Kostrzewski (nieżyjący dziś dyrektor Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1958 - - 1968), Z. Rajewski (nieżyjący dyrektor Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie), T. Waga, J. Żurek i inni.

W zakresie wystawienniczym w tym czasie mamy do odnotowania duże ożywienie. Obok wystawy stałej stale reorganizowanej i uzupełnianej organizowano w tym czasie także wystawy zmienne. Po raz pierwszy w dziejach Muzeum taką wystawę otwarto w 1927 r. Był to pokaz nowych nabytków uzyskanych z badań, a także ze zbiorów prywatnych, m.in. Fundacji Kórnickiej hr. J. Żółtowskiego z Czacza. Ostatnia wystawa została zorganizowana w 1939 r. w gmachu Muzeum Wielkopolskiego, a przedstawiała ona wyniki badań wykopaliskowych przeprowadzonych na wczesnośredniowiecznych grodziskach w Poznaniu, Gnieźnie, Kłecku, Biskupinie i osadzie w Niestronnie (gm. loco).

Ryc. 16. Gmach Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk przy ul. Mielżyńskiego. Skrzydło, w którym znajdowało się Muzeum Prehistoryczne

4. MUZEUM W LATACH 1939 - 1945

Okres okupacji nazistowskiej trwającej 5 lat przynosi z jednej strony zahamowanie dotychczasowego rozwoju Muzeum, a z drugiej pewne nasilenie prac zmierzających do udowodnienia — na podłożu emocjonalnym — że tzw. Kraj Warty w pierwszym rzędzie zamieszkiwały, przynajmniej od okresu późnorzymskiego, plemiona pragermańskie. Te cele realizowali ówcześni dyrektorzy utworzonego Landesamt für Vorgeschichte, równocześnie pełniący funkcje konserwatorów zabytków archeologicznych (ryc. 17).

Obowiązki kierowników pełnili kolejno: dr Ernst Nickel, prof. dr inż. Hans Schleiff, dr Walter Kersten oraz dr Günter Thaeringen. Do utworzonego Muzeum dołączono jako filię Muzeum w Kaliszu oraz włączono część zbiorów z muzeów w Kaliszu, Wieluniu i Włocławku oraz znaczną część z muzeów archeologicznych w Warszawie i Łodzi oraz zbiory z Zakładu Antropologii Uniwersytetu Poznańskiego, a następnie nawet prywatne kolekcje prof. Z. Zakrzewskiego (Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Archeologicznych w Poznaniu) i hr. J. Żółtowskiego z Czacza. Wyodrębniono natomiast i przekazano do Muzeum w Gdańsku zbiory z systematycznie zbadanych osad i cmentarzysk w Rzucewie i Oksywiu (woj. Gdańsk), w Odrach (woj. Bydgoszcz), w Chełmży (woj. Toruń) i inne, które niestety przepadły w czasie działań wojennych.

Mimo, iż w latach 1940 - 1944 zbiory Muzeum powiększyły się o 795 pozycji, to jednak wzrost ich pochodził głównie z włączonych doń anektowanych zbiorów. Z badań pochodziły wyłącznie zbiory z dwóch cmentarzysk z okresu rzymskiego, z których jedno w Słopianowie (gm. Obrzycko) badali kolejno w 1941 r. dr W. Heym i dr W. Kersten, a drugie w Koninie eksplorowała w 1942 r. dr E. Schlicht.

Muzeum zatrudniało 8 pracowników naukowych i 31 pracowników technicznych i administracyjnych, w

Ryc. 18. Widok na część zbiorów zniszczonych przez Niemców

tym 15 Polek i Polaków. Kadra muzealna przetłumaczyła na j. niemiecki prawie całe archiwum naukowe i kilka zasadniczych pozycji bibliograficznych, głównie pióra J. Kostrzewskiego.

W 1944 r. w obawie przed bombardowaniem wywieziono znaczną ilość zbiorów, które razem z książkami i katalogami kartkowymi przechowywano początkowo w Zakładzie Starców w Śremie, później w kościele parafialnym w Tomicach pod Poznaniem, a następnie w schronie nr 701 pod Międzyrzeczem, skąd wywieziono je do kopalni soli w Grossleben koło Brunszwiku. Około 100 najcenniejszych zabytków złotych i srebrnych zostało oddanych na przechowanie najpierw do filii poznańskiego Banku Rzeszy, później po ich wycofaniu oddano pod opiekę K. Zimmermannowi, kierownikowi Zakładu dla Starców w Śremie. W trakcie walki o wyzwolenie Poznania poważnie zostały zniszczone pomieszczenia muzealne, a część zbiorów i dorobku naukowego bezpowrotnie przepadło (ryc. 18).

5. MUZEUM W POLSKIEJ RZECZYPOSPOLITEJ LUDOWEJ

W dziejach Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w Polsce Ludowej wyróżnić można cztery fazy rozwoju organizacyjnego.

Pierwsza z nich trwała od 1945 do 1950 r. i wiązała

Ryc. 17. Tablica przemianowana przez Niemców na „Landesamt für Vorgeschichte im Reichsgau Wartheland” Muzeum Archeologicznego w Poznaniu

Ryc. 19. Widok ogólny na gmach Oddziału Muzeum Archeologicznego w Gnieźnie, przy ul. Św. Jana

Ryc. 20. Bogdan Kostrzewski — dyrektor Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1958 - 1968

się zasadniczo z odbudową Muzeum po zniszczeniach wojennych. Ogrom zniszczeń był tak duży, że trzeba było aż 5 lat, aby przeprowadzić najważniejsze prace budowlane, porządkowe i inwestycyjne oraz rewindykacyjne w zakresie zbiorów archeologicznych, naukowego archiwum i specjalistycznego księgozbioru. Faza ta rozpoczęła się natychmiast po wyzwoleniu, z chwilą powrotu do Poznania z tułaczki, w dniu 3 marca 1945 r., prof. J. Kostrzewskiego.

Na lata od 1950 do 1958 przypada faza druga. W 1950 r. Muzeum zostaje usamodzielnione i przechodzi pod bezpośredni nadzór Centralnego Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki. W tym też roku zmienia swoją nazwę z Muzeum Prehistorycznego na Archeologiczne. Okres ten charakteryzuje się pełną stabilizacją organizacyjną oraz prężną działalnością naukową i oświatową. W 1956 r. utworzony został nowy Oddział Muzeum w Gnieźnie wraz z wystawą obrazującą początki Gniezna — pierwszej stolicy Państwa Polskiego (ryc. 19).

Trzecia faza zaczyna się z dniem 1 stycznia 1958 r. i trwa do 1968 r., tj. do momentu odbudowy po zniszczeniach wojennych i przejęcia w użytkowanie nowego gmachu — Pałacu Górków. W okresie tym w ramach decentralizacji bezpośredni nadzór nad Muzeum przejmuje Urząd Miejski w Poznaniu. W 1958 r. po przejściu na emeryturę prof. J. Kostrzewskiego, dyrektorem Muzeum zostaje jego syn doc. dr B. Kostrzewski (ryc. 20).

W 1963 r. po przeprowadzeniu prac wykopaliskowych na grodzisku w Gieczu, utworzony zostaje jeszcze jeden nowy Oddział Muzeum Archeologicznego w Poznaniu — Rezerwat w Gieczu. Oddział ten jest

Ryc. 21. Widok z lotu ptaka, fragment grodziska z reliktem rotundy i palatium oraz na budynek muzealny Rezerwatu Archeologicznego w Gieczu, gm. Dominowo

wspaniałym przykładem łączenia atrakcyjnej formy samego reliktu archeologicznego w postaci grodziska i odkrytych elementów architektury romańskiej „in situ” z tradycyjną formą ekspozycji w specjalnie w tym celu zbudowanym budynku muzealnym (ryc. 21).

Fazę tę zamyka urządzenie w nowej siedzibie — Pałacu Górków — stałej wystawy pt. „Pradzieje Wielkopolski”, a zarazem zmiana na stanowisku dyrektora placówki. Kierujący nią przez 10 lat doc. dr B. Kostrzewski, po zakończeniu odbudowy pałacu i jego zagospodarowaniu, rezygnuje ze względów zdrowotnych ze stanowiska dyrektora, a od 15 lutego 1969 r. kierownictwo placówki obejmuje dr W. Błaszczuk (ryc. 22 i 23).

W 1973 r. zostaje utworzony jeszcze jeden Oddział Muzeum — Rezerwat Archeologiczno-Architektoniczny na Starym Mieście w Poznaniu przy zbiegu ul. Stawnej i Garbary. Uroczyste jego otwarcie nastąpiło w dniu 19 X 1973 r., z okazji 720 rocznicy nadania praw miejskich Poznaniowi, w obecności uczestników Ogólnopolskiego Sympozjum poświęconego tematowi: „Początki rozwój Starego Miasta w Poznaniu do XV w. w świetle źródeł archeologicznych i architektoniczno-urbanistycznych”.

Otwarty on został w miejscu przeprowadzonych badań wykopaliskowych na osadzie Św. Gotarda — dającej początek miastu lokacyjnego i w miejscu gdzie powstały najstarsze budynki murowane klasztoru dominikańskiego oraz gdzie przebiegały mury obronne Starego Miasta w Poznaniu (ryc. 25 i 26).

Globalnie dorobek Muzeum przedstawia się następująco: Po uporządkowaniu zbiorów, opracowaniu za-

ległych blisko 7000 kart katalogowych, zwiezieniu rozproszonych zabytków i zainwentaryzowaniu 1786 pozycji w inwentarzach muzealnych przystąpiono natychmiast do prac wykopaliskowych.

Do najcenniejszych zabytków, które w tym czasie powiększyły zbiory muzealne zaliczyć należy: skarb srebrny z Modlicy (gm. Pyzdry) z XI w., część znanego skarbu srebrnego z X w. z Dzierznicy, naczynia wczesnośredniowieczne z Radzimia z X lub XI w. z unikalnym ornamentem schematycznym dwóch postaci ludzkich i inwentarz z 3 systematycznie zbadanych cmentarzysk: z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego w Sokolowicach (gm. Przemęt), z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Wymysłowie (gm. Krobia) i z okresu rzymskiego w Młodzikowie (gm. Krzykosy).

W następnych latach Muzeum Archeologiczne w Poznaniu już jako upaństwowione powiększa swoje zbiory przeciętnie o 400 pozycji rocznie osiągając aktualnie 19 225 pozycji, tj. około 200 000 zabytków z wszystkich epok, okresów i kultur.

Do najcenniejszych nabytków z tych lat zaliczyć należy: miecz brązowy z IV okresu epoki brązu z Niewiemka (gm. Budzyń), skarb brązowy z tego samego okresu odkryty w Chłapowie (gm. Dominowo) dwa duże skarby brązowe, z których jeden z Poznania-Starołęki datowany jest na V okres, a drugi z Uścikowca (gm. Oborniki) pochodzi z okresu halstackiego, zespół zabytków z grobu „książęcego” odkrytego w Łęgu Piekarskim (gm. Dobra), wśród nich zaś szereg importów prowincjonalno-rzymskich, dwa puchary srebrne, misa szklana i kilka naczyń brązowych, mały wczesnośredniowieczny skarb odkryty

Ryc. 22. Odbudowa po zniszczeniach wojennych Pałacu Górków z 1548 r. dokonana w latach 1958 - 1968

wraz z naczynkiem w Wesółkach (gm. Szczytniki), część innego skarbu z Łądka datowanego na X w., fragment ozdoby srebrnej ze stylizowaną parą końskich głów odkryty w Poznaniu, brązową wagę składaną z nieznannej miejscowości na Pomorzu i inne. Po raz pierwszy po wojnie Muzeum zdobyło kilka zabytków złotych w postaci kolczyków spiralnych z I okresu epoki brązu odkrytych w czasie badań w Łękach Małych (gm. Poniec).

Badania wykopaliskowe rozwinęły się w tym czasie na niespotykaną dotychczas skalę. Muzeum aktywnie włączyło się do badań wykopaliskowych nad polskim wczesnośredniowieczem, w ramach ogólnopolskiej akcji przygotowującej obchody rocznicy Tysiąclecia Państwa Polskiego przypadającego na 1966 r. Podejmowane też były liczne badania powierzchniowe przynoszące każdego roku po kilkaset nowoodkrytych stanowisk z wszystkich epok archeologicznych.

Rozwinięta została na dotychczas niespotykaną skalę działalność edytorska. Obok wychodzącego czasopiśma „Z otchłani wieków” (Muzeum wydawało do 21 tomu) od 1950 r. rozpoczął się ukazywać rocznik Muzeum pod nazwą „Fontes Praehistorici” a od III tomu „Fontes Archaeologici Posnanienses” (ryc. 24). Zapoczątkowanie stałego, ukazującego się już nieprzerwanie od 27 lat wydawnictwa, było dużym wydarzeniem naukowym Muzeum podnoszącym nie tylko jego rangę, ale przede wszystkim umożliwiającym w zasadniczy sposób pracownikom naukowym Muzeum publikowanie we własnym wydawnictwie wyników przeprowadzonych prac wykopaliskowych.

W 26 rocznikach formatu A4 ukazało się łącznie 426 publikacji. Materiały te wydrukowano na 6605 stronach o objętości prawie 1000 arkuszy wydawniczych.

Do niewątpliwie ważnych pozycji w zakresie wydawniczym należy zaliczyć ukazujące się od 1969 r. tomiki „Biblioteki Popularnonaukowej Muzeum Archeologicznego w Poznaniu”. Dotychczas ukazało się 8 tomów tego wydawnictwa.

Wreszcie od 1972 r. Muzeum zapoczątkowało nową serię wydawniczą pod nazwą „Biblioteka Fontes Archaeologici Posnanienses”, której ukazały się już 3 pierwsze tomy, z których dwa zawierają monografię archeologiczną Gniezna, pt. „Początki Gniezna”, a trzeci ujmuje całokształt aktualnej wiedzy o Starym Mieście w Poznaniu i zawiera referaty z ogólnopolskiego sympozjum poświęconego początkom i rozwojowi Starego Miasta w Poznaniu do XV w.

Ponadto Muzeum wydało z okazji otwieranych ekspozycji liczne katalogi, foldery i przewodniki.

Wymiana wydawnictw Muzeum z 400 instytucjami archeologicznymi na całym świecie i 83 w kraju świadczy, że Muzeum Archeologiczne w Poznaniu bierze czynny udział w europejskim ruchu naukowym.

W omawianym okresie Muzeum podjęło również szereg inicjatyw w zakresie działalności naukowo-badawczej dotyczącej rozwiązywania problemów archeologicznych na drodze interdyscyplinarnej, (archeozoologia, archeoichtiologia, paleobotanika, antropologia, geologia, geografia, chemia, fizyka, metaloznawstwo itp.).

Działalność Muzeum koncentruje się przede wszystkim na badaniach nad mezolitem Wielkopolski oraz

Ryc. 23. Fragment gmachu Muzeum Archeologicznego w Poznaniu po odbudowie

zasiedleniem tego terenu przez ludność kultury łużyckiej i kultury pomorskiej (wejherowsko-krotoszyńskiej). Podejmowane prace wykopaliskowe nad okresem późnolateńskim i rzymskim wniosły poważny wkład w znajomość tych okresów na terenie Wielkopolski. Słabo natomiast zbadany jest okres V i VI w. n.e. Dobrze przysłużyło się Muzeum badaniom nad wczesnośredniowiecznym Polską, a od 1969 r. również nad średniowiecznym Poznaniem. Badania w tym zakresie są w dalszym ciągu rozwijane.

Pracownicy Muzeum Archeologicznego w Poznaniu brali również udział w ekspedycjach wykopaliskowych poza granicami kraju jak: we Francji (Saint Jean-le-Froid i Lalouette), w Sudanie (Dongola) w Gwinei (Niani), w Jugosławii (Prilep), w Szwecji (Visby Gotlandia) oraz innych. Aktualnie Muzeum już po raz czwarty partycypuje w badaniach wykopaliskowych w Kadero w Sudanie.

Zbiory archeologiczne zgromadzone w Muzeum są również stałym przedmiotem zainteresowań i studiów zarówno ze strony przedstawicieli zagranicznych placówek archeologicznych prawie z całego świata, jak i również przez archeologów z wszystkich instytucji w kraju. Również pracownicy Muzeum Archeologicznego w Poznaniu wyjeżdżają na stypendia naukowe do różnych krajów europejskich i pozaeuropejskich.

Biblioteka naukowa Muzeum liczy obecnie 37 600 tomów, a jej specjalistyczny księgozbiór zalicza się do jednego z najlepszych w kraju.

Tak wielostronnie i szeroko podjęta działalność naukowo-badawcza jest możliwa do zrealizowania dzięki stałemu wzrostowi kadry naukowej, zaplecza magazynowego i technicznego, jak również i budżetu Muzeum. Gdy w 1945 r. w Muzeum pracowało ogółem tylko 9 osób, w tym tylko 3 pracowników naukowych i 1 techniczny, to w 1976 r. Muzeum zatrudnia 77 pracowników, w tym 23 naukowych, 13 technicznych oraz 41 administracyjnych i obsługi.

I tak w dużym skrócie omówiony został wkład Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w problematykę naukowo-badawczą, w całość nauki polskiej na przestrzeni dziejów.

Niewątpliwie nie zostało tu poruszonych wiele zagadnień takich, jak organizowanie konferencji i sesji naukowych lub udział własnych pracowników w organizowanych przez inne ośrodki konferencjach, sesjach i kongresach zarówno w kraju jak i zagranicą. Niektóre z nich np. „Ogólnopolska Konferencja poświęcona ochronie zabytków w związku z inwestycjami przemysłowymi” odbyta w maju 1969 r. była pierwszą tego typu w kraju. Należy również nadmienić, że w Muzeum ma swoją siedzibę Konserwator Zabytków Archeologicznych.

Kończąc bilans osiągnięć naukowo-badawczych należy stwierdzić, że Muzeum Archeologiczne w Poznaniu zdobyło sobie poważną pozycję wśród instytucji archeologicznych w Polsce i posiada znaczny i trwały dorobek w pomnażaniu dóbr kultury narodowej.

W Polsce Ludowej rola muzeum, jako instytucji naukowej spełnia jeszcze bardzo poważne zadanie w dziedzinie upowszechniania nauki.

Wśród zagadnień upowszechnieniowych na pierwsze miejsce wysuwa się wystawiennictwo, a następnie działalność naukowo-oświatowa, we wszystkich jej

Ryc. 24. Fotokopia karty tytułowej rocznika Muzeum Archeologicznego w Poznaniu pt. „Fontes Praehistorici” wychodzący od 1951 r.

formach działania, a więc: akcjach odczytowych, projekcjach filmowych, pokazach zabytków, „Tygodniach Archeologii”, poprzez Klub Miłośników Archeologii, organizowanie tzw. „Piątek bibliotecznych”, akcji „Drzwi otwartych muzeum”, konkursach, zajęciach w pracowni modelarskiej, we współpracy ze szkolnymi kołami zainteresowań, domami kultury, zakładami pracy itp.

Dla realizacji tych form działania został specjalnie w Muzeum utworzony Ośrodek Naukowo-Oświatowy, który corocznie wydaje drukiem program swojej działalności.

W działalności na pierwsze miejsce wysuwa się wystawiennictwo. W okresie po 1945 r. w Muzeum zostało zorganizowanych 5 stałych wystaw. Trzy pierwsze pt. „Pradzieje Polski Zachodniej” były urządzone w starym gmachu przy ul. Mielżyńskiego w latach 1945 - 1968. Natomiast ostatnie dwie były otwarte: 8 czerwca 1968 i 18 października 1973 r. Obydwie w odrestaurowanym Pałacu Górków i noszące tytuły: „Pradzieje Wielkopolski” i „Początki i rozwój Starego Miasta w Poznaniu do XV w.”.

Wystawy stałe spotykały się z dużym zainteresowaniem, zarówno ze strony specjalistów jak i szerokiego kręgów społeczeństwa. Wyrazem tego zainteresowania była ponad półmilionowa frekwencja. Do tej cyfry obejmującej ilość zwiedzających wystawy stałe, należy dodać blisko milionową frekwencję na orga-

Ryc. 25. Widok części zakonserwowanych relikwów architektury w Rezerwacie Archeologiczno-Architektonicznym na Starym Mieście w Poznaniu

nizowanych wystawach oświatowych i objazdowych (Muzeum urządziło ich kilkanaście) pod następującymi tytułami: „Wielkopolska w czasach przedhistorycznych”, „Pradzieje Pomorza”, „Sztuka w pierwszych formacjach rozwoju społecznego”, „Rzemiosło w pradziejach Słowiańszczyzny”, „Pradzieje Ziemi Lubuskiej”, „Wielkopolska przed dziesięcioma wiekami”, „Polskie badania na Bliskim Wschodzie i w basenie Morza Czarnego”, „Cypr Starożytny”, „Łąd — gród wczesnośredniowieczny” i inne.

Ostatnio w 1975 r. w ramach „Panoramy XXX-lecia Poznań—Warszawie” Muzeum przygotowało specjalną wystawę pt. „Skarby Muzeum Archeologicznego w Poznaniu — pokaz najcenniejszych zabytków archeologicznych” zebranych w ciągu swojej blisko 120-letniej działalności. Natomiast jako jedyne w Polsce, Muzeum Archeologiczne przygotowało wystawę archeologiczną związaną z rocznicą Tysiąclecia Państwa Polskiego i przeznaczoną wyłącznie dla zagranicznych odbiorców.

Wystawa ta pod tytułem „Początki miast polskich w świetle źródeł archeologicznych” była już w 1966 r. eksponowana w stolicach i wielu miastach następujących państw: Niemieckiej Republiki Demokratycznej, Jugosławii, Czechosłowacji, Bułgarii, Berlinie Zachodnim i ostatnio w RFN.

Muzeum w zakresie wystawienniczym również współpracowało z zagranicznymi placówkami archeologicznymi. Gościliśmy w Pałacu Górków m.in. następujące ekspozycje: z Niemieckiej Republiki Demokratycznej — ciekawą wystawę pt. „Grody słowiań-

skie w Meklemburgii” z Austrii zbiory pochodzące ze sławnego cmentarzyska „Hallstatt”, ze Stanów Zjedn. Meksyku, „Sztuka Meksyku” — pokaz najcenniejszych zabytków z 12 kultur Ameryki Południowej, z Bułgarii — „Skarby starożytnej Tracji” ze sławnym skarbem z Panagjuriszcz, z Berlinia Zachodniego „Osadnictwo słowiańskie w Berlinie-Spandau” — owoc ponad 10-letniego okresu prac wykopaliskowych prowadzonych przez zachodniobermberskich archeologów. Z Austrii „Sztuka i rzemiosło tubylców australijskich”, z której zbiory przekazane zostały przez Rząd Australijski Rządowi Polskiemu.

Najbardziej jednak budującym faktem jest zauważalny, systematyczny wzrost zainteresowań ze strony społeczeństwa w odbiorze prowadzonej przez Muzeum akcji odczytowej. Szeroki wachlarz tematyczny, ujęty każdego roku w cykle wykładów wykazuje jak wielką jest rola społecznego oddziaływania Muzeum. W ostatnim roku oświatowym 1975/1976 w związku z ogłoszeniem przez UNESCO roku 1975 — Międzynarodowym Rokiem Ochrony Zabytków — Muzeum przygotowało cykl wykładów obejmujących wszystkie aspekty ochrony zabytków archeologicznych. Organizowane natomiast corocznie „Tygodnie archeologii” mają na celu zapoznanie społeczeństwa z wynikami badań wykopaliskowych przeprowadzonych przez Muzeum w roku poprzednim.

Wyższą formą działania są zajęcia prowadzone w Klubie Miłośników Archeologii, działającym przy Muzeum. Klub ten, zrzeszając około 90 członków, odbywa swoje zajęcia według specjalnie ustalonego pro-

gramu zarówno na terenie gmachu muzealnego jak również na terenie wykopalisk, w których część członków aktywnie uczestniczy.

Również obfity program działania obejmuje współpraca z młodzieżą. Jest ona prowadzona w sposób planowany dla młodzieży zorganizowanej i odrębnie dla korzystających z zajęć pozaszkolnych — indywidualnie. Z młodzieżą robotniczą Muzeum współpracuje głównie poprzez domy kultury i świetlice przyzakładowe.

Są to tylko niektóre rodzaje realizowanych zadań oświatowych, szczególnie rozwijanych od 1952 r. z chwilą powołania Zespołu Naukowo-Oświatowego w Muzeum. W tym czasie Muzeum Archeologiczne w Poznaniu przystąpiło do realizacji zapoczątkowanego przez Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki hasła „muzea uniwersytetami kultury”. Muzeum mając na uwadze ogromne znaczenie pracy oświatowej oraz potrzebę jej rozszerzenia, tworzy w 1969, nową formę organizacyjną — Ośrodek Naukowo-Oświatowy.

Dowodem wysokiego uznania za pracę naukową oraz upowszechnieniową są otrzymane przez Muzeum odznaczenia: Odznaka Tysiąclecia Państwa Polskiego, Złota Odznaka Towarzystwa Miłośników Miasta Poznania oraz przyznany przez Ministerstwo Oświaty i Wychowania w 1975 r. Medal wydany z okazji 200-nej rocznicy Komisji Edukacji Narodowej. Muzeum Archeologiczne w Poznaniu otrzymało go jako pierwsze w kraju w dowód uznania za zasługi położone

Ryc. 26. Widok ogólny na fragment zakonserwowanej architektury w Rezerwie Archeologiczno-Architektonicznej na Starym Mieście w Poznaniu oraz wystawę pt. „Początki i rozwój Starego Miasta w Poznaniu do XV w.” i neon reklamujący Muzeum Archeologiczne w Poznaniu

Ryc. 27. Medal Pamiątkowy Komisji Edukacji Narodowej przyznany przez Ministra Oświaty i Wychowania Muzeum Archeologicznemu w Poznaniu jako pierwszemu w kraju

we współpracy ze szkołami i młodzieżą szkolną (ryc. 27). Z okazji 120 rocznicy powstania Muzeum władze miasta nadały placówce Honorową Odznakę miasta Poznania a wojewódzkie przyznały zbiorową nagrodę za upowszechnianie kultury w 1976 r.

Ten krótki z konieczności przegląd 120-letnich dziejów Muzeum Archeologicznego w Poznaniu wykazał, jak wiele Muzeum ma do zawdzięczenia nie tylko społeczeństwu Poznania, Wielkopolski ale i całemu narodowi.

W ciągu 120-letniej swojej działalności służyło ono wiernie nauce polskiej, wzbogacało jego dziedzictwo zarówno w zakresie zgromadzenia około 200 tys. bezcennych zbiorów, ale także wzbogacając w najlepsze treści dorobek duchowy w twardej walce o ziemię, polskość, wychowanie i język patriotyczny. Przyświecał im cień walki polsko-niemieckiej, walki z naporem germanizacyjnym, walki z ideologią imperializmu niemieckiego, w oparciu o dokonane odkrycia archeologiczne potwierdzające pobyt na ziemiach polskich, szczególnie w Polsce Zachodniej plemion prasłowiańskich w pradziejach i ludów słowiańskich — u schyłku starożytności, wówczas gdy „Kulturkampf” imperialistycznych Niemiec bismarkowskich dążył do zatarcia polskości na tych ziemiach.

Dlatego też jeszcze raz należy przywołać przed nasze oczy sylwetki tych, co jednak „ratowali różę, choć płonęły lasy...”

Jakże piękne, nieustraszone, bohaterskie, patriotyczne były to postacie: Maksymiliana Studniarskiego, Albina Góreckiego, Władysława Wierzbińskiego, Kazimierza Szulca, Hieronima Feldmanowskiego, Bolesława Erzepkiego, Klemensa Koehlera, Władysława Jażdżewskiego i „ojca” archeologii polskiej oraz zasadniczego twórcy naszego Muzeum Józefa Kostrzewskiego — uczonych i działaczy wielkopolskich, którzy urzeczywistniali ideał sformułowany przez wieszczę narodu w nakazie „bądź arcydziełem nieugiętej woli”. Stąd też ta ich nieugięta, fenomenalna pracowitość, która niszczyła ich zdrowie i skracała życie.

Czujemy głęboką cześć i wdzięczność dla tych pokoleń.

Delegacja pracowników Muzeum Archeologicznego w Poznaniu dała temu wyraz składając w 120 rocznicę utworzenia Muzeum na ich grobach wieńce i oddając Im hołd.

Realizując ich testament wkraczamy bogatsi o przeszłość — w przyszłość, w następne lata działalności już od 33 lat w niepodległej Polsce Ludowej, w której nauka i jej osiągnięcia stały się wspólnym dobrem narodowym.

Wszystkim, którzy przyczynili się do tak wspaniałego rozwoju i rozkwitu Muzeum Archeologicznego w okresie 120 lat a szczególnie ostatnich 33 lat Polski Ludowej należą się słowa serdecznego podziękowania.

Naszym największym obowiązkiem jest przecho-

wywanie wszystkiego co świadczy po dzień dzisiejszy o materialnym i duchowym dziedzictwie narodu. Dlatego też Muzeum nasze na codzień dąży do utrwalania i rozwijania poszanowania przeszłości uznając zadanie to za ważne i pierwszorzędnej wagi w swojej działalności.

Nauka bowiem raz po raz odkrywa nowe wartości, które nie upowszechnione stają się dla społeczeństwa niezrozumiałe.

Jest więc koniecznością tworzenie ośrodków, które tę wiedzę będą szerzyć, aby nie wytworzył się dystans pomiędzy ludźmi nauki i ich odkrywcami a społeczeństwem¹.

¹ Niżej podano tylko najważniejszą literaturę do tematu. W każdej cytowanej pozycji znajduje się dalsza, szczegółowa literatura przedmiotu. Ponadto obszernie sprawozdania do historii Muzeum, jego zbiorów i działalności upowszechnieniowej znajdują się w: „Rocznikach Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego”, wychodzących od 1860 r. w „Rocznikach Muzeum Wielkopolskiego” wychodzących od 1923 r., w „Z otchłani wieków” czasopiśmie wychodzącego od 1926 r. oraz najobszerniej w „Fontes Archaeologici Posnanienses”, rocznika Muzeum Archeologicznego w Poznaniu wychodzącego od 1951 r.; W. Błaszczyk, *Muzeum Archeologiczne w Poznaniu w dwudziestopięcioletni rocznicę Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 20 : 1969, s. 1-45; t e n ż e, 25 lat „Fontes Archaeologici Posnanienses”, FAP, t. 25 : 1976, s. 2-13; t e n ż e, *Archäologische Schätze aus Wielkopolska*, Göttingen 1976; B. Kostrzewski, *Sto lat działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu*, FAP, t. 7 : 1957, s. 2-30; t e n ż e, *Działalność Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w dwudziestolecie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, FAP, t. 15 : 1964, s. V-XII; J. Kostrzewski, *Dzieje polskich badań prehistorycznych*, Poznań 1949; A. Wójcowski, *Historia Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu w latach 1857-1927*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk” (pod red. M. Wojciechowskiego, Poznań 1957).

Rola Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w postępie badań nad epoką kamienia

W niniejszym opracowaniu podjęto próbę określenia, z perspektywy 120 letniej historii istnienia zbiorów Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, ich roli w postępie badań nad epoką kamienia w Wielkopolsce. Najpełniejszy obraz znaczenia poznańskich zbiorów z najstarszego odcinka prehistorii uzyskamy, śledząc charakter i rangę ważniejszych badań wykopaliskowych, jakie przyczyniły się do ich zgromadzenia oraz wartość powstałych w oparciu o nie publikacji (w tym zarówno opracowań specjalistycznych, jak i ujęć uogólniających).

Początki kolekcji przechowywanej obecnie w Dziale Epoki Kamienia i Wczesnej Epoki Brązu Muzeum Archeologicznego w Poznaniu wiąże się z działalnością Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Załączek przyszłych zbiorów archeologicznych (m. in. z epoki kamienia) stanowiły zabytki gromadzone przez powstałą w 1858 r. Komisję Archeologiczną PTPN, reaktywowaną, po kilkuletniej przerwie w działalności, jako Sekcja Archeologiczna w roku 1879, a następnie podniesionej do rangi odrębnego Wydziału Archeologicznego tegoż towarzystwa w roku 1886. Najstarsza wzmianka dotycząca prehistorycznych zabytków kamiennych z tej kolekcji pochodzi z 1869 r. i określa ich liczbę na 38 okazów¹. W ciągu XIX i na początku XX w. zdecydowana większość zabytków pochodziła z darów i stanowiła znaleziska luźne. Obok nich jednak Wydział zdołał pozyskać również szereg inwentarzy zabytkowych z badań wykopaliskowych, prowadzonych zarówno przez amatorów, jak i przez pierwszych archeologów — profesjonalistów. Inicjatywy w zakresie badań terenowych wyływały zarówno z PTPN, skupiającego grono Polaków — miłośników prehistorii, jak i z istniejących ówczesnie w Poznaniu oficjalnych instytucji niemieckich. Założone w 1886 r. Historische Gesellschaft für die Provinz Posen (Towarzystwo Historyczne Prowincji Poznańskiej), które gromadziło zabytki archeologiczne, przekazało je w 1894 r. do nowopowstałego niemieckiego Museum Prowincjonalnego, zwanego od 1904 r. Kaiser-Friedrich-Museum (Muzeum cesarza Fryderyka). Wśród dość pokaźnej liczby obiektów z epoki kamienia, uzyskanych drogą wykopalisk w końcu XIX w., dominują grobowce megalityczne kultury pucharów lejkowatych i kultury amfor kulistych: dwa pochówki kultury amfor kulistych ze Słaboszewa, gm. Mogilno, woj.

Bydgoszcz, rozkopane przez W. Schwartzą², groby obu wymienionych kultur z Murzynna Wielkiego, gm. Gniewkowo, woj. Bydgoszcz, zawierające domieszkę materiałów kultury ceramiki sznurowej³, 25 megalitów z Chawłodna zbadanych przez H. Hockenbecka w latach 1879 - 1880, określanych też jako Czeszewo, stan. 1, gm. Gołańcz, woj. Piła (z badań tych zachował się inwentarz jedynie dwóch grobów)⁴, grobowiec megalityczny o domniemanej przynależności do kultury amfor kulistych z Objezierza, gm. Oborniki, woj. Poznań, zbadany przed rokiem 1880⁵, 25 grobów megalitycznych z Gołańczy, woj. Piła⁶, osada z fazy wióreckiej kultury pucharów lejkowatych w Dakowych Mokrych, gm. Opalenica, woj. Poznań, eksplorowana przez J. Jezierskiego w latach 1882 - 1888⁷, dwa grobowce kujawskie oraz kurhan okrągły w Rzeszynku, gm. Jeziora Wielkie, woj. Bydgoszcz, stan. 1, zbadany przez W. Łebskiego w 1887 r. (ryc. 1)⁸, megalit ze starszej fazy kultury amfor kulistych w Padniewie, gm. Padniewo, woj. Bydgoszcz, przekopany przez B. Erzepkiego w 1893 r.⁹, domniemany grób kultury pucharów lejkowatych w Lutyni, gm. Dobrzyca, woj. Kalisz, zbadany amatorsko w roku 1894¹⁰ oraz osada w Węgierskim, gm. Kostrzyn, woj. Poznań, odkryta przez K. Koehlera¹¹.

Ze zrozumiałych względów, wartość wymienionych materiałów jest bardzo różna i najczęściej niezbyt wysoka. Niektóre z nich pozbawione są całkowicie dokumentacji polowej; ponadto pewne inwentarze zabytkowe uległy rozproszeniu. Najwierniejszym odbi-

² W. Schwartz, *Neue Ausgrabung in Słaboszewo und zwar zweier sogen. Hünengraber mit Skeletten, Steinbeilen u.s.w., Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*, R. 1879, s. 255.

³ A. Lissauer, *Die prähistorischen Denkmäler der Provinz Westpreussen und der angrenzenden Gebiete*, Leipzig 1887, s. 81, tabl. 2.

⁴ W. Schwartz, *I. Nachtrag zu den Materialien zur prähistorischen Kartographie der Provinz Posen*, Poznań 1881, s. 5 - 6, 83; H. Hockenbeck, P. Tietz, *Ausgrabungen und Funde im Kreis Wongrowitz im Jahre 1884 und im Frühjahr 1885*, „Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Posen”, t. 1: 1885, s. 387.

⁵ T. Wiślański, *Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966, s. 172 - 173.

⁶ W. Schwartz, *I. Nachtrag* . . . , s. 5 - 6.

⁷ B. Erzepki, *Album zabytków przedhistorycznych Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, z. 1: 1893, s. 3, 10, tabl. 68: 31 - 32.

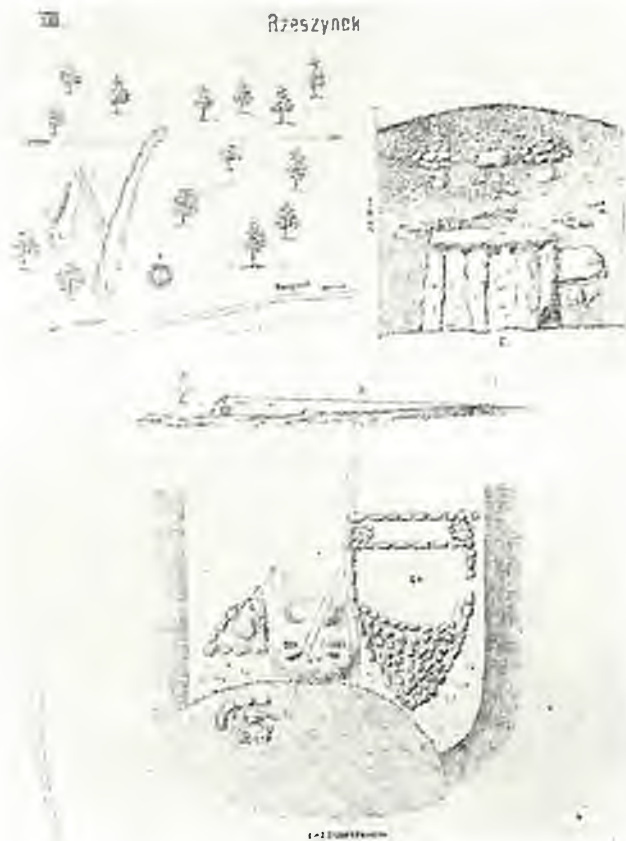
⁸ W. Łebski, *Wykopalska w Rzeszynku*, „Zapiski Archeologiczne Poznańskie”, z. 3: 1888, s. 33 - 36.

⁹ „Czas”, nr 90 z 20 IV 1893.

¹⁰ G. Kossinna, *Der Ursprung der Urftinnen und Indogermanen und ihre Ausbreitung nach Osten*, cz. 3, „Mannus”, t. 2: 1909, s. 62, 84.

¹¹ K. Koehler, *Osady z epoki kamiennej w Wielkim Księstwie Poznańskim*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, t. 3: 1898, s. 136 - 146; tenże, *Feuersteinschlagstätten in Posen*, „Verhandlungen der Berliner Anthropologischen Gesellschaft”, roczn. 1896, s. 346 - 350.

¹ E.a., *Sprawozdanie z czynności Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego od lipca 1866 do kwietnia 1869*, „Rocznik PTPN”, t. 5: 1869, s. 366.

Ryc. 1. Dokumentacja rysunkowa z badań wykopaliskowych kurhanu kultury amfor kulistych w Rzeszyńku, woj. bydgoskie, przeprowadzonych w 1887 r. przez W. Łębińskiego

ciem roli jaką odegrały pierwsze wykopaliska obiektów z epoki kamienia, pozostają więc powstałe w oparciu o nie publikacje z tamtego okresu. Ważniejsze opracowania o charakterze źródłowym wymieniono już przy okazji omawiania prac wykopaliskowych. Najstarszą znaną nam próbą zarysu pradziejów Wielkopolski jest wykład, wygłoszony, a następnie opublikowany w 1892 r. przez F. Schwartza, późniejszego pierwszego dyrektora Muzeum Prowincjonalnego w Poznaniu¹².

W 1901 r. kolejny konserwator zbiorów Muzeum PTPN, B. Erzepki, przeprowadził gruntowną reorganizację posiadanych zasobów zabytkowych, wprowadzając układ chronologiczny, oparty na systemie trzech epok¹³. Datę tę można więc uważać za początek wyodrębnienia zbiorów powstałego znacznie później Działu Epoki Kamienia Muzeum Archeologicznego. Lata poprzedzające I wojnę światową były w dużym stopniu kontynuacją poprzedniego okresu, choć na płaszczyźnie badań wykopaliskowych nie obserwujemy już dotychczasowego zafrapowania eksploratorów obiektami megalitycznymi. Skala ich zainteresowań rozszerza się, obejmując w większym stopniu osady, głównie z epoki neolitu. W okresie tym zbadano m. in.: osadę z fazy lubońskiej kultury pucharów lejkowatych, w Kokorzynie, gm. Kościan, woj. Leszno, prze-

kopaną w roku 1905 przez von Hildebrandta i w 1908 r. przez E. Blumego¹⁴, podobny obiekt z Lubonia, woj. Poznań, stan 3, badaną kolejno przez W. Thamma w roku 1908, E. Blumego w latach 1909 i 1912 oraz Liebiga w roku 1913¹⁵, cmentarzysko kultury ceramiki sznurowej ze Żnina, woj. Bydgoszcz¹⁶, osadę z fazy wióreckiej i kultury pucharów lejkowatych w Potarzycy, gm. Jarocin, woj. Kalisz eksplorowanej przez F. Gibasiewicza w 1909 r.¹⁷, stanowisko kultury ceramiki sznurowej w Kruszkach, gm. Łobżenica, woj. Bydgoszcz (1910 r.)¹⁸, jamę z fazy lubońskiej kultury pucharów lejkowatych w Pakości, woj. Bydgoszcz (badania amatorskie w 1910 r.)¹⁹, osadę z tejże fazy w Poznaniu-Goleńcinie, stan. 4 (badania W. Thamma w latach 1910, 1912 - 1913 oraz E. Blumego w roku 1912)²⁰, a także grób (względnie kilka grobów) z fazy wióreckiej kultury pucharów lejkowatych w Borkowie, gm. Inowrocław, woj. Bydgoszcz²¹. Ponadto na okres ten przypada początek intensywnych badań powierzchniowych Z. Zakrzewskiego, których głównym celem były stanowiska z epoki kamienia położone na terenie Kujaw (głównie w rejonie między Strzelnem a Jez. Gopło)²² oraz w okolicach Łądu, gm. Łądek, woj. Konin. Materiały z tych badań, kontynuowane aż do lat trzydziestych, weszły początkowo w skład prywatnej kolekcji prahistorycznej Z. Zakrzewskiego, a część ich w roku 1950 zdeponowana została w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu. W zakresie publikacji należy odnotować zarys pradziejów Wielkopolski, zamieszczony przez E. Blumego w katalogu wystawy prywatnych zbiorów archeologicznych w Poznaniu w roku 1909. Istotną nowością w tym opracowaniu jest zasygnalizowanie po raz pierwszy miejscowych zabytków z epoki paleolitu (motyka z rogu renifera, znaleziona w Murowanej Goślinie, woj. Poznań)²³.

Momentem, który zdecydował o dalszym rozwoju poznańskich badań prahistorycznych, w tym także nad epoką kamienia, było rozpoczęcie w 1914 r. zawodowej działalności w archeologii przez J. Kostrzewskiego. Objął on wówczas kierownictwo Działu Pradziejowego Muzeum TPN w Poznaniu. Mimo trudności, na jakie napotkał w pierwszych latach swej pracy

¹⁴ E. Blume, *Ausstellung im Kaiser-Friedrich-Museum, Vor- und frühgeschichtliche Altertümer aus dem Gebiet der Provinz Posen*, Poznań 1909, s. 130, nr 2420 - 2421.

¹⁵ E. Blume, *Aus der Provinz Posen. Erwerbungen des Kaiser-Friedrich-Museums zu Posen vom Juli bis Dezember 1909*, „Mannus”, t. 3: 1911, s. 291; tenże, *Inventarisierung vorgeschichtlicher Altertümer in Privatbesitz*, „Mannus”, t. 4: 1912, s. 332.

¹⁶ E. Blume, *Ausstellung...*, s. 67, nr 752, tabl. 2 i s. 172.

¹⁷ J. Kostrzewski, *Z badań nad przeszłością pradziejową Wielkopolski w ostatnich latach*, „Zapiski Muzealne”, t. 1: 1916, s. 22 - 39.

¹⁸ E. Blume, *Aus der Provinz Posen. Erwerbungen des Kaiser-Friedrich-Museums zu Posen im Jahre 1910*, „Mannus”, t. 7: 1915, s. 151, nr 19, ryc. 7.

¹⁹ Ibidem, s. 149, ryc. 3 - 4 i s. 150.

²⁰ K. Jądzewski, *Kultura Pucharów Lejkowatych w Polsce Zachodniej i Środkowej*, Poznań 1936, s. 38 - 40.

²¹ H. Kalliefe, *Kujawische Funde. Trichterrandgefässe von Borkowo*, „Praehistorische Zeitschrift”, t. 10: 1918, s. 169, 170, ryc. 1.

²² Por.: A. Prinke, T. Wiślański, *Materiały do osadnictwa w epoce kamienia na terenie powiatu mogileńskiego*, FAP, t. 23: 1972, s. 1 - 91.

²³ E. Blume, *Ausstellung...*, s. 5.

¹² F. Schwartz, *Das Posener Land in vorgeschichtlicher Zeit*, „Historische Monatsblätter für die Provinz Posen”, t. 3: 1902, s. 113 - 125.

¹³ B. Kostrzewski, *Sto lat działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu*, „Fontés Archaeologici Posnanienses” (dalej: FAP), t. 7: 1957, s. 5.

(głównie — ofensywna konkurencja ze strony Niemców na polu naukowym i muzealnym, a także brak współpracowników), J. Kostrzewski zdołał od początku poprowadzić działalność równoległą w kilku kierunkach. W ramach badań wykopaliskowych kontynuował prace na obiektach eksplorowanych uprzednio przez archeologów niemieckich (np. na osadach z fazy lubońskiej kultury pucharów lejkowatych: w Luboniu, stan. 3 (badanej w latach 1915-1929) i w Poznaniu-Golecinie, stan. 4 (1919, 1923 i 1925)²⁴, a także podejmował badania na nowoodkrytych stanowiskach np. osady z fazy wióreckiej kultury pucharów lejkowatych: z Wiórka, gm. Mosina, woj. Poznań — lata 1928 i 1930²⁵, i ze Szlachcina, gm. Sroda Wlkp., woj. Poznań, określanej też jako Nietrzanowo, zbadanej wraz z A. Mankowskim i Z. Rajewskim w 1934 r.²⁶, oraz z fazy lubońskiej tejże kultury w Separowie, gm. Granowo, woj. Poznań, zbadana wspólnie z E. Rabiogą w latach 1933-1934²⁷, a ponadto — bogato wyposażony grób skrzynkowy kultury amfor kulistych w Skoczce, gm. Kcynia, woj. Bydgoszcz, zawierający szczątki 9 osobników, który wyeksplorowano w 1929 r. (ryc. 2)^{27a}. Inicjatywy wykopaliskowe J. Kostrzewskiego w zakresie epoki kamienia sięgały w tym czasie daleko poza teren Wielkopolski, czego przykładem są badania w Białym Potoku koło Czortkowa (Ukraińska SRR), przeprowadzone w 1925 r.; odsłonięto tam 3 obiekty mieszkalne kultury trypolskiej i 4 groby szkieletowe z późnego neolitu^{27b}.

W ciągu kilku lat badacz ten zdołał zaangażować do współpracy w badaniach neolitu Wielkopolski grono swych pierwszych uczniów, którym powierzał samodzielne prowadzenie wykopalisk oraz zwiadów powierzchniowych. W ten sposób w latach 1926-1927 i 1930 K. Jażdżewski odkrył m. in. dalsze osady kultury pucharów lejkowatych w Domaradzicach, gm. Jutrosin, i Krystynkach, gm. Rawicz, woj. Leszno²⁸, a J. Delekt — podobny obiekt w Międzyzlesiu, gm. Rogoźno, woj. Piła, stan. 1²⁹. Poza tradycyjnymi już w tym czasie badaniami stanowisk kultury pucharów lejkowatych, głównie z inicjatywy J. Kostrzewskiego, zdołano poważnie rozszerzyć problematykę badań neolitycznych dzięki podjęciu nowych wykopalisk na obiektach innych ugrupowań kulturowych.

W 1935 r. J. Fitzke przeprowadził pierwsze systematyczne prace wykopaliskowe stanowiska cyklu nadunajskiego (cementarzysko kultury zwanej wówczas kulturą ceramiki wstęgowej klutej w Sędowie, gm.

Ryc. 2. Skoczka, woj. bydgoskie. Wnętrze grobu skrzynkowego kultury amfor kulistych w trakcie eksploracji przeprowadzonej przez J. Kostrzewskiego w 1929 r.

Dąbrowa, woj. Bydgoszcz³⁰. Badania osad późnoneolitycznych w Oksywiu, gm. Gdynia, Rzucewie, gm. Żelistrzewo, i w Gdyni, woj. Gdańsk pozwoliło J. Kostrzewskiemu wydzielić nową jednostkę taksonomiczną, określoną przez niego jako grupa rzucewska kultury ceramiki sznurowej, którą ostatnio traktuje się jako odrębną kulturę. Istotną lukę w bogatej działalności wykopaliskowej okresu międzywojennego stanowił natomiast całkowity brak systematycznych badań stanowisk przedneolitycznych, których wiele zostało już wówczas odkrytych w trakcie długofalowych zwiadów powierzchniowych. Spośród nich, na szczególną uwagę zasługuje zespół stanowisk eponimicznych późnopaleolitycznej kultury tarnowskiej w Tarnowej, gm. Pyzdry, woj. Konin, odkryty przez J. Kostrzewskiego³¹.

W dziedzinie publikacji J. Kostrzewskiemu zawdzięczamy pierwsze polskie ujęcie neolitu wielkopolskiego, zawarte w I wydaniu syntezy pradziejów tego regionu z roku 1914³². Zostało ono następnie zmodyfikowane i znacznie rozszerzone w roku 1923 oraz poparte bogatym aparatem odsyłaczy do konkretnych zabytków ze zbiorów poznańskiego Muzeum. Natomiast obszerne studium L. Kozłowskiego na ten sam

²⁴ K. Jażdżewski, *Kultura...*, s. 38-40, 64-68.

²⁵ K. Jażdżewski, *Die östliche Trichterbecherkultur in Nordwestpolen*, [w:] „Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum, Riga 1930”, Riga 1930, s. 70, tabl. 1: 10, 3: 2, 5, 6.

²⁶ J. Kostrzewski, *Przewodnik po zbiorach przedhistorycznych Muzeum im. Mielżyńskich, Poznań 1918*, tabl. 1: 5.

^{27a} K. Jażdżewski, *Kultura...*, s. 102-103.

^{27b} J. Kostrzewski, *Neolityczny grób skrzynkowy ze Skoczki w pow. szubińskim*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Włodzimierza Demetrykiewicza, Poznań 1930*, s. 93-100.

²⁸ J. Kostrzewski, *Groby eneolityczne z skurczonymi szkieletami w Białym Potoku (w pow. czortkowskim)*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 3: 1925-1927, s. 9-17. K. Majewski, *Studia nad kulturą trypolską*, Wrocław 1947.

²⁹ K. Jażdżewski, *Nowe znaleziska w pow. rawickim*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 3: 1927, s. 122, ryc. 7: 27-30, 8, 12 i s. 129, 130, przyp. 4.

³⁰ K. Jażdżewski, *Kultura...*, s. 72-73.

³¹ J. Fitzke, *Stanowiska kultury ceramiki kreskowo-klutej w Sędowie w pow. mogileńskim (woj. poznańskie)*, „Z Otchłani Wieków”, R. 11: 1936, z. 2, s. 21-25.

³² S. Krukowski, *Paleolit*, [w:] S. Krukowski, J. Kostrzewski, R. Jakimowicz, *Prehistoria ziem polskich*, Kraków 1948, s. 92-93.

³³ J. Kostrzewski, *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, Poznań 1914.

temat³³ uznane zostało za chybione, gdyż, jak to wykazała ożywiona polemika³⁴, autor oparł się głównie na inwentarzach zmieszanych, co doprowadziło go do błędnego wniosku o kontynuacji tradycji mezolitycznych w krzemieniarstwie szeregu kultur epoki neolitu.

Szybki wzrost ilości materiałów źródłowych w zbiorach Muzeum umożliwił w latach trzydziestych wydanie ważnych i jakościowo nowych prac, a mianowicie pierwszych opracowań monograficznych poszczególnych kultur neolitu: kultury ceramiki sznurowej na terenie Wielkopolski, opracowanej w 1931 r. przez T. Wagę³⁵ oraz kultury pucharów lejkowatych, wydanej w pięć lat później przez K. Jażdżewskiego³⁶. Pierwsza z tych prac opiera się na szczupłym jeszcze wówczas zasobie nie zawsze w pełni wartościowych źródeł, toteż, siłą rzeczy, ustalenia jej są ograniczone i dziś raczej zdeaktualizowane. T. Waga nie zdołał stworzyć w niej schematu periodyzacyjnego dla opracowywanej kultury, ograniczając się jedynie do wysunięcia szeregu sugestii w tym zakresie. Natomiast obszerna i wnikliwa monografia K. Jażdżewskiego, obejmująca niemal cały obszar dzisiejszej Polski, pretenduje do miana najcenniejszej pracy dotyczącej epoki kamienia, jaka powstała w okresie międzywojennym. Wszzechstronna analiza źródeł pozwoliła na wyróżnienie w obrębie wschodniej grupy kultury pucharów lejkowatych dwóch faz chronologicznych wióreckiej i lubońskiej. Zasadniczy zrąb tych rozważań oparty jest na źródłach ze zbiorów poznańskich. Narysowany powyżej, dość bogaty dorobek okresu międzywojennego, został podsumowany w kolejnej syntezie J. Kostrzewskiego z roku 1939, obejmującej już cały teren Polski³⁷. Po raz pierwszy szerszego omówienia opartego o wcześniejszy dorobek tego badacza³⁸ doczekała się tam epoka mezolitu; wyróżniono w niej kultury starsze (ancylusowe), kontynuujące tradycje schyłkowego paleolitu (tarnowska i tardenaska, dzieląca się na dwie fazy: kundajską i maglemoską) oraz młodsza od nich, protoneolityczna kultura kampańska³⁹. Wspólną cechą opracowań z okresu międzywojennego jest położenie głównego nacisku na klasyfikację źródeł, przy pominięciu zagadnień natury gospodarczej i społecznej. W sumie, prace powstałe w tym czasie, oparte na badaniach wykopaliskowych odpowiadających szczytowym wymaganiom ówczesnej metodyki, systematyzowały obfity zasób źródeł. Można je więc uznać za wystarczającą podstawę dla

dalszych, bardziej szczegółowych studiów nad neolitem Wielkopolski.

Ponad pięcioletni okres okupacji hitlerowskiej nie wniósł, mimo licznej obsady personalnej Muzeum, żadnych znaczących elementów do omawianej problematyki⁴⁰. Dopiero pierwsze lata powojenne przyniosły dalszy postęp na tym polu. W dziedzinie wykopalisk obserwujemy próbę wyrównania braków z okresu międzywojennego w odniesieniu do paleolitu i mezolitu. W 1951 r. bowiem S. Kurnatowski podjął systematyczne badania stanowiska z przelomu tych epok w Poznaniu-Starołęce, które następnie opracował M. Kobusiewicz⁴¹. Przedsięwzięcie to pozostało niestety przez całe następne dziesięciolecie jedynym tego rodzaju, nie tylko w skali Muzeum, lecz i całego ośrodka poznańskiego. Dopiero dzięki rozwinięciu wyspecjalizowanej działalności wykopaliskowej na tym polu przez M. Kobusiewicza na początku lat sześćdziesiątych, zbiory Muzeum powiększyły się o dwa dalsze, przedneolityczne zespoły zwarte: z Pietrzykowa, gm. Pyzdry, woj. Konin (stanowisko z górnego mezolitu, zbadane w 1962 r.)⁴² i z Trzebnicy, gm. Pajęczno, woj. Częstochowa (późnopaleolityczna kultura tarnowska; badania w 1963 r.)⁴³. Znacznie pomyślniej wygląda bilans powojennej działalności wykopaliskowej Muzeum w odniesieniu do epoki neolitu. Do końca lat sześćdziesiątych objęto nią 13 stanowisk⁴⁴; spośród nich wymienić należy: kontynuację badań osady kultury amfor kulistych w Tucznie, gm. Inowrocław, woj. Bydgoszcz (T. Wiślański, 1951 r.)⁴⁵ bogate, wielokulturowe stanowisko w Strzelcach, gm. Mogilno, woj. Bydgoszcz, gdzie zbadano groby kurhanowe kultury amfor kulistych oraz osadę kultury ceramiki wstęgowej rytej (T. Wiślański, A. Dymaczewski i A. Lipińska, 1952 i 1954 r.)⁴⁶ oraz osady z fazy lubońskiej kultury pucharów lejkowatych w Mrowinie, gm. Rokietnica i Luboniu-Lasku, woj. Poznań (M. Piaszykowska, 1954 r.)⁴⁷.

Wśród powojennych publikacji poświęconych epoce kamienia znajdują się dalsze monografie kultur neolitycznych terenu Wielkopolski. W 1953 r. Ł. Smoczyńska opublikowała pracę poświęconą kulturze ceramiki wstęgowej⁴⁸, której ustalenia pokrywają się z wcześniejszymi koncepcjami J. Kostrzewskiego⁴⁹. Istotny postęp w tym zakresie przyniosło studium T. Wiślańskiego dotyczące osady kultury ceramiki wstęgowej rytej w Strzelcach, gm. Mogilno, woj. Byd-

³³ B. Kostrzewski, *Sto lat...*, s. 15-17.

³⁴ M. Kobusiewicz, *Stanowisko z końca paleolitu i początku mezolitu z Poznania-Starołęce*, FAP, t. 12: 1961, s. 1-23.

³⁵ M. Kobusiewicz, *Krzemienica przemysłu tardenauskiego w Pietrzykowie, pow. Września*, FAP, t. 14: 1963, s. 1-13.

³⁶ M. Kobusiewicz, *Stanowisko przemysłu tarnowskiego z Trzebnicy, pow. Pajęczno*, FAP, t. 15: 1964, s. 1-11.

³⁷ Pełną ich listę podaje W. Błaszczak, *Muzeum Archeologiczne w Poznaniu w 25-lecie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, FAP, t. 20: 1970, aneks 1, s. 13-19.

³⁸ T. Wiślański, *Kultura...*, s. 147-151.

³⁹ T. Wiślański, *Wyniki prac wykopaliskowych w Strzelcach w pow. mogileńskim*, FAP, t. 10: 1959, s. 1-93.

⁴⁰ M. Kowiańska-Piaszykowska, M. Kobusiewicz, *Materiały z osady ludności kultury pucharów lejkowatych z Lasku, pow. Poznań*, FAP, t. 17: 1966, s. 21 i n.

⁴¹ Ł. Smoczyńska, *Kultura ceramiki wstęgowej w Wielkopolsce*, „Fontes Praehistorici”, t. 3: 1953, s. 1-84.

⁴² J. Kostrzewski, *Od mezolitu...*, s. 125-137.

³³ L. Kozłowski, *Wielkopolska w epoce kamiennej*, cz. I, „Przegląd Archeologiczny”, t. 1: 1919, s. 84-98; cz. II, tamże, t. 2: 1920, s. 1-51.

³⁴ J. Kostrzewski, (rec.) L. Kozłowski, *Młodsza epoka kamienna w Polsce*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 9: 1924, s. 262-296; tegoż, *W sprawie niektórych zagadnień neolitu polskiego*, Poznań 1927; L. Kozłowski, *Niektóre zagadnienia neolitu polskiego*, „Lud”, t. 28: 1927.

³⁵ T. Waga, *Kultura nadodrzańska ceramiki sznurowej w Wielkopolsce*, Poznań 1931.

³⁶ K. Jażdżewski, *Kultura...*

³⁷ J. Kostrzewski, *Od mezolitu do okresu wędrówek ludów*, [w:] S. Krukowski, J. Kostrzewski, R. Jakimowicz, *Prehistoria...*

³⁸ J. Kostrzewski, *Quelques observations sur le Tardenoisien en Grande-Pologne*, [w:] „XVe Congrès International d'Anthropologie et d'Archéologie Préhistorique”, Paris 1933.

³⁹ J. Kostrzewski, *Od mezolitu...*, s. 120-123.

Ryc. 3. Chodzież, woj. pilskie, stan 3. Badania wykopaliskowe grobowca kultury amfor kulistych przeprowadzone w 1974 r.: skupisko szczątków ludzkich w zachodniej części obiektu

guszcz⁵⁰, które swym zasięgiem wykracza daleko poza monografię pojedynczego stanowiska. W nawiązaniu do ceramiki ze Strzelca, dokonano w nim bowiem wszechstronnej analizy analogicznych źródeł z terenu Europy Środkowej, czego wynikiem jest teza o tożsamości typologicznej ceramiki tej kultury oraz ceramiki kultury kreskowo-klutej w całej Polsce północno-zachodniej. Nowym elementem w analizie jest uwzględnienie również technologicznego aspektu badań ceramiki (wydzielono w tym celu grupy ceramiki delikatnej, pośredniej i grubej). Rok 1966 przyniósł obszerną monografię kolejnej kultury neolitycznej poświęconej kulturze amfor kulistych, pióra T. Wiślańskiego⁵¹. Pozwoliła ona zrewidować dominujące dotąd starsze ustalenia badaczy niemieckich w kwestii pochodzenia, podziału regionalnego i periodyzacji tej kultury. J. Kostrzewski przyjmował bowiem w swych syntezach za E. Sprockhoffem środkowoniemieckie pochodzenie wymienionego ugrupowania. Natomiast T. Wiślański wysunął nową koncepcję genezy kultury amfor kulistych wiążąc ją z dorzecziami Łaby, Odry lub Wisły. Uważa on, że omawianą kulturę należy najprawdopodobniej łączyć z przeobrażeniami części substratu postmezolitycznego, spowodowanymi wpływem typowo neolitycznych kultur rolniczo-hodowlanych. T. Wiślański wyróżnił 2 fazy rozwojowe (bezsnurową i sznurową) oraz 2 grupy terytorialne tej

kultury: polską (Wielkopolska i Kujawy) oraz zachodnią (Meklemburgia i wschodnia Brandenburgia). Poczynił też szereg cennych spostrzeżeń dot. m. in. związku między osadnictwem a środowiskiem naturalnym i jego uwarunkowań gospodarczych oraz chronologii względnej i absolutnej tego ugrupowania. Praca ta opiera się w dużej mierze na źródłach ze zbiorów Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. W okresie tym odnotować należy dwie syntezy J. Kostrzewskiego obejmujące m. in. epokę kamienia. Pierwsza z nich jest zmienioną wersją pracy z 1939 r.⁵² uzupełnioną o prahistorię Ziem Odzyskanych, druga — zmodernizowanym, trzecim wydaniem pradžiejów Wielkopolski⁵³, gdzie pominięto system odsyłaczy do źródeł archeologicznych, zastosowany w wydaniu poprzednim, adresując ją raczej do szerszego grona czytelników — amatorów.

Mimo szeregu wymienionych powyżej niewątpliwych sukcesów, badania nad epoką kamienia znajdowały się przez szereg lat powojennej działalności Muzeum na dalszym planie, m. in. ze względu na konieczność podjęcia szerokiej akcji badawczej nad okresem wczesnośredniowiecznym, w ramach przygotowań do obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego.

Najnowszy, współczesny etap w rozwoju omawianych badań rozpoczął się pod koniec lat sześćdziesią-

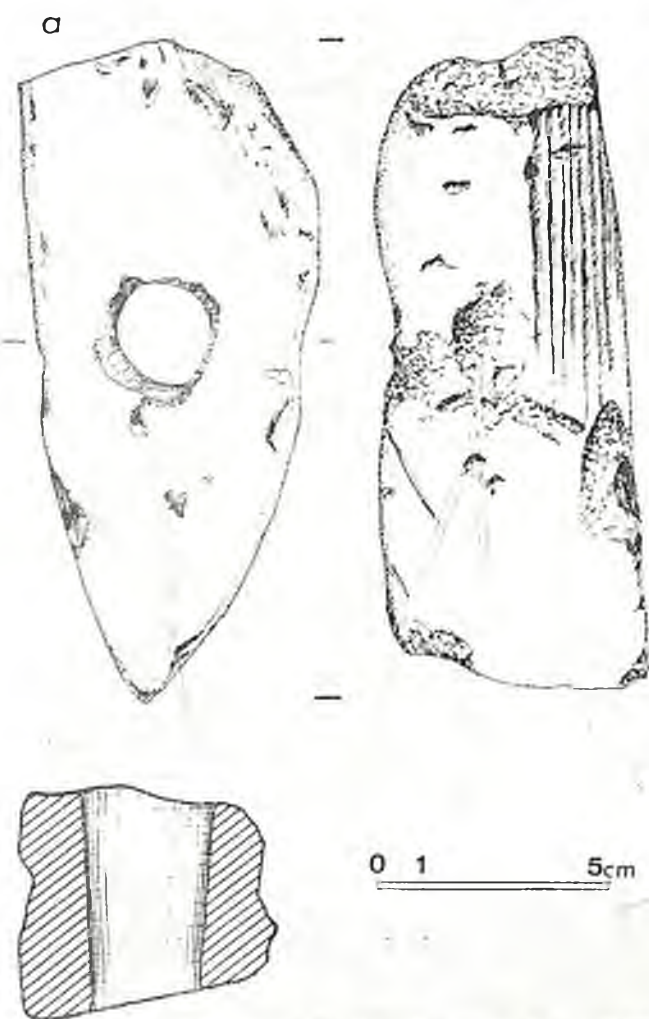
⁵⁰ T. Wiślański, *Wyniki...*

⁵¹ T. Wiślański, *Kultura...*

⁵² J. Kostrzewski, *Pradžaje Polski*, Poznań 1949.

⁵³ J. Kostrzewski, *Wielkopolska w pradžejach*, Warszawa—Wrocław 1955.

Ryc. 4. Badania petroarcheologiczne nad użytkowaniem surowców kamiennych w Polsce środkowo-zachodniej. Topór kamienny cyklu naddunajskiego z Górek Zagajnych, woj. Bydgoszcz: a) wygląd zewnętrzny; b) zdjęcie mikroskopowe próbki surowca (silnie przeobrażony amfibolit); powiększenie ok. 58X

tych, z chwilą przeniesienia Muzeum do nowej siedziby — Pałacu Górków i związanym z tym szeregiem zmian organizacyjnych i personalnych. Koncepcja działalności wykopaliskowej Działu Epoki Kamienia w ostatnich dziesięciu latach starała się uwzględnić dwa zasadnicze kierunki: 1) prowadzenie długofalowych badań nad najbardziej dotąd zaniedbaną problematyką paleolitu i mezolitu na terenie Wielkopolski, poprzez uzyskiwanie drogą wykopalisk dalszych zespołów zwartych, 2) badania stanowisk neolitycznych, które zagrożone są zniszczeniem, a które jednocześnie posiadają kluczowe znaczenie dla problematyki całego regionu; punkt ten realizowany jest w drodze współpracy z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, poprzez łączną realizację celów konserwatorskich i naukowych. W ramach pierwszego z wymienionych kierunków zbadano dotąd 4 stanowiska: Białoźreg, gm. Pyzdry, woj. Konin, (mezolit i neolit, badania w 1972 r.)⁵⁴ Walga, gm. Pyzdry, woj. Konin, (mezolit górny; 1973 i 1975 r.)⁵⁵. Toruń-Rudak (paleolit schyłkowy — kultura świderska; 1973 r.)⁵⁶ i Modlica, gm. Pyzdry, woj. Konin (mezolit górny; 1976 r.). Realizacja pozostającego celu polegała na objęciu wykopaliskami następujących trzech stanowisk: Sierakowo, gm. Strzelno, woj. Bydgoszcz (osada wydmowa z fazy wczesnowiódrekiej kultury pucharów lejkowatych; 1972 r.)⁵⁷, Chodzież, woj. Piła (pochówek około 30 osobników z fazy środkowej kultury amfor kulistych, datowany radiowęglem na 2395±40 p.n.e. zbadany w 1974 r. — ryc. 3)⁵⁸ i Mrowino, gm. Rokietnica, woj. Poznań (kontynuacja wieloletnich badań osady z fazy lubońskiej kultury pucharów lejkowatych; 1973 - 1976)⁵⁹.

Poza działalnością wykopaliskową, Dział Epoki Ka-

⁵⁴ A. Prinke, *Badania wykopaliskowe osady mezolitycznej i neolitycznej w Białoźregu, pow. Września, stan 6*, FAP, t. 24: 1973, s. 236.

⁵⁵ A. Prinke, *Pierwszy sezon badań osady mezolitycznej w Waldze, pow. Września, stan. 3*, FAP, t. 25: 1974 (1975), s. 205.

⁵⁶ A. Prinke, *Schyłkowopaleolityczne stanowiska kultury świderskiej w Toruniu-Rudaku*, „Rocznik Muzeum w Toruniu”, t. 6 (w druku); tenże, *Nowe materiały schyłkowopaleolityczne i mezolityczne z okolic Torunia*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici — Archeologia”, t. 5: 1975, s. 3 - 15.

⁵⁷ A. Prinke, *Badania osady wydmowej kultury pucharów lejkowatych w Sierakowie, woj. Bydgoszcz*, FAP, t. 25: 1974 (1975), s. 205 - 207; A. Kośko, A. Prinke, *Sierakowo, woj. Bydgoszcz, stan. 8 — osada z fazy II (wczesnowiódrekiej) kultury pucharów lejkowatych*, FAP, t. 26: 1975 (1976), s. 1 - 31.

⁵⁸ A. Prinke, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych grobowca kultury amfor kulistych w Chodzieży, woj. Piła*, FAP, t. 26: 1975 (1976), s. 198 - 199; tenże, *Chodzież, voiv. de Piła*, „Inventaria Archaeologica”, fasc. 38 (PL 234 - 239).

⁵⁹ W. Tetzlaff, *Badania wykopaliskowe osady ludności kultury pucharów lejkowatych w Mrowinie, woj. Poznań, w 1973 r.*, FAP, t. 25: 1974 (1975), s. 207 - 211.

mienia realizuje podjęty w 1971 r. długofalowy program badań nad zróżnicowaniem surowcowym w neolicie Polski środkowo-zachodniej⁶⁰. Dzięki nawiązaniu współpracy w tym zakresie z Katedrą Geologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, zgromadzono dotąd wyniki makro- i mikroskopowych oznaczeń rodzaju surowca kamiennego ponad 1500 narzędzi z epoki neolitu (rys. 4), które przeanalizowano następnie w aspekcie ich zróżnicowania chronologiczno-kulturowego, typologicznego, regionalnego i technologicznego. Przewiduje się rozszerzenie w przyszłości zakresu chronologicznego i terytorialnego tych badań.

Wśród nowszych publikacji, związanych ze zbiorami oraz działalnością terenową Muzeum znajdujemy m. in. szkic W. Tetzlaff poświęcony jednemu ze słabiej poznanych ugrupowań neolitycznych — kulturze rzucewskiej⁶¹. Szczegółowa analiza typologiczna licznych inwentarzy krzemienych z badań powierzchniowych, jakie znajdują się w zbiorach Działu Epoki Kamienia, pozwoliła M. Kobusiewiczowi na opracowanie monografii paleolitu środkowo-zachodniej Wielkopolski, które wypełniły dotkliwą lukę w znajomości najstarszych epok na tym obszarze⁶². Począwszy od 1966 r. ukazują się wyczerpujące, regionalne opracowania całości źródeł do epoki kamienia, prezentujące całość zasobów Muzeum oraz dane archiwalne i bibliograficzne w tym zakresie. Dotychczas opracowano w tym ujęciu materiały z terenu czterech b. powiatów: międzychodzkiego⁶³, obornickiego⁶⁴, gnieźnieńskiego⁶⁵ i mogileńskiego⁶⁶.

⁶⁰ A. Prinke, J. Skoczylas, *Petroarcheologia i jej zastosowanie w badaniach nad epoką kamienia*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 26: 1974, s. 335 - 342; tychże, *Badania petrograficzne nad użytkowaniem surowców kamiennych w neolicie Wielkopolski*, FAP, t. 24: 1973, s. 9 - 11; tychże, *Die petrographischen Forschungen über die Benutzung von Steinrohstoffen im Neolithikum des Gebiets von Wielkopolska*, [w:] J. Stelcl, J. Malina (red.), *Sbornik příspěvků 1. Petroarcheologického Seminara — Brno 1975*, „Folia Facultatis Scientiarum Naturalium Universitatis Purkynianae Brunensis. Geologia”, t. 16: 1975, z. 10 Brno 1975, s. 141 - 147.

⁶¹ W. Tetzlaff, *The Rzucewo Culture*, [w:] T. Wiślański (red.) *The Neolithic in Poland*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1970, s. 356 - 365.

⁶² M. Kobusiewicz, *Paleolit schyłkowy w środkowozachodniej Wielkopolsce*, „Światowid”, t. 31: 1966(1970), s. 19 - 100; tenże, *Mezolit w środkowozachodniej Wielkopolsce*, tamże, s. 101 - 188.

⁶³ M. Kobusiewicz, *Materiały do osadnictwa w epoce kamienia w powiecie międzychodzkiem*, FAP, t. 17: 1966, s. 1 - 20.

⁶⁴ M. Kobusiewicz, *Materiały do osadnictwa w epoce kamienia w powiecie obornickim*, FAP, t. 18: 1967, s. 1 - 28.

⁶⁵ M. Kobusiewicz, W. Tetzlaff, *Materiały do osadnictwa w epoce kamienia w powiecie gnieźnieńskim*, FAP, t. 22: 1971, s. 11 - 33.

⁶⁶ A. Prinke, T. Wiślański, *Materiały...*

Badania Muzeum Archeologicznego w Poznaniu nad wczesną epoką brązu

Przedmiotem niniejszego opracowania jest omówienie posiadanego zbioru zabytków i stanu badań nad wczesnym okresem epoki brązu w Wielkopolsce. Materiał zabytkowy z tego okresu kulturowego jest gromadzony od 120 lat w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu, którego geneza sięga roku 1857 i wyszła z inicjatywy Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, przy którym to powstało Muzeum Starożytności Polskich i Słwiańskich w Wielkim Księstwie Poznańskim¹. Szeroki zakres kulturowy zebranych zbiorów wymagał z biegiem lat ich uporządkowania. Po raz pierwszy pracy tej podjął się w latach 1869 - 1885, H. Feldmanowski². Kolejny kustosz zbiorów — B. Erzepki³, w latach 1885 - 1913, poszczególne zabytki ułożył okresami kulturowymi w porządku chronologicznym. Inicjatywę tę uważa się za początek powstania wyodrębnionych magazynów kulturowych dla poszczególnych epok. Opieka nad zbiorami archeologicznymi w latach 1913 - 1939 oraz 1945 - 1949 była w gestii J. Kostrzewskiego⁴, który — obok funkcji kierownika i dyrektora — był profesorem Uniwersytetu Poznańskiego, ponadto prowadził badawcze prace terenowe w Zachodniej Polsce. Z jego inicjatywy w roku 1949, opiekę nad magazynami kulturowymi przejmuje St. Jasnosz⁵. Wyjątek stanowi magazyn z zabytkami I i II okresu wczesnej epoki brązu, nad którym w latach 1949 - 1971 opiekę sprawowała M. Piaszykowa⁶. Od roku 1971 funkcję kierownika Działu pełni Z. Pieczyński.

Na zbiory działu wczesnej epoki brązu składają się zabytki pochodzące z wykopalisk, badań powierzchniowych, darów oraz depozytów. W początkowym okresie tzw. „okresie zbierackim”, to znaczy do końca XIX w., większość zabytków znajdujących się w omawianym magazynie pochodzi z darów społeczeństwa wielkopolskiego. Wśród nich znajdują się też ofiarowane zabytki z Pomorza, Śląska i innych ziem polskich. Na zbiory składają się przekazywane do działu zabytki metalowe, głównie brązowe. One to nadają specyficzny charakter tej epoce. Natomiast ceramika jest mało zróżnicowana pod względem formy i zdobie-

nia. Złożyło się na to kilka czynników: 1. W obrzędku pogrzebowym tego okresu ceramika nie odgrywała zbyt wielkiego znaczenia, ponieważ zmarłych wyposażono głównie w wyroby metalowe. 2. Dotąd w małym zakresie na kilku obiektach osadniczych z I i II okresu epoki brązu prowadzono prace wykopaliskowe. 3. Prowadzone były niewielkie prace sondażowe o charakterze ratunkowym. 4. Większość ceramiki zalegająca półki magazynu — to ułamki wielu form naczyń pochodzących z badań powierzchniowych lub odkryte przypadkowych. W zbiorach znaczna część ceramiki pod względem formy reprezentowana jest przez kilka podstawowych rodzajów naczyń, jak garnki o dużej lub średniej wielkości, amfory, misy, puchary, dzbanki i luźna ceramika, w ramach których można wyróżnić szereg grup, typów i odmian.

Z metali bardzo licznie występują szpile, bransolety, naramienniki, diademy z taśmy brązowej oraz drobne wyroby: pierścionki, kółka, skręty drutu, wisiorki, paciorki i inne. Zmagazynowana duża ilość szpil reprezentuje przeważnie typy pospolite oraz tzw. szpile charakterystyczne, typowe dla tego okresu kulturowego. Wśród wymienionych szpil wyróżnić możemy około szesnastu zasadniczych typów.

Poważną grupę stanowią różnego rodzaju bransolety, wśród których można wyróżnić około sześciu typów.

Zwartą grupę wśród ozdób stanowią naramienniki wykonane ze sztaby brązowej, zawiniętej w jeden zwój, zakończony dwoma tarczkami spiralnymi oraz naszyjniki brązowe z końcami zwiniętymi w uszka. Należą one, obok innych zabytków, do przedmiotów najczęściej występujących w skarbach.

Obok ozdób liczną grupę stanowi broń, wśród której znajdują się brązowe sztylety, berła sztyletowe, czekany i groty oszczepów znajdowane głównie w wyposażeniu grobowym, w skarbach lub stanowią znaleziska luźne. Do ciekawych zabytków tego okresu należą tzw. berła sztyletowe, wykonane z 2 lub 3 części. Ostrza mają kształt trójkątny. Najbardziej ozdobną częścią jest obuch, który łączy ostrze z rękojeścią zdobioną przy końcu żeberkami. Odrębną grupą zabytków są sztylety o bogato ornamentowanym szerokim ostrzu połączonym kilku nitami z rękojeścią. Natomiast ostrza sztyletów o kształcie trójkątnym są nie-dużych rozmiarów. Zazwyczaj płaskie wzmocnione żeberkiem. U nasady głowni mają po kilka otworków na nity. Nie zachowana rękojeść była wykonana prawdopodobnie z surowców organicznych.

¹ B. Kostrzewski, *Sto lat działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 7: 1957, s. 1 (dalej: FAP).

² Tamże, s. 3.

³ Tamże, s. 4.

⁴ Tamże, s. 7.

⁵ Tamże, s. 23.

⁶ Tamże, s. 23.

Z narzędzi wymienić należy siekierki i dłuta brązowe, które zaliczane są ogólnie do starszego okresu epoki brązu. W ogromnej swej większości znalezione zostały pojedynczo. Niewielka ich ilość pochodzi ze skarbów, np. z Bytnia, gdzie znaleziono 6 siekierok, a jedynie nieliczne wchodziły w skład zespołów grobowych. Wśród siekierok brązowych wyróżnić możemy cztery typy. Pierwszy z nich to siekierki płaskie, naśladujące analogiczne typy kamienne i krzemienne, drugi typ udoskonalony, nazywany siekierką z wystającymi brzegami i rozszerzonym łukowato ostrzem, trzeci typ — siekierki z podniesionymi brzegami, czwarty typ — siekierki z piętka.

W zbiorach Działu z obszaru Wielkopolski znanych jest kilkanaście zespołów wyrobów metalowych pochodzących ze skarbów. Są one dowodem zróżnicowania majątkowego ludności tego okresu kulturowego. Najstarszym znaleziskiem zapisanym w księdze inwentarza Muzeum jest skarb przedmiotów metalowych pochodzący z Ponieca, w woj. leszczyńskim, przekazany już 21 lutego 1859 r. przez hr. St. Mycielskiego. W kolejnych latach zbiory wzbogacały się m. in. o skarby odkryte w następujących miejscowościach: Chobienice (1869 r.), Śliwniki (1870 r.), Orchowo (1871 r.), Bytyń (1873 r.), Jezioro Gopło (1875 r.), Rudka (1879 r.), Skarbienice (1879 r.), Granowo (1885 r.), Przysieka Polska (1886 r.) oraz Grodnica (1911 r.). Przekazywanie tych zabytków do zbiorów Muzeum świadczy o zrozumieniu, popularności i patriotyzmie społeczeństwa wielkopolskiego.

Ten krótki przegląd materiałów, odnoszących się do genezy wyodrębnienia zbiorów oraz scharakteryzowania zawartości magazynu wczesnej epoki brązu, dał możliwość wielu badaczom szerszego spojrzenia na zagadnienia dotyczące tworzenia się zrębów cywilizacji ludności epoki brązu w Polsce i środkowej Europie.

Stan badań nad wczesnym i starszym okresem epoki brązu w Wielkopolsce należy do słabiej dotąd poznanych okresów w pradziejach Polski Zachodniej. Przyczyna tego tkwi w nieprzewodzeniu większych badań poświęconych problematyce tego okresu. Większość znanych stanowisk pochodzi z przypadkowych odkryć lub została ustalona w czasie badań powierzchniowych. Jedynie nieliczne stanowiska były obiektem systematycznych względnie ratowniczych badań archeologicznych. Pierwsze prace wykopaliskowe dotyczące wczesnej epoki brązu zostały zapoczątkowane już w roku 1877 w Gorszewicach, gdzie odkryto kilka grobów szkieletowych wyposażonych w dary grobowe. W kolejnych latach m. in.: w Wysocku Wielkim (1895 r.), w Iwnie (1903 r.), w Grobi (1911 r.), w Smoszewie (1914 r.), w Kleszczewie (1922 r.), w Jesioniek-Klekot (1923 r.), w Białym Potoku (1925 r.), w Grabonogu (1951 r.), w Łękach Małych (1934 r.), w Pudliszkach (1964 i 1973 r.) i Bruszczewie (1965 r.).

Uzyskany ciekawy materiał zabytkowy oraz dokumentacyjny w trakcie prac wykopaliskowych z osady w Bruszczewie, w woj. leszczyńskim stanowi dalsze wzbogacenie bazy źródłowej dla problematyki nad wczesnym i starszym okresem epoki brązu w Zachodniej Polsce. Podobnie rzecz się przedstawia z badaniami wykopaliskowymi prowadzonymi przez Muzeum w latach 1953 - 1956 i następnym na cmentarzysku kur-

hanowym ludności kultury unietyckiej w Łękach Małych oraz na cmentarzysku z II okresu epoki brązu w Pudliszkach.

Omówiony w powyższym przeglądzie zmagazynowany materiał zabytkowy oraz przebieg najważniejszych prac wykopaliskowych z interesującego nas okresu jest datowany na lata między 1700 a 1200 p.n.e., w nawiązaniu do sytuacji kulturowej obszaru Europy środkowej⁷. Tereny Polski w powyższych latach zostały objęte falą przemian kulturowych, w wyniku czego wielu badaczy korzystało z materiałów poznańskiego muzeum, publikując je w wielu czasopismach naukowych. Pracy syntetycznej dotyczącej gospodarki plemion z wczesnej epoki brązu zamieszkałych w północno-zachodniej części naszego kraju nie posiadamy. W pracach ogólniejszych wydanych w okresie międzywojennym i powojennym po II wojnie światowej, problematyką tą zajmowano się ubocznie, przeważnie na marginesie opracowań klasyfikacji materiałowo-chronologicznych, w których omawiano tylko zagadnienia gospodarcze. Pierwsze ujęcie problemowe w ramach całokształtu pradziejów Polski uwzględnili w swych pracach Wł. Antoniewicz⁸ i J. Kostrzewski⁹. Natomiast trzy pierwsze okresy wczesnej, starszej i środkowej epoki brązu w Polsce, zawarte zostały w opracowaniu materiałowym przez J. Kostrzewskiego¹⁰ i L. Kozłowskiego¹¹. Szczególne zainteresowanie się zbiorami przez J. Kostrzewskiego, z początkiem lat dwudziestych, a pochodzących z wczesnych okresów epoki brązu z terenu Wielkopolski, przyczyniło się do wyodrębnienia przez niego kilku nowych kultur dla tego okresu. Dokonane w roku 1934 poważne zainteresowanie się kurhanami w Łękach Małych¹², przyczyniło się do szerszego poznania osadnictwa kultury unietyckiej, którego zasięg występowania na ziemiach polskich jest wyraźnie związany z dorzeczem Odry. W południowo-zachodniej Wielkopolsce nie wykracza poza Prosnę, a na północ dochodzi do Śremu i okolic Poznania¹³. Pierwsze opracowania kultury unietyckiej w oparciu o zgromadzony materiał zabytkowy ze zbiorów Muzeum jak również z prac wykopaliskowych z terenu Wielkopolski były przedmiotem nieco szerszych ujęć monograficznych poszczególnych badaczy tego okresu. Należą do nich: A. Knapowska-Mikołajczykowa, która zebrała materiały z I okresu epoki brązu i wyodrębniła ich przynależność kulturową¹⁴. M. Kowiańska, w przyczynku, omawia kilka zabytków przynależnych do starszej epoki brązowej¹⁵. Natomiast wyniki kilkuletnich prac wykopaliskowych

⁷ W. Chmielewski, K. Jażdżewski, J. Kostrzewski, *Pradzieje Polski*, Warszawa—Wrocław—Kraków 1965, s. 120.

⁸ W. Antoniewicz, *Archeologia Polski*, Warszawa 1928 r.

⁹ J. Kostrzewski, *Od mezołitu do okresu wędrówek ludów* [w:] S. Krukowski, J. Kostrzewski, R. Jakimowicz, *Prehistoria Ziemi Polskiej*, Kraków 1939 - 1948, s. 120 - 359.

¹⁰ I, II i III okres epoki brązowej w Polsce, „Przeгляд Archeologiczny”, t. 4: 1928, z. 1, s. 1 - 35 (dalej: PA).

¹¹ L. Kozłowski, *Wczesna, starsza i środkowa epoka brązu w Polsce w świetle subborealnego optimum klimatycznego i jego wpływu na ruchy etniczne i zaludnienia Polski*, Lwów 1928.

¹² W. Sarnowska, *Kultura unietycka w Polsce*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1969, s. 8.

¹³ J. Kostrzewski, *Wielkopolska w pradziejach*, Warszawa—Wrocław 1955, s. 64.

¹⁴ A. Knapowska-Mikołajczykowa, *Wczesny okres epoki brązu w Wielkopolsce*, FAP, t. 7: 1957, s. 31 - 112.

¹⁵ M. Kowiańska, *Przyczynki do poznania wczesnej epoki brązowej*, PA, t. 3: 1950, s. 324.

Ryc. 1. Skarb przedmiotów metalowych z Ponieca, woj. Leszno, przekazany do zbiorów muzealnych w 1859 r.

na cmentarzysku kurhanowym w Łękach Małych omawiają: J. Kostrzewski¹⁶, M. Piaszykova i St. Kurnatowski¹⁷, A. Knapowska¹⁸, M. Kowiańska-Piaszykova¹⁹⁻²¹. Szersze monograficzne opracowanie kultury unietyckiej, zawdzięczamy W. Sarnowskiej²², która przedstawiła materiały z całego obszaru Polski Zachodniej, odnoszące się do osad, cmentarzysk i skarbów. Na tej podstawie omówiła stosunki gospodarcze i społeczne, wymianę handlową, zagadnienia produkcji miejscowej, wierzenia i chronologię.

Z innych kultur w zbiorach Muzeum znajdują się m. in. zabytki dotyczące kultury iwieńskiej, współczesnej kulturze unietyckiej. J. Kostrzewski w roku 1935 w pracy *Przyczynki do poznania wczesnej epoki brązowej, I kultura iwieńska*²³ na podstawie znanych znalezisk określił zasięg jej występowania oraz zestawiał wszystkie znane stanowiska tej kultury w Polsce.

¹⁶ J. Kostrzewski, *Kurhany kultury unietyckiej w Łękach Małych, w pow. kościańskim*, „Sprawozdanie z czynności i posiedzeń PAU”, t. 39 : 1934 nr 3, s. 25 - 26.

¹⁷ M. Piaszykova i S. Kurnatowski, *Kurhan kultury unietyckiej w Łękach Małych, pow. Kościan*, FAP, t. 4 : 1953, s. 43 - 76.

¹⁸ A. Knapowska, *Kurhan unietycki w Łękach Małych, „Z otchłani wieków”*, R. 22 : 1953 z. 5, s. 169 - 171.

¹⁹ M. Kowiańska-Piaszykova, *Wyniki badań archeologicznych kurhanu III kultury unietyckiej w Łękach Małych, w pow. kościańskim*, FAP, t. 7 : 1957, s. 126.

²⁰ M. Kowiańska-Piaszykova, *Wyniki badań archeologicznych kurhanu IV kultury unietyckiej w Łękach Małych, w pow. kościańskim*, FAP, t. 19 : 1968, s. 6 i n.

²¹ M. Kowiańska-Piaszykova, *Badania wykopaliskowe na kurhanie nr VI w Łękach Małych, pow. Kościan w 1970 r.*, FAP, t. 22 : 1972, s. 206.

²² W. Sarnowska, op. cit.,

²³ J. Kostrzewski, *Przyczynki do poznania wczesnej epoki brązowej. I kultura iwieńska* „Wiadomości Archeologiczne”, t. 13 : 1935, s. 75 i n.

Zajmowała ona obszar po obu stronach dolnej Wisły oraz w przyległych partiach górnego dorzecza Noteci. Dotąd jest nam niewiele znanych stanowisk tej kultury, są to jedynie pojedyncze groby i luźne stanowiska. Najważniejszym stanowiskiem, od którego nazwano cały ten krąg kulturowy, jest odkryte w roku 1903 cmentarzysko w Iwnie²⁴.

W roku 1926 J. Kostrzewski, opisując materiał zabytkowy pochodzący z dwóch cmentarzysk odkrytych w Grobi²⁵, uznał ich zawartość za przynależną do I i II okresu epoki brązu. W związku z tym wyodrębnił dwie niezależne kultury wczesnobrązowe, które nazwał kulturą grobską I i kulturą grobską II. W celu uniknięcia nieporozumień, wynikających ze zbyt wielkiego podobieństwa nazw dla oznaczenia dwóch różnych kultur, wprowadzono dla nich w 1965 r., nowe nazwy: dla kultury grobskiej I — grupa lubuska kultury unietyckiej, a dla kultury grobskiej II — kultura grobsko-śmiardowska²⁶. Ludność tych kultur zajmowała tereny północno-zachodniej Wielkopolski, Ziemi Lubuskiej i Pomorza Zachodniego.

Pozostałe zabytki ceramiczne i metalowe znajdujące się w zbiorach Muzeum, a chronologicznie związane z przełomem z I na II okres epoki brązu, reprezentują one dwie niezależne kultury, które wyodrębniły się na bazie wpływów już wyżej omawianych kultur. Sprzyjające warunki i szybka asymilacja nowych wpływów kulturowych, pozwoliły na wyodrębnienie

²⁴ K. Brunner, *Funde von Iwno*, Kr. Schubtn, „Zeitschrift für Ethnologie”, t. 37 : 1905, s. 899 - 912.

²⁵ J. Kostrzewski, *Cmentarzyska z końca epoki kamiennej i początku epoki brązowej w Grobi, pow. Międzybóże*, „Muzeum Wielkopolskie”, R. 2, Poznań 1926; tenże, *Od mezolitu...*, s. 200 - 201.

²⁶ W. Chmielewski, K. Jażdżewski, J. Kostrzewski, op. cit., s. 129 - 130.

się w II okresie epoki brązu, kultury przedłużyckiej i kultury trzcinieckiej.

Ludność kultury przedłużyckiej zajmowała prawie całe dorzecze Odry. Materiał zabytkowy związany z problematyką tej kultury, dotąd nie doczekał się całościowego monograficznego opracowania naukowego. Na jej temat w latach dwudziestych naszego stulecia wielu badaczy sformułowano szereg kontrowersyjnych poglądów, które przetrwały bez większych zmian do ostatnich lat. J. Kostrzewski, w swej pracy o osadnictwie we wczesnej i środkowej epoce brązu²⁷, zestawił ogromną ilość materiału zabytkowego, w której wykazuje rozwój osadnictwa, charakterystyczne cechy wytworów kultury materialnej, określa zasięg jej występowania oraz nadaje nazwę: kultura przedłużycka. Postawia też tezę, że kultura łużycka rozwinęła się właśnie na podłożu kultury przedłużyckiej. Ostatnio w zakresie publikacji, znane dotąd materiały zabytkowe pochodzące z terenów zasiedlenia ludności tej kultury, w opracowaniu książkowym zestawił i omówił M. Gedl²⁸.

W odniesieniu do materiałów wielkopolskich znajdujących się w zbiorach Muzeum lata dwudzieste przyczyniły się do wzrostu zainteresowań problematyką tego okresu. W związku z tym J. Kostrzewski rozkopał kilka kurhanów w Smoszewie²⁹, w Krotoszynie³⁰ i w Wysocku Wielkim³¹. Wcześniej w latach 1900, Z. Zakrzewski odkrył cmentarzysko z grobami ciałopalnymi w Kleszczewie³², a w roku 1924 publikuje rozkopane przez siebie cmentarzysko kurhanowe we wsi Jesionna—Klekot³³. W roku 1939, J. Kostrzewski w pracy *Od mezolitu do okresu wędrówek ludów*³⁴ sprecyzował swój pogląd odnośnie do kultury przedłużyckiej oraz stwierdził, że kultura przedłużycka stanowiła ogniwo rozwojowe pomiędzy kulturą unietycką a kulturą łużycką. Natomiast B. Kostrzewski w pracy: *Znaczenie Odry w pradziejach*³⁵ dał zestawienie szeregu wyrobów metalowych tej kultury. M. Kowiańska w roku 1951 rozkopuje kurhan z wczesnej epoki brązu w Grabonogu³⁶.

W latach 60-tych wzbogacono bazę źródłową o nowe prace wykopaliskowe na cmentarzysku w Pudliszkach³⁷ i osadzie w Bruszczewie³⁸. W okresie tym również opublikowano kilka opracowań monograficznych. Badania powyższe przyczyniły się do wyodrębnienia przez A. Gardawskiego, w ramach wielkopol-

skiej kultury z ceramiką tekstylną, kultury typu Pudliszki³⁹.

Na uwagę zasługują badania Z. Pieczyńskiego, który w roku 1965 rozpoczął prace wykopaliskowe na osadzie w Bruszczewie⁴⁰. Badania te wykazały, że osada była otoczona wałem, a liczne jamy stanowiły część budynków mieszkalnych i gospodarczych. Stwierdzono w niej również miejscową wytwórczość metalurgiczną. Ceramika wykazuje odrębność bruszczewskiej osady od zjawisk kulturowych obserwowanych na przełomie I i II okresu epoki brązu w północno-zachodniej Polsce. Powtarzanie się wielu typów naczyń pochodzących od form kultury unietyckiej i iwieńskiej oraz występowanie śladów oddziaływania południowych kultur z basenu środkowego Dunaju, jak również z terenu zachodniego pogranicza łubieńskiej grupy kultury trzcinieckiej, upoważnia do wysunięcia hipotezy o stopieniu się różnorodnych elementów kulturowych na osadzie w Bruszczewie, która tym samym staje się ośrodkiem centralnym wyodrębnionej grupy kulturowej. Ponadto uzupełnieniem dotychczasowej bazy źródłowej stały się badania D. Durczewskiego, na osadzie wczesnobrązowej, na stan. 5 w Pudliszkach.

Tereny południowo-wschodnie Wielkopolski zajmuje kultura trzciniecka, jej materiały doczekały się obszernej monografii opracowanej przez A. Gardawskiego⁴¹. Kultura materialna ludności kultury trzcinieckiej wywierała pewien wpływ na osadnictwo kultury przedłużyckiej poprzez przenikanie zabytków metalowych i form ceramicznych. Dotychczas stwierdzono i zbadano niewielką ilość stanowisk tej kultury w Wielkopolsce. Częściowo tylko przekopano osadę w Kurzej⁴² oraz podczas badań powierzchniowych odkryto osadę tej kultury w Zagorzynie⁴³. Z. Zakrzewski zbadał i opublikował kilka kurhanów odkrytych we wsi Jesionna—Klekot⁴⁴. Cały szereg składników materialnych tej kultury wskazuje na bliskie powiązania z kulturą przedłużycką, co prawdopodobnie w III okresie epoki brązu spowodowało scalenie obu kultur.

Powyższy przegląd bazy materialnej z wczesnej epoki brązu znajdujący się w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu, stanowił dla wielu badaczy podstawę do prześledzenia na możliwie najszerszej platformie porównawczej, wydzielonego na kultury materiału źródłowego tego okresu, w celu uzyskania dokładniejszych korelacji czasowych z innymi kulturami i grupami obszarów ościennych.

Księga inwentarzowa Działu w roku jubileuszowym w swym zapisie ma 628 pozycji, na które składa się około 6 tysięcy zabytków.

²⁷ J. Kostrzewski, *I, II i III okres...*

²⁸ M. Gedl, *Kultura przedłużycka*, Wrocław—Kraków 1975.

²⁹ J. Kostrzewski, *Kurhany z II okresu epoki brązowej w okolicy Krotoszyna i Ostrowa*, PA, t. 2: 1924 z. 3, s. 259 - 274.

³⁰ J.w.

³¹ J.w.

³² Z. Zakrzewski, *Groby przedhistoryczne w Kleszczewie*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, t. 4: 19 nr 2 (44), s. 186 - 194.

³³ Z. Zakrzewski, *Kurhany z II okresu epoki brązowej we wsi Jesionna—Klekot, w pow. sieradzkim, woj. łódzkie*, PA, t. 2: 1922 - 1924, z. 3, s. 275 - 282.

³⁴ J. Kostrzewski, *Od mezolitu...*

³⁵ B. Kostrzewski, *Znaczenie Odry w pradziejach*, PA, t. 8: 1949, s. 248 - 299.

³⁶ M. Kowiańska, *Wyniki prac badawczych, prowadzonych na kurhanie w Grabonogu, pow. gostyński, „Sprawozdania PMA”*, t. 4: 1951, z. 1 - 2, s. 57.

³⁷ M. Kowiańska - Piaszykowska, *Cmentarzysko z II okresu epoki brązu w Pudliszkach w pow. gostyńskim*, PA, t. 17: 1960, s. 86 - 119; D. Durczewski, *Sprawozdanie z badań rąnkowych z II okresu epoki brązu w Pudliszkach, woj. Leszno*, FAP, t. 26: 1975 (1977), s. 200 - 201.

³⁸ Z. Pieczyński, *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na osadzie z II okresu epoki brązu w Bruszczewie, pow. Kościan, stan. 5, FAP, t. 20: 1969 (1970), s. 268 - 271.*

³⁹ A. Gardawski, *Zagadnienie ciągłości osadniczej, kulturowej i etnicznej w międzyrzeczu Odry—Dniepru od II okresu epoki brązu do VI—VII wieku n.e.*, „I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej, Warszawa 14 - 18.IX.1965”, Wrocław 1968, s. 215 - 240.

⁴⁰ Z. Pieczyński, *op. cit.*

⁴¹ A. Gardawski, *Plemiona kultury trzcinieckiej w Polsce*, „Materiały Starożytne”, t. 5: 1959, s. 7 - 189.

⁴² A. Gardawski, *Wyniki badań powierzchniowych osadnictwa nad rzeką Prosną na północ od Kalisza*, „Materiały starożytne”, t. 1: 1956, s. 147 - 160.

⁴³ J.w.

⁴⁴ Z. Zakrzewski, *Kurhany z II okresu...*, s. 275 - 282.

Wkład Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w badania nad kulturą łużycką w Wielkopolsce

W dotychczasowych badaniach nad kulturą łużycką w Wielkopolsce nie małą rolę spełniło Muzeum Archeologiczne w Poznaniu. Początek Muzeum łączy się ściśle z początkami gromadzenia zbiorów związanych z kulturą łużycką oraz ich publikacją. Większość przedmiotów, które stały się zaczątkiem zbiorów to zabytki pochodzące z cmentarzysk kultury łużyckiej przede wszystkim z Pałczyna, a ponadto z Witowa, Manieczek, Murzynowa, Dobieszewka.

Jako pierwszy krok naukowych poczynań w ogóle, a związanych z kulturą łużycką w szczególności, można uznać prace wykopaliskowe przeprowadzone przez Antoniego Białeckiego na cmentarzysku w Manieczkach, a następnie opublikowanie ich wyników w sprawozdaniach TPNP¹. Powstanie Muzeum w ramach Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego na długi czas związało działalność archeologiczną z tą właśnie instytucją, działającą w zakresie archeologii przez Komisję Archeologiczną. Trudno więc w tym okresie byłoby rozgraniczać działalność Muzeum od działalności TPNP.

Opisane przez A. Białeckiego w roku 1858 cmentarzysko w Manieczkach stanowi najobszerniejszy do jego czasów opis cmentarzyska przedhistorycznego w Polsce. A. Białecki, prawnik z wykształcenia, najaktywniejszy członek Komisji Archeologicznej, dał w swym sprawozdaniu opis cmentarzyska w różnych jego aspektach. Widzimy tam próbę analizy formalnej, geologicznej jak również społecznej i etnicznej. Ponadto zastosował w swym opracowaniu miary metryczne w miejsce różnych nieujednoliconych miar (łokcie, cale itp.). Próbuje również wprowadzić nowe określenia na różne zjawiska i przedmioty z czego nazwa „przystawka” zamiast „łzawnica” zyskała sobie prawo obywatelstwa w nomenklaturze archeologicznej.

Po pracach związanych z cmentarzyskiem w Manieczkach A. Białecki działa nadal na polu archeologii rozkopując w 1858 r. cmentarzysko łużyckie w Czekanowie².

Prace Antoniego Białeckiego związane z cmentarzyskiem w Manieczkach, tak badania wykopaliskowe jak i publikację tego stanowiska, można uznać w moim przekonaniu za początek prac naukowych związanych z badaniami kultury łużyckiej.

¹ A. Białecki, *Wykopalska w Manieczkach*, „Rocznik TPNP”, t. 1: 1860, s. 465 - 477.

² M. Zeylandowa, *Cmentarzysko ludności kultury łużyckiej w Czekanowie. pow. Ostrów Wlkp.*, FAP, t. 21: 1970, s. 76.

Oprócz badań cmentarzysk prowadzonych na zlecenie TPNP jak w przypadku Manieczek, prowadzono również różne prace amatorskie, z których zabytki i wcześniej czy później zasilały zbiory muzealne. I tak ziemianin Domaradzki rozkopał i opisał³ bogate cmentarzysko w Nadziejewic, z którego zabytki wpłynęły do Muzeum w latach sześćdziesiątych XIX w. Koniec XIX wieku był okresem, w którym Muzeum pozyskało szereg bardzo cennych zabytków związanych z kulturą łużycką, a to: skarby brązowe z Kowalewka, Słupów, Łuszkowa, Chobienic importowane naczynia brązowe odkryte w Choryni, miecze z Odolanowa i z Jez. Gopła. Wszystkie te przedmioty wraz z zawartością kilku cmentarzysk (Nadziejewo, Manieczki, Dobieszewko, Pałczyn), jak i szeregiem zabytków z innych miejscowości zostały opublikowane w „Albumie Zabytków Przedhistorycznych Wielkiego Księstwa Poznańskiego”. Album pomyślany był przez Wydział Archeologiczny TPN, jako album reprodukcji fotograficznych z krótkim opisem zabytków, w którym publikować się będzie najcenniejsze naukowo zabytki Muzeum poznańskiego. Zabytki, które wówczas nie stanowiły własności Muzeum (jak np. wiadro brązowe z Kluczewa, które dopiero w r. 1895 wraz z całym zbiorem W. Jażdzewskiego przeszło na własność Muzeum) opublikowane były w „Zapiskach Archeologicznych Poznańskich”, które wydawane były przez Wydział Archeologiczny od 1887 r. Opublikowanie tych najcenniejszych zabytków muzealnych stało się ważnym i trwałym wkładem w naukę, mimo iż już w III tomie „Albumu...” z 1900 r. autorzy zdają sobie sprawę z niedostatku tego typu publikacji. Waga jednak tych publikacji wyrażała się m. in. zainteresowaniem archeologów zagranicznych zbiorami poznańskiego muzeum.

Powołanie Józefa Kostrzewskiego, pierwszego archeologa, na stanowisko kierownika Działu Przedhistorycznego Muzeum TPN oznaczało dla polskiej archeologii w Poznaniu wyjście z impasu spowodowanego na przełomie XIX i XX wieku przez działalność nauki niemieckiej (Niemieckie Towarzystwo Historyczne oraz Muzeum Prowincjonalne, które powstało w 1894 r. i było silną konkurencją dla Muzeum TPN). Rozpoczyna się bardzo ożywiona działalność na polu naukowym, mająca jeszcze lepsze warunki rozwoju po odzyskaniu niepodległości.

³ Domaradzki, *Wykopalska nadziejewskie*, „Rocznik TPNP”, t. 6: 1866, s. 203 - 218.

Ryc. 1. Czarnków, woj. pilskie. Cmentarzysko kultury łużyckiej

Dynamiczny rozwój archeologii w tym czasie obejmował również badania dotyczące kultury łużyckiej. Muzeum w osobie prof. J. Kostrzewskiego i dr A. Karpińskiej przeprowadziło badania wykopaliskowe na szeregu stanowiskach kultury łużyckiej, przede wszystkim na cmentarzyskach; oto niektóre z nich: Nowe Miasto, Szczonowo, Cichowo, Włostowo, Biernatki, Czarnków (ryc. 1). Do faktów znaczących w rozwoju archeologii było rozkopanie szczególnie tego ostatniego, dzięki czemu poznano dokładniej grupę zachodnio-wielkopolską kultury łużyckiej i rozróznilo formy ceramiki IV i V okresu brązu. Poza badaniami dokonano też zakupu zabytków z paru większych cmentarzysk (Wilanowiec, Kowalewko), przyjęto w depozyt (od Fundacji Kórnickiej) duży zespół z cmentarzyska w Biernatkach. Ponadto przeprowadzono wstępne badania wykopaliskowe na grodzisku w Komorowie oraz osadach otwartych w Sosnowcu i Biskupinie. Na ten okres przypadają sławne badania grodu w Biskupinie, prowadzone wspólnymi siłami Instytutu Prehistorycznego Uniwersytetu Poznańskiego, Muzeum (Działu Przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego) i Koła Prehistoryków UP. Prace te, dzięki zastosowaniu najnowszych metod badawczych, środków technicznych oraz dużej ilości robotników, stały się jednym z największych przedsięwzięć badawczych w Europie. Wielka ilość pozyskanego materiału naukowego pozwoliła w nowy sposób oświetlić zagadnienia prakolebki Słowian⁴, a szybka publikacja uzyskanych wyników była ich dodatkowym walorem.

⁴ W. Hensel, 35 lat naukowej działalności Józefa Kostrzewskiego, „Slavia Antiqua”, t. 1: 1948, s. 30.

Prof. J. Kostrzewski, jak to trafnie określił J. Żak⁵, był sam dla siebie instytucją. Niemniej cała jego twórczość naukowa związana była ściśle ze zbiorami Muzeum i pracą w nim, mimo że skupiał w swym ręku kierownictwo naukowe paru instytucji. To też bez przypisywania sobie cudzych zasług, a przeciwnie, poczytując to sobie za zaszczyt, włączyć można dorobek Profesora w dorobek Muzeum. A poczesne miejsce w jego pracy zajmowała problematyka kultury łużyckiej. Podstawą wszystkich prac J. Kostrzewskiego dotyczących kultury łużyckiej było twierdzenie o prasłowiańskim pochodzeniu tej kultury opublikowane w 1913 r. Twierdzenie oparte i popierane w późniejszym czasie na dowodzeniu ciągłości kultury materialnej ludności zamieszkującej ziemię między Odrą i Wisłą od połowy drugiego tysiąclecia przed n.e. do wystąpienia historycznych Słowian na tych terenach. Nie będę tu powoływać się na poszczególne prace prof. J. Kostrzewskiego, gdyż są one powszechnie znane, wymienię tylko dwie, które stanowią jakby klamrę spinającą jego poglądy: wydana w 1913 r. „Wielkopolska w czasach przedhistorycznych” oraz wydana w 1961 r. rozprawa „Zagadnienie ciągłości zaludnienia ziem polskich w pradziejach”. W tej ostatniej autor przedstawia szereg czynników, którymi argumentuje tezę o prasłowiańskim pochodzeniu kultury łużyckiej. Wśród ważniejszych argumentów wymienić trzeba bliskie pokrewieństwo językowe bałto-słowiańskie, jak również dość bliskie z językami germańskimi, co

⁵ J. Żak, Zarys dziejów poznańskiego ośrodka prehistorycznego, [w:] Problemy badań Polski północno-zachodniej, Poznań 1972, s. 17.

Ryc. 2. Kluczewo, woj. poznańskie. Władro brązowe

pozwala sadowić Prasłowian między Bałtami i Germanami; pokrywanie się zasięgów kultur (łużyckiej, pomorskiej, grobów kloszowych, grobów jamowych i kultury wczesnośredniowiecznej) przez przeciąg dwóch tysięcy lat („Jakkolwiek zachodzą tu oczywiście pewne różnice w granicach, które przesuwają się raz nieco w kierunku zachodnim, to znowu ku wschodowi, to jednak wszystkie kultury rozwijają się w dorzeczu Odry i Wisły, stanowiących główne osie tego obsza-

Ryc. 3. Kowalewko, woj. poznańskie. Naczynie z cmentarzyska kultury łużyckiej

ru⁶); dzisiejsza rubież etnograficzna odpowiadająca wschodniemu zasięgowi kultury łużyckiej i pomorskiej; argumenty paleobotaniczne, które przemawiają również za zachodnią kolebką Słowian.

Pogląd na prasłowiański charakter kultury łużyckiej był powszechnie panujący w Polsce jeszcze przed II wojną światową nie tylko wśród czołowych archeologów, ale również miał swych zwolenników wśród historyków, lingwistów, antropologów, a także wśród uczonych zagranicznych. Należą tutaj nie tylko uczeni z państw słowiańskich, ale także uczeni z takich krajów jak Japonia i USA.

Poglądy o prasłowiańskim charakterze kultury łużyckiej przejął w swym ogólnym założeniu, lecz nieco zmodyfikował T. Malinowski, szczególnie jeżeli chodzi o południowy zasięg Prasłowian⁷. Przyjmuje on istnienie osadnictwa pratrackiego w międzyrzeczu Wisły i Sanu oraz prailiryskiego w rejonie górnej Odry i Warty. Trzon poglądów tego badacza wymie-

Ryc. 4. Niewlemko, woj. piłskie. Miecz brązowy

niony jest w tytule jednej z ostatnich jego prac: „Wielkopolska w dobie Prasłowian”.

Różne zmodyfikowane szczególnie w ostatnich latach poglądy polskich archeologów⁸ na etnogenezę Słowian mają swe oparcie w tezie o prasłowiańskim charakterze kultury łużyckiej, dopatrując się jedynie innych obszarów kolebki Prasłowian, głównie na terenach zajętych przez wschodnią część kultury łużyckiej, co nie jest w nauce poglądem nowym. Prace uczonych radzieckich ostatniego dziesięciolecia stoją nadal na stanowisku reprezentowanym przez J. Kostrzewskiego⁹.

⁶ J. Kostrzewski, *Zagadnienie ciągłości zaludnienia ziem polskich w pradziejach*, Poznań 1961, s. 105.

⁷ T. Malinowski, *Wielkopolska w dobie Prasłowian*, Poznań 1973, s. 18 - 19.

⁸ K. Godłowski, J. K. Kozłowski, *Historia starożytna ziem polskich*, Warszawa 1976, s. 83, tam dalsza literatura.

⁹ W. W. Martinov, *Slawianogermanskoje tekstičeskoje wzajmofestwije drevnejej doby*, Mińsk 1963, tenże, *Lingwo-geografija Pripiatskogo Polesia i etnogenez Slovlan* [w:] *Drevnosti Belorusi*, Mińsk 1966, s. 127 n.

Ryc. 5. Skarb brązowy z Poznania-Staroleki

Po przerwie spowodowanej drugą wojną światową Muzeum podjęło znów badania terenowe, początkowo nieliczne i przede wszystkim powierzchniowe. Dopiero właściwie od początku lat pięćdziesiątych rozwijają się szczególnie badania nad kulturą łużycką i to tak wykopaliskowe, jak i gabinetowe. U podstaw tego intensywnego rozwoju leży kształcenie młodej kadry archeologów na skalę nigdy przedtem niespotykaną.

Rok 1950 jest szczególnie pomyślny jeżeli chodzi o pozyskanie przez Muzeum szeregu niezwykle cennych zabytków kultury łużyckiej. Są to: miecz brązowy z IV okresu brązu z Niewiemka, mały skarb brązowy z tego samego okresu odkryty w Chłapowie oraz dwa duże skarby brązowe liczące po kilkadziesiąt przedmiotów; skarb z V okresu brązu z Poznania—Staroleki (ryc. 5) i skarb halszacki z Uścikowca (ryc. 6).

Ryc. 6. Skarb brązowy z Uścikowca, woj. poznańskie

Ryc. 7. Grób kultury łużyckiej z Terespotocka, woj. poznańskie

Od początku lat pięćdziesiątych Muzeum prowadziło systematyczne badania wykopaliskowe w wielu miejscowościach. Do początku 1976 r. prowadzono je na 38 stanowiskach kultury łużyckiej. Większość tych badań dotyczyła cmentarzysk, chociaż badano też osady. Trzydzieści z tych obiektów zyskało pełną publikację materiałową głównie we własnym roczniku „*Fontes Archaeologici Posnanienses*” (początkowo „*Fontes Praehistorici*”). Mniejsza ilość została opublikowana w innych czasopismach. Część stanowisk jest w trakcie przygotowywania do publikacji; wszystkie one doczekały się krótkich artykułów lub sprawozdań.

Poza publikacją wyników badań prowadzonych w tym okresie, ukazały się drukiem opracowania, głównie cmentarzysk, badanych w latach minionych. W samym tylko „*Fontes*” ukazało się 21 opracowań monograficznych cmentarzysk wielkopolskich, z których materiały znajdują się w Muzeum, a z tego 18 zostało opracowanych przez pracowników muzealnych.

Ryc. 8. Gorszewice, woj. poznańskie. Importowana zapinka ze szklanym kabląkiem

Z prac dotyczących cmentarzysk na czoło wysuwa się syntetyczne opracowanie obrządku pogrzebowego ludności kultury łużyckiej w Polsce¹⁰ oraz katalog cmentarzysk tej kultury¹¹. W pracy *Obrządek pogrzebowy ludności kultury łużyckiej w Polsce* — T. Malinowski, pierwszy w literaturze dotyczącej obrządku pogrzebowego ludności kultury łużyckiej, oparł się na analogiach etnograficznych. Na szerokim tle porównawczym zwyczajów współczesnych ludów pierwotnych całego świata oparł interpretację etnologiczną zjawisk związanych z obrządkiem. Uzyskał w ten sposób, (tu pozwolę sobie zacytować wypowiedź badacza): „... dowody świadczące przede wszystkim o mieszczeniu się obrządku pogrzebowego ludności kultury łużyckiej w Polsce bez reszty w systemach pogrzebowych współczesnych społeczeństw pierwotnych. Analogie etnograficzne pomogły ... wreszcie uwypuklić niektóre niedoceniane dotąd w naszej literaturze ar-

Ryc. 9. Gorszewice, woj. poznańskie. Naczynie zoomorficzne

cheologicznej formy obrządku pogrzebowego ludności kultury łużyckiej. Stwierdzenie to dotyczy przede wszystkim zwrócenia uwagi na fakt, że możemy mieć do czynienia z różnorodnymi sposobami traktowania zwłok przed ostatecznym pogrzebaniem ich, spalonych lub niespalonych, w ziemi przez ludność kultury łużyckiej, dotyczy ono kwestii ludożerstwa, pochówków cząstkowych, określenia płci zmarłego na podstawie wyposażenia grobu, darów o charakterze symbolicznym, konstrukcji drewnianych w grobach, ognisk kultowych, śladów styp oraz sprawy identyfikowania grup etnicznych z grupami wydzielonymi na podstawie szczegółowych opracowań zagadnień archeologicznych”.

Następne prace to opracowania monograficzne szeregu cmentarzysk. Do większych obiektów badanych i opublikowanych należą m. in. cmentarzyska z miejscowości Terespotockie (ryc. 7), Karzec (ryc. 10), Rogowo, Topola Wielka, Słupia Kapitulna¹². Do badanych,

¹⁰ T. Malinowski, *Obrządek pogrzebowy ludności kultury łużyckiej w Polsce*, „*Przegląd Archeologiczny*”, t. 14 : 1981, s. 5 - 135.

¹¹ T. Malinowski, *Katalog cmentarzysk ludności kultury łużyckiej w Polsce*, t. I - II, Warszawa 1981.

¹² W. Smigielski, *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Terespotockim, pow. Nowy Tomyśl, FAP*, t. 11 : 1960, s. 1 - 40; tenże, *Cmentarzysko ludności kultury łużyckiej w Karcu*, pow. Go-

Ryc. 10. Formy odlewnicze z grobu kultury łużyckiej z Karca, woj. leszczyńskie

a pozostających w trakcie opracowania (nie licząc sprawozdań) należą cmentarzyska z miejscowości Kaliszany, Splawie Osiek, Wieleń. Są to obiekty badane w ostatnich latach, dlatego brak jeszcze ich pełnego opracowania¹³.

Na uwagę zasługują również opracowania materiałów z cmentarzysk badanych w latach minionych. Do większych — podaję tu tylko obiekty liczące co najmniej po kilkadziesiąt grobów — należą cmentarzyska z takich miejscowości, jak Czarnków, Gorszewice, Chojno, Dębówiec, Kępno, Dębiczek, Sierszew, Biernatki, Przemęt¹⁴. Część materiałów kostnych z tych

styń. Część 1, FAP, t. 16 : 1965, s. 10 - 78; tenże, *Karzec 2, distr. de Gostyń, dép. de Poznań*, „Inventaria Archaeologica, Pologne”, z. 7 : 1961; D. Durczewski, *Cmentarzysko kultury łużyckiej z ceramiką malowaną w Rogowie, pow. Gostyń*, FAP, t. 12 : 1961, s. 147 - 168; tenże, *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Topoli Wielkiej, powiat Ostrów Wielkopolski*, „Materiały Starożytne”, t. 8 : 1962, s. 86; tenże, *Dalsze materiały z cmentarzyska kultury łużyckiej w Rogowie, pow. Gostyń*, FAP, t. 14 : 1963, s. 164 - 177; E. Kihl-Byczko, *Cmentarzysko ludności kultury łużyckiej w Słupi Kapitulnej, pow. Rawicz*, FAP, t. 21 : 1970, s. 88 - 133.

¹³ D. Durczewski, *Sprawozdanie z badań na cmentarzysku ludności kultury łużyckiej w Kallszanach, pow. Wągrowiec*, FAP, t. 20 : 1969, s. 275 - 276; tenże, *Badania na cmentarzysku ludności kultury łużyckiej w Kallszanach, pow. Wągrowiec*, FAP, t. 21 : 1970, s. 251 - 253; tenże, *Sprawozdanie z badań na cmentarzysku ludności kultury łużyckiej w Splawiu, pow. Września w 1971 r.*, FAP, t. 23 : 1972, s. 216 - 217; tenże, *Badania ratunkowe na cmentarzysku ludności kultury łużyckiej w Osteku, pow. Jarocin*, FAP, t. 22 : 1971, s. 210 - 211; tenże, *Sprawozdanie z badań na cmentarzysku ludności kultury łużyckiej w Wtelienu, pow. Czarnków*, FAP, t. 24 : 1973, s. 240 - 241.

¹⁴ L. J. Łuka, *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Czarnkowie z IV i V okresu epoki brązu*, „*Fontes Praehistorici*”, t. 1 : 1950, s. 1 - 163; Z. Pieczyński, *Cmentarzysko z wczesnego okresu żelaznego (700 - 400 przed n.e.) w Gorszewicach, w pow. szamotulskim*, FAP, t. 4 : 1953, s. 101 - 152; Z. Woźniak, *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Chojnie—Golejewku, w pow. rawickim*, „*Przegl. Arch.*”, t. 12 : 1959, s. 31 - 116; E. Naumowiczówna, *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Dębówcu, w pow. wolsztyńskim*, FAP, t. 10 : 1959, s. 161 - 201; W. Śmigieński, *Badania na cmentarzysku kultury łużyckiej w Kępnie w latach 1942 - 1943*, FAP, t. 13 : 1962, s. 102 - 216; M. Zeylandowa, *Materiały z cmentarzyska ludności kultury łużyckiej w Dębiczku, pow. Środa*, FAP, t. 19 : 1968, s. 58 - 95; ta sama, *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Sierszewie, pow. Jarocin*, FAP, t. 16 : 1965, s. 79 - 103; L. Krzyżaniak, *Cmentarzysko ludności kultury*

cmentarzysk poddano analizie antropologicznej, m. in. materiały z cmentarzysk w Biernatkach, Słupi Kapitulnej, Poznań—Psarskich. Opracowanie dotyczące Bruszczewa wyprzedziło publikację archeologiczną tego rozległego cmentarzyska¹⁵.

Na wielu z wymienionych cmentarzysk odkryto ciekawe zabytki oraz poczyniono ciekawe obserwacje. Na kilku cmentarzyskach stwierdzono współwystępowanie m. in. grobów popielnicowych, bezpopielnicowych i jamowych (Słupia Kapitulna, Topola Wielka), co niektórzy badacze¹⁶ tłumaczą powolną zmianą obrządku pogrzebowego widoczną na jednym cmentarzysku i w tym samym okresie. Do ciekawszych odkryć należy odkrycie grobu odlewcy w Karcu, wyposażonego w kamienne formy odlewnicze i surowiec do ich wykonania, oraz stwierdzenie w Słupi Kapitulnej występowania w popielnicach, wśród spalonych kości ludzkich, spalonych kości zwierzęcych, a także grobu popielnicowego stosunkowo bogato wyposażonego, zawierającego wyłącznie kości zwierzęce¹⁷. Na podstawie obserwacji poczynionych na naszyjnikach i ich przepalonych fragmentach odkrytych na cmentarzysku w Sierszewie wysunięto hipotezę o zakładaniu tego typu naszyjników niemowlętom i pozostawianiu ich na szyi aż do śmierci danego osobnika, kiedy

łużyckiej w Biernatkach, pow. Śrem, FAP, t. 14 : 1963, s. 45 - 111; E. Kihl-Byczko, *Cmentarzysko ludności kultury łużyckiej w Przemęcie, pow. Wolsztyn*, FAP, t. 20 : 1969, s. 107 - 139.

¹⁵ J. Kozikowska, *Badania nad zawartością popielnic z cmentarzyska kultury łużyckiej z IV - V okresu brązu w Bruszcze, pow. Kościan*, FAP, t. 11 : 1960, s. 89 - 93; A. Malinowski, A. Józwiak-Malinowska, *Badania pochówków ciałopalnych z cmentarzyska ludności kultury łużyckiej w Biernatkach, pow. Śrem*, FAP, t. 14 : 1963, s. 112 - 115; A. Malinowski, *Charakterystyka antropologiczna zawartości popielnicy z Kotuni, pow. Stępca*, FAP, t. 15 : 1964, s. 107 - 109; W. Berdychowski, *Badania szczątków kostnych z cmentarzyska ludności kultury łużyckiej w Słupi Kapitulnej, pow. Rawicz*, FAP, t. 21 : 1970, s. 134 - 140; A. Malinowski, *Badania pochówków ciałopalnych ludności kultury łużyckiej w Poznaniu—Psarskim*, FAP, t. 17 - 1966, s. 52 - 54.

¹⁶ D. Durczewski, *Cmentarzysko w Topoli Wielkiej*, s. 86.

¹⁷ E. Kihl-Byczko, *Cmentarzysko w Słupi Kapitulnej*, s. 17; W. Berdychowski, *Badania...*, s. 138.

Ryc. 11. Osiedlenie, woj. poznańskie. Grodzisko kultury lużyckiej widziane z lotu ptaka

to dopiero naszyjnik rozcinano, składając część na stosie, a pozostałą część niespaloną wprost do grobu¹⁸.

Z prac ogólnych dotyczących osiedli kultury lużyckiej należy wymienić opracowanie grodów kultury lużyckiej w Wielkopolsce¹⁹. Ze szczegółowych, prace dotyczące kilku grodzisk i osad otwartych, z których do najbardziej reprezentatywnych zaliczyć trzeba grodziska w Słupcy, Smuszewie (ryc. 12), Komorowie oraz osady otwarte w Kotlinie, Słupcy, Szyszynie, Koninie i Smuszewie²⁰, i to tak prace wykopaliskowe, jak i publikacje związane z wynikami uzyskanymi na tych stanowiskach. Wszystkie z nich dostarczyły sporo interesującego materiału do rekonstrukcji szeregu dziedzin życia ludności kultury lużyckiej. W Słupcy uchwyciono, jak z dużym prawdopodobieństwem moż-

¹⁸ M. Zeylandowa, *Kilka uwag o naszyjnikach z okrągłego drutu (w związku z naszyjnikami znalezionymi w Sterszewie w pow. jarocińskim)*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 16: 1964, s. 138 - 140.

¹⁹ T. Malinowski, *Grodziska kultury lużyckiej w Wielkopolsce*, FAP, t. 5: 1955, s. 1 - 48.

²⁰ T. Malinowski, *Osadnictwo kultury lużyckiej wczesnej epoki żelaznej w Słupcy*, FAP, t. 8 - 9: 1958, s. 1 - 97; tenże, *Dalsze badania osadnictwa ludności kultury lużyckiej wczesnej epoki żelaznej w Słupcy*, FAP, t. 15: 1964, s. 121 - 154; Z. Pieczyński, *Osada ludności kultury lużyckiej z IV okresu brązu w Szyszynie, pow. Konin*, FAP, t. 14: 1963, s. 18 - 44; D. Durczewski, *Sprawozdanie z badań na grodzisku i osadzie otwartej w Smuszewie, pow. Wągrowiec, stan. I*, FAP, t. 20: 1969, s. 272 - 274; tenże, *Grodzisko kultury lużyckiej w Smuszewie*, „ZOW”, R. 26: 1960, z. 3; T. Malinowski, *Badania archeologiczne grodziska kultury lużyckiej w Smuszewie, pow. Wągrowiec w 1959 r.*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 13: 1962, Z. Pieczyński, *Osada ludności kultury lużyckiej z V okresu epoki brązu w Kotlinie*, FAP, t. 16: 1965, s. 1 - 9; M. Zeylandowa, *Sprawozdanie z ratowniczych prac wykopaliskowych w Kotlinie, pow. Jarocin, prowadzonych w latach 1961 - 1964*, „Sprawozd. Arch.”, t. 19: 1967, s. 53 - 55; ta sama, *Sprawozdanie z ratowniczych prac wykopaliskowych w Kotlinie, pow. Jarocin, prowadzonych w latach 1965 - 1966*, „Spr. Arch.”, t. 20: 1968, s. 95 - 97; ta sama, „Materiały Archeologiczne”, t. 4: 1963, s. 253 - 287; w *Kotlinie, pow. Jarocin*, FAP, t. 24: 1974, s. 50 - 131.

na sądzić, moment przejścia ludności kultury lużyckiej od osadnictwa otwartego do osadnictwa obronnego²¹. Poza tym niezmiernie ciekawym spostrzeżeniem poczyniono również obserwacje natury „technicznej”, a mianowicie stwierdzono założenie grodu na usypanej sztucznie wyspie, usypanie grobli — prace wymagające dużego doświadczenia i ogromnego wysiłku. Ważnym przyczynkiem do poznania gospodarki ludności kultury lużyckiej było odkrycie — po raz pierwszy — żaren „protorotacyjnych”.

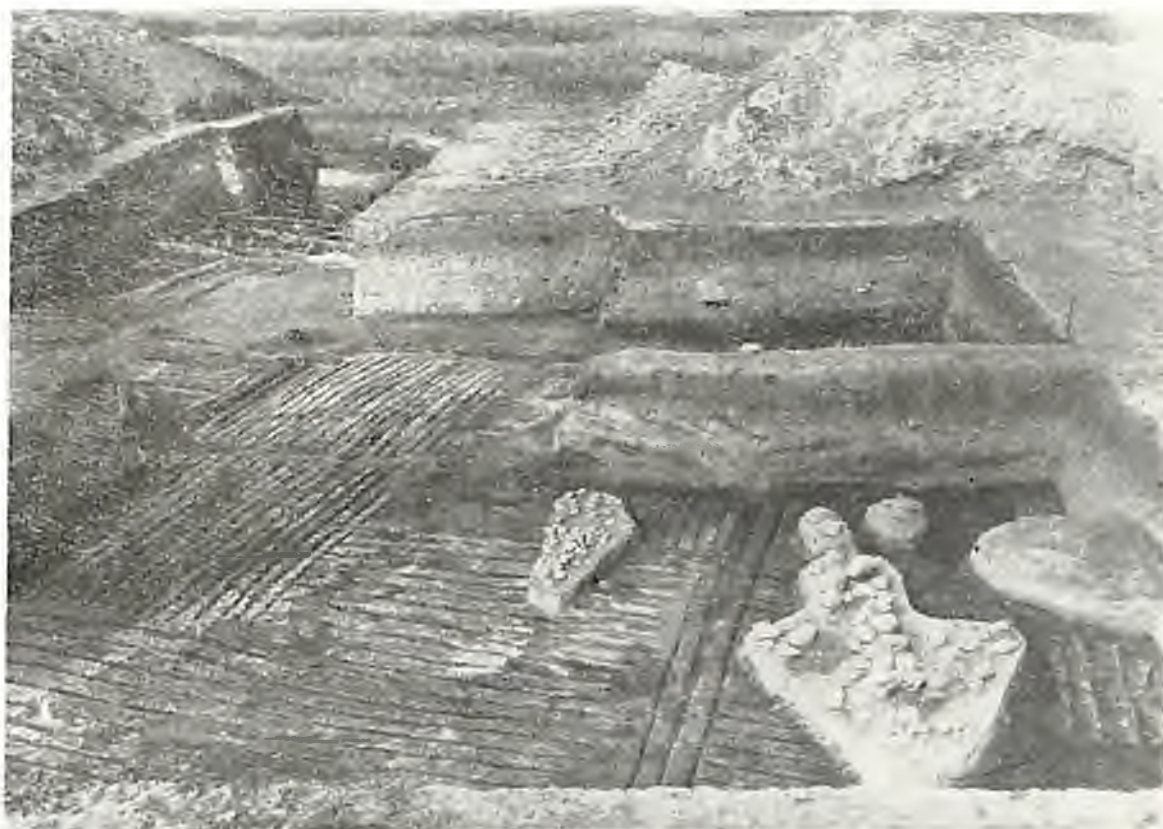
Analogicznego spostrzeżenia, jeżeli chodzi o przechodzenie ludności od osadnictwa otwartego do grodowego, dokonano w Smuszewie, w każdym razie odkryto tam ślady osady otwartej z tego czasu co i gród, nie jest więc wykluczone, że i tam przed pobudowaniem grodu ludność mieszkała w osadzie otwartej²². Prześlędzono tam budowę grodu, późniejsze przeróbki dokonywane w czasie kilkudziesięcioletniego istnienia grodu oraz jego upadek spowodowany zbrojnym najazdem jak również dokonano całego szeregu bardzo ciekawych spostrzeżeń odnoszących się do nieomalże wszystkich przejawów życia w grodzie. Na podstawie analizy odkrytych w Smuszewie paciorków szklanych ustosunkowano się krytycznie do powszechnego poglądu o bliskowschodnim pochodzeniu paciorków halsztackich²³.

Komorowo uznano za faktorię w handlu bursztynem na szlaku biegnącym od półwyspu Sambijskiego i Pomorza Wschodniego na południe Europy, jak również przychylnono się do wysuniętej wcześniej hipotezy związku grodziska w Komorowie z cmentarzyskiem

²¹ T. Malinowski, *por. przyp. 20*; tenże, *Prastowiańskie osadnictwo w Słupcy*, Poznań 1968.

²² D. Durczewski, *Prastowiański gród w Smuszewie*, Poznań 1970.

²³ D. Durczewski i J. Olezak, *Uwagi o technologii i pochodzeniu paciorków szklanych z grodziska kultury lużyckiej w Smuszewie, pow. Wągrowiec*, FAP, t. 17: 1966, s. 55 - 61.

Ryc. 12. Smuszewo, woj. pilskie. Odsłonięty fragment osady obronnej

w Gorszewicach stwierdzając, że dotychczasowe badania zdają się tę hipotezę potwierdzać²⁴.

Z osad otwartych — największą dotychczas przebadaną w tak dużym zakresie osadę w Wielkopolsce rozkopano w Kotlinie (ryc. 13)²⁵. Podkreślana zwykle w literaturze przedmiotu słaba znajomość osadnictwa mieszkalnego, w tym przede wszystkim otwartego, została w pewnej części uzupełniona wynikami tych badań. Nie można oczywiście przez to uznać sytuacji za zadowalającą, a wyniki za wystarczające dla badań osadnictwa otwartego w Wielkopolsce, niemniej jest to krok naprzód w tej zaniedbanej — często zresztą z przyczyn obiektywnych — problematyce. Na podkreślenie zasługuje fakt opublikowania jej jak również kilku innych stanowisk wraz z wynikami badań pomocniczych, dzięki którym niektóre wyniki dotychczasowych badań nad kulturą łużycką zostały potwierdzone, a w niektórych zaobserwowano nowe zjawiska. I tak potwierdzono niezbitnie fakt prymatu występowania kości zwierząt hodowlanych nad kośćmi zwierząt dzikich (Słupca, Kotlin). Stwierdzono występowanie kanibalizmu u ludności kultury łużyckiej (Słupca, Kotlin, Szyszyn). Dalej, stwierdzono występowanie owsa w Wielkopolsce (Kotlin, Smuszewo) niezwykle, jak dotychczas rzadkiego zboża u ludności kultury łużyckiej w okresie halsztackim. Po raz pierwszy dla kultury łużyckiej dokonano badań petrograficznych wyrobów ceramicznych z osady w Kotlinie.

²⁴ T. Malinowski, *Wielkopolska w dobie Prastowian*, Poznań 1973; tenże, *Problem handlu bursztynem we wczesnej epoce żelaza na podstawie ostatnich odkryć w Komorowie, pow. Szamotuły*, „Sprawozdania PTPN”, t. 1 (89): 1972, s. 66 - 68.

²⁵ M. Zeylandowa, por. przyp. 20.

Kończąc spostrzeżenia dotyczące badań nad osadnictwem grodowym i otwartym, myślę że nie od rzeczy będzie też zwrócenie w tym miejscu uwagi, że na osiem wydanych przez Muzeum pozycji w serii Biblioteki Popularnonaukowej, trzy dotyczą osadnictwa mieszkalnego kultury łużyckiej (Słupca, Smuszewo, Kotlin)²⁶.

Muzeum posiadając w swych zbiorach ogromną ilość materiałów łużyckich stanowi główną bazę źródłową do badań nad kulturą łużycką nie tylko Wielkopolski. Bardzo pożyteczną inicjatywą jest ogłoszenie drukiem katalogowego zestawienia materiałów do osadnictwa kultury łużyckiej w Wielkopolsce. Dotychczas ukazały się trzy części tego opracowania²⁷. Skarby — następna kategoria źródeł archeologicznych — stały się podstawą dla dwóch szerszych opracowań: skarbów z epoki brązu oraz skarbów halsztackich²⁸. Osobnego opracowania doczekały się wyroby kamienne kultury łużyckiej w Wielkopolsce²⁹. Zabytki metalowe ze skarbów jak i innych stanowisk stały się też podstawą

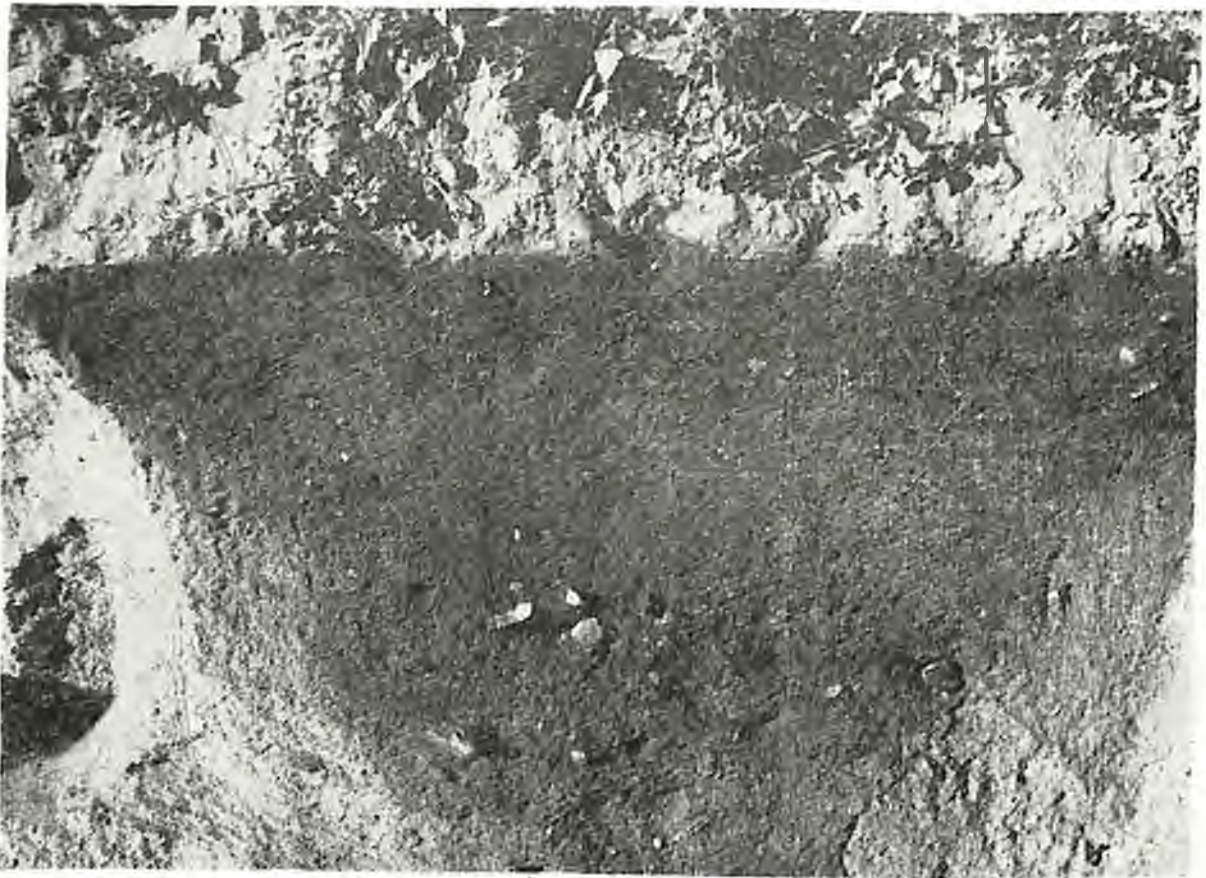
²⁶ T. Malinowski, *Prastowiańskie osadnictwo w Słupcy*, Poznań 1968; D. Durczewski, *Prastowiański gród w Smuszewo*, Poznań 1970; M. Zeylandowa, *Kotlin w przeszłości*, Poznań 1974.

²⁷ D. Durczewski i W. Smiglelski, *Materiały do osadnictwa ludności kultury łużyckiej w Wielkopolsce, Część I*, FAP, t. 16: 1965, s. 139 - 238; *Część II*, FAP, t. 17: 1966, s. 65 - 195; *Część III*, FAP, t. 20: 1969, s. 46 - 105.

²⁸ W. Szafranski, *Skarby brązowe z epoki wspólnoty pierwotnej (IV i V okres epoki brązu) w Wielkopolsce*, Warszawa - Wrocław 1955; D. Durczewski, *Skarby halsztackie z Wielkopolski*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 13: 1961, s. 7 - 109.

²⁹ M. Kostrzevska, *Wyroby kamienne kultury łużyckiej w Wielkopolsce w epoce brązowej i uczesnożelaznej*, „Przegl. Arch.”, t. 9: 1953, s. 214 - 258.

Ryc. 13. Kotlin, woj. kaliskie. Jama w osadzie kultury łużyckiej

szeroko zakrojonych badań metaloznawczych przedmiotów pochodzących z terenów Wielkopolski. Badania te na podstawie ustalenia cech metalu i technologii wyrobów żelaznych pozwoliły wysunąć tezę o świętokrzyskiej proweniencji części wyrobów żelaznych odkrytych na terenie Wielkopolski³⁰.

Wspomniano już kilkakrotnie wyżej o stosowaniu przy opracowaniu materiałów wyników badań pomocniczych. W ostatnich latach coraz bardziej rozwija się współpraca muzealna ze specjalistami różnych dziedzin. Zarysowuje się kilka grup badań: paleozoologiczne³¹, paleobotaniczne³², antropologiczne³³, metalo-

znawcze³⁴, oraz badania środowiska geograficznego³⁵. Dochodzą do tego drobniejsze badania związane z techniką wyrobów ceramicznych, jak np. grafitowanie naczyń³⁶ czy początki badań petrograficznych³⁷, szklanych³⁸ i bursztynowych³⁹. Waga badań pomocniczych stosowanych dla poszerzenia wyników uzyskanych drogą analizy czysto archeologicznej jest niebagatelna. Dla przykładu, wyniki badań antropologicznych stanowić mogą podstawę do rozważań natury ogólnej, jak np. określenie gęstości zaludnienia czy długości życia⁴⁰.

Kończąc to krótkie omówienie wkładu Muzeum w

życkiej w Stupcy, FAP, t. 8-9: 1957, s. 137-143; M. Zeylandowa, *Osada otwarta...* s. 77, przyp. 26.

³⁴ J. Piaskowski, op. cit.; tenże, *Metaloznawcze badania wyrobów żelaznych z cmentarzysk ciałopalnych Wielkopolski z okresu halszackiego*, FAP, t. 10: 1959, s. 202-228; tenże, *Metaloznawcze badania wyrobów żelaznych ze skarbów i osad łużyckich Wielkopolski*, „Archeologia Polski”, t. 3: 1959, s. 349; tenże, *Dalsze badania metaloznawcze przedmiotów żelaznych z Wielkopolski i Śląska z okresu halszackiego*, FAP, t. 13: 1962, s. 230-246.

³⁵ T. Bartkowski, *O krajobrazie pierwotnym w rejonie Stupcy*, FAP, t. 8-9: 1958, s. 98-112.

³⁶ T. Malinowski, *Kwestia tzw. grafitowania naczyń kultury łużyckiej na przykładzie naczyń z cmentarzyska w Laskach, pow. Kępno*, FAP, t. 14: 1963, s. 181-185; Z. Święcicki, *Ocena techniki wykonania naczyń glinianego z cmentarzyska ludności kultury łużyckiej w Laskach, pow. Kępno*, FAP, t. 14: 1963, s. 186-189.

³⁷ K. Dębska-Luty i M. Grzegorzczak, *Badania petrograficzne wybranych wyrobów glinianych z Kottlina, pow. Jarocin*, FAP, t. 24: 1973, s. 143-147.

³⁸ D. Durezewski i J. Olczak, op. cit.

³⁹ W. Błaszczyk, *Muzeum Archeologiczne w Poznaniu w 25-lecie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, FAP, t. 20: 1970, s. 3.

⁴⁰ Z. Bukowski, *Uwagi o problematyce badań osadnictwa kultury łużyckiej*, „Studia z dziejów osadnictwa”, t. 5: 1967, s. 107.

³⁰ J. Piaskowski, *Dalsze badania metaloznawcze wyrobów żelaznych z okresu późnohalszackiego i wczesnotatarskiego znalezionych na ziemiach Wielkopolski*, FAP, t. 11: 1960, s. 98.

³¹ K. Chmielewski, *Zwierzęce szczątki kostne z grodziska kultury łużyckiej w Stupcy*, FAP, t. 8-9: 1958, s. 115-135; Z. Schramm, *Szczątki kostne zwierząt z okresu halszackiego wydobyte w Kottlinie, pow. Jarocin*, „Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu”, t. 25: 1966, s. 176-184; tasama, *Zwierzęce szczątki kostne z osady kultury łużyckiej w Kottlinie, pow. Jarocin*, FAP, t. 24: 1973, s. 132-140; M. Kubasiewicz, *Szczątki zwierzęce z osady kultury łużyckiej w Stupcy*, FAP, t. 15: 1964, s. 158-159.

³² K. Moldenhawer, *Wyniki badań materiałów botanicznych 1955 roku na grodzisku i osadzie kultury łużyckiej w Stupcy*, FAP, t. 8-9: 1958, s. 146-148; M. Klichowska, *Wyniki badań materiałów botanicznych z badań 1954 roku na grodzisku kultury łużyckiej w Stupcy*, FAP, t. 8-9: 1958, s. 144-145; tasama, *Paleobotaniczne badania polipy z Kottlina, pow. Jarocin*, FAP, t. 24: 1973, s. 141-142.

³³ Por. przyp. 15 oraz A. Malinowski, *Ekspertyza antropologiczna fragmentów kości ludzkich, znalezionych w Szyszynie*, FAP, t. 14: 1963, s. 44; tenże, *Szczątki czaszek ludzkich z grodziska i osady otwartej ludności kultury łużyckiej w Stupcy*, FAP, t. 15: 1964, s. 155-157; J. Gładkowska, *Czaszka z wczesnego okresu żelaza ze Stupcy*, „Przeł. Arch.”, t. 10: 1954, s. 241-249; F. Wokroj, *Szczątki ludzkie z grodziska kultury tu-*

badania nad kulturą łużycką w Wielkopolsce stwierdzić trzeba, że trudno w ramach niewielkiego artykułu zamknąć 120-letnią działalność Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, nawet jeśli się rozpatruje tylko wycinek tej działalności. Pominęto zupełnie wkład Muzeum w badania kultury łużyckiej poza terenem Wielkopolski, nie licząc oczywiście prac ogólnych dotyczących kultury łużyckiej w Polsce, co obejmuje i Wielkopolskę. A była to działalność bardzo ożywiona, obejmująca przed drugą wojną światową głównie teren Śląska i Pomorza, a po wojnie teren Ziemi Lubuskiej oraz badania i opracowania stanowisk w różnych rejonach Polski, żeby wspomnieć dla przykładu badania wykopaliskowe cmentarzyska kurhanowego w Olszynie⁴¹, czy opracowanie dużej osady

⁴¹ T. Malinowski, *Badania archeologiczne na cmentarzysku kultury łużyckiej w Olszynie w pow. żarskim w r. 1956*, FAP,

otwartej grupy tarnobrzeskiej ludności kultury łużyckiej w Turbi⁴². Działalność terenu macierzystego przedstawiona została ramowo, a uzupełnienie tych ram, niepełne zresztą, stanowiąc mają przypisy.

Podsumowując te krótkie uwagi na temat roli Muzeum w badaniach nad kulturą łużycką w Wielkopolsce, stwierdzić można, że rola ta jest duża i nie wahałabym się jej nazwać wiodącą, i to nie tylko w ośrodku poznańskim.

t. 10 : 1959, s. 108 - 125; M. Zeylandowa, *Badania cmentarzyska kultury łużyckiej w Olszynie, pow. Żary, FAP, t. 13 : 1963*, s. 18 - 49.

⁴² M. Zeylandowa, *Osada kultury łużyckiej w Turbi, pow. Tarnobrzeg*, „Materiały Archeologiczne”, t. 4 : 1963, s. 253 - 287; ta sama, *Materiały z badań archeologicznych w Turbi, pow. Tarnobrzeg, t a m ż e*, t. 7 : 1966, s. 205 - 228.

Dorobek Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w badaniach nad kulturą pomorską

W dotychczasowej literaturze przedmiotu niejednokrotnie już pojawiało się stwierdzenie, że zespół archeologiczny określany mianem kultury pomorskiej (wschodniopomorskiej lub wejherowsko-krotoszyńskiej) należy do najstąbiej rozpoznanych w Polsce¹. Pogląd ten przez wiele lat trafnie charakteryzował stan badań nad kulturą pomorską, bowiem przeszło 400-letni okres trwania tego zespołu istotnie nie doznał się jeszcze takiego wysiłku badawczego, który można by określić jako zadowalający. Niemniej jednak trudno nie zauważyć wielokierunkowych działań, podjętych zwłaszcza w ostatnich latach przez wiele ośrodków archeologicznych kraju², które wniosły szereg cennych odkryć do problematyki kultury pomorskiej, stanowiąc — jak się wydaje — zapowiedź jakościowo wyższego etapu prac w tej dziedzinie. Nie budzący wątpliwości w tym zakresie jest również udział poznańskiego Muzeum Archeologicznego. Mamy zresztą szczególną okazję aby wkład ten podkreślić, mianowicie obchodzony obecnie jubileusz 120 lat działalności Muzeum. Oczywiście nie sposób w ramach niniejszego komunikatu dokonać pełnej analizy 120-letniego dorobku naszej placówki w badaniach nad kulturą pomorską. Stąd też ograniczymy się tutaj jedynie do przeglądu wybranych osiągnięć Muzeum na tym polu.

Przedstawiając w skrócie zarys dziejów badań Muzeum nad kulturą pomorską, możemy — z grubsza rzecz biorąc — wyróżnić w nich trzy główne okresy.

Pierwszy, rozpoczyna się w roku 1857 z chwilą podjęcia przez Wydział Nauk Historycznych i Moralnych Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk uchwały o utworzeniu „Muzeum Starożytności Polskich i Słowiańskich w Wielkim Księstwie Poznańskim”³ — zaczątku dzisiejszego Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. Okres ten przypada na czasy budowy podstaw archeologii wielkopolskiej, która dopiero w później-

szych latach przekształca się w archeologię we współczesnym znaczeniu⁴. Zbiory ówczesnego Muzeum pochodziły głównie z darów społeczeństwa, a tylko w niewielkiej części z nielicznych jeszcze prac wykopaliskowych, prowadzonych przeważnie przez tzw. miłośników starożytności. Wśród rozkopywanych wówczas stanowisk znalazły się cmentarzyska kultury pomorskiej, m. in. w Bininie, gm. Ostroróg⁵, Bytkowie, gm. Rokietnica⁶ czy Pogorzelic, gm. Żerków⁷. Do rzędu zabytków o wyjątkowej wartości naukowej i ekspozycyjnej, jakie w tym czasie znalazły się w zbiorach, należy zaliczyć powszechnie znany w literaturze napierśnik brązowy z Mrowina, gm. Rokietnica⁸. Na omawiany okres przypadają lata działalności piątego z kolei konserwatora zbiorów — dr. B. Erzepkiego⁹. Jego inicjatywie zawdzięczamy pozyskanie szeregu cennych przedmiotów, pochodzących jednakże głównie z odkryć przypadkowych, np. skarbu z Łuszczewa, gm. Skulsk, w skład którego wchodzi jedna z nielicznych do tej pory znanych w Polsce szpil typu holenderskiego¹⁰. Jemu również należy przypisać przejęcie dwóch potężnych zbiorów prywatnych: wielkiej kolekcji W. Jażdżewskiego oraz zbioru Z. Węsierskiego-Kwileckiego¹¹, zawierającego m. in. inwentarz 12

¹ Por. J. Kostrzewski, *Dzieje polskich badań prehistorycznych*, Poznań 1949, s. 35 n.; J. Zak, *Zarys dziejów poznańskiego ośrodka prahistorycznego*, (w:) *Problemy badań archeologicznych Polski północno-zachodniej*, Poznań 1972, s. 15 n.

² Por. teczki „Binino” nr 2936 w archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu; B. Erzepki i J. Kostrzewski, *Album Zabytków Przedhistorycznych Wielkiego Księstwa Poznańskiego zebranych w Muzeum Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu*, Poznań, z. 3 : 1914, s. 15.

³ Por. teczki „Bytkowo” nr 2560 w archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu; W. Jażdżewski, *Bytkowo, powiat poznański*, „Zapiski Archeologiczne Poznańskie”, t. 2 : 1887, s. 21 n.

⁴ Por. teczki „Pogorzelica” nr 689 w archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu; B. Erzepki, *Wykopalsko w Pogorzelic*, „Zapiski Archeologiczne Poznańskie”, t. 5 : 1890, s. 53.

⁵ B. Kostrzewski, op. cit., s. 2.

⁶ A. Wojtkowski, op. cit., s. 279 n.; B. Kostrzewski, op. cit., s. 4 n.; D. Durczewski i Z. Pleczyński, *Z działalności konserwatora archeologicznego w Wielkopolsce do roku 1974*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 25 : 1974, s. 15.

⁷ B. Erzepki, *Przedhistoryczne brzozy z Łuszczewa*, „Zapiski Archeologiczne Poznańskie”, t. 5 : 1890, s. 53 n. oraz tabl. XXI, ryc. 6.

⁸ A. Wojtkowski, op. cit., s. 483; B. Kostrzewski, op. cit., s. 5.

¹ Por. np. L. J. Łuka, *Uwagi nad dotychczasowym stanem i perspektywami rozwoju badań nad kulturą pomorską*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 23 : 1956, s. 297.

² Np. badania terenowe. Por. *Informator Archeologiczny*, Badania 1967, Warszawa 1968 (oraz następne tomy tegoż wydawnictwa po badaniach 1976 r. włącznie).

³ A. Wojtkowski, *Historia Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu w latach 1857 - 1927*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego”, t. 50 : 1928; B. Kostrzewski, *Sto lat działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 7 : 1957, s. 1.

grobow z cmentarzyska rozkopanego we Wróblewie, gm. Wronki¹². Na podkreślenie zasługuje ponadto fakt, że B. Erzepki, jako jeden z pierwszych w dziejach Muzeum, rozpoczął systematyczne publikacje materiałów archeologicznych¹³, pierwszy też zaczął zwracać uwagę na miejsce pochodzenia i warunki odkrycia zabytków, a wprowadzony przez niego układ magazynowy zbiorów w porządku chronologicznym jest jeszcze dzisiaj powszechnie stosowany w muzealnictwie archeologicznym. Jakkolwiek działalność ówczesnych badaczy pradziejów ograniczała się we wczesnych latach omawianego okresu do gromadzenia i analizy materiału archeologicznego, to już pod jego koniec ujawnia się coraz silniejszy trend do opracowań syntetycznych, które umożliwiał dalszy postęp prac inwentaryzacyjnych oraz znaczny przyrost bazy źródłowej. Wyrazem tych tendencji jest wydane w roku 1914 podręcznikowe ujęcie pradziejów Wielkopolski J. Kostrzewskiego¹⁴, zawierające m.in. podsumowanie ówczesnego stanu wiedzy z zakresu problematyki kultury pomorskiej.

Drugi, jakościowo wyższy etap działalności Muzeum w badaniach nad kulturą pomorską zapoczątkowało powierzenie prof. J. Kostrzewskiemu kierownictwa Działu Archeologicznego w roku 1914¹⁵. Cechą charakterystyczną tego okresu jest znaczny napływ źródeł, uzyskanych w drodze licznych penetracji powierzchniowych oraz ratowniczych i systematycznych

kopaliskowymi objęto w tym okresie szereg obiektów, reprezentujących wszystkie fazy rozwojowe kultury pomorskiej. Wiele z nich dostarczyło materiałów o zasadniczym znaczeniu dla rozpoznania tego zespołu. Do takich należy zaliczyć m.in. osady zbadane w Od-rach, gm. Czersk i Raszewach, gm. Żerków oraz cmen-

Ryc. 2. Bogato ornamentowana popielnica z pokrywą z Grabowa Bobowskiego, gm. Bobowo, woj. gdańskie

Ryc. 1. Napierśnik brązowy z m. Więckowy, gm. Skarszewy, woj. gdańskie

badań wykopaliskowych. Nie sposób oczywiście wymienić wszystkie miejscowości, w których prace te prowadzono. Wystarczy podkreślić, że materiały zebrane tą drogą stanowią blisko połowę zanotowanych wówczas pozycji inwentarzowych¹⁶. Badaniami wy-

tarzyska w Górze, gm. Jaraczewo, Stężycy, gm. loco, Warszkwie, gm. Krokowa i Wierzenicy, gm. Swarzędz. Sporą ilość zabytków pozyskało Muzeum w tym czasie także dzięki licznym nadal darom i depozytom. Spośród najcenniejszych z nich wymienić można okazały napierśnik brązowy z Więcków, gm. Skarszewy (ryc. 1) oraz popielnicę twarżową z Grabowa Bobowskiego, gm. Bobowo (ryc. 2), posiadającą bogaty ornament geometryczny i scenę interpretowaną, jako „jazda zmarłego w zaświaty”¹⁷. Na omawiany okres przypada przejęcie zbiorów byłego Muzeum Prowincjonalnego w Poznaniu, wśród których znajdowały się m.in. materiały z systematycznych badań przeprowadzonych przez E. Blumego na cmentarzysku w Poznaniu-Golecinie¹⁸ oraz Haupta na cmentarzysku w Dębówku Nowym, gm. Białośliwie¹⁹. Wartość zbiorów w tym czasie podnosi fakt, że były one w całości zainwentaryzowane i w znacznej części skatalogowane.

¹² Por. teczkę „Wróblewo” nr 3076 w archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

¹³ Np. „Zapiski Archeologiczne Poznańskie”, red. W. Jażdzewski i B. Erzepki, Poznań, t. 1 i 2 — 1887, 3 i 4 — 1888, 5 — 1890; „Album Zabytków Przedhistorycznych...”, z. 1: 1893 — red. K. Koehler i B. Erzepki, z. 2: 1900 — K. Koehler, z. 3: 1914 i 4: 1915 — B. Erzepki i J. Kostrzewski. Por. J. Kostrzewski, op. cit., s. 80 n.; B. Kostrzewski, op. cit., s. 4 n.

¹⁴ J. Kostrzewski, *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*. Poznań 1914.

¹⁵ J. Kostrzewski, *Dzieje...*, s. 109; B. Kostrzewski, op. cit., s. 6.

¹⁶ Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

¹⁷ Np. L. J. Łuka, *Obrządek pogrzebowy u plemion kultury wschodniopomorskiej na Pomorzu Gdańskim — Część I*, „Pomoriania Antiqua”, t. 2: 1968, s. 67.

¹⁸ J. Kostrzewski, *Cmentarzysko z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego w Golecinie, w pow. poznańskim wschodnim*, Poznań 1926, s. 2.

¹⁹ J. Kostrzewski, *Dwa cmentarzyska kultury pomorskiej w Dębówku Nowym w powiecie wyrzyskim i w Warszkwie III, w pow. morskim*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 12: 1933, s. 43 n.

Ryc. 3. Grób skrzynkowy (nr 11) w Białej, gm. Trzcielanka, woj. pilskie, stan. 20

Rezultatem szeroko zakrojonych badań terenowych były liczne opracowania źródłowe, z których znakomitą większość zawdzięczamy J. Kostrzewskiemu. Podkreślić przy tym trzeba, że wiele ówczesnych publikacji tego badacza miało wówczas i ma nadal zasadnicze znaczenie dla badań nad kulturą pomorską. Do takich należą przede wszystkim opracowania monograficzne: cmentarzyska z Dębówka Nowego, gm. Białośliwie i Warszkowa, gm. Krokowa²⁰, Poznania-Golecina²¹ oraz Stężycy, gm. loco²², następnie publikacje z materiałów z osad²³, czy wreszcie szereg prac o charakterze przyczynkowym²⁴ i ogólnym²⁵. Stosownym będzie przypomnieć, że J. Kostrzewski

²⁰ Ibidem.

²¹ J. Kostrzewski, *Cmentarzysko... w Golecynie...*, Poznań 1926.

²² J. Kostrzewski, *Cmentarzysko grobów skrzynkowych i obwarowanych w Stężycy, w pow. kartuskim na Pomorzu*, [w:] *Przyczynki do pradziejów Polski Zachodniej*, Poznań 1937, s. 21 n.

²³ J. Kostrzewski, *Kilka osad kultury grobów skrzynkowych i zagadnienie przynależności etnicznej tej kultury*, „Przełęcz Archeologiczny”, t. 6: 1939, s. 273 n.

²⁴ Np. J. Kostrzewski, *Przyczynki do poznania kultury grobów skrzynkowych wczesnej epoki żelaznej*, cz. I, „Przełęcz Archeologiczny”, t. 1: 1919-1920, s. 112 n.; tenże, *Przyczynki do poznania kultury grobów skrzynkowych i obwarowanych w Stężycy, w pow. kartuskim na Pomorzu*, [w:] *Przyczynki do pradziejów Polski Zachodniej*, Poznań 1937, s. 21 n.; tenże, *Statystyka i zasięg urn twarzowych w Wielkopolsce*, „Rocznik Muzeum Wielkopolskiego”, t. 1: 1923, s. 27 n.; tenże, *O wzajemnych stosunkach kultury łużyckiej i kultury grobów skrzynkowych*, „Slavia Occidentalis”, t. 3-4: 1923-1925, s. 241 n.; tenże, *Datowana urna twarzowa z Rządkowa w pow. chodzieskim*, „Z Otchłani Wieków”, R. 11: 1936, z. 4-5, s. 53 n.

²⁵ Np. J. Kostrzewski, *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, wyd. II, Poznań 1923; tenże, *Od mezolitu do okresu wędrówek ludów*, [w:] *Prehistoria ziem polskich*, Kraków 1939-1948.

pierwszy wprowadził do literatury archeologicznej nazwę „kultura pomorska”²⁶. Jemu także należy przypisać uściślenie datowania kultury pomorskiej na czas od okresu halsztackiego C począwszy, po środkowy okres lateński włącznie²⁷. Warto również zauważyć, że zarówno nazwa jak i ramy chronologiczne omawianego zespołu zaproponowane przez J. Kostrzewskiego, mimo pojawiających się w ostatnich latach nowych propozycji²⁸, są nadal utrzymywane we współczesnej literaturze przedmiotu²⁹.

W okresie 5-letniej okupacji hitlerowskiej Muzeum, mimo licznej obsady personalnej, nie odnotowało znaczących osiągnięć. Wyjątek stanowią tutaj jedynie badania wykopaliskowe przeprowadzone na cmentarzysku w Wichrowicach, gm. Włocławek³⁰.

²⁶ Por. J. Kostrzewski, *Dwa cmentarzyska...*, s. 43 n.; tenże, *Kilka osad...*, s. 289 n.; tenże, *Datowana urna...*, s. 53; tenże, *Dzieje...*, s. 167 n.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Np. L. J. Łuka, *Kultura wschodniopomorska*, [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. 2, cz. 2, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964, s. 563 n.; tenże, *Kultura wschodniopomorska na Pomorzu Gdańskim*, t. I, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966; W. Hensel, *Polska starożytna*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973, s. 273 n.

²⁹ Por. L. Krzyżaniak, *Niektóre aspekty badań nad kulturą pomorską w Wielkopolsce*, [w:] *Problemy badań archeologicznych Polski północno-zachodniej*, Poznań 1972, s. 127 n.; T. Malinowski, *Stan badań nad kulturą łużycką w północno-zachodniej Polsce*, Słupsk 1976, s. 22 n.

³⁰ Por. teczkę „Wichrowice” nr 4796 w archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu; L. Krzyżaniak, *Cmentarzysko z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego w Wichrowicach, pow. Włocławek*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 16: 1965, s. 104.

W trzecią, zasadniczą fazę rozwojową badania Muzeum nad kulturą pomorską weszły po wyzwoleniu. Lata te charakteryzuje bowiem nienotowany dotychczas rozmach w zakresie badań terenowych. Pracami wykopaliskowymi (w tym ratowniczymi jak i systematycznymi) objęto blisko 100 stanowisk, reprezentujących cały okres istnienia kultury pomorskiej w Polsce³¹. Wiele z nich to obiekty o kapitalnym znaczeniu dla poznania stosunków kulturowych w okresie halsztackim i lateńskim. Do takich należą np. zespoły osadnicze rozpoznane w Białej, gm. Trzcianka, Kiekrzu, gm. Rokietnica, Pudliszkach, gm. Krobia, Sokołowicach, gm. Przemęt i Stobnie, gm. Trzcianka, jak również cmentarzyska zbadane w Chłapowie, gm. Dominowo i Kucharach, gm. Gołuchów. Do istotnych osiągnięć Muzeum należy zaliczyć fakt, że uzyskane materiały były inwentaryzowane i katalogowane na bieżąco oraz w dużej części opracowywane i publikowane. Mamy więc szereg monograficznych opracowań stanowisk kultury pomorskiej m. in. z Chłapowa, gm. Dominowo³², Kuchar, gm. Gołuchów³³, Pudliszek, gm. Krobia³⁴, Rzęzaw, gm. Goszczanów³⁵, Sokołowic, gm. Przemęt³⁶, Wichrowic, gm. Włocławek³⁷ czy Wytomyśla, gm. Nowy Tomyśl³⁸. Monograficznego opracowania doczekały się także skarby z wczesnej epoki żelaza³⁹. Osobno zaś należy wspomnieć, że materiały kultury pomorskiej z Wielkopolski poddano klasyfikacji typologiczno-chronologicznej⁴⁰, a jej wyniki zostały również opublikowane⁴¹. Ponadto powstała spora ilość prac źródłowych i analitycznych, odnoszących się do rozmaitych zagadnień omawianej kultury⁴².

Powysze opracowania szczegółowe weszły m.in. w zakres syntetycznego ujęcia obrządku pogrzebowego ludności kultury pomorskiej⁴³, stanowiącego w pewnej mierze podsumowanie przeszło 100-letniego dorobku badawczego nad tym zespołem. Zaznaczyć również trzeba, że w omawianym okresie intensywnie była rozwijana współpraca z innymi dyscyplinami wiedzy, szczególnie zaś w zakresie badań antropologicznych, co znalazło także swój wyraz w licznych publikacjach⁴⁴.

Cenną inicjatywą podjętą przez Muzeum w ostatnich latach są tzw. badania mikrogeograficzne, które zapoczątkowano w mikroregionie wytypowanym w okolicach Trzcianki, gm. loco⁴⁵. Prace te prowadzone

R. 18 : 1949, s. 53 n.; tenże, *Cmentarzysko kultury pomorskiej w miejscowości Grzybowice, pow. Wągrowiec*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 23 : 1966, s. 216 n.; J. Kostrzewski, *Ze studiów nad wczesnym okresem żelaznym w Polsce*, „Slavia Antiqua”, t. 4 : 1953, s. 22 n.; tenże, *O stosunkach między kulturą wschodniopomorską a kulturą wenedzką późnego okresu lateńskiego*, „Sbornik Narodnoho Musea v Praze”, t. 20 : 1966, s. 18 n.; L. J. Łuka, *Groby kultury pomorskiej z Wymysłowa, w pow. gostyńskim*, „Z Otchłani Wieków”, R. 17 : 1948, s. 107 n.; tenże, *Kilka niepublikowanych popielnic twarzowych i rozmieszczenie naczyń tego typu w Wielkopolsce*, „Z Otchłani Wieków”, R. 19 : 1950, s. 46 n.; tenże, *Nowa forma okucia pochwy miecza kultury pomorskiej*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 9 : 1953, s. 77 n.; tenże, *Nowe cmentarzyska kultury pomorskiej w Wielkopolsce*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 8 - 9 : 1957 - 1959, s. 150 n.; T. Malinowski, *Groby kultury pomorskiej w Józefowie, pow. zamotuski*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 7 : 1956, s. 144 n.; tenże, *Uwagi na temat zbliżności pomiędzy kierunkami rozwoju niektórych form obrządku pogrzebowego ludności kultury żużelkowej w Polsce i ekspansji kultury pomorskiej*, [w:] *Munera Archaeologica Iosepho Kostrzewski... oblata*, Poznań 1963, s. 201 n.; tenże, *Popielnice twarzowe z wczesnej epoki żelaza w Polsce*, „Z Otchłani Wieków”, R. 31 : 1965, s. 253 n.; tenże, *Early Iron Age Face Urns in Poland*, „Archaeology”, t. 19 : 1966, s. 120 n.; tenże, *Popielnice domkowe kultury pomorskiej*, „Z Otchłani Wieków”, R. 33 : 1967, s. 129 n.; tenże, *Kultura pomorska a kultura grobów podkloszowych*, [w:] *Zagadnienia okresu lateńskiego w Polsce*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1968, s. 10 n.; M. Piąszkówna, *Popielnice z ornamentyką w kształcie napierśników oraz dwa napierśniki brązowe kultury pomorskiej*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 8 : 1947 - 1949, s. 60 n.; tenże, *Jama kultury pomorskiej w Poznaniu-Swierczewie (stan. 2)*, „Z Otchłani Wieków”, R. 22 : 1953, s. 222 n.; Z. Pieczyński, *Groby skrzynkowe z Jaraczewa, pow. Jarocin*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 16 : 1965, s. 259 n.

⁴³ T. Malinowski, *Obrządek pogrzebowy ludności kultury pomorskiej*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1969.

⁴⁴ M. in. T. Malinowski, *Konfrontacja antropologiczna archeologicznych wyznaczników płci (na przykładzie kultury pomorskiej)*, „Sprawozdania z posiedzeń komisji (Oddziału PAN w Krakowie)”, lipiec-grudzień 1965, s. 367 n.; tenże, *Niektóre wyobrażenia na popielnicach (zwłaszcza twarzowych) kultury pomorskiej a płcie pochowanych w nich osobników*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 32 : 1966, s. 16 n.; tenże, *Wyniki antropologicznej konfrontacji archeologicznych wyznaczników płci na podstawie niektórych popielnic kultury pomorskiej ze zbiorów muzeów w Bydgoszczy i Toruniu*, „Prace Komisji Historii (Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego)”, t. 5 : 1968, s. 5 n.; tenże, *Drobny przyczynek do poznania niektórych zwyczajów ludności kultury pomorskiej*, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. 15 : 1969, s. 45 n.; A. Prinke, S. Godynicki, *Ciałopalny grób żużelkowej kultury pomorskiej z Kuchar, pow. Pleszew*, [w:] *Materiały z sympozjum „Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych”*, Poznań 1974, s. 115 n.

⁴⁵ Cz. Strzyżewski i Z. Żurawski, *Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych w rejonie Trzcianki, w woj. pilskim w 1976 r.*, „Fontes Archaeologici Posnanienses” (w druku); Cz. Strzyżewski, *Z badań nad osadnictwem pradziejowym w dorzeczu dolnej Noteci na podstawie ilustracji i prac wykopaliskowych w Białej, Sarczu i Trzciance, w województwie pilskim w 1976 roku*, „Rocznik Nadnotecki”, t. 8 : 1977, s. 129 n.

³¹ Por. W. Błaszczak, *Muzeum Archeologiczne w Poznaniu w dwudziestopięcioletni Polski Rzeczypospolitej Ludowej*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 20 : 1969, Aneks 1, s. 13 n.; tenże, *25 lat „Fontes Archaeologici Posnanienses”*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 25 : 1974, s. 7 n. oraz przypis 108.

³² A. Lipińska, *Cmentarzysko kultury pomorskiej i grobów kloszowych w Chłapowie, pow. Środa*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 5 : 1954, s. 49 n.

³³ A. Prinke, *Pochówki ludzkie i zwierzęce z cmentarzyska kultury pomorskiej w Kucharach, pow. Pleszew*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 24 : 1973, s. 162 n.

³⁴ A. Lipińska, *Cmentarzysko ludności kultury pomorskiej w Pudliszkach, pow. Gostyń*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 18 : 1967, s. 47 n.

³⁵ Z. Pieczyński, *Cmentarzysko z środkowego okresu lateńskiego w Rzęzawach w pow. tureckim*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 16 : 1965, s. 149 n.

³⁶ L. J. Łuka, *Cmentarzysko z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego w Sokołowicach, w pow. kościańskim*, „Fontes Praehistorici”, t. 3 : 1953, s. 98 n.

³⁷ L. Krzyżaniak, *Cmentarzysko...*, s. 104 n.

³⁸ A. Lipińska, *Cmentarzysko ludności kultury pomorskiej w Wytomyślu, pow. Nowy Tomyśl*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 17 : 1966, s. 196 n.

³⁹ D. Durczewski, *Skarby halsztackie z Wielkopolski*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 13 : 1961, s. 3 n.

⁴⁰ L. Krzyżaniak, *Klasyfikacja typologiczno-chronologiczna kultury pomorskiej w Wielkopolsce*, Poznań 1968, cz. I, s. 1 n., cz. II, ilustracje (praca w maszynopisie).

⁴¹ L. Krzyżaniak, *Ze studiów nad kulturą pomorską w Wielkopolsce*, [w:] *Materiały do prahistorii ziem polskich. Część IV — Epoka brązu i wczesna epoka żelaza. Z. 1. — Materiały kultury żużelkowej i kultury pomorskiej*, Warszawa 1971, s. 68 n., tenże, *Niektóre aspekty badań...*, s. 127 n.

⁴² M. in. D. Durczewski, *Kilka grobów z cmentarzyska kultury pomorskiej w Ostrawie Wielkopolskiej*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 12 : 1959, s. 137 n.; S. Jasnosz, *Rysunki figuralne na popielnicach kultury pomorskiej z Bukówca, pow. Oborniki*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 8 : 1948, s. 55 n.; tenże, *Groby przedhistoryczne w pow. konińskim*, „Z Otchłani Wieków”,

są przy ścisłej współpracy z instytucjami woj. pilskiego, głównie Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków i Nadnoteckim Towarzystwem Społeczno-Kulturalnym w Pile. Dotychczasowe wyniki badań przeprowadzonych w tym rejonie — odkryto m.in. ponad 10 stanowisk z materiałem kultury pomorskiej (ryc. 3) — rokują w przyszłości poważne zwiększenie bazy źródłowej omawianej kultury w dorzeczu środkowej Noteci.

Kończąc to z konieczności pobieżne tylko omówienie należy podkreślić, że mimo iż całokształt działalności Muzeum ze zrozumiałych względów nie siedl głównie w kierunku badań nad kulturą pomorską, dorobek jego w tym zakresie jest znaczny i nie będzie chyba przesadą stwierdzenie, że stawia on Muzeum Archeologiczne w Poznaniu w rzędzie najbardziej zaśluzonych i przodujących ośrodków archeologicznych kraju.

Osiągnięcia Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w badaniach nad okresami późnolateńskim i wpływów rzymskich

Badania nad okresami późnolateńskim i wpływów rzymskich w Wielkopolsce związane były, podobnie jak nad całością pradziejów tej części kraju, z powstałym w 1857 roku Towarzystwem Przyjaciół Nauk Poznańskim, w którego programie znalazł się punkt dotyczący „zbierania i wydawania źródeł i materiałów do dziejów, piśmiennictwa i starożytności polskich”¹. W ramach Towarzystwa zagadnieniami archeologicznymi zajął się Wydział Nauk Historycznych i Moralnych, późniejszy Wydział Historyczno-Literacki, który — kierowany przez Władysława Bentkowskiego — uchwalił założenie Muzeum Starożytności Polskich i Słowiańskich w Wielkim Księstwie Poznańskim. Dla uczczenia głównych mecenasów Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego (tak początkowo nazywało się obecne PTPN) nadano mu w roku 1882 nazwę Muzeum im. Mielżyńskich, z którego po różnych reorganizacjach — rozwinęło się, między innymi, dzisiejsze Muzeum Archeologiczne².

Zabytki z różnych okresów starożytności gromadzone początkowo rozmaitymi drogami i sposobami, głównie w formie darów pochodzących z różnych badań amatorskich, zakupów od poszczególnych osób lub instytucji oraz poprzez badania wykopaliskowe podejmowane przez działającą w tymże Towarzystwie Komisję Archeologiczną (1857 - 1878, reaktywowana 1879 - 1884 i przekształconą następnie w Sekcję (Wydział) Archeologiczną(y) TPNP — 1885 - 1910). W ramach tych ostatnich nie znalazło się jednak ani jedno stanowisko z okresów późnolateńskiego lub wpływów rzymskich, to znaczy z czasów kiedy powstała i rozwijała się kultura przeworska. Wśród zakupionych względnie otrzymanych w darze zabytków nie zabrakło jednak także przedmiotów a nawet zespołów pochodzących z tych okresów starożytności.

Celem niniejszego opracowania nie jest zestawienie poszczególnych zabytków ani historia ich pochodzenia. Ma ono natomiast stanowić próbę określenia wartości zgromadzonych materiałów i ważniejszych ba-

dań, oraz ma na celu uświadomienie sobie, jak zebrana i utworzona w ciągu 120 lat istnienia Muzeum Archeologicznego baza źródłowa i jej jakość pozwoliła badaczom na uzyskiwanie coraz to lepszych możliwości nowego spojrzenia, początkowo z formalnego punktu widzenia a następnie na wykorzystanie znalezisk, stosowanie do rozwoju metod badawczych i metodologii, szczególnie na bazie materializmu historycznego, dla prawidłowego przedstawienia procesu rozwojowego w omawianym odcinku dziejów starożytnych. Dotyczy to zarówno badań terenowych, form opracowania i publikacji poszczególnych kategorii zabytków z zakresu kultury materialnej, jak i regionalnych opracowań materiału źródłowego, podejmowanych w Muzeum Archeologicznym. Mając powyższe na uwa-

Ryc. 1. Posążek brązowy Izydy z Horusem. Małachowo, gm. Witkowo, woj. konińskie

¹ Por. Ustawy Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego. „Roczniki TPNP”, t. 1 : 1860, s. 62 n.

² Por. J. Kostrzewski, *Dzieje polskich badań prehistorycznych*, Poznań 1949; tenże, *Z dziejów badań archeologicznych w Wielkopolsce*, Wrocław 1958; J. Zak, *Początki archeologii i prehistorii Wielkopolski (XIX wiek)*, „Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza”, t. 10 : 19, zesz. 1, s. 5; tenże, *Zarys dziejów poznańskiego ośrodka prehistorycznego*. W: *Problemy badań archeologicznych Polski północno-zachodniej*, Poznań 1972, s. 15 n.; tenże, *Prahistoria*. W: *Nauka w Wielkopolsce*, Poznań 1973, s. 233 - 256.

Ryc. 2. Utamki naczynia brązowego ze śladami naprawy. Mala-chowo, gm. Witkowo, woj. konińskie

dze przedstawiamy najważniejsze osiągnięcia zarówno w gromadzeniu materiałów, jak i ich znaczenie w ogólnym dorobku archeologii krajowej.

Jednym z pierwszych zabytków w zbiorach Muzeum Starożytności, który do dnia dzisiejszego nie stracił na swej atrakcyjności w sensie naukowym, był brązowy posążek przedstawiający Izydę karmiącą Horusa (ryc. 1)³. Znalezionej został w 1859 r. w Małachowie

Ryc. 3. Wszedzień, gm. Mogilno, woj. bydgoskie. Celtycka kłamra brązowa

koło Gniezna wraz z fragmentami dużego stopionego naczynia, wykazującymi interesujący szczegół techniczny, mianowicie ślady naprawy dokonanej na miejscu przez lokalnych rzemieślników (ryc. 2). Posążek Izydy jest dotychczas jedynym znaleziskiem tego rodzaju w Polsce, znajduje się we wszystkich opracowaniach traktujących o importach prowincjonalnorzymskich na naszych ziemiach i stanowi do ostatnich nawet czasów obiekt coraz to innych interpretacji⁴.

Wśród cennych nabytków z pierwszego okresu istnienia zbiorów znalazł się też okazały skarb, złożony z około 400 srebrnych monet rzymskich oraz następujących przedmiotów srebrnych: dwóch zapinek, rami sprzączki do pasa, półksiężycowatego wisiorka i sztabki o wadze 155 g (ryc. 4). Znaleździło z Siedlikowa pochodzi z końca IV lub początku V stulecia^{4a}.

Szereg innych interesujących znalezisk z omawianych okresów został uwzględniony w dwóch pracach J. N. Sadowskiego, wydanych w latach 1876 i 1877. W pierwszej z nich wymienione są, między innymi, znaleziska z cmentarzysk w Ostrówku nad Gopłem (np. okazałe wędzidło z żelaza i brązu) i we Wszedzieniu koło Mogilna, gdzie wydobyto z ziemi pierwsze na tych obszarach przedmioty pochodzenia celtyckiego (klamra brązowa w kształcie głowy konika (ryc. 3) i zapinka z emaliową wkładką)⁵. Wymienił on również znaczną ilość stanowisk ze znaleziskami monet rzymskich, podobnie jak w innej swej pracy: *Drogi handlowe greckie i rzymskie poprzez dorzecze Odry, Wisły, Dniepru i Niemna do wybrzeży Morza Bałtyckiego*⁶, która została bardzo wysoko oceniona w ówczesnych kołach naukowych, a obie te prace znajdują uznanie także i u współczesnych badaczy⁷.

W końcu XIX stulecia ukazały się pierwsze opracowania monograficzne gromadzonych w Muzeum

³ J. N. Sadowski, *Wykaz zabytków przedhistorycznych na ziemiach polskich, z. 1, Porzecze Warty i Baryczy*, Kraków 1877; *Katalog der Ausstellung prähistorischer und anthropologischer Funde Deutschlands zu Berlin, Berlin 1880, s. 378, nr 128*. Zabytek ten publikowany był wielokrotnie w opracowaniach importów rzymskich i prowincjonalnorzymskich na ziemiach polskich; por. np. K. Majewski, *Importy rzymskie w Polsce*, Wrocław—Warszawa 1960, s. 24 i 44-45, tabl. XL; znajduje się też we wszystkich bezmała opracowaniach prądziejów Wielkopolski, por. np. J. Kostrzewski, *Wielkopolska w czasach prehistorycznych*, Poznań 1923, tabl. VIII, 2. Pierwsze zdjęcie posążka ukazało się w Albumie zabytków przedhistorycznych Wielkiego Księstwa Poznańskiego" (pod red. B. Erzepkiego i J. Kostrzewskiego), z. III, Poznań 1914, tabl. LVII.

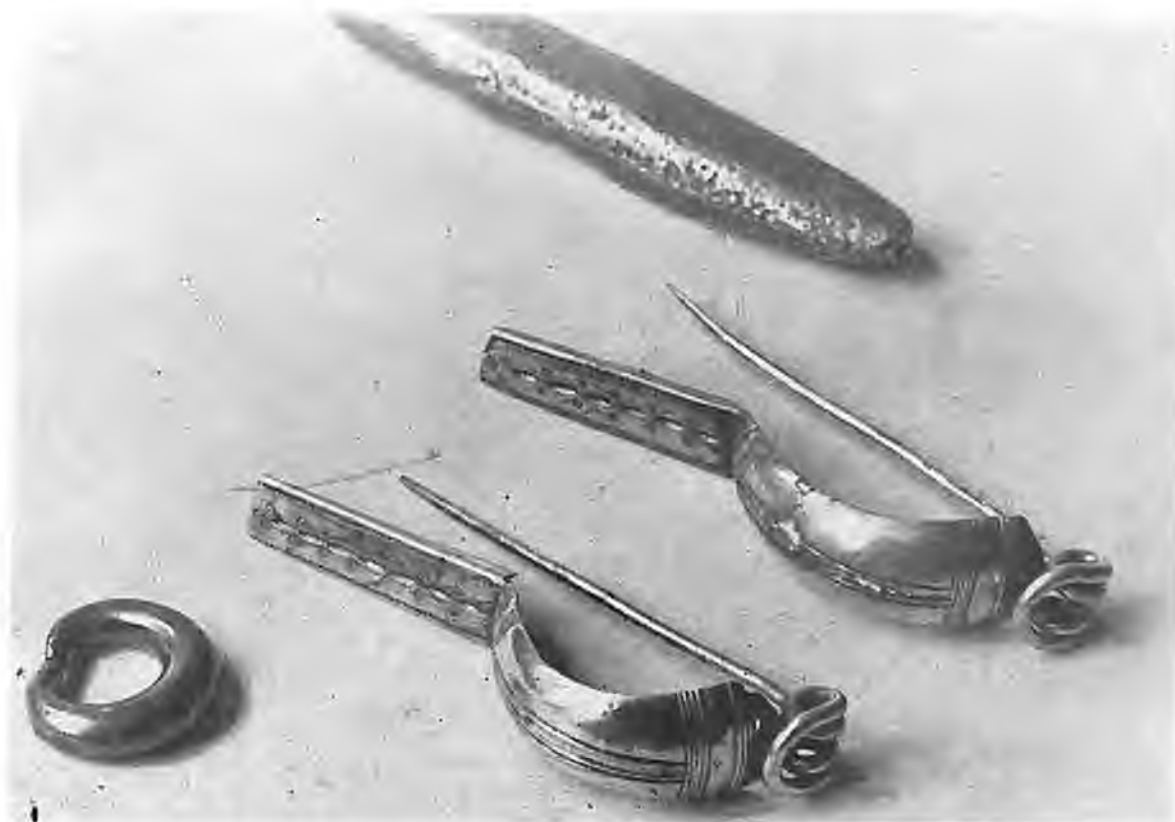
⁴ Por. ostatnio W. Szafrański, *Znalezisko figurki Izydy jako wyraz możliwości penetracji chrześcijaństwa na ziemie polskie w III wieku*, „Archeologia Polski”, t. 21: 1976, s. 355-364.

^{4a} Dr (K.) Koehler, *Pogląd na czynności sekcji archeologicznej wydziału historyczno-literackiego a później wydziału archeologicznego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu do grudnia 1888*, „Zapiski Archeologiczne Poznańskie”, zes. V. 1889, s. 57; „Album zabytków przedhistorycznych Wielkiego Księstwa Poznańskiego”, z. IV: 1915, s. 9, tabl. XLVII, 21-24; J. Kostrzewski, *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, Poznań 1923, s. 189, ryc. 717-720; E. Petersen, *Bekannte und unbekannte germanische Funde der frühen Völkerwanderungszeit aus dem Osten*, „Posener Jahrbuch für Vorgeschichte”, t. 1: 1944, s. 77 n.

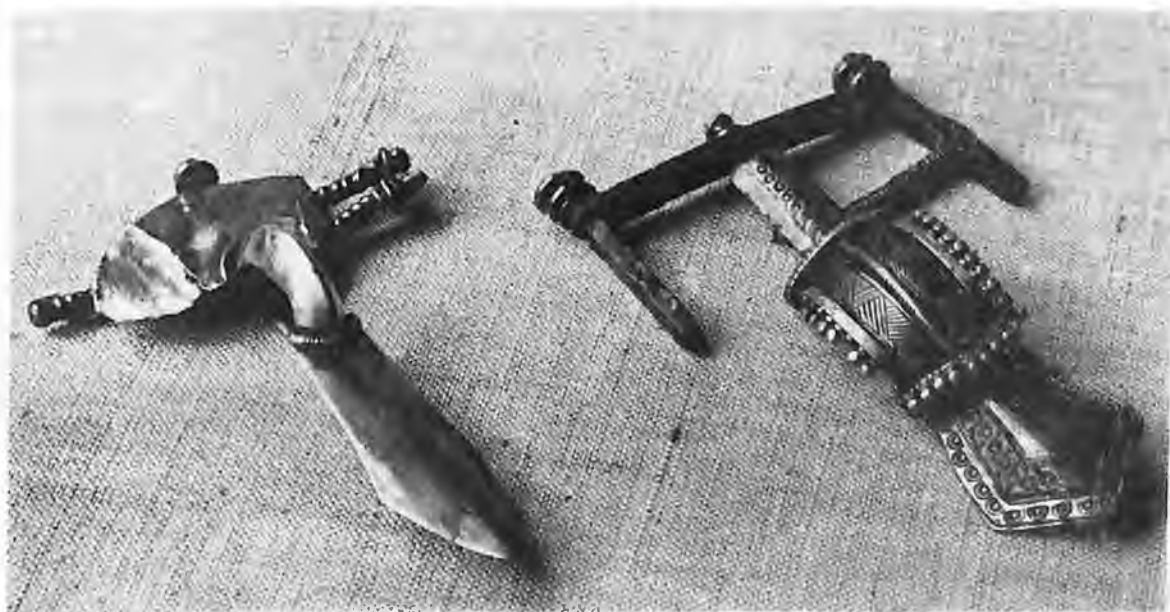
⁵ J. N. Sadowski, *Wykaz*, Kraków 1877.

⁶ Praca ta wydana w Krakowie w 1876 r. z uwagi na swoją dużą wówczas wartość naukową została niezwłocznie przetłumaczona na jęz. niemiecki: *Die Handelsstrassen der Griechen und Römer*, Jena 1877.

⁷ Por. np. J. Wlebowiejski, *Przemiany gospodarczo-społeczne u ludności południowej Polski w okresie późnolateńskim i rzymskim*, „Materiały starożytne”, t. 6: 1960, s. 19

Ryc. 4. Siedlików, gm. Ostrzeszów, woj. kaliskie. Skarb przedmiotów srebrnych

Ryc. 5. Koźminek, gm. Kallsz. Zapinki srebrne

znalezisk z okresu późnolateńskiego i okresu wpływów rzymskich. Posiadały one co prawda różną wartość źródłową, nie mniej zostały w ten sposób udostępnione dla badań bardzo interesujące materiały wykorzystane później w ramach ogólniejszych opracowań. Wymienić tu należy opublikowanie części grobów z cmentarzyska w Sulmierzycach koło Krotoszyńska⁹, opis dwóch okazałych srebrnych zapinek z IV -

⁹ W. Jażdżewski, *Sulmierzyce, pow. Odolanów*, „Zapiski Archeologiczne Poznańskie”, z. II, Poznań 1887, s. 23 - 24, tabl. VII - VIII.

- V wieku z Koźminka pod Kaliszem (ryc. 5)¹⁰, opracowanie materiałów z kurhanu i cmentarzyska w Grunówku pod Leszmem, do którego po raz pierwszy w literaturze przedmiotu dołączona została interpretacja znaków symbolicznych na żelaznych grotach włóczni inkrustowanych srebrem oraz znaku swastyki na naczyniach z tego cmentarzyska¹⁰. W zeszycie X „Zapi-

¹⁰ W. Jażdżewski, *Zapinki z dwoma i trzema wałkami z pod Kalisza*, tamże, z. III, Poznań 1888, s. 35, tabl. XXI, 9 - 10.

¹¹ R. Erzepki, *Kurhan w Grunówku pod Leszmem*, tamże, z. IV, Poznań 1888, s. 37 - 44, tabl. XVIII - XIX.

Ryc. 6. Naczynie gliniane z wkładkami szklanymi. Naclaw, gm. Kościan, woj. leszczyńskie

sek Archeologicznych Poznańskich” znajduje się opis doskonale zachowanego naczynia glinianego z szybkami, które należy do niezwykle rzadkich znalezisk z okresu wpływów rzymskich na obszarach środkowej Europy, a które odgrywały znaczną rolę w ówczesnych zabiegach kultowych i obrzędach¹¹ (ryc. 6).

Do najważniejszych jednak odkryć w tym okresie należy rozkopanie ciałopalnego cmentarzyska ludności kultury przeworskiej w Siemianicach w pobliżu Kępna przez siostry Jadwigę i Zofię Szembekówny z tej samej miejscowości. Było to pierwsze cmentarzysko tej kultury na ziemiach polskich, systematycznie rozkopane w ciągu kilku lat oraz wzorowo opisane według kolejności odkrywanych pochówków (w ilości 81), których położenie zaznaczono na sporządzonym w trakcie badań planie. Pierwszą część cmentarzyska opublikowała J. Szembekówna¹², dalsze — jej siostra Zofia Szembekówna (ryc. 7), która wyniki swoich badań referowała także na posiedzeniach naukowych Poznańskiego Towarzystwa Nauk¹³. Twórca poznańskiej szkoły archeologicznej i nowoczesnej polskiej archeologii, Józef Kostrzewski bardzo wysoko ocenił powyższe prace terenowe oraz publikacje, uznając je za „pierwsze systematyczne i sumiennie zbadane większe cmentarzysko z epoki rzymskiej”.

¹¹ Dr (K.) Köhler, *Naczynie z szybkami z Naclawia*, tamże, z. V, Pczrań 1828, s. 45 - 48, tabl. XXI.

¹² J. Szembekówna, *Sprawozdanie z poszukiwań archeologicznych odbytych ostatnimi latami w Siemianicach (powiat kępiński)*, „Roczniki Towarzystwa Nauk Poznańskiego”, t. 29: 1902, s. 53 - 77.

¹³ Z. Szembekówna, *Sprawozdanie z poszukiwań archeologicznych w Siemianicach (powiat kępiński) odbytych w latach 1902 - 1903*, tamże, t. 31: 1903, s. 135 - 153 i t. 35: 1909, s. 337 - 365; ta sama, *Sprawozdanie z poszukiwań archeologicznych odbytych w r. 1905 i 1906 na cmentarzysku z epoki rzymskiej w Siemianicach*. (Część IV). Uzupełnił i uwagami opatrzył Dr J. Kostrzewski, tamże, t. 43 - 1916, s. 167 - 189.

Wszystkie uzyskane wówczas materiały z Siemianic znalazły się w zbiorach Muzeum im. Mielżyńskich a liczne zabytki z tego cmentarzyska do dnia dzisiejszego stanowią ozdobę wystaw muzealnych, jak np. okazały dzban brązowy importowany z warsztatów kapuańskich (ryc. 8), a także liczne okazy broni i ozdób.

Nagromadzone zabytki, których ilość z roku na rok wzrastała (np. inwentarz grobu wojownika z Przygodzic koło Ostrowa¹⁴ (ryc. 9), część zawartości cmentarzyska w Tucznie na Kujawach¹⁵, inwentarz jednego z kurhanów w Siedleminie nad Lubieszką¹⁶), przedstawiały z natury rzeczy bardzo zróżnicowaną wartość zarówno pod względem posiadanej dokumentacji, jak i z powodu swej częstokowości. Większość z nich stanowiły tzw. materiały luźne.

Faktem o decydującym znaczeniu dla rozwoju badań prahistorycznych w Wielkopolsce było powierzenie stanowiska kustosa (II konserwatora) zbiorów archeologicznych przy Muzeum im. Mielżyńskich w kwietniu 1914 r. Józefowi Kostrzewskiemu. Ten niezwykle uzdolniony uczonej, dzięki swoim umiejętnościom organizacyjnym i niezwyklej pracowitości, rozpoczął ożywioną i wszechstronną działalność w zakresie reorganizacji i porządkowania dotychczasowych

¹⁴ J. Kostrzewski, *Grób wojownika z epoki cesarstwa rzymskiego z Przygodzic w pow. ostrowskim*, „Światowit”, t. 10: 1912 (1913), s. 65 - 73.

¹⁵ J. Kostrzewski, *Z badań nad przeszłością przeddziejową Wielkopolski w ostatnich trzech latach*, „Zapiski Muzealne”, z. 1, Poznań 1916, s. 23 - 38.

¹⁶ J. Kostrzewski, *Kurhan z młodziej epoki rzymskiej w Siedleminie, w pow. jarocińskim*, „Materiały Archeologiczne, Antropologiczne i Etnograficzne”, t. 13: 1914, s. 50 - 56; tenże, *Siedlemin i okolica pod względem archeologicznym*. Szkic monograficzny, „Roczniki Towarzystwa Naukowego Poznańskiego”, t. 44: 1917, s. 101 - 128.

zbiorów, powiększania ich poprzez prowadzenie badań terenowych oraz publikacji starszych i nowo uzyskiwanych materiałów. Sytuacja, którą zastał, była dość trudna ponieważ w końcu XIX i początku XX stulecia istniały w Poznaniu dysponujące większymi możliwościami silne ośrodki niemieckie, zajmujące się prądziejami tych obszarów (Historische Gesellschaft für die Provinz Posen — od 1886 r. oraz Provinzialmuseum — od 1894 r., przemianowane w 1904 r. na Kaiser-Friedrich-Museum). Na tle tej konkurencji działalność J. Kostrzewskiego była imponująca również w odniesieniu do omawianych tu okresów. W 1916 r. założył on Towarzystwo Muzealne, które pod koniec 1918 r. liczyło około tysiąca członków wspierających wydatnie działalność polskiego muzeum. W wydanym przez to Towarzystwo organie „Zapiski Muzealne” znalazło się kilka opracowań zespołów zabytkowych z okresów późnolateńskiego i wpływów rzymskich¹⁷. J. Kostrzewski wydał pierwszy ilustrowany „Przewodnik po zbiorach”, w którym przedstawił treściwy zarys pradziejów¹⁸. Stale wzrastająca ilość zabytków pozwoliła mu na napisanie już w 1912 r. pierwszego syntetycznego ujęcia okresów późnolateńskiego i wpływów rzymskich w ramach całości pradziejów Wielkopolski¹⁹. W niespełna dziesięć lat później opracowanie to zostało poważnie rozszerzone a zaopatrzone w bogaty zestaw przypisów źródłowych przez długie lata pełniło rolę podstawowego podręcznika dla kilku generacji jego uczniów²⁰. Ponadto ukończył wydawanie okazałego pod względem edytorskim „Albumu zabytków przedhistorycznych Wielkiego Księstwa Poznańskiego”, w którego ostatnich dwóch tomach ukazał się wybór najlepszych zabytków z omawianych okresów, opublikowany po raz pierwszy i udostępniony w ten sposób uczynom z innych ośrodków i poza granicami ziem polskich²¹. Podobnego albumu prezentującego najcenniejsze zabytki o dużych walorach naukowych, uzyskane w ciągu następnych dziesiątków lat istnienia, Muzeum Archeologiczne już się więcej nie doczekało.

Jedną z najważniejszych prac powstałych wówczas, między innymi, na podstawie materiałów zgromadzonych w Muzeum im. Mielżyńskich i napisanych przez J. Kostrzewskiego, była monografia okresu późnolateńskiego opublikowana w języku niemieckim²². Dzieło to po dzień dzisiejszy stanowi podstawowe opracowanie tego okresu dla Polski północno-zachodniej. Stworzona w nim typologia zabytków, zwłaszcza zapinek, zagadnienia dotyczące chronologii i zasięgów niektórych typów nadal jeszcze znajdują zastosowanie w pracach odnoszących się do okresu późnolateńskiego.

¹⁷ Por. przypis 15. Wydane w 5 zeszytach „Zapiski Muzealne” (1916 - 1918) otrzymywali członkowie Towarzystwa w formie premii.

¹⁸ J. Kostrzewski, *Przewodnik po zbiorach przedhistorycznych Muzeum im. Mielżyńskich*, Poznań 1918.

¹⁹ Tenże, *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, Poznań 1914, s. 111 - 154.

²⁰ Tenże, *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, Poznań 1923, wyd. II, poszerzone i uzupełnione, s. 148 - 213.

²¹ „Album Zabytków przedhistorycznych Wielkiego Księstwa Poznańskiego” (pod red. B. Erzepkiego i J. Kostrzewskiego), Poznań, z. III : 1914, tabl. LV - LX i z. IX : 1915, tabl. LXI - LXVII.

²² J. Kostrzewski, *Die ostgermanische Kultur der Spätlatènezeit*, Cz. I, Würzburg 1915 oraz *Mannus-Bibliothek*, t. 18 - 19, Leipzig-Würzburg 1918 - 1919.

Ryc. 7. Zofia Szembekówna, odkrywczyni ementarzyska z okresu wpływów rzymskich w Siemianicach, gm. Łęka Opatowska, woj. kaliskie

Ryc. 8. Dzban brązowy. Siemianice, gm. Łęka Opatowska, woj. kaliskie

Ryc. 9. Przedmioty metalowe z grobu ciałopalanego. Przygodzice, gm. Ostrów, woj. kaliskie

go, mimo iż wiele ustaleń dotyczących szczególnie problematyki etnicznej i społecznej, w wyniku dalszych badań i nowych metod, zostało zmienionych i zmodyfikowanych później przez samego autora. W pracy tej co prawda najwięcej miejsca poświęcono

nia należy do niezwykle rzadkich zjawisk tego rodzaju w archeologii, nauce w której stały przyrost nowych źródeł pozwala na wprowadzanie zmian, często zasadniczych, w badaniach nad przebiegiem procesów kulturowych; stworzona wówczas typologia zapinek

Ryc. 10. Kurhan badany przez J. Kostrzewskiego w roku 1924. Odry, gm. Czersk, woj. bydgoskie

zabytkom z Pomorza, nie mniej uwzględnione zostały wszystkie znaleziska późnolateńskie z Wielkopolski, których zestaw uzupełniono wkrótce materiałami ze wschodniej jej części²¹. Stwierdzić trzeba, że fakt tak długiej, trwającej ponad 60 lat, aktualności opracowa-

²¹ T e n ż e, *Kultura lateńska (La Tène) na obszarze b. Królestwa Polskiego*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 1, z. 1: 1919, s. 2-27; t e n ż e, *Jeszcze o kulturze lateńskiej na obszarze b. Królestwa Polskiego*, tamże, t. 1, z. 2-3: 1920, s. 114-122.

stosowana jest — z dodatkiem niektórych wariantów — do dzisiaj.

Wspomnieć wypada tutaj, że ze zbiorów Muzeum im. Mielżyńskich korzystali także archeolodzy niemieccy działający w Poznaniu lub w innych ośrodkach, zajmujący się badaniami omawianych tu okresów. Należeli do nich, między innymi, E. Blume, kierownik Działu Prehistorycznego przy Kaiser-Friedrich-Museum, który zbadał jeden z kurhanów w Sie-

dleminie²⁴, G. Kossinna z Berlina²⁵, M. Jahn z Wrocławia²⁶ i inni.

Z chwilą uzyskania niepodległości w roku 1918 zbiory zgromadzone przez działających w Poznaniu archeologów niemieckich wzbogaciła Dział Prehistoryczny, który powstał w wyniku połączenia zbiorów archeologicznych Muzeum im. Mielżyńskich i odpowiedniego działu przy Muzeum Prowincjonalnym, które w roku 1924 otrzymało nazwę Muzeum Wielkopolskiego.

Badania prowadzone przez J. Kostrzewskiego od roku 1914, a zwłaszcza w latach 1924 - 1939, wniosły sporo nowych źródeł również dla poznania kultury przeworskiej i oksywskiej, określanych wspólnym mianem kultury grobów jamowych lub kultury wenedzkiej. Badania te nie ograniczały się wyłącznie do obszarów nadwarciańskich. J. Kostrzewski przebadał cmentarzysko w Oksywiu nad Zatoką Pucką (wraz z Z. Zakrzewskim i A. Karpińską)²⁷, od którego otrzymała swą nazwę kultura (lub grupa) oksywska, zapewniając sobie trwałe miejsce w polskiej terminologii archeologicznej, dotyczącej zjawisk kulturowych na obszarze Pomorza Wschodniego i przyległych terenów w ciągu okresu późnolateńskiego.

Przeprowadził on też badania na słynnym cmentarzysku złożonym z kurhanów i kręgów kamiennych (ryc. 10) z okresu wpływów rzymskich w Odrach koło Chojnic²⁸, gdzie w ostatnich dwóch dziesięcioleciach podjęto dalsze badania, które dostarczyły niezwykle interesujących wyników, przede wszystkim w zakresie obrządku pogrzebowego i wniosły wiele nowych elementów do dyskusji nad zagadnieniami etnicznymi²⁹.

Sporo danych do zagadnień budownictwa mieszkalnego i gospodarczego w młodszej fazie (IV w.) okresu wpływów rzymskich dostarczyły badania J. Kostrzewskiego na stanowiskach osadniczych na Śląsku (Rybna Kolonia, Leśnica i inne)³⁰. W powyższych przedsięwzięciach można widzieć rodzaj promieniowania zainteresowań nad problematyką okresu wpływów rzymskich w kierunku północnym i południowym, rozchodzących się od poznańskiego ośrodka archeologicznego³¹.

W sumie jednak w okresie międzywojennym badaniom nad okresem późnolateńskim i wpływów rzymskich w Wielkopolsce nie poświęcano specjalnej uwagi, przede wszystkim z powodu wzrostu zainteresowania kulturą łużycką, którą J. Kostrzewski uważał za prasłowiańską i widział w niej etniczny nośnik późniejszych Słowian. Towarzyszący tym zainteresowaniom intensywny rozwój badań nad wczesnym średniowieczem przyczynił się do tego, że omawiany tu odcinek pradziejów znalazł się niejako na marginesie zainteresowań badaczy. Nie znaczy to jednak, że zagadnienia te pomijano. Jako przykład służyć może praca powstała na materiałach głównie muzealnych, napisana przez pracownika Działu Prehistorycznego, Aleksandrę Karpińską na temat kurhanów w Siedleminie koło Jarocina³². W wyniku tego opracowania określenia „kurhany typu siedleńskiego” oraz „ceramika typu siedleńskiego” również zadomowiły się na stałe w terminologii archeologicznej. Opracowanie to wymaga jednak dziś przeprowadzenia ponownej, szczegółowej analizy, ponieważ w świetle badań w ostatnich dziesięcioleciach w jego wynikach uwidoczniły się znaczne rozbieżności formalno-chronologiczne.

Nowe dane do poznania okresu wpływów rzymskich uzyskano w trakcie prac wykopaliskowych na osadzie z młodszej jego fazy, odkrytej na terenie pra-

Ryc. 11. Grób szkieletowy. Poznań-Komandoria. W ogrodzie przy kościele Sw. Jana Jerozolimskiego

wobrzeżnego Poznania, w rejonie Komandorii i Osiedla Warszawskiego, gdzie odślonięto ślady cmentarzyska i osady z III - IV stulecia³³ (ryc. 11). Licznie występująca tam ceramika toczona (ryc. 12) na szybkoobrotowym kole garncarskim dała asumpt do sporządzenia pierwszego zestawienia tegoż rodzaju naczyń na ziemiach polskich³⁴.

Częściowe badania, o charakterze raczej ratowniczym, przeprowadzono także na osadach w Szczono-

ściwą bazę materiałową, rekonstruktorską i magazynową dla zabytków uzyskiwanych podczas badań terenowych i właśnie ten Dział stanowił ośrodek działalności archeologicznej, przy którym koncentrowała się większość przedsięwzięć badawczych. Wiele ówczesnych studentów prahistorii pracowało w Dziale Prehistorycznym w charakterze wolontariuszy i tu powstał szereg wybitnych opracowań, dotyczących jednak innych okresów pradziejowych (neolit, kultura łużycka, wczesne średniowiecze).

²⁴ A. Karpińska, *Kurhany z okresu rzymskiego w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem typu siedleńskiego*, Poznań 1926.

²⁵ J. Kostrzewski, *Osiadłe z młodszej fazy rzymskiej na obszarze Poznania*, „Z otchłani wieków”, R. 8: 1933, s. 29 - 38; tenże, *Osada z młodszej fazy rzymskiej w Poznaniu przy ul. Krańcowej*, „Sprawozdania z czynności i posiedzeń PAU”, t. 37: 1934, s. 39.

²⁶ B. Kostrzewski, *Grób z okresu późnorzymskiego w Poznaniu*. W: *Przyczynki do pradziejów Polski Zachodniej*, Poznań 1937, s. 73 - 81.

²⁴ Por. „Aus dem Posener Lande”, R. 6: 1911, s. 391 i 595; R. 7: 1912, s. 140 i n.

²⁵ Por. m. in. G. Kossinna, *Über verzierte Lanzenspitzen als Zeichen der Ostgermanen*, „Zeitschrift für Ethnologie”, t. 37: 1905, s. 387 n.

²⁶ M. Jahn, *Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit*, Mannus-Bibliothek, nr 18, Würzburg 1916.

²⁷ Obecnie Gdynia-Oksywie; por. St. Jasnosz, *Ocalate materiały z cmentarzyska w Oksywiu*, „Fontes Archaeologici Posnanienses” (dalej FAP), t. 21: 1972 (1973), s. 148 - 167.

²⁸ J. Kostrzewski, *Kurhany i kręgi kamienne w Odrach, w pow. chojnickim*, „Muzeum Wielkopolskie w Poznaniu”, R. 3: 1928, s. 55 - 95.

²⁹ Odry - cmentarzysko kurhanowe z okresu rzymskiego w powiecie chojnickim (praca zbior. pod red. J. Kmiecńskiego), Łódź 1968.

³⁰ J. Kostrzewski, *Badania prehistoryczne na Górnym Śląsku w roku 1934*, „Sprawozdania z czynności i posiedzeń PAU”, t. 40: 1935, s. 77 - 79; tenże, *Badania prehistoryczne na Górnym Śląsku w roku 1936*, tamże, t. 41 - 1936, s. 271 - 272; tenże, *Badania prehistoryczne w pow. tarnogórskim, lublińskim, pszczyńskim i rybnickim w roku 1934*, „Prace Prehistoryczne Śląskie”, t. 2: 1936, s. 8 - 51; tenże, *Badania prehistoryczne w powiecie lublińskim*, tamże, t. 3: 1938, s. 63 - 91.

³¹ J. Kostrzewski, prowadząc katedrę prehistorii na Uniwersytecie Poznańskim, był równocześnie kierownikiem Działu Prehistorycznego Muzeum Wielkopolskiego, który stanowił wła-

Ryc. 12. Naczynie toczone na szybkoobrotowym kole garncarskim. Poznań, ul. Krańcowa

wie nad Wartą, gm. Żerków³⁵, w Sosnowcu i w Mechllinie koło Śremu³⁶, gdzie odsłonięto po raz pierwszy nowy typ naziemnego, kopulastego pieca do wytopu żelaza (ryc. 13)³⁷. Mimo iż osady te nie zostały przebadane w całości, stanowią do chwili obecnej waż-

Ryc. 13. Naziemny piec do wytopu żelaza (dymarka). Mechlin, gm. Śrem, woj. poznańskie

ną bazę źródłową do badań nad charakterem osadnictwa w tym czasie na obszarze Wielkopolski.

Oprócz osad przebadano także kilka mniejszych cmentarzysk, spośród których — tytułem przykładu — wymienić należy cmentarzysko w Inowrocławiu³⁸, w Gąsiorowie nad Wartą (w pobliżu osady w Szczono-

wie)³⁹, w Sadowiu koło Ostrowa Wielkopolskiego⁴⁰, Pięczkowie koło Środy⁴¹, w Poznaniu-Komandorii (ryc. 11)⁴², w Domaradzicach (ryc. 14) i Zaspach koło Rawicza⁴³. Były to jednak badania również o charakterze przeważnie okazjonalnym, głównie ratowniczym, nie mniej uzyskano w ten sposób nie tylko zwiększoną ilość punktów na mapie ówczesnego osadnictwa, ale także pomnożono materiały faktyczne, przez co powstała możliwość uzupełnienia obrazu kultury materialnej ludności na obszarach dzisiejszej Wielkopolski w pierwszej połowie I tysiąclecia n.e. Uzyskane materiały zostały też wykorzystane w pierwszym ogólniejszym zarysie wzorowej syntezy pradziejów ziem polskich⁴⁴. Ponadto legły one u podstaw pierwszych opracowań specjalistycznych, dotyczących przede wszystkim problematyki tzw. ciągłości osadniczej a następnie żywo dyskutowanych w końcu lat trzydziestych zagadnień etnoarcheologicznych, zmierzających do sformułowania i udokumentowania tezy o autochtonizmie słowiańskim na terytoriach między Wisłą i Odrą. Oba te zagadnienia były zresztą dosyć ściśle sprzężone ze sobą. Pierwsze z nich dotyczyły związków kultury przeworskiej (lub kultury grobów jamowych), przypisywanej słowiańskim Wenedom⁴⁵, zarówno z wcześniejszymi cywilizacjami (łużycką i pomorską)⁴⁶, jak i jej nawiązań do wczesnego średniowiecza⁴⁷. Drugie zagadnienie, któremu poświęcano wiele uwagi i które do chwili obecnej jest przedmiotem dyskusji, wiąże się z problemem przynależności etnicznej tej kultury, szczególnie w okresie wpływów rzymskich, i dotyczy przede wszystkim kwestii obecności czy wręcz dominacji plemion germańskich na tych obszarach⁴⁸.

Z powyższego widać więc wyraźnie, że ilość oraz

³⁵ „Przegląd Arch.”, t. 2 : 1922 - 1924, s. 117 i 123.

³⁶ A. Karpińska, *Nowe nabytki*, „Przegl. Archeol.”, t. 3 : 1925 - 1927, s. 246; St. Jasnosz, *Cmentarzysko w Sadowiu, pow. Ostrow Wielkopolski*, FAP, t. 5 : 1954, s. 141 - 160.

³⁷ M. Piaszykówna, *Pradzieje miasta Poznania*, Poznań 1952, s. 237 - 240.

³⁸ J. Kostrzewski, *Nowe nabytki Działu Prehistorycznego Muzeum Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu w latach 1922 - 1925*, „Przegl. Archeol.”, t. 3 : 1928, s. 228; B. Kostrzewski, *Cmentarzyska z okresu rzymskiego w Czaczu i Kokorzynie, w pow. kościańskim i w Pięczkowie, w pow. średzkim*, FAP, t. 6 : 1955 (1956), s. 65 - 103.

³⁹ B. Kostrzewski, *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Domaradzicach, pow. Rawicz*, FAP, t. 4 : 1953, s. 153 - 274; tenże, *Cmentarzysko z późnego okresu rzymskiego w Zaspach w pow. tureckim*, „Przegl. Archeol.”, t. 6 : 1937 - 1939, s. 293 - 302.

⁴⁰ J. Kostrzewski, *Od mezolitu do okresu wędrówek ludów*. W: *Prehistoria ziem polskich*, Poznań—Kraków 1939 - 1948, s. 300 - 359, tabl. 81 - 90.

⁴¹ Por. między innymi L. Kozłowski, *Wenedzi w źródłach historycznych i w świetle kartografii prehistorii*, Lwów 1937, s. 10 i 14.

⁴² J. Kostrzewski, *Związki między najmlodsza fazą kultury łużyckiej a kulturą grobów jamowych okresu późnolateńskiego*, „Sprawozdania z posiedzeń”, t. 43 : 1938, s. 178 - 181.

⁴³ Tenże, *O związkach między kulturą przeworską późnego okresu rzymskiego a kulturą staropolską okresu wczesnohistorycznego*, tamże, t. 49 : 1939, s. 116 - 117.

⁴⁴ Tenże, *Zagadnienie tzw. kultury gockiej na ziemiach dawnej Polski*. W: *Tydzień o Pomorzu*, Poznań 1934 (nadbítka), s. 17, ryc. 1; tenże, *Kultura grobów jamowych a zagadnienie Burgundów*. W: *II Zjazd prehistoryków polskich*, Poznań 1935, s. 1 - 15; tenże, *Groby szkieletowe późnolateńskie w Wielkopolsce i zagadnienie Silingów*, „Sprawozdania z posiedzeń”, t. 46 : 1936, s. 180 - 183.

³⁵ A. Karpińska, *Nowe nabytki Działu Prehistorycznego Muzeum Wielkopolskiego w latach 1923 - 1925*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 3 : 1928, s. 238 i 245; *Sprawozdanie Muzeum Wielkopolskiego za rok 1925*, „Rocznik Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu”, t. 3 : 1928, s. 184.

³⁶ „Z otchl. wieków”, R. 1 : 1926, s. 43; tamże, R. 7 : 1932, s. 67.

³⁷ J. Kostrzewski, *Odkrycie pieca do wytapiania żelaza w Mechllinie, w pow. śremskim*, „Z otchl. wiek.”, R. 7 : 1932, s. 27; tenże, *Piec hutniczy z I w. po Chr. z Mechlina w pow. śremskim w Wielkopolsce*, „Sprawozdanie z czynności”, t. 37 : 1932, s. 41; tenże, *Four à minéral datant du 1-er s. après J. C. découvert à Mechlín*. W: *Homenagen a Martin serniente, Quimaraes 1933*, s. 175 n.

³⁸ „Z otchl. wiek.”, R. 1 : 1926, s. 15 - 16; A. Karpińska, *Sur les nouvelles fouilles de l'époque romaine faites à Inowrocław*, „Revue Anthropologique”, t. 43 : 1933, s. 243 (nadbítka, s. 1 - 15, 4 tabl.).

charakter uzyskiwanych oraz zgromadzonych przez ówczesny Dział Prehistoryczny zbiorów, głównie w ramach badań wykopaliskowych oraz przeprowadzanych intensywnie badań powierzchniowych i zwiadowczych, dostarczyły wiele materiałów, pozwalających nie tylko na opracowanie drobniejszych przyczynków, ale także umożliwiających podjęcie syntetycznego opracowania pradziejów, w tym i omawianych okresów. Charakteryzując najogólniej osiągnięcia w okresie międzywojennym można stwierdzić, że główny nacisk w większości opracowań położono na sprawy klasyfikacji i systematyki materiału źródłowego potrzebnego do stworzenia nowej syntezy pradziejów Polski. Prawie zupełnie natomiast pominięto zagadnienia dotyczące charakteru gospodarki ówczesnej i jej wpływu na kształtowanie się układów społecznych. Nie mniej stanowiły one ważną pozycję wyjściową dla bardziej szczegółowych badań nad tym odcinkiem dziejów starożytnych w Wielkopolsce i na obszarach z nią sąsiadujących.

W okresie okupacji hitlerowskiej (1939 - 1945) zbiory zabytków z interesującego nas okresu uległy częściowemu rozproszeniu oraz częściowemu zniszczeniu⁴⁹. Zespoły z cmentarzysk w Odrach i na Oksywiu przekazano do Muzeum w Gdańsku, gdzie uległy całkowitemu zniszczeniu zanim doczekały się dokładnego opracowania. Wszystkie przedmioty z cennych kruszców (np. złote wisiorki z Poznania-Szeląga i Droszewa, pierścien z Poznania-Komandorii) oraz zbiór monet rzymskich i średniowiecznych przepadły bezpowrotnie. Ogromna część zbiorów, przede wszystkim ceramika, ucierpiała wiele podczas zaciętych walk

Ryc. 15. Grób jamowy. Wymysłowo, gm. Krobia, woj. leszczyńskie

Ryc. 14. Część zawartości bogato wyposażonego grobu ciałopalnego. Domaradzice, gm. Jutrosin, woj. leszczyńskie

o Poznań na początku 1945 r. Przybyły natomiast materiały uzyskane w ramach badań ratunkowych na cmentarzysku w Koninie i na osadzie i cmentarzysku w Słapanowie koło Obrzycka.

Po powrocie do Poznania w marcu 1945 r. profesor J. Kostrzewski rozwinął z miejsca niezwykle aktywną działalność organizacyjną w zakresie porządkowania,

⁴⁹ J. Kostrzewski, *Muzeum Prehistoryczne w czasie okupacji niemieckiej*, „Kronika miasta Poznania”, t. 18 : 1945, s. 7 - 13; tenże, *Gospodarka niemiecka w poznańskim Muzeum Prehistorycznym*, „Z otchl. wiek.”, R. 15 : 1946, s. 4 - 9; B. Kostrzewski, *Sto lat działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu*, FAP, t. 7 : 1956 (1957), s. 16 n.

prac terenowych (wykopaliskowych, ratowniczych i powierzchniowych) i publikacji. Będąc kierownikiem trzech instytucji archeologicznych: Instytutu (Zakładu) Prehistorycznego Uniwersytetu Poznańskiego, nowo powołanego Instytutu Badań Starożytności Słowiańskich i Muzeum Prehistorycznego (od 17 września 1949 r. — Muzeum Archeologicznego), temu ostatniemu poświęcił najwięcej uwagi i energii, ponieważ jego prace naukowe najbardziej związane były właściwie z muzeum i jego zbiorami. Wynikiem tego zaangażowania był szybki postęp w badaniach terenowych i w publikacjach.

Do większych osiągnięć muzealnych w okresie wojennym należy przeprowadzenie systematycznych prac wykopaliskowych głównie na cmentarzyskach i w mniejszym stopniu na osadach z obu omawianych okresów oraz na opracowaniach uzyskanych materiałów, w tym również zespołów przyłączonych w okresie okupacji względnie rozkopanych przez Instytut Prehistoryczny UP tuż przed wybuchem ostatniej wojny światowej (Domaradzice i Zaspły). Przebadano systematycznie kilka nowych rozległych cmentarzysk ciałopalnych, z których do najbardziej interesujących należą: cmentarzysko liczące 365 grobów w Wymysłowie, gm. Krobia, woj. leszczyńskie (ryc. 15)⁵⁰, w Młodzikowie, gm. Solec, woj. poznańskie, (360 grobów)⁵¹, w Rzęzawach, gm. Goszczanów, woj. konińskie⁵², nie

⁵⁰ St. Jasnosz, *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Wymysłowie, w pow. gostyńskim*, „Fontes Praehistorici”, t. 2 : 1952, s. 2 - 284.

⁵¹ A. Dymaczewski, *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Młodzikowie, pow. Środa, FAP*, t. 8 - 9 : 1958, s. 179 - 442.

⁵² St. Jasnosz, *Cmentarzysko kultury grobów jamowych w Rzęzawach, pow. Turek, FAP*, t. 17 : 1966, s. 237 - 265.

licząc pomniejszych, przebadanych częściowo w sposób ratowniczy (np. w Naclawiu, Lutomiu, Koninie i innych)⁵³.

Znacznie mniej uwagi poświęcono badaniom osad, chociaż i w tym względzie odnotować należy pewne osiągnięcia. Przebadano częściowo osadę w Młodziko-

Ryc. 16. Naczynie wytłaczane (terra sigillata). Wymysłowo, woj. leszczyńskie

wie, współczesną pobliskiemu cmentarzysku na terenie tej samej wsi⁵⁴, Poznaniu-Komandorii, w Strzelcach koło Mogilna⁵⁵, w Mierzynie koło Międzychodu⁵⁶, w Rososzycy koło Ostrowa Wielkopolskiego⁵⁷, w Ostrowitem Prymasowskim koło Trzemeszna⁵⁸. W Łasewie koło Pleszewa uzyskano ciekawe wyniki odnośnie do miejscowej produkcji żelaza: odkryto mianowicie mielerze do wypalania węgla drzewnego koniecznego przy wytopie żelaza z miejscowych rud darniowych⁵⁹. O powszechnej znajomości wytopiania żelaza w tym czasie świadczą liczne znaleziska resztek dymarek (prymitywnych pieców hutniczych) np. w Czaczu

⁵³ St. Jasnosz, *Dalsze groby ciałopalne z okresu rzymskiego w Naclawiu, pow. Kościan*, FAP, t. 11 : 1960, s. 224 - 228; Z. Pięczyński, *Cmentarzysko z okresu wędrówek ludów i z wczesnego średniowiecza z Konina*, FAP, t. 18 : 1967, s. 54 - 67 (uzyskane tam wyniki wymagają przeprowadzenia powtórnej dokładnej analizy); H. Kóčka-Krenz, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na cmentarzysku z okresu wpływów rzymskich i z wczesnego średniowiecza w Koninie, stan. B*, FAP, t. 24 : 1973 (1974), s. 244 - 246; Lutom., Międzychód. W: *Informator archeologiczny. Badania w 1967 r.*, Warszawa 1968, s. 169 - 170.

⁵⁴ St. Jasnosz, *Tymczasowe wyniki prac badawczych w Młodzikowie, pow. Środa*, „Z otchl. wiek.”, R. 21 : 1952, s. 181 - 183.

⁵⁵ Tenże, *Badania wykopaliskowe w Mierzynie, pow. Międzychód*, „Z otchl. wiek.”, R. 20 : 1951, s. 206.

⁵⁶ T. Wiślański, *Wyniki badań wykopaliskowych w Strzelcach, w pow. mogileńskim w latach 1952 i 1954*, FAP, t. 10 : 1959, s. 69 - 91.

⁵⁷ A. Lipińska, M. Zeylandowa, *Wyniki prac wykopaliskowych w Rososzycy, pow. Ostrow Wielkop.*, „Sprawozdania archeologiczne”, t. 14 : 1962, s. 90 - 92.

⁵⁸ St. Jasnosz, *Probing and surface explorations in the north-eastern part of the district of Gniezno*. W: *Reports on archaeological researches in 1969*, Poznań 1971, s. 61 - 64; tenże, *Badania sondażowe i powierzchniowe w północno-wschodniej części powiatu gnieźnieńskiego*, FAP, t. 21 : 1970 (1971), s. 271 - 274.

⁵⁹ M. Zeylandowa, *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Łasewie, pow. Pleszew w roku 1971*, FAP, t. 23 : 1972 (1973), s. 224 - 225; W. Tetzlaff, *Badania ratunkowe na osadzie produkcyjnej z okresu wpływów rzymskich w Łasewie, pow. Pleszew*, FAP, t. 24 : 1973 (1974), s. 242 - 243.

i Starym Bojanowie, gm. Śmigiel, woj. leszczyńskie⁶⁰, Gębice, gm. Czarnków, woj. pilskie⁶¹ i inne⁶². Podczas intensywnie prowadzonych przez Muzeum Archeologiczne badań powierzchniowych w okresie powojennym stwierdzono ponad 300 nowych stanowisk kultury przeworskiej, względnie kultur jej współczesnych w obu okresach⁶³. Obecnie dysponujemy w sumie około 800 odnośnymi stanowiskami a uzyskany materiał przyczynił się w istotny sposób do lepszego poznania charakteru osadnictwa w pierwszej połowie I tysiąclecia n.e. na obszarach środkowego dorzecza Warty.

Szczególnie wiele uwagi poświęcono opracowaniom materiałów zgromadzonych w zbiorach muzealnych i możliwie szybkiej ich publikacji; zdawano sobie bo-

Ryc. 17. Kultowe naczynie gliniane. Wymysłowo, woj. leszczyńskie

wiem sprawę z tego, że nie opracowane odpowiednio zabytki stanowią rodzaj kapitału zamrożonego dla potrzeb nauki. Opublikowane zostały przez pracowników Muzeum obszerne cmentarzyska z Konina i Domaradzic⁶⁴, Słopanowa (cmentarzysko i osada)⁶⁵, Czacza, Kokorzyna i Pięzkowa⁶⁶, Sadowia⁶⁷, Zadowic⁶⁸.

⁶⁰ St. Jasnosz, *Dymarka z okresu rzymskiego w miejscowości Czacz, pow. Kościan*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 25 : 1958, s. 262 n.

⁶¹ Tenże, *Nowe stanowiska archeologiczne w północno-wschodniej części Wielkopolski*, FAP, t. 10 : 1959, s. 307 - 310.

⁶² Z obszaru Wielkopolski znanych jest ponad 80 stanowisk z prymitywnymi piecami do wytopu żelaza; por. St. Jasnosz, *Kultura grobów jamowych w okresie wpływów rzymskich w Wielkopolsce* (maszynopis), Poznań 1965, s. 90.

⁶³ Szczególnie intensywnie badania tego rodzaju przeprowadzone były przez pracowników Muzeum Archeologicznego w rejonie konińskim i tureckim, na terenie późniejszych odkrywkowych kopalni węgla brunatnego oraz na Ziemi Lubuskiej; por. W. Śmigielski, *Materiały z badań powierzchniowych na ziemi lubuskiej*, FAP, t. 12 : 1961, s. 284 - 325.

⁶⁴ B. Kostrzewski, *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Koninie*, „Przegl. Archeol.”, t. 7 : 1947, s. 192 - 294; tenże, *Cmentarzysko z okresu późnolatańskiego i rzymskiego w Domaradzicach, pow. Rawicz*, FAP, t. 4 : 1853 (1964), s. 153 - 274.

⁶⁵ K. Przewoźna, *Osada i cmentarzysko z okresu rzymskiego w Słopanowie, pow. Szamotuły*, FAP, t. 5 : 1954 (1955), s. 60 - 139.

⁶⁶ B. Kostrzewski, *Cmentarzyska z okresu rzymskiego...*, s. 65 - 104.

⁶⁷ St. Jasnosz, *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Sadowiu...*, s. 141.

⁶⁸ Tenże, *Z badań cmentarzyska w Zadowicach, pow. Kalisz w czasie drugiej wojny światowej*, „Prace i materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, seria Archeol.”, nr

Równocześnie z nimi udostępnione zostały w formie publikacji materiały z osad w Strzelcach, Rososzycy, Łasewa, a ze starszych zasobów — z Latkowa, gm. Inowrocław, woj. bydgoskie⁶⁹.

Monografiom cmentarzysk i osad towarzyszyły opracowania ciekawszych grup zabytków z tych okresów. Dla przykładu wymienimy tutaj opracowania celtyckiej ceramiki grafitowej⁷⁰ i malowanej⁷¹, naczyń glinianych z wkładkami (szybkami) szklanymi⁷², lub interesujących z naukowego punktu widzenia importów prowincjonalnorzymskich⁷³.

Nie ograniczono się też do opracowań wyłącznie archeologicznych. Specjalistycznym badaniom zostały poddane przedmioty żelazne, w celu stwierdzenia pochodzenia surowca do ich wyrobu oraz zabiegów technologicznych stosowanych w tym zakresie na obszarach Wielkopolski⁷⁴. Podobne badania specjalistyczne przeprowadzono na materiałach paleobotanicznych, a wyniki tych badań znalazły się w wielu różnych opracowaniach dotyczących rolnictwa⁷⁵.

⁶⁹ 1960, s. 125 - 137. Była to pierwsza część materiałów z rozległego cmentarzyska liczącego bez mała 800 pochówków, które zostały zbadać i opracowane przez łódzkie muzeum archeologiczne.

⁷⁰ Tenże, *Dom z V w. n.e. w Latkowie, w pow. Inowrocławskim*, „Przeł. archeol.”, t. 10: 1955, s. 409 - 419; ostatnio opublikowano całość materiałów z cmentarzyska w Tucznie, por. T. Makiewicz, *Materiały ze zniszczonego cmentarzyska kultury przeworskiej w Tucznie, koło Inowrocławia (stanowisko 3)*, FAP, t. 26: 1975 (1977), s. 125 - 149.

⁷¹ W. Filipowia k, *Późnolateńskie naczynie grafitowe z Janikowa, w pow. Inowrocławskim*, „Przeł. Archeol.”, t. 9: 1953, s. 341 - 347.

⁷² St. Jasnos z, *Wielkopolskie znaleziska celtyckiej ceramiki malowanej*, „Wiadomości Archeol.”, t. 25: 1958, s. 223 - 230.

⁷³ Tenże, *Grób ciatopalny z Nacławia w pow. kościańskim i naczynia z szybkami w Polsce*, „Przeł. Archeol.”, t. 10: 1955, s. 402 - 409.

⁷⁴ Tenże, *Etruskie naczynie brązowe z północnej Wielkopolski*, tamże, t. 9: 1953, s. 335 - 340; tenże, *Roman pottery in Poland*, „Archaeology”, t. 13: 1960, s. 178 n.

⁷⁵ J. Piaskowski, *Metaloznawcze badania wyrobów żelaznych z cmentarzysk Wielkopolski z okresu wpływów rzymskich*, FAP, t. 12: 1961, s. 169 - 215; por. T. Malinowski, *Narzędzia kowalskie okresu późnolateńskiego i rzymskiego*, „Przeł. Archeol.”, t. 9: 1953, s. 258 - 271.

⁷⁶ K. Krysiak, *Materiał zwierzęcy z wykopalisk w Strzelcach, w pow. mogileńskim*, FAP, t. 10: 1958, s. 69 - 99; K. Godłowski, *Źródła archeologiczne do dziejów rolnictwa w Polsce i stan ich opracowania*, „Studia do dziejów gospodarstwa wiejskiego”, t. 3: 1960, s. 7 - 122; M. Klichowska, *Z badań nad polepą ze stan. 2 w Rososzycy, pow. Ostrów Wielkopolski z okre-*

Mimo faktu, iż szczegółowe opracowanie całości materiałów z okresu późnolateńskiego i wpływów rzymskich na ziemiach nadwarciańskich nie ukazało się jeszcze w formie drukowanej⁷⁶, wyżej cytowane opracowania zostały wykorzystane w licznych pracach specjalistycznych, syntetycznych względnie popularnolarno-naukowych⁷⁷, dotyczących różnych dziedzin kultury materialnej i społecznej mieszkańców Wielkopolski na przełomie er i w pierwszej połowie I tysiąclecia. Nie ograniczały się tylko do częściowego wyjaśnienia i rozszerzenia naszej wiedzy o ówczesnej kulturze i historii, ale również przyczyniły się do nowej interpretacji uzyskanych materiałów, a po części też i nikłych z tego czasu źródeł pisanych⁷⁸.

Osiągnięcia Muzeum Archeologicznego w odniesieniu do omawianych okresów można ogólnie scharakteryzować w ten sposób, że pomnażanie i opracowywanie substancji zabytkowej w ciągu 120 lat jego działalności przyczyniły się w dużym stopniu do rozszerzenia badań nad regionem i do wyjaśnienia wielu zagadnień o znaczeniu ponadregionalnym, poczynieniu porównań i uogólnień nad stanem i rozwojem osadnictwa, różnych form gospodarki, zróżnicowań społecznych i stosunków produkcyjnych, wniosły nowe materiały do zagadnień rozwoju historyczno-etnicznego i dziejów plemion, do całościowego przedstawienia historii i kultury miejscowej ludności i do nakreślenia głównych linii rozwojowych dla wytyczenia dalszych kierunków badań.

su rzymskiego, „Sprawozdania archeologiczne”, t. 20: 1969, s. 23 n.

⁷⁶ Monograficzne opracowanie okresu wpływów rzymskich zostało wykonane w roku 1965 (por. St. Jasnos z, *Kultura grobów jamowych*; — w maszynopisie). Istnieje natomiast opracowanie materiałów wraz z ich analizą z okresu późnolateńskiego i wpływów rzymskich pochodzących z części Kujaw; do tego opracowania wykorzystano także zbiory Muzeum Archeologicznego w Poznaniu; por. B. Zielenka, *Rejon Jez. Gopła w okresie późnolateńskim i rzymskim*, FAP, t. 19: 1968 (1969), s. 140 - 219; por. też charakterystykę osadnictwa na obszarach nad środkową Wartą i Prosną (K. Dąbrowski, *Kalisz od zarania dziejów do wczesnego średniowiecza*. W: *Dzieje Kalisza*. Poznań 1977, s. 17 - 43.

⁷⁷ T. Malinowski, *Wielkopolska u schyłku starożytności*, Poznań 1975.

⁷⁸ Omówienie stanu badań i postulatów badawczych w odniesieniu do Wielkopolski w omawianym okresie por. St. Jasnos z, *Kultura okresu późnolateńskiego i wpływów rzymskich w Wielkopolsce*. W: *Problemy badań archeologicznych Polski północno-zachodniej*, Poznań 1972, s. 137 - 148.

Osiągnięcia Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w badaniach nad wczesnym średniowieczem

Wydział Nauk Historycznych i Moralnych, utworzony przy Towarzystwie Przyjaciół Nauk Poznańskim w roku 1857 zrealizował wcześniej już istniejącą koncepcję utworzenia Muzeum Starożytności Polskich i Słowiańskich w Poznaniu. W uchwale Wydziału po-

Ryc. 1. Giecz, woj. poznańskie. Hełm żelazny kryty pozlacaną blachą brązową

stulującej utworzenie Muzeum czytamy, że będą gromadzone: broń, sprzęty średniowieczne i wieków następnych¹.

Spis przedmiotów znajdujących się w Muzeum Starożytności Polskich i Słowiańskich w 1857 roku² nie zawiera jeszcze zabytków z interesującego nas okresu; podobnie rzecz się ma w latach następnych i dopiero pod nr. inw. 1860 : 14 i 1860 : 47 zapisano dwa pierwsze dary pochodzące z okresu wczesnego średniowiecza: żelazny, kryty brązową pozlacaną blachą hełm

z Giecza datowany na X - XI wiek (ryc. 1) oraz IX-wieczny skarb srebrnych ozdób i ich fragmentów z Gwiazdowa, z woj. poznańskiego (ryc. 2). Z biegiem czasu darów i depozytów przybywa (ryc. 3 i 4), a w 1876 roku H. Feldmanowski — kustosz zbiorów Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego — przeprowadza pierwsze w Wielkopolsce prace wykopaliskowe na terenie wczesnośredniowiecznej osady w Pawłowicach pod Poznaniem publikując równocześnie wyniki tych badań. Nie miejsce tu na recenzowanie ówczesnych metod badawczych i zasadność niektórych wniosków zawartych w opracowaniu, na podkreślenie jednak zasługuje fakt, że były to materiały uzyskane drogą pierwszych, własnych badań wykopaliskowych³.

Liczba zabytków archeologicznych zgromadzonych do roku 1924 nie jest duża, o czym świadczy najdobitniej fakt, że ponad pół wieku wszystkie zbiory były eksponowane w szafach wystawowych. Dopiero od wspomnianego roku datuje się rozdzielenie zbiorów na część wystawową i magazynową. W magazynie zastosowano podział chronologiczny, a w jego obrębie administracyjny⁴. Grupa stanowisk i zabytków z okresu wczesnego średniowiecza nie była jeszcze liczna, niźnij wystarczająca, by podjąć w oparciu o zbiory i ich publikacje pierwszą próbę oryginalnej, nowej syntezy pradziejów Wielkopolski, obejmującej także okres wczesnego średniowiecza⁵.

Lata w okresie dwudziestolecia międzywojennego należą do szczególnie owocnych dla interesującego nas odcinka dziejów. Pracownicy Działu Przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego podjęli badania na wczesnośredniowiecznych obiektach. Zbadano osady nieobronne, m. in. w Luboniu pod Poznaniem (ryc. 5), w Poznaniu-Komandorii, Poznaniu-Sołaczu (ryc. 6), Pudliszkach koło Gostynia, Zgniłce koło Sępólna Krajeńskiego, Dobczynie koło Śremu i Sulmierzycach⁶. Ponadto przeprowadzono badania na cmentarzyskach rzędowych w Luboniu i Poznaniu-Komandorii, Pozna-

¹ H. Feldmanowski, *Wykopalisko Pawłowickie, Poznań 1877*. tenże, *Die Ausgrabungen von Pawłowickie, Posen 1877*.

² B. Kostrzewski, *Sto lat działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu*, *Fontes Archaeologici Posnanienses* (dalej: FAP, t. 7 : 1957, s. 10).

³ J. Kostrzewski, *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, Poznań 1923.

⁴ A. Karpińska, *Przyczynek do poznania osadnictwa Wielkopolski w okresie wczesnohistorycznym na podstawie własnych badań*, *Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności*, t. 41 : 1938, s. 285 - 288.

¹ „Gazeta W. Księstwa Poznańskiego” nr 252, 254, 258 z 1857 r.

² „Spis przedmiotów znajdujących się w Muzeum Starożytności Krajowych w Poznaniu w r. 1857”. — Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

Ryc. 2. Gwiazdowo, woj. poznańskie. Srebrny naszyjnik

Ryc. 3. Psary, woj. kaliskie. Srebrne ozdoby ze skarbu

Ryc. 4. Obra Nowa, woj. zielonogórskie. Skarb monet arabskich i ozdób srebrnych

Ryc. 5. Luboń, woj. poznańskie. Ziemianka

niu-Sołaczu, a także w Krąplewie i Wierzenicy koło Poznania⁷. W badaniach powyższych często podejmowano współpracę z Instytutem Prehistorycznym Uniwersytetu Poznańskiego związanym z Muzeum osobą prof. Józefa Kostrzewskiego.

Instytut Prehistoryczny Uniwersytetu Poznańskiego podjął szeroko zakrojone badania wczesnośredniowiecznych grodów w Gnieźnie, Poznaniu i Kłecku. Wszystkie zabytki uzyskane w trakcie tych badań zostały przekazane w formie depozytów do Działu Przedhistorycznego (ryc. 7). Ponadto Instytut Prehistoryczny przekazywał Działowi wszystkie materiały pochodzące z badań powierzchniowych.

W roku 1939 Dział zorganizował wystawę pt. „Kultura staropolska” poświęconą rewelacyjnym wynikom badań nad wczesnym średniowieczem. Złożyły się na nią zabytki z Gniezna, Kłecka, Niestronna (ryc. 8) i Biskupina. Wybuch wojny kończy ekspozycję w dwa miesiące po jej otwarciu. Okupant zniszczył także cały niemal nakład pracy zbiorowej zawierającej monograficzne opracowanie materiałów gnieźnieńskich⁸. Podczas okupacji wcielono do zbiorów z okresu wczesnego średniowiecza pewną ilość zabytków z mniejszych muzeów regionalnych oraz kolekcji prywatnych, niektóre z nich pozostały na trwałe w naszym Muzeum np. brązowa romańska misa z Wierzchlasu ze zbiorów muzeum wieluńskiego (ryc. 9), niewielka ilość zabytków żelaznych i rogowych z Ostrowa nad Gopłem. Z systematycznych badań wykopaliskowych wpłynęły jedynie zabytki — głównie ułamki naczyń — z Ostrowa Lednickiego. W tym czasie wiele jednak

zabytków zaginęło bezpowrotnie, część natomiast na skutek przemieszania zespołów utraciła pełną wartość naukową.

Już w roku 1946 Muzeum przeprowadziło badania ratownicze na wczesnośredniowiecznej osadzie w Chobienicach koło Wolsztyna, a także badania powierzchniowe w zachodniej Wielkopolsce⁹.

W okresie tym W. Hensel podjął pracę kontynuowaną do dziś, a zmierzającą do powstania pełnego studium o osadnictwie Wielkopolski wczesnohistorycznej¹⁰. Podstawą do opracowania, jak pisze w przedmowie „stanowią materiały zabytkowe i archiwalne, znajdujące się w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu... pochodzą one z obszaru, który szczególną opieką otaczało poznańskie Muzeum Archeologiczne”¹¹. Opracowanie to będzie zawierało po całkowitym ukończeniu, nie tylko cenny katalog wszystkich wczesnośredniowiecznych znalezisk z terenu Wielkopolski (ryc. 10), lecz także szereg danych, które mogą posłużyć do dalszych prac nie tylko archeologom ale i historykom. W Hensel przedstawił w tym wydawnictwie próbę periodyzacji archeologicznej dla Wielkopolski, stwarzając podstawę do datowania zabytków.

W 1950 roku rozpoczęto wieloletnie badania cmentarzyska szkieletowego w Młodzikowie, datowanego od końca X do początków XIII wieku. Analiza materiałów wniosła szereg oryginalnych spostrzeżeń dotyczących zagadnień społecznych na południowej rubieży kasztelanii gieckiej¹². W 1951 roku i w latach następnych Muzeum prowadziło badania na wczesnośredniowiecznych osadach, cmentarzyskach i grodach uzyskując tą drogą szereg cennych materiałów, wnosząc swój wkład do badań nad początkami państwa polskiego¹³, jakkolwiek zagadnieniami tymi zajmowały się instytucje specjalnie do tego celu powołane, a mianowicie powstałe w 1949 roku Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego¹⁴, a następnie Instytut Historii Kultury Materialnej PAN. Muzeum zbadało rozległą osadę wiejską w Bruszczewie, która rozwijała się w okresie od VII do początków XI wieku (ryc. 11). Wyniki tych prac rzuciły nowe światło na stosunki społeczne, gospodarcze i kulturowe ludności zamieszkującej osady otwarte¹⁵. Jest to w zasadzie jedyna jak dotąd, dobrze zbadana osada tego typu w Wielkopolsce. Jednocześnie również w Bruszczewie zbadano gródek o cechach protofeudal-

⁹ W. Błaszczuk, *Muzeum Archeologiczne w Poznaniu w dwudziestolecie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, FAP, t. 20 : 1969 (1970), s. 7, 13.

¹⁰ W. Hensel, *Wstęp do studiów nad osadnictwem Wielkopolski wczesnohistorycznej*, Poznań 1948; tenże, *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 1, Poznań 1950; t. 2, Poznań 1953; t. 3, Warszawa 1959 oraz W. Hensel, Z. Hileczer-Kurnatowska, t. 4, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1972.

¹¹ W. Hensel, op. cit., t. 1, s. 1.

¹² L. Leciejewicz, W. Łosiński, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Młodzikowie, pow. Środa*, FAP, t. 11 : 1960, s. 104 - 164.

¹³ T. Malinowski, *Wkład Muzeum Archeologicznego w Poznaniu do badań nad wczesnym średniowieczem w latach 1946 - 1961*, FAP, t. 14 : 1963, s. 190 - 197.

¹⁴ A. Gieysztor, *Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego w latach 1945 - 52*, Warszawa 1953.

¹⁵ St. Jasnosz, *Z problematyki badań wczesnośredniowiecznych osad otwartych na podstawie wykopalisk w Bruszczewie, pow. Kościan*, FAP, t. 14 : 1963, s. 198 - 206.

⁷ Z. Rajewski, *Wielkopolskie cmentarzyska rzędowe okresu wczesnodziełowego*, *Przegląd Archeologiczny*, t. 6 : 1937 - 39, s. 28 - 85.

⁸ *Gniezno w zaranku dziejów w świetle wykopalisk*, (praca zbiorowa pod red. J. Kostrzewskiego), Poznań 1939.

Ryc. 6. Poznań-Sołacz. Prace wykopaliskowe na terenie osady

nych — zaczątek formowania się okresu grodowego w tym rejonie¹⁶.

Pełnego opracowania doczekała się stolica państwa gnieźnieńskiego i pierwsza stolica państwa polskiego — Gniezno¹⁷. W pracy uwzględniono materiały archeologiczne pochodzące z wszystkich dotychczasowych badań. Znaczną część materiałów uzyskano drogą badań wykopaliskowych, sondażowych i penetracji powierzchniowych prowadzonych przez istniejący od 1956 do 1972 roku Oddział Muzeum w Gnieźnie. W publikacji uwzględniono w szerokim zakresie źródła pisane oraz wyniki nauk pomocniczych archeologii. Praca dostarczyła — między innymi — cennych materiałów odnośnie do zaplecza osadniczego i gospodarczego tego ważnego w dziejach Polski grodu, a następnie miasta.

Do znacniejszych grodów w dobie wczesnej państwowości polskiej zaliczany był Giecz. Badania archeologiczne zostały tu podjęte w 1949 r. przez Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego, w 1953 r. przez Instytut Historii Kultury Materialnej PAN, a od roku 1962 przez Muzeum. W trakcie prac badawczych odkryto fundamenty monumentalnej kamiennej architektury świeckiej i kościelnej pochodzącej z czasów panowania Bolesława Chrobrego lub Mieszka II. Na zasypanych w drugiej połowie XI w.

fundamentach budowli i terenach sąsiednich stwierdzono intensywny rozwój osadnictwa o charakterze produkcyjnym (hutnictwo, rzemiosło) i handlowym. Na terenie grodziska odsłonięto relikty kamiennego kościoła z drugiej połowy XI w., a zniszczonego już w wieku XIII. Przeprowadzono badania na podgrodzium i cmentarzysku z XI i XII w. Odkryto także drewniany most, który łączył osadę handlową (dzisiejszy Giecz) z grodem. Na przełomie XI i XII w. most ten został zastąpiony groblą o konstrukcji drewnianej, moszczoną ziemią i kamieniami. Została ona zbudowana ok. 100 m na północ od mostu. Muzeum stworzyło w Gieczu rezerwat archeologiczny oraz wystawę stałą w specjalnie do tego celu wybudowanym pawilonie. Relikty architektury i dzieje kasztelanii gieczkiej stanowią przedmiot studiów porównawczych dla wielu badaczy¹⁸.

Inaczej niż w Gieczu przedstawiają się dzieje badań na terenie grodu w Międzyrzeczu. Muzeum rozpoczęło tam badania w 1954 r. i prowadziło przez cztery lata, po czym przejął je Instytut Historii Kultury Materialnej PAN¹⁹. Wyniki tych prac pozwoliły prześledzić historię osadnictwa od VIII do XIV wieku (ryc. 12),

¹⁶ St. Jasnosz, *Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Bruszczewie, pow. Kościan*, FAP, t. 22: 1971 (1972), s. 39-57.

¹⁷ G. Mikołajczyk, *Początki Gniezna. Studia nad źródłami archeologicznymi*, Warszawa—Poznań 1972; Biblioteka FAP, t. 1; *Źródła archeologiczne*, Warszawa—Poznań, 1973. Biblioteka FAP, t. 2.

¹⁸ B. Kostrzewski, *Badania archeologiczne nad budownictwem kamiennym w Gieczu, pow. Środa*, FAP, t. 14: 1963, s. 213-221; A. Wędzki, *Rozwój i upadek grodu gieczkiego*, Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza, t. 4: 1958, z. 2, s. 5-36; Z. Wojciechowski, *Znaczenie Gieczu w Polsce Chrobrego*, Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza, t. 4: 1958, z. 2, s. 410-416; Z. Swiechowski, *Budownictwo romańskie w Polsce*, Warszawa 1963, s. 37-40.

¹⁹ T. Malinowski, op. cit., s. 191.

Ryc. 7. Gniezno, woj. poznańskie. Płytką rogowa z figurką gryfa (?)

Ryc. 9. Wierzehlas, woj. sieradzkie. Zdobiona misa brązowa

Ryc. 8. Niestronno, woj. bydgoskie. Czerpak drewniany

Ryc. 10. Radzim, woj. poznańskie. Naczynie zdobione ornamentem figuralnym

potwierdziły niektóre fakty historyczne²⁰ i dostarczyły materiałów wskazujących na jego wielkie znaczenie gospodarcze i strategiczne.

Podjęte w roku 1960 i kontynuowane (nie licząc pięcioletniej przerwy) badania wykopaliskowe na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Łądzie, zmierzały do ustalenia chronologii grodu, jak również wyświetlenia jego roli w państwie pierwszych Piastów. Drugim aspektem badań była próba uchwycenia ewen-

tualnych związków między wymienionym u Geografa Bawarskiego plemieniem *Lendizi* a grodem w Łądzie²¹. Od rycie w ostatnich latach wału obronnego (rys. 13) datowanego na czas przed X wiekiem,

²⁰ St. Kurnatowski, *Rozwój Międzyrzecza w świetle badań archeologicznych z lat 1954 - 1958*, [w:] S. Kurnatowski, J. Nalepa, *Z przeszłości Międzyrzecza*, Poznań 1961, s. 64 i 104.

²¹ M. Piaszykowska, *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Łądzie nad Wartą*, FAP, t. 14: 1963, s. 207 - 211 oraz też *Archäologische Nachforschungen in Ląd (Kr. Stupca)* [w:] I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej, t. III, Wrocław 1970, s. 228; M. Zeylandowa, *Sprawozdanie z dotychczasowych prac badawczych na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Łądzce*, pow. Stupca, *Sprawozdania Archeologiczne* t. 26: 1974, s. 279 - 299.

Ryc. 11. Pruszczewo, woj. leszczyńskie. Prace wykopaliskowe, widok ogólny

Ryc. 12. Młędzrzecz, woj. gorzowskie. Prace wykopaliskowe na terenie grodu

Ryc. 13. Łąd, woj. konińskie. Przekrój przez wał grodu

może stać się ważnym przyczynkiem do rozważań na temat związku Łądu z Lędzicami²². Sprawa lokalizacji plemienia Lędziców była tematem zorganizowanego w 1974 roku seminarium, które zgromadziło badaczy zajmujących się problemem osadnictwa grodowego na terenie Polski²³. Obecną tezę o związkach Łądu z plemieniem Lędziców trzeba traktować nadal jako problem otwarty. Dużo uwagi poświęcono badaniom umocnień grodu, jak i zabudowaniom mieszkalnym i gospodarce. W ramach badań zaplecza gospodarczego grodu łądzkiego rozpoczęto prace wykopaliskowe mające na celu zbadanie możliwości eksploatacji solanek na tym terenie we wczesnym średniowieczu. Uzyskane wyniki — odkrycie urządzeń warzelniczych datowanych na koniec XII i XIII wieku, potwierdzają dane zawarte w dokumentach pisanych o produkcji soli ze źródeł słonych w okolicach Łądu²⁴. W trakcie wie-

²² M. Zeylandowa, *Łąd — wczesnośredniowieczny gród nad Wartą*, Poznań 1974, s. 11-15 oraz teżże, *Wyniki badań archeologicznych w Łądzie — próba interpretacji przynależności plemiennej i funkcji grodu*. W: *Gród wczesnośredniowieczny w Łądzie nad środkową Wartą*, praca zb. pod red. W. Błaszczywa, Poznań 1978, s. 33-44; M. Łastowiecki, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Łądzie*, pow. Stupca w roku 1972, FAP, t. 24 : 1974, s. 247-249; K. Dębska-Luty, A. Lipińska, *Wyniki prac wykopaliskowych na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Łądzie*, woj. Konin w 1973 r., FAP, t. 25 : 1975, s. 217-220.

²³ T. Dunin-Wasowicz, *Łąd wczesnośredniowieczny (Konferencja objazdowa: Poznań—Stupca—Łąd, 26-27 czerwiec 1974)*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, R. 28 : 1975, z. 1, s. 190-191; M. Zeylandowa, *Seminarium poświęcone wynikom prac archeologicznych w Łądzie*, woj. Konin, *Sprawozdania Archeologiczne*, t. 28 : 1976, s. 327-329.

²⁴ A. Jodłowski, *Poszukiwania wczesnośredniowiecznej i a. rzeln soli w okolicach Wrąbczyna nad Wartą*, FAP, t. 24 : 1973, s. 195-199.

oletnich badań odkryto ponadto dwa cmentarzyska jak i fundamenty jednego z dwóch wymienionych w źródłach kościoła. Natrafiono również na szereg elementów świadczących pośrednio o istnieniu drugiego kościoła, jak ciosy kamienne, kawałki ołowiu, fragmenty szkła witrażowego i ułamki zdobionych płytek ceramicznych. Płytki te stanowiły zapewne część posadzki lub fryzu. Charakterem swym, a przede wszystkim wymiarami, techniką wykonania, brakiem glazury a także elementami zdobniczymi odbiegają od podobnych wytworów znanych z innych miejscowości. Stanowią niewątpliwie ciekawy przyczynek do pełniejszego poznania sztuki romańskiej w Polsce²⁵. Specjalistycznym badaniom poddane zostały pochówki szkieletowe z odkrytych cmentarzysk²⁷, jak również wszystkie kości zwierzęce z grodu i podgrodzia²⁸. Materiał ceramiczny z Łądu poddany został badaniom petrograficznym²⁹, a monety doczekały się specjalistycznego opracowania³⁰. W zakresie samych metod badawczych starano się wykorzystać możliwie najwięcej badań pomocniczych. Przeprowadzone zostały badania magnetometryczne³¹, wykonano zdjęcia lotnicze w podczerwieni, a także zatrudniono ekipę pletwonurków dla zbadania dna Warty w najbliższym sąsiedztwie grodu.

W 1964 roku Muzeum przeprowadziło badania wykopaliskowe na terenie Starego Rynku. Stwierdzono wtedy iż osadnictwo w tej części miasta istniało już w końcu XII w.³² Prace te miały charakter ratowniczo-rozpoznawczy. Dopiero od 1970 roku podjęto na dużą skalę problematykę osadnictwa na terenie lewo-brzeżnego Poznania, przeprowadzając badania wykopaliskowe w rejonie dawnej osady targowej Św. Gotarda³³. W wyniku podjętych badań stwierdzono na tym terenie osadnictwo wczesnośredniowieczne z przełomu XI/XII wieku, zbadano najstarszą na lewym brzegu Warty osadę z drugiej połowy XII i pierwszej połowy XIII wieku wraz z cmentarzyskiem rzedowym, a także odkryto relikty miejskich murów obronnych. Budownictwo mieszkalne na osadzie, któ-

²⁵ A. Lipińska, M. Zeylandowa, *Wyniki prac wykopaliskowych na grodzisku w Łądzie*, pow. Stupca w 1971 r., FAP, t. 23 : 1972, s. 226-228.

²⁶ M. Zeylandowa, *Sprawozdanie z dotychczasowych prac badawczych na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Łądzie*, pow. Stupca, *Sprawozdania Archeologiczne*, t. 26 : 1974, s. 295.

²⁷ J. Woszczyk, *Wczesnośredniowieczni mieszkańcy wsł Łądu*, pow. Stupca w świetle danych krantometrycznych, *Przeгляд Antropologiczny*, t. 32 : 1966, s. 239-247; oraz P. Ołocki, M. Borysiewicz, *Próchnica zębów wczesnośredniowiecznej ludności z cmentarzyska Łąd koło Stupcy*, *Badania populacji ludzkich na materiałach współczesnych i historycznych*, Seria Antropologia, nr 4 : 1976. Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu.

²⁸ Badania specjalistyczne kości zwierzęcych wykonywane są w Zakładzie Zoologii Stosowanej Akademii Rolniczej w Poznaniu.

²⁹ K. Dębska-Lutowa, M. Grzegorzczak, *Badania petrograficzne naczyń wczesnośredniowiecznych z grodziska w Łądzie*, pow. Stupca, FAP, t. 20 : 1969, s. 231-246.

³⁰ St. Suchodolski, *Łąd*, pow. Stupca, *Władomości Numizmatyczne*, t. 19 : 1975, s. 33.

³¹ Wyniki tych badań zostaną opublikowane w materiałach z seminarium.

³² I. Sikorska-Ulfik, *Materiały z badań wykopaliskowych przeprowadzonych na Starym Rynku w Poznaniu w roku 1964*, FAP, t. 21 : 1970 (1972), s. 183-218.

³³ W. Błaszczyk, *Wyniki badań archeologicznych w strefie osady Św. Gotarda na Starym Mieście w Poznaniu*, FAP, t. 23 : 1972 (1973), s. 120-191.

Ryc. 14. Ujście, woj. piłskie. Narożnik chaty

ra dała początek miastu lokacyjnemu, przechodziło ewolucje od typu ziemianki i półziemianki po budynki o konstrukcji zrębowej. Zjawisko to było następstwem stopniowego wzrostu zamożności zamieszkującej tam ludności. Pozostałości kultury materialnej na badanym terenie, głównie wyroby gliniane, metalowe i kościane reprezentują formy typowe również dla innych osad tego okresu. Na odkrytym cmentarzysku stwierdzono pochówki mężczyzn, kobiet i dzieci. Zmarli chowani byli na wznak, głowami w kierunku zachodnim. Przy większości pochówków zachowały się szczątki drewnianych trumien. Na wyposażenie zmarłych składały się: kabłączki skroniowe, pierścionki, sprzączka do pasa, grzebień i szydło kościane. W oparciu o odsłonięte w trakcie badań pozostałości fundamentów klasztoru dominikańskiego — najstarszej i najokazalszej budowli murowanej Starego Miasta w Poznaniu, zbudowano rezerwat archeologiczno-architektoniczny.

W latach 1961 - 1963 Muzeum prowadziło badania ratownicze w Ujściu nad Notecią³⁴. Na niewielkiej przestrzeni bo wynoszącej zaledwie pół ara odsłonięto 20 poziomów konstrukcji drewnianych grodu kasztelańskiego. Warstwy kulturowe wynosiły na badanym odcinku ponad 7 m. Uzyskano materiał zabytkowy od końca wieku X po czasy nowożytnie. Stwierdzono istnienie w obrębie grodu, a następnie miasta stałej parceli, regularnej, planowej zabudowy, moszczenia drewnem ulic. Zostało poświadczone istnienie

wyspecjalizowanych rzemieślników: cieśli (ryc. 14), kowali, odlewców, garncarzy, tokarzy, bednarzy, szewców i innych. Na dużą skalę produkowano materiały wełniane i lniane. Szereg wyrobów wykonywano na zbył, o czym świadczą liczne i różnorodne znaki własnościowe producentów. Handel odgrywał znaczną rolę w życiu mieszkańców wczesnośredniowiecznego Ujścia, pośrednio mówi o tym między innymi odkrycie brązowej szalki wagi. Na rolę militarną Ujścia, szczególnie w XI i XII w., wskazuje silne ufortyfikowanie (wał drewniano-ziemny), stanowiące obronę w okresie nasilenia walk wielkopolsko-pomorskich.

Badania ratownicze przeprowadzone w Górze³⁵ dostarczyły interesujących materiałów do poznania obrządku pogrzebowego przeciętnej, biednej ludności zamieszkującej małą wieś w drugiej połowie XI w. Natomiast badania wykopaliskowe przeprowadzone na rynku w Zbąszyniu³⁶ wykazały istnienie tam osady z XI - XII w. z rozwiniętym rzemiosłem garncarskim, przed założeniem miasta lokacyjnego.

Wiele odkryć ważnych dla poznania wczesnośredniowiecznego osadnictwa dokonali pracownicy Muzeum prowadzący badania na obiektach z innych okresów chronologicznych, które okazały się stanowiskami wielokulturowymi. W Górzycy³⁷ nad Odrą natrafiono na osadę wczesnośredniowieczną założoną na terenie

³⁴ M. Kowiańska-Piaszykowska, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko rządowe w Górze, pow. Turek*, FAP, t. 11: 1960, s. 179 - 193.

³⁵ K. Dębska-Lutowa, *Ślady osadnictwa wczesnośredniowiecznego w Zbąszyniu, pow. Nowy Tomyśl*, FAP, t. 18: 1967, s. 68 - 73.

³⁷ E. Naumowicz, *Ostuda tużycka i wczesnośredniowieczna w Górzycy, pow. Stubice, Zielona Góra* 1965.

³⁴ E. Naumowicz, *Sprawozdanie z badań archeologicznych w Ujściu, pow. Chodzież w 1961 roku, Sprawozdania Archeologiczne*, t. 15, s. 199 - 220; te same, *Ujście nad Notecią — gród na pograniczu wielkopolsko-pomorskim*, FAP, t. 14: 1963, s. 212 - 217.

grodziska ludności kultury łużyckiej, a w Objezierzu³⁸ koło Obornik stwierdzono, że na rozsypisku walu grodu ludności kultury łużyckiej zbudowano w VIII/IX w. mały gródek (25 m średnicy) i prowadzący doń most. Na terenie badanych cmentarzysk z epoki brązu i żelaza w Kotowie³⁹, Splawiu⁴⁰ odkryto również ślady osadnictwa z VI - XII w. natomiast w Biernatkach rozkopano na cmentarzysku kultury łużyckiej dziewięć grobów szkieletowych datowanych na XI - XII w.⁴¹

Na niektórych stanowiskach prace prowadzono przez wiele sezonów wykopaliskowych, uzyskując wyniki wnoszące wiele nowego do poznania dziejów osadnictwa wczesnośredniowiecznego, szczególnie wiejskiego. Można z całą pewnością stwierdzić, że Muzeum pierwsze w Polsce zainicjowało badania osad otwartych⁴². Z. Podkowińska pisząc przed kilku laty między innymi o stanie badań nad osadami, podkreśla nierówny stopień ich występowania jako wynik niedostatku badań, dodając: „Mimo podjętych w tym kierunku wysiłków nadal większość stanowisk pochodzi z obszarów Polski zachodniej...”⁴³.

Muzeum podjęło w ostatnim czasie nowy temat problemowy: gródki stożkowate — odbicie wielkiej własności ziemskiej możnowładztwa i rycerstwa wielkopolskiego w XII - XIV wieku. Zbadano archeologicz-

nie dwa stanowiska, siedziby rodów Drogoślawów i Grzymalitów⁴⁴.

Zgromadzone w Muzeum w ciągu 120 lat zabytki posiadają, wykonaną przez pracowników, pełną dokumentację naukową i stanowią przedmiot studiów źródłoznawczych i porównawczych archeologów krajowych i zagranicznych. Ukazał się szereg prac, dla których podstawę stanowiły w dużym stopniu nasze zbiory i opracowania⁴⁵; wszystkie militaria zostały uwzględnione w pracach A. Nadolskiego i M. Głoska⁴⁶, a skarby srebrne doczekały się oddzielnego opracowania przez J. Ślaskiego i S. Tabaczyńskiego⁴⁷.

Nie można pominąć na zakończenie ogromnego wkładu Muzeum do badań nad wczesnym średniowieczem w dorobku J. Kostrzewskiego, ówczesnego dyrektora naszej instytucji. J. Kostrzewski okres ten omawiał w poszczególnych rozdziałach swoich prac syntetycznych dotyczących pradziejów Polski i Wielkopolski⁴⁸, natomiast wyłącznie wczesnemu średniowieczu poświęcił wielką monografię⁴⁹ stanowiącą zarys całokształtu najdawniejszej kultury polskiej materialnej, społecznej i duchowej, uwzględniając w niej wyniki badań nie tylko archeologów, lecz wielu dyscyplin pokrewnych.

³⁸ E. Naumowicz-Smigielska, *Wstępne sprawozdanie z badań wykopaliskowych na grodzisku średniowiecznym w Dąbrówce, pow. Poznań*, FAP, t. 21: 1973 (1974), s. 251 - 252.

³⁹ St. Jaschosz, *Starożytne osadnictwo na terenie Objezierza, pow. Oborniki*, FAP, t. 15: 1964, s. 164 - 169.

⁴⁰ A. Lipińska, *Wczesnośredniowieczna półziemianka w Kotowie, pow. Nowy Tomyśl*, FAP, t. 12: 1961, s. 216 - 219.

⁴¹ D. Durczewski, *Badania na cmentarzysku ludności kultury łużyckiej i na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Splawiu, pow. Września*, FAP, t. 22: 1971 (1972), s. 213 - 215, tenże, *Sprawozdanie z badań na cmentarzysku ludności kultury łużyckiej w Splawiu, pow. Września w 1971 roku*, FAP, t. 23: 1972 (1973) s. 216.

⁴² L. Krzyżaniak, *Wczesnośredniowieczne pochówki w Biernatkach, w pow. śremskim*, Przegląd Archeologiczny, t. 16, s. 173 - 178.

⁴³ H. Feldmanowski, op. cit.; J. Kostrzewski, *Badania archeologiczne w Wierzenicy w pow. poznańskim-wschodnim*, Zapiski Muzealne, t. 4 - 5: 1920, s. 30 - 40; A. Karpińska, op. cit., s. 285 - 288.

⁴⁴ Z. Podwińska, *Zmiany form osadnictwa wiejskiego na ziemiach polskich we wczesnym średniowieczu, żreb, wieś, opole*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971, s. 25.

⁴⁵ W. Kowalenko, *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej od VII do XII wieku*, Poznań 1938; J. Kamińska, *Grody wczesnośredniowieczne ziem Polski środkowej*, Łódź 1953; Z. Hilczerna, *Dorzecze górnej i środkowej Obry od VI do początków XI w.*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967; H. Kóčka-Krenz, *Esowate kabłączki skroniowe z terenów Polski północno-zachodniej*, FAP, t. 22: 1971, s. 97 - 143.

⁴⁶ A. Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem polskim w X i XII wieku*, Łódź 1954; M. Głosek, *Znaki i napisy na młeczkach średniowiecznych w Polsce*, Wrocław 1973.

⁴⁷ J. Ślaski, S. Tabaczyński, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne Wielkopolski*, Warszawa-Wrocław 1959.

⁴⁸ J. Kostrzewski, *Pradzieje Polski*, Poznań 1949, s. 230 - 282; tenże, *Wielkopolska w pradziejach*, Warszawa-Wrocław 1955, s. 266 - 314.

⁴⁹ J. Kostrzewski, *Kultura prapolska*, wyd. I, Poznań 1946, wyd. II, Poznań 1949, wyd. III, Warszawa 1962; tenże, *Les origines de la civilisation polonaise*, Paris 1949.

Badania Muzeum Archeologicznego w Poznaniu nad średniowieczną i nowożytną poznańską aglomeracją osadniczą

Wśród dyscyplin historycznych wnoszących swój wkład w poznanie średniowiecznych i nowożytnych struktur miejskich archeologia wysunęła się ostatnio na jedno z czołowych miejsc. Podjęcie i realizacja, zwłaszcza w minionym trzydziestoleciu, archeologicznych prac wykopaliskowych w szeregu znaczniejszych ośrodków miejskich, wydatnie pomnożyły i wzbogaciły dotychczasowy zasób źródeł dotyczących dziejów miast.

Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, realizując powyższą problematykę, począwszy od roku 1970, podjęło kompleksowe, planowe i systematyczne, archeologiczne prace wykopaliskowe na terenie miasta Poznania, ograniczając się równocześnie wyłącznie do badań prowadzonych tylko w tym ośrodku. Utworzony w 1971 r. Dział Średniowiecza i Czasów Nowożytnych,

opracował program oraz podjął się jego realizacji w zakresie problematyki związanej z kształtowaniem się i rozwojem poznańskiej aglomeracji miejskiej. U podstaw zainteresowań Działu leży nie tylko problematyka wiążąca się z określonym etapem rozwoju miasta, mianowicie, w pełni już wykształconego, lewobrzeżnego ośrodka lokacyjnego — nowego centrum aglomeracji, ale również i proces przemian, który doprowadził do wytworzenia się miasta średniowiecznego. Proces ewolucyjny, który doprowadził do wykształcenia się tego nowego centrum, genezą sięga okresu wcześniejszego, w którym funkcjonowało pierwotne centrum aglomeracji poznańskiej — ośrodek grodowy na Ostrowie Tumskim, określanym terminem miasta przedlokacyjnego, skąd wiódł przestrzennie wielokierunkowy trend jej poszerzania, prowadzący

Ryc. 1. Poznań-Stare Miasto, ul. Garbary 75/76. Widok terenu badań

Ryc. 2. Poznań-Stare Miasto, ul. Garbary 75/77. Rezerwat archeologiczno-architektoniczny

w rezultacie do istotnych zmian lokalizacji centrum tej aglomeracji (zwłaszcza po 1253 r. z prawego na lewy brzeg Warty). Zasadniczym wykładnikiem działalności naukowej Działu są realizowane, zgodnie z założeniami programowymi, prace badawcze nad całością średniowiecznej i nowożytniej poznańskiej aglomeracji miejskiej w całej głębi jej dziejowej ciągłości. W powyższej też rozpiętości chronologicznej (tj. od początków średniowiecza po czasy nowożytne włącznie) przedstawię obecnie osiągnięcia Muzeum w badaniach nad dziejami miasta Poznania.

Muzeum, prowadząc badania nad poznaniem dziejów miasta w średniowieczu i czasach nowożytnych, realizowało je w kilku zasadniczych kierunkach. Prowadzono i prowadzi się nadal, zarówno interwencyjne badania typu konserwatorskiego (badania o charakterze ratowniczym oraz inspekcje stanowisk — wizje lokalne połączone z ich inwigilacją), jak również systematyczne, zwykle wieloletnie badania archeologiczne (związane z określoną problematyką badawczą) oraz towarzyszące powyższym a niejednokrotnie nawet je wyprzedzające badania poszukiwawcze (powierzchniowe) i weryfikacyjne.

W okresie od 1857 r. (powstanie Muzeum przy TPNP) do 1924 r. (powstanie Działu Przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego) nie podjęto z ramienia ani Muzeum im. Mielżyńskich (TPNP) ani też kie-

rowanego przez E. Blumego Muzeum Prowincjonalnego (istniejącego do 1918 r. jako Kaiser-Friedrich-Museum) żadnych konkretnych archeologicznych prac wykopaliskowych w Poznaniu, prowadząc jedynie doraźne inspekcje miejsc odkryć, co wiązało się z uzyskaniem materiałów zabytkowych pochodzących również z okresu średniowiecza i czasów nowożytnych. Powołany w 1919 r. Państwowy Urząd Konserwatorski Zabytków Przedhistorycznych (kierowany przez Z. Zakrzewskiego) również nie przejawiał w tym względzie żadnej konkretnej działalności oprócz prowadzonych inspekcji i wizji lokalnych. Sytuację zmieniła dopiero działalność Działu Przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego (powstałego z połączenia w 1924 r. Działu Przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego z Działem Przedhistorycznym Muzeum im. Mielżyńskich PTPN).

Z myślą podjęcia badań archeologicznych w Poznaniu wystąpił w 1925 r. K. Kaczmarczyk¹. Do ich podjęcia jednak wówczas nie doszło.

W 1934 r., systematycznie badania wąskoprzestrzenno-sondazowe prowadził Dział Przedhistoryczny Muzeum Wielkopolskiego na stanowisku w Poznaniu — Sołacz, przy ul. Mazowieckiej 43², wyprzedzone

¹ „Roczniki Historyczne”, t. 1: 1925, s. 246.

² A. Karpińska, *Poznań—Sołacz jako osada wczesnohistoryczna*, „Kronika Miasta Poznania”, R. 13: 1935, s. 1-21.

wcześniejszymi interwencjami (1932 - 1933 r.) archeologicznymi (obserwacje i kontrole) prowadzonymi na tym terenie. Badania doprowadziły do odkrycia osady pochodzącej z wczesnego średniowiecza. Określono niektóre elementy obrazu zewnętrznego osady, mianowicie jej charakter — typ (zwarty, wioskowy), położenie (częściowo), zabudowę (wycinkowo). Ze względu na zastosowany określony model techniczny badań, nie oznaczono natomiast szeregu istotnych faktów, takich jak ułożenie gruntów — rozplanowania pól osady, rozplanowania osady — przestrzennego rozlokowania poszczególnych gospodarstw tworzących określony jej kształt, sposobu zgrupowania zagród — gospodarstw w jej obrębie (kształtu osady), stopnia koncentracji gospodarstw — zagród. struktury funkcjonalnej osiedla (powiązań). Pod względem stanu zabudowy osady — wsi, stosunkowo dobrze poznano rodzaj i typ budynków, w mniejszym stopniu ich przestrzenne rozlokowanie, układ siedliszcz (parcel budowlanych), układ zagród. Osadę, na podstawie uzyskanych materiałów, określono jako funkcjonującą na przełomie X/XI w., o określonym układzie gospodarczym (rolnicze zaplecze) z centralnym zespołem osadniczym na Ostrowie Tumskim.

W systematycznych, określonych planem (badania nad genezą państwowości polskiej, prowadzone przez Instytut Prehistoryczny Uniwersytetu Poznańskiego, Kierownictwo Prac Wykopaliskowych w Poznaniu — filię Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego przy Ministerstwie Kultury i Sztuki, Zakład Archeologii Polski, od 1955 r. — Wielkopolski i Pomorza IHKM PAN) badaniach pierwotnego, przedlokacyjnego. centralnego ośrodka średniowiecznej aglomeracji poznańskiej (Ostrów Tumski) Muzeum nie partycypowało. Włączenie się Muzeum do badań nad prawobrzeżnym zespołem osadniczym nastąpiło w 1951 r., kiedy podjęto wstępne, wąskoprzestrzenno-sondazowe, archeologiczne prace wykopaliskowe na stanowisku w Poznaniu—Komandorii, przy ul. Św. Jana³. Badania doprowadziły do odkrycia osady z okresu wczesnego średniowiecza, o metryce od XI do XIII w. oraz śladów osadnictwa późniejszego, pochodzącego z wieków od XIV do XVIII włącznie. Określono tylko niektóre elementy obrazu zewnętrznego osady, mianowicie jej położenie (częściowo) i zabudowę (wycinkowo). Nie oznaczono natomiast charakteru — typu osady, jej rozplanowania, jak również struktury osiedla, na co wpłynął głównie określony model techniczny prowadzonych prac badawczych. Ponownie, w 1973 r. rejonie tym przeprowadzono interwencyjne badania o charakterze ratowniczym⁴. Badania ujawniły wiele szczegółów dotyczących powiązań przestrzennych i chronologicznych (relacji dia- i synchronicznej) nie tylko między poszczególnymi fazami osadnictwa na tym terenie ale również względem subaglomeracji ostrowskiej i śródeckiej (kompleksu grodowego — pierwotnego centrum aglomeracji). Ponadto określono specyfikę osadnictwa w tym rejonie, wykazując istnienie osadnictwa z VIII - IX/X w. o bli-

Ryc. 3. Poznań-Stare Miasto, Stary Rynek. Wykop instalacyjny. Widok stratyfikacji obiektu

żej niesprecyzowanym charakterze, wyprzedzającej długotrwałą osadę typu wioskowego, datowaną od X do XIII w., która rozwijając się intensywnie w okresie od XIV do XVI w., jako (poświadczona źródłowo) „wieś Św. Jana”, przekształciła się następnie z początkiem XVII w. w przedmieście. W 1974 r. przeprowadzono z ramienia Muzeum interwencyjne badania o charakterze ratowniczym na stanowisku w Poznaniu—Ostrowie Tumskim (w Katedrze — prałackiej zakrystii Św. Stanisława)⁵. Efektem badań było uzyskanie układu stratygraficznego, umożliwiającego prześledzenie ciągłości osadniczej na tym terenie począwszy od IX (osadnictwo luźne) poprzez wieki X - XII/ XIII (trwałe — osada przyrodowa) po przełom XIV/ XV w. włącznie (wzniesienie gotyckiej kaplicy).

Myśl podjęcia badań archeologicznych w Poznaniu lewobrzeżnym wysunął w 1946 r. W. Hensel⁶. Do jej realizacji jednak wówczas nie doszło. Przeprowadzone w 1949 i 1955 r. na stanowisku w Poznaniu—Górze Przemysła badania archeologiczno-architektoniczne zarówno z ramienia Urzędu Konserwatorskiego⁷, jak

³ Informator Archeologiczny, Badania Rok 1974, Warszawa 1974, informacja, s. 264 - 5.

⁶ W. Hensel, *Kilka uwag na tle wyników prac wykopaliskowych na Ostrowie Tumskim w Poznaniu w 1938 i 1939 r.*, „Kronika Miasta Poznania”, R. 19 : 1946, s. 17, 20, 26.

⁷ Odkryte reliktury architektoniczne zostały uwzględnione w pracy E. Linette, *Zamek książęcy w Poznaniu*, Materiały do dokumentacji historycznej, 2. Sprawozdania z badań archeologicznych na Górze Przemysła, A. Sprawozdania z prac w 1949 r., Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na Zamku Przemysła w Poznaniu, prowadzonych w 1949 r., B. Sprawozdanie z prac w 1955 r., Sprawozdanie z badań archeologicznych na Górze Zamkowej w Poznaniu przeprowadzonych w roku 1955, Poznań 1955, dokumentacja historyczna PP PKZ, opracowania w maszynopiśmie.

³ L. J. Łuka, *Wykaz nabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w r. 1951*, „Fontes Praehistorici”, t. 3 : 1952, Poznań 1953, s. 170.

⁴ Informator Archeologiczny, Badania Rok 1973, Warszawa 1975, informacja, s. 192 - 3.

Ryc. 4. Poznań-Stare Miasto, ul. Kramarska 17/18. Wykop budowlany. Widok stratyfikacji obiektu

i przez Zakład Archeologii Polskiej Uniwersytetu Poznańskiego, nie wniosły żadnych konkretnych danych dla zagadnień związanych z kształtowaniem się na tym terenie osadnictwa przedlokacyjnego, nie ujawniły również żadnych nowych (poza znanymi), wcześniejszych od XIII-wiecznych, relikwów architektonicznych oraz, poza istniejącymi w obrębie obecnych zabudowań zamkowych, wewnętrznych podziałów architektonicznych. Do badań na tym obiekcie nawiązały przeprowadzone przez Muzeum w 1973 r., interwencyjne badania o charakterze ratowniczym⁸. Przeprowadzone na stoku N-W wzgórza zamkowego badania ujawniły wiele szczegółów dotyczących powiązań przestrzenno-chronologicznych między poszczególnymi, stwierdzonymi na tym terenie fazami osadnictwa (pod przełomu X/XI po XII/III w.) a uzyskane wyniki pozwoliły na próbę sprecyzowania dotychczasowych poglądów dotyczących przedlokacyjnego osadnictwa na tym terenie oraz wyjaśnienia funkcji i roli, jaką ono odegrało w procesie formowania się nowego, lewobrzeżnego centrum aglomeracji — lokacyjnego miasta średniowiecznego.

W 1952 r. Muzeum prowadziło badania powierzchniowe w rejonie dzielnicy Wilda, które przyczyni-

ły się do odkrycia osady pochodzącej z wczesnego średniowiecza, zlokalizowanej przy ul. Saperskiej. Podjęte na tym stanowisku wąskoprzestrzenno-sondazowe badania wykopaliskowe, doprowadziły do odsłonięcia dwóch obiektów — jam mieszkalnych, stanowiących część osady typu wsi, datowanej na przełom XI/XII w. Badania, ze względu na zastosowany określony model techniczny, nie pozwoliły jednak na odczytanie charakteru gospodarczego osady, jak i również na zorientowanie się w jej rozplanowaniu⁹. W 1955 r. z ramienia Muzeum przeprowadzono interwencję archeologiczną przy ul. Saperskiej, w trakcie której wyeksplorowano jeden obiekt — jamę o charakterze analogicznym do obiektów odsłoniętych w trakcie badań w 1952 r., wchodzącej w skład osady datowanej na początek XII w.¹⁰

Do przeprowadzonych w 1952 r. z ramienia Urzędu Konserwatorskiego badań architektonicznych w poddominikańskim kościele OO. Jezuitów przy ul. Szewskiej (korpus nawowy)¹¹, nawiązały przeprowadzone w

⁸ „Z Otechłani Wieków”, R. 21 : 1952, z. 3, s. 14, 165 - 6.

⁹ T. Malinowski, *Jama wczesnośredniowieczna w Poznaniu—Wildzie*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 5 : 1959, s. 269 - 271.

¹¹ E. Linette, *Zabytek wczesnogotyckiego budownictwa w Poznaniu*, „Przegląd Zachodni”, R. 9 : 1953, t. 2, s. 466 - 479; tenże: *Odkrycia w kościele poddominikańskim w Poznaniu*, „Kronika Miasta Poznania”, R. 26 : 1958, z. 4, s. 53 - 58.

⁸ Informator Archeologiczny, *Badania Rok 1973*, Warszawa 1974, informacja, s. 204 - 5.

Ryc. 5. Poznań-Stare Miasto, ul. Słusarska 5. Widok na odsłoniętą stratyfikację obiektu

1957 r. badania IHKM PAN (prezbiterium)¹². W 1959 r. Zakład Archeologii Wielkopolski IHKM PAN podjął systematyczne badania wąskoprzestrzenne-sondazowe w rejonie kościoła poddominikańskiego przy ul. Garbary 75/77¹³ oraz przy ul. Szewskiej 6¹⁴ i Szewskiej 17/18¹⁵, kontynuując je również w 1960 r. Badania podjęte zostały w związku z problematyką genezy i rozwoju nowego, lewobrzeźnego centrum aglomeracji poznańskiej, jakim jest lokacyjne miasto średniowieczne. Przeprowadzone badania wniosły szereg istotnych elementów poznawczych, zwłaszcza w zakresie uchwycenia początków i rozwoju przedlokacyjnej osady lokalizowanej koło kościoła Św. Gotarda. W nawiązaniu do powyższej problematyki oraz prowadzonych w tym rejonie badań, Muzeum podjęło w latach 1970 - 1971 przy ul. Garbary 75/77, systematyczne, szeroko-

przestrzenne badania wykopaliskowe (ryc. 1), których celem było poznanie procesu osadniczego i przemian architektonicznych zachodzących na tym terenie¹⁶. Badania uwieńczono szereg pozytywnych efektów, przyczyniając się do realizacji postawionego celu badawczego. Co prawda, podobnie jak i to miało miejsce w przypadku badań poprzednich, nie doprowadziły one do odkrycia relikwów parafialnego kościoła Św. Gotarda, ujawniły jednak w całej okazałości sakralną architekturę klasztoru dominikańskiego. Opierając się na znacznie obszerniejszym materiale dowodowym, potwierdziły w całej rozciągłości wstępne ustalenia poprzednich badań, wnosząc szereg nowych elementów poznawczych odnośnie do kształtowania się na tym terenie i do rozwoju osadnictwa

¹² A. Dymaczewski, *Badania ratunkowe w kościele poddominikańskim w Poznaniu przeprowadzone w roku 1957*; „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 24 : 1973, Poznań 1974, s. 200 - 206.

¹³ T. Grzywaczyk, Ł. Pawlicka, M. Perzyńska, J. Z a k, *Z badań wykopaliskowych nad osadą św. Gotarda w Poznaniu w 1960 roku*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 16 : 1964, s. 184 - 196. J. Z a k, *Tymczasowe sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Poznaniu przy kościele poddominikańskim (1959 r.)*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 13 : 1961, s. 133 - 137. J. Z a k, *L'établissement sur la rive gauche de la Warta dans la région de l'église St. Gothard à Poznań au haut Moyen-Age*, „Ergon”, vol. 3 : 1962, s. 469 - 471.

¹⁴ K. Dębska-Luty, *Badania wykopaliskowe w Poznaniu na posesji przy ul. Szewskiej 6 w roku 1960*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 22 : 1971, Poznań 1972, s. 144 - 165.

¹⁵ K. Przewoźna, *Badania wykopaliskowe w Poznaniu, ul. Szewska 17/18 w 1960 r.*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 22 - 1971, Poznań 1972, s. 172 - 183.

¹⁶ W. Błaszczuk, *Wyniki badań archeologicznych w strefie osady św. Gotarda na Starym Mieście w Poznaniu*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 23 : 1972, Poznań 1973, s. 120 - 191. Informator Archeologiczny. Badania Rok 1970, Warszawa 1971, informacja, s. 194 - 5. Informator Archeologiczny. Badania Rok 1971, Warszawa 1972, informacja, s. 258 - 260. W. Błaszczuk, *Wyniki badań wykopaliskowych na Starym Mieście w Poznaniu (stanowisko: ul. Garbary 75/77) przeprowadzone w latach 1970 i 1971*, „Numizmatyka Poznańska 1970 - 1972”, Poznań 1973, s. 9 - 13. W. Błaszczuk, *Wyniki badań archeologicznych w strefie osady św. Gotarda na Starym Mieście w Poznaniu*, Początki i rozwój Starego Miasta w Poznaniu do XV w., Materiały na Sympozjum, pod red. W. Błaszczuka, Poznań 1973, s. 150 - 245. W. Błaszczuk, *Wyniki badań archeologicznych w strefie osady św. Gotarda na Starym Mieście w Poznaniu*, (wyd.) Początki i rozwój Starego Miasta w Poznaniu w świetle badań archeologicznych i urbanistyczno-architektonicznych, *Materiały z Ogólnopolskiego Sympozjum 18 - 19 października 1973*, pod red. W. Błaszczuka, Warszawa - Poznań 1977, Biblioteka Fontes Archaeologici Posnanienses, t. 3.

Ryc. 6. Poznań-Stare Miasto, ul. Wroniecka 11/12. Widok ogólny wykopu badawczego

średniowiecznego i nowożytnego. W oparciu o odsłonięte relikty architektoniczne Muzeum podjęło inicjatywę zagospodarowania terenu badań wraz z otoczeniem w formie rezerwatu z wystawą, obrazującą wyniki prowadzonych na tym stanowisku prac wykopaliskowych. Obiekt otwarto w 1973 r., w związku z 720-leciem lokacji miasta Poznania (ryc. 2).

Dzielnice Stare Miasto w Poznaniu pokryto szeregiem punktów — stanowisk badawczych, na których przeprowadzenie badań, na ogół typu konserwatorskiego o charakterze ratowniczym, było możliwe dzięki realizacji szeregu inwestycji komunalnych, które pozwalają przede wszystkim na ogólne zorientowanie się w strukturze urbanistycznej nowego centrum aglomeracji — mieście średniowiecznym, na próbę odczytania zmian układów przestrzennych i funkcjonalnych tej formacji miejskiej.

W 1957 r. Muzeum na zlecenie Konserwatora Zabytków miasta Poznania, przeprowadziło wąskoprzestrzenno-sondażowe badania archeologiczne przy ul. Wodnej 27 (dziedziniec Pałacu Górków)¹⁷. Celem badań było stwierdzenie i zinwentaryzowanie relikwów zabudowy gotyckiej, wyprzedzającej obecnie istniejącą (renesansowy pałac). Cel ten zrealizowano odsłaniając fragmenty piwnicznych i fundamentowych partii architektury gotyckiej oraz uzyskano przekrój pionowy układu stratygraficznego, pozwalający na zorientowanie się w historii budowlanej tego terenu.

Do badań interwencyjnych, podjętych przez IHKM PAN na Starym Rynku w 1960 r.¹⁸, nawiązały wąskoprzestrzenno-sondażowe badania Muzeum, przeprowadzone w 1964 r. na zlecenie Konserwatora Zabytków

m. Poznania¹⁹. Efektem ich było stwierdzenie zarówno faktu istnienia na tym terenie form przedlokacyjnego osadnictwa z końca XII i pierwszej połowy XIII w., o bliżej niesprecyzowanym charakterze, jak również, i to należy podkreślić, ustalenie szeregu istotnych momentów z dziejów miasta w całej rozciągłości chronologicznej, począwszy od momentu lokacji (1253 r.) po czasy współczesne. Odsłonięto różne relikty ceglanej zabudowy świeckiej architektury miejskiej (sukiennic), datowane od XIV po XVII w. włącznie, fragmenty drewnianej zabudowy (prawdopodobnie kramów szewskich) z XIV i XV w. oraz fragmenty urządzeń techniczno-komunalnych (bruki, wodociągi, zbiornik na wodę). Na tym stanowisku Muzeum podjęło ponownie interwencyjne badania o charakterze ratowniczym w 1974 r.²⁰ Badania pozwoliły na przesłedzenie dziejów miasta, ściślej, centralnego placu targowego — rynku, w pełnej rozpiętości chronologicznej, począwszy od XIII po XIX wiek włącznie. Oprócz odsłonięcia przekroju stratygraficznego (ryc. 3), ilustrującego wszystkie istotniejsze momenty z dziejów miasta, uzyskano również wgląd w urządzenia techniczno-komunalne (użyteczności publicznej), jak bruk ulic dookolnych rynku (poziom pierwszy z przełomu XIII/XIV w., drugi z XV w.), wodociągi (z poł. XVIII w. i XIX w.), studnie (fragment ocembrowania z drugiej połowy XIII w.) oraz trakty-drogi (fragment umocnionej drewnem drogi gruntowej z połowy XIII w.). W 1977 r. Muzeum ponownie przeprowadziło badania interwencyjne o charakterze ratowniczym na stanowisku — Stary Rynek, pod nr nr 99 (na zewnątrz posesji) i 84 (wewnątrz). Badania prowadzone na sta-

¹⁷ S. Jasnosz, *Prace wykopaliskowe na dziedzińcu Pałacu Górków w Poznaniu*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 10 : 1958, Poznań 1959, s. 319 - 320.

¹⁸ E. Dzieciłołowski, *Badania ratunkowe na Starym Rynku w Poznaniu w roku 1960*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 21 : 1970, Poznań 1971, s. 169 - 182.

¹⁹ I. Sikorska-Ulfik, *Materialy z badań wykopaliskowych przeprowadzonych na Starym Rynku w Poznaniu w roku 1964*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 21 : 1970, Poznań 1971, t. 183 - 218.

²⁰ Informator Archeologiczny, *Badania Rok 1974*, Warszawa 1975, informacja, s. 252 - 254.

nowisku pod nr 99, doprowadziły do odsłonięcia układu stratygraficznego rynku, ilustrującego jego dzieje w pełnej rozpiętości chronologicznej (od XIII po XIX w.) oraz urządzeń technicznych — bruków (kilku poziomów, od przełomu XIII/XIV po XIX w. włącznie). Jak również wycinka traktu — drogi drewnianej zbudowanej z bierwion i legarów, datowanej na drugą połowę XIII w.²¹ Badania prowadzone na stanowisku pod nr 84²², w obrębie budynku, doprowadziły do odsłonięcia fragmentu drewnianej zabudowy obrzeżnej rynku, datowanego na XIII/XIV - XV w., zapewne o funkcji handlowo-mieszkalnej, pierwszego tego rodzaju elementu konstrukcyjnego w mieście, rzucającego światło na problematykę wewnętrznej struktury bloków przyrynkowych — układu i wielkości pierwotnych działek (parcel siedliskowych), jednak przede wszystkim na rodzaj (typ) oraz technikę zabudowy obiektów wzniesionych w okresie tuż po momencie lokacji i późniejszym, w obrębie średniowiecznego, lewobrzeżnego centrum miejskiego.

W 1974 r. Muzeum podjęło interwencyjne archeologiczne badania ratownicze przy ul. Kramarskiej 17/18 (N-E kwartał miasta lokacyjnego), kontynuując je również w 1975 r. (ryc. 4)²³. Przeprowadzone badania wniosły szereg nowych elementów poznawczych, przyczyniając się w znacznym stopniu do wyjaśnienia procesu przestrzennego stapiania się w całość osad przedlokacyjnych uplasowanych w tym rejonie. Pozwoliły również wstępnie ustalić zmiany zachodzące w rozplanowaniu działki (parceli) oraz typ jej zabudowy, wykazując istnienie na tym terenie regularnej zabudowy po poł. XIII w., początkowo drewnianej, później murowanej. Odsłonięto cztery poziomy bruków ulicznych, datowanych od XIII po XVI w. włącznie. W trakcie badań uzyskano również, największy w chwili obecnej w Europie środkowej, skarb monet srebrnych z XIV w., zalegający pod podłogą spalonego w 1447 r. domu mieszkalnego.

W trakcie interwencyjnych badań archeologicznych o charakterze ratowniczym, prowadzonych w dzielnicy Stare Miasto, na następujących stanowiskach: ul. Długa 1/2, ul. Szewska 8 (badania przeprowadzone w 1975 r.), ul. Ślusarska 5, ul. Wodna 24/25, ul. Wroniecka 14 (badania w 1976 r.), ul. Dominikańska 7 (badania w 1977 r.)²⁴, związanych z realizacją różnych inwestycji komunalnych, uzyskano układy stratygraficzne (ryc. 5), ilustrujące dzieje miasta, począwszy od przełomu XII/XIII po XIX w. włącznie. Ponadto uzyskano skarb — zbiór srebrnych monet XVII/XVIII — wiecznych, pochodzący ze stanowiska przy ul. Wronieckiej 14, ukryty zapewne w okresie wojny północnej na początku wieku XVIII.

W sezonie badawczym 1977 - 1978 Muzeum prowadziło podjęte w 1974 r., kontynuowane również w 1975 r., systematyczne, szeroko-przestrzenne badania ar-

cheologiczne przy ul. ul. Wronieckiej/Wolnicy²⁵. Celem ich jest poznanie oraz odsłonięcie urządzeń obronnych (bramy Wronieckiej, przedbramia, ciągów murów) średniowiecznego systemu fortyfikacyjnego północno-zachodniej części miasta, jak również urządzeń temu systemowi towarzyszących (fosa staromiejskiej). Przy ul. Wronieckiej 11/12, w poprzednich sezonach ustalono już stratyfikację fosy, poznano jej strukturę i zawartość, ostatecznie wyjaśniono metrykę jej powstania i użytkowania na przestrzeni wieków (ryc. 6). Badania pozwoliły również ściśle określić poszczególne elementy obwarowań, między innymi wysokość muru zewnętrznego oraz przebieg zachodniej i wschodniej ściany przedbramia. Rejon badań wraz z odsłoniętymi fragmentami fortyfikacji planuje się zagospodarować w formie rezerwatu architektoniczno-archeologicznego, który wraz z już istniejącym rezerwatem przy ul. Garbary utworzy jedną całość ekspozycyjną.

W latach 1975 - 1977 podjęto archeologiczne badania wykopaliskowe w rejonach kościołów Św. Marcina i Św. Wojciecha, wokół których ukształtowały się (poświadczone źródłowo) osady, bezpośrednio związane i sprzężone ekonomicznie (funkcyjnie) z centrum zarówno pierwotnym, przedlokacyjnym i nowym, polokacyjnym miasta. Przeprowadzone w 1975 i 1976 r. wąskoprzerzenno-sondażowe badania wykopaliskowe w rejonie kościoła Św. Marcina nie doprowadziły do odkrycia osadnictwa wcześniejszego niż z XVI w.²⁶ Przeprowadzone w 1960 r. przez Zakład Archeologii Wielkopolski IMKM PAN, za pomocą wierceń archeologicznych, wstępna penetracja rejonu kościoła Św. Wojciecha, również w celu uzyskania konkretnych wyników, to znaczy stwierdzenia istnienia osadnictwa z okresu wczesnego średniowiecza, okazała się negatywna. Podjęte ponownie na tym terenie w 1976 r., tym razem przez Muzeum, interwencyjne badania ratownicze, mające również charakter wstępnej penetracji przestrzennej, chronologicznej i typologicznej tego rejonu, doprowadziły do odkrycia i względnej lokalizacji przestrzennej przedlokacyjnej osady o metryce od XI do XIII w., rozwijającej się w przedmieście (XVII w.), o specyficznej postaci i treści społeczno-gospodarczej²⁷.

Obszar miasta Poznania, w obecnych granicach administracyjnych, jest aktualnie objęty szeregiem inwestycji, zmieniających mniej lub bardziej gruntownie jego układ przestrzenny (np. dzielnica Stare Miasto jest obecnie w 70 - 80% całkowicie zurbanizowana), co jest powodem systematycznego niszczenia i usuwania „substancji archeologicznej” z jego granic. Z tego też powodu wyniknął jeden z zasadniczych i podstawowych na terenie miasta rodzajów badań: archeologicznych badań typu konserwatorskiego. Specyfika warunków wpłynęła zasadniczo na realizację przez Muzeum, w sposób mniej lub bardziej systematyczny,

²¹ Informator Archeologiczny, Badania Rok 1977, Warszawa 1978, informacja, materiały w druku.

²² Informator Archeologiczny, Badania Rok 1977, Warszawa 1978, informacja, materiały w druku.

²³ Informator Archeologiczny, Badania Rok 1974, Warszawa 1975, informacja, s. 251 - 2.

²⁴ Informator Archeologiczny, Badania Rok 1975, Warszawa 1976, informacja, s. 259 - 261.

²⁵ Informator Archeologiczny, Badania Rok 1977, Warszawa 1978, informacja, materiały w druku.

²⁶ Informator Archeologiczny, Badania Rok 1974, Warszawa 1975, informacja, s. 254 - 5.

²⁷ Informator Archeologiczny, Badania Rok 1975, Warszawa 1976, informacja, s. 261 - 263.

²⁸ Informator Archeologiczny, Badania Rok 1977, Warszawa 1978, informacja, materiały w druku.

²⁹ Informator Archeologiczny, Badania Rok 1975, Warszawa 1976, informacja, s. 292 - 3.

³⁰ Informator Archeologiczny, Badania Rok 1977, Warszawa 1978, informacja, uzupełnienia — 1976, materiały w druku.

badan określonego powyżej typu, wiążących się z prowadzeniem na terenie miasta przede wszystkim prac o charakterze ratowniczym, na ogół okazjonalnych (do roku 1972), realizowanych w zdecydowanej większości z momentem podjęcia inwestycji, niekiedy nieznacznie ją wyprzedzających. Ten typ badań wiąże się z dwoma zasadniczymi etapami, których realizacja z reguły następuje zgodnie z ustalonym porządkiem: — interwencji archeologicznych, połączonych z obserwacją terenów, na których podjęto inwestycje oraz — systematycznych badań wąskoprzestrzenno-sondazowych, połączonych z wierceniami archeologicznymi i badaniami powierzchniowymi.

Za rok przełomowy znać należy niewątpliwie rok 1970, kiedy Muzeum podjęło inicjatywę prowadzenia w mieście zarówno badań systematycznych w zakresie określonych tematów, jak również, jako jedyna poznańska instytucja archeologiczna, przystąpiło do realizacji, i to w odpowiednio dużej skali, interwencyjnych badań typu konserwatorskiego włącznie z inspekcjami stanowisk. Ilekroć do roku 1972, prowadzono zazwyczaj doraźne inspekcje miejsc odkryć²⁸ oraz wyjątkowo podejmowano w tych punktach badania ratownicze²⁹, tak po tym roku podjęto akcję prowadzonych systematycznie, stałych inspekcji większości stanowisk zagrożonych inwestycjami komunalnymi, na których zawsze podejmuje się stały nadzór oraz badania o charakterze ratowniczym.

Jednym z podstawowych zadań czekających obecnie na realizację, jest skartowanie i inwentaryzacja wszystkich średniowiecznych i nowożytnych stanowisk, obiektów i znalezisk, które winno być częścią składową całościowej akcji, mającej na celu inwentaryzację wszystkich materiałów z obszaru m. Poznania, pochodzących z poszczególnych okresów dziejowych. Powyższa sprawa wiąże się przede wszystkim ze stopniem dotychczasowego archeologicznego rozpoznania obszaru miasta, które uznać należy jako mierne. Przeprowadzone przez Muzeum, z reguły dorywczo, badania powierzchniowe³⁰ pokryły wpraw-

²⁸ Inspekcje stanowisk połączone z wizjami lokalnymi oraz interwencjami i orzecznictwem Wojewódzkiego Konserwatora d/s Zabytków Archeologicznych, objęły w okresie od 1946 do 1969 r. w sumie ok. 15 obiektów z okresu średniowiecza i czasów nowożytnych.

²⁹ W sumie na trzech stanowiskach, mianowicie: Poznaniu-Wildzie, Poznaniu-Starym Mieście (ul. Wodnej 27, Pałacu Górków), Poznaniu-Starołęce (ul. Starołęckiej). W. Błażczyk, *Muzeum Archeologiczne w Poznaniu w dwudziestopięcioletcu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Aneks 1, Badania terenowe Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1946 - 1969, Badania ratunkowe, s. 14 - 16. Pełniejsza literatura podana w przypisach 10 i 17.

³⁰ W wyniku przeprowadzonych na obszarze m. Poznania, badań powierzchniowych, w okresie od 1948 do 1964 r., odkryto w sumie ok. 30 stanowisk, z których połowa zawierała materiały pochodzące z okresu średniowiecza i czasów nowożytnych. W.

dzie większość terenów, wykazując jednak nie tylko poważne braki w zakresie kartowania poczynionych obserwacji, ale również i nierównomierność samego pokrycia. Stąd też w planie zakłada się konieczność intensyfikacji badań weryfikacyjnych i poszukiwawczych (powierzchniowych), które winny objąć obszar miasta w obecnych jego granicach administracyjnych, z ewentualnością przekroczenia ich, zwłaszcza w kierunku północnym i południowym.

W 1973 r., w związku z rocznicą 720-lecia lokacji Poznania, Muzeum podjęło inicjatywę zorganizowania Ogólnopolskiego Sympozjum „Początki i rozwój Starego Miasta w Poznaniu do XV wieku w świetle nowych badań archeologicznych i urbanistyczno-architektonicznych”, na którym interdyscyplinarnie podsumowano dotychczasowy dorobek naukowy dotyczący dziejów miasta. Muzeum podjęło się również edycji materiałów z Sympozjum w formie książkowej w trzecim tomie serii wydawniczej: Biblioteka „Fontes Archaeologici Posnanienses”. W tym samym roku, w ramach istniejącej w Muzeum wystawy stałej, utworzono nową część pt. „Początki i rozwój Poznania”, obrazującą głównie zagadnienia związane z rozwojem terytorialnym i strukturą gospodarczą miasta od X do XVIII w.

Mając na uwadze udostępnienie nauce wyników badań archeologicznych prowadzonych w Poznaniu, Muzeum w zakresie własnej działalności wydawniczej opublikowało na łamach rocznika „Fontes Archaeologici Posnanienses” (tomy od XX do XXIII) większość opracowań materiałów źródłowych.

Osiągnięcia i wkład Muzeum do badań nad średniowieczem i czasami nowożytnymi, z uwagi na specyfikę ich realizacji, to znaczy tylko i wyłącznie w jednym ośrodku, w Poznaniu, przedstawiłem na tle ogólnym badań, prowadzonych przez różne poznańskie instytucje archeologiczne w zakresie określonej problematyki, to jest genezy i rozwoju średniowiecznej i nowożytnej aglomeracji poznańskiej, prowadzonych, i to trzeba podkreślić, częstokroć na tych samych stanowiskach. Sądzę, że takie ujęcie tematu pozwoliło nie tylko obiektywniej ocenić rzeczywisty wkład Muzeum w badania nad tym ośrodkiem, ale również wszechstronnie zrozumieć problematykę, jaką niesie z sobą badanie miast metodą archeologiczną, będącą jedną z trudniejszych dziedzin tego rodzaju, wymagającą stałego doskonalenia metod badawczych i korzystania z nowych dróg poznania naukowego.

Błażczyk, j.w., Aneks 1, Badania terenowe Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1946 - 1969, Badania powierzchniowe, s. 7 - 12. M. Łastowiecki, *Sprawozdanie z badań powierzchniowych w Poznaniu w dzielnicy Nowe Miasto*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 24 : 1973, Poznań 1974, s. 252 - 255.

Zbiory i archiwum naukowe Muzeum Archeologicznego w Poznaniu

Początki Muzeum Archeologicznego w Poznaniu sięgają roku 1857¹, kiedy to przy założonym wówczas Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk uchwałą z dnia 23 września utworzono Muzeum Starożytności Polskich i Słowiańskich w Wielkim Księstwie Poznańskim. W roku 1882 otrzymało ono nazwę Muzeum im. Mielżyńskich. W początkowym okresie swego istnienia Muzeum to gromadziło zabytki archeologiczne, dzieła sztuki oraz różne pamiątki narodowe. Zbiory archeologiczne pochodziły wówczas prawie wyłącznie z darów, np. znaczną część stanowiły zabytki ofiarowane przez hr. Seweryna Mielżyńskiego, w większości pochodzące z cmentarzyska kultury łużyckiej w Pałczynie. Włączono do nich także część zbiorów „Towarzystwa Zbieraczy Starożytności Krajowych”, powstałego w Szamotułach w r. 1840, które jednakże już po pięciu latach przestało istnieć. Tak więc ilość zabytków archeologicznych szybko wzrastała, w związku z czym zaistniała konieczność utworzenia odrębnego Działu Archeologicznego.

- W 1870 r. z powodu trudności lokalowych część zbiorów archeologicznych przekazano do Gabinetu Archeologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, część zaś do zbiorów Muzeum Polskiego w Raperswilu, skąd już do Poznania nie powróciły.

W pierwszych latach swojej działalności Muzeum gromadziło zabytki przekazywane głównie jako dary pochodzące z prywatnych kolekcji, odkryć przypadkowych oraz amatorskich poszukiwań. Ofiarodawcami najczęściej byli ziemianie, poza tym duchowieństwo, nauczyciele, lekarze, studenci, urzędnicy. Zdarzały się również przypadki ofiarowywania zabytków przez włóścian i rzemieślników, np. słynny napierśnik kultury pomorskiej z Mrowina ofiarowany został przez „rurmistrza i mosiężnika” Ofierskiego. Dla przykładu, do roku 1882 liczba ofiarodawców wynosiła 263 osoby.

Jednakże dary nie były jedynym źródłem powiększania zasobów muzealnych, bo już w rok po za-

łożeniu Muzeum wpłynęło 180 zabytków pochodzących z badań wykopaliskowych cmentarzyska kultury łużyckiej w Manieczkach, przeprowadzonych przez Antoniego Białeckiego², członka Komisji Archeologicznej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

W pierwszych latach istnienia Muzeum opiekę nad zbiorami sprawowali konserwatorzy, którzy jednocześnie pełnili obowiązki sekretarzy PTPN. Tym samym więc nie mogli oni zapewnić należytej opieki stale powiększającym się zbiorom. Korzystna pod tym względem sytuacja zaistniała w roku 1880, w okresie działalności Hieronima Feldmanowskiego (opiekę nad zbiorami przejął on w 1868 r.), kiedy nastąpiło rozdzielanie tych dwóch funkcji i wyraźnie określone zostały obowiązki konserwatora jako opiekuna zabytków. Feldmanowski przyczynił się bardzo dla rozwoju poznańskiej placówki muzealnej: uporządkował on zbiory, rozumiał również potrzebę powiększania archeologicznych zasobów muzealnych nie tylko poprzez gromadzenie darów, lecz także drogą badań wykopaliskowych. Przeprowadził m. in. badania wykopaliskowe osady wczesnośredniowiecznej w Pawłowicach koło Poznania, a następnie opublikował ich wyniki³.

Do dalszego rozwoju Muzeum przyczynił się także następca Feldmanowskiego, dr Bolesław Erzepki, który funkcję konserwatora przejął w roku 1885. W okresie jego działalności znacznie powiększyły się zbiory archeologiczne, głównie jeszcze dzięki ofiarności społeczeństwa, coraz większą jednak wagę zaczęto przywiązywać do badań terenowych. W tym czasie pozyskało też Muzeum prywatne kolekcje Władysława Jądzewskiego, Teofila Trapczyńskiego, Hipolita i Stanisława Turnów oraz Zbigniewa Węsierskiego-Kwileckiego.

Ścisłe ewidencjonowanie napływających zbiorów datuje się od roku 1885, w którym Erzepki założył pierwszą w dziejach Muzeum księgę inwentarzową zabytków. Zaprowadził on również katalog miejscowości, z których Muzeum posiadało zabytki. Dążył także Erzepki do ustalenia miejsca znalezienia i warunków odkrycia tych zabytków, które dotychczas nie posiadały odpowiednich metryk. Porządkując zbiory w 1901 r., usystematyzował je w porządku chronologicznym.

Na podkreślenie zasługuje również fakt, że w roku 1893 ukazał się pierwszy tom „Albumu Zabytków Przedhistorycznych Wielkiego Księstwa Poznańskiego-

¹ A. Białeckie, *Wykopaliska w Manieczkach*, *Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego*, t. 1: 1860, s. 465-477.

² H. Feldmanowski, *Wykopaliska pawłowickie*, Poznań 1877.

³ Prace dotyczące dziejów Muzeum: B. Kostrzewski, *Dzieje Muzeum Prehistorycznego w Poznaniu, z Otchłani Wieków*, R. 18: 1947, s. 121-123; tenże, *Sto lat działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu*, *Fontes Archaeologici Posnanienses* (dalej: FAP), t. 7: 1956 (1957), s. 1-30; tenże, *W setną rocznicę założenia Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, z Otchłani Wieków*, R. 23: 1957, s. 115-122; tenże, *Z dziejów Muzeum Archeologicznego w Poznaniu*, *Roczniki Historyczne*, t. 23: 1957, s. 441-452; tenże, *Działalność Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w dwudziestolecie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, FAP, t. 15: 1964, s. V-XII; J. Kostrzewski, *Muzeum Prehistoryczne w Poznaniu w czasie okupacji niemieckiej*, *Kronika Stoł. m. Poznania*, R. 18: 1945, nr 2, s. 7-13; tenże, *Dzieje polskich badań prehistorycznych*, Poznań 1949.

go"⁴, na łamach którego publikowano najciekawsze zabytki ze zbiorów poznańskich. W latach następnych ukazały się trzy dalsze tomy tego wydawnictwa.

Muzeum im. Mielżyńskich nie było jedyną placówką gromadzącą zbiory archeologiczne. W 1885 r. zostało bowiem założone przez Niemców Towarzystwo Historyczne Prowincji Poznań (*Historische Gesellschaft für die Provinz Posen*), które, między innymi, kolekcjonowało także zabytki archeologiczne. Z chwilą jednak, gdy w roku 1894 powstało w Poznaniu założone również przez Niemców Muzeum Prowincjonalne (*Kaiser-Friedrich-Museum*), zbiory archeologiczne tego Towarzystwa wraz z katalogiem zabytków przejęte zostały przez to Muzeum. Podkreślić należy, że wszystkie zabytki znajdujące się w zbiorach wymienionego Muzeum posiadały własny katalog. W 1909 r. ukazał się drukiem katalog zbiorów Muzeum Prowincjonalnego opracowany przez dr. Ericha Blumego⁵, ówczesnego kierownika działu przedhistorycznego.

Przełomowym momentem w dziejach polskiej archeologicznej placówki muzealnej w Poznaniu było objęcie w 1914 r. kierownictwa Działu Archeologicznego przez dr. Józefa Kostrzewskiego, który był pierwszym archeologiem przejmującym opiekę nad zbiorami. W okresie działalności J. Kostrzewskiego następuje dalszy wzrost ilości zbiorów archeologicznych, przede wszystkim dzięki prowadzonym badaniom terenowym, i to zarówno wykopaliskowym jak i powierzchniowym. Zasięgiem swym obejmowały one oprócz Wielkopolski także sąsiednie regiony, głównie Śląsk i Pomorze. Do Muzeum trafiły również zbiory b. muzeum w Inowrocławiu przekazane przez Starostwo Powiatowe oraz zbiory darowane przez magistrat miasta Szamocina. Dużą zasługą J. Kostrzewskiego było gromadzenie informacji o przypadkowych odkryciach archeologicznych, a także o obiektach nieruchomych, jak grodziska czy kurhany. W 1917 r. rozesłał on do wszystkich właścicieli ziemskich specjalnie opracowany kwestionariusz, zawierający szereg pytań na temat występowania zabytków archeologicznych w danej okolicy. Uzyskano w ten sposób wiele cennych informacji, zarówno o przypadkowych odkryciach archeologicznych, jak i o znaleziskach znajdujących się w zbiorach prywatnych. W archiwum naukowym Muzeum gromadzono także dokumentację z badań wykopaliskowych.

W roku 1917 Muzeum im. Mielżyńskich wydaje przewodnik po swoich zbiorach⁶.

W 1924 r. zbiory archeologiczne Muzeum im. Mielżyńskich zostały połączone ze zbiorami b. Muzeum Prowincjonalnego (*Kaiser-Friedrich-Museum*) i przekazane Muzeum Wielkopolskiemu, gdzie utworzyły odrębny Dział Przedhistoryczny. Kierownictwo Działu spoczywało w dalszym ciągu w rękach J. Kostrzewskiego. Pomimo połączenia zbiorów, przez kilka lat prowadzono równoległe dwie księgi inwentarzowe: księgę inwentarzową dla nowo utworzonego Działu

Przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego oraz księgę inwentarzową dla zbiorów deponowanych przez PTPN.

Z ważniejszych stanowisk badanych po objęciu Działu Przedhistorycznego przez J. Kostrzewskiego wymienić należy przede wszystkim: osady kultury pucharów lejkowatych w Luboniu i w Szlachcinie, osadę kultury amfor kulistych w Tucznie i kultury rzucańskiej w Rzucewie, kurhany z II okresu epoki brązu w Smoszewie, cmentarzyska kultury łużyckiej w Biernatkach, Cerekwicy, Czarnkowie, Przemęcie, Pyszącej, Szczonowie i Włostowie oraz grodzisko tej kultury w Tarnowej, osadę kultury pomorskiej w Raszewach i cmentarzyska w Oksywiu, Rogierówku, Warszkwowie i w Wierzenicy, osady z okresu wpływów rzymskich w Kapalicy, Mechlinię i w Poznaniu przy ul. Krańcowej, osadę i cmentarzysko w Poznaniu—Kamandorii, cmentarzysko płaskie w Pyszącej i cmentarzyska kurhanowe w Odrach, Sadowiu i w Siedleminie, osady wczesnośredniowieczne w Luboniu, w Poznaniu—Sołaczcu i w Zgniłce oraz cmentarzysko w Wierzenicy.

Badania wykopaliskowe i powierzchniowe prowadzone były często wspólnie z Instytutem Prehistorycznym Uniwersytetu Poznańskiego; wymienić tu należy takie czołowe stanowiska jak Biskupin i Gniezno.

Od roku 1921 rozpoczęto publikację wykazów zabytków napływających do Muzeum, początkowo w „Przeglądzie Archeologicznym”⁷, a po II wojnie światowej na łamach „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”.

Z chwilą wybuchu II wojny światowej zahamowana została działalność Muzeum. W październiku 1939 r. Dział Przedhistoryczny przemianowany został na Vor- und Frühgeschichtliche Abteilung, a Muzeum Wielkopolskiemu dano dawną nazwę *Kaiser-Friedrich-Museum*. W roku 1940 Dział Przedhistoryczny odłączono od Muzeum Wielkopolskiego, tworząc z niego odrębną instytucję pod nazwą *Landesamt für Vorgeschichte*. W ciągu okupacji hitlerowskiej poważnie ucierpiały zbiory i archiwum naukowe. Dążąc do zatarcia śladów polskości, w katalogach i na zabytkach zastąpiono polskie nazwy nazwami niemieckimi. Na język niemiecki tłumaczono także archiwalia. Księgi inwentarzowe i katalogi prowadzone były w sposób niewłaściwy i niedokładny. Kilkuletnia gospodarka okupanta spowodowała również takie szkody, jak przemieszanie wielu zespołów zabytków oraz zagubienie lub zmianę metryczek. W latach wojny zbiory Muzeum powiększone zostały poprzez włączenie do nich wielu kolekcji i to zarówno prywatnych jak i państwowych. Wymienić tu można chociażby zbiory Zakładu Antropologii Uniwersytetu Poznańskiego (inwentarz 1700 grobów z cmentarzyska kultury łużyckiej w Laskach), zabytki z muzeów regionalnych w Kaliszu, Wieluniu i Włocławku, znaczną część zbiorów z muzeów archeologicznych w Warszawie i w Łodzi oraz prywatną kolekcję prof. Zygmunta Zakrzewskiego — wojewódzkiego konserwatora zabytków archeologicznych. Jednocześnie wszystkie zabytki z terenu Pomorza przekazano do Muzeum w Gdańsku, gdzie w większości zaginęły w czasie działań wojennych.

⁴ Album Zabytków Przedhistorycznych Wielkiego Księstwa Poznańskiego, zes. 1, Poznań 1893; zes. 2, Poznań 1900; zes. 3, Poznań 1914; zes. 4, Poznań 1915.

⁵ E. Blume, *Ausstellung im Kaiser-Friedrich-Museum. Vor- und frühgeschichtliche Altertümer aus dem Gebiet der Provinz Posen*, Posen 1909.

⁶ *Przechadzka w Muzeum Mielżyńskich*, Poznań 1917.

⁷ J. Kostrzewski, *Nowe nabytki działu przedhistorycznego Muzeum Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu. Przegląd Archeologiczny*, t. 1: 1921, s. 56-61.

Badania wykopaliskowe prowadzone były w czasie okupacji na niewielką skalę.

Pod koniec okupacji zaczęli Niemcy wywozić zbiory, księgi inwentarzowe zabytków, katalogi i materiały archiwalne. Znacznie uszczupliło to mienie muzealne, wiele rzeczy zaginęło bowiem bezpowrotnie. Zbiory ucierpiały również poważnie w czasie walk o Poznań, kiedy to Niemcy barykadowali nimi okna Muzeum.

Po odzyskaniu niepodległości w 1945 r. Muzeum Archeologiczne (do 1950 r. noszące nazwę — Muzeum Prehistoryczne) pozostało nadal placówką samodzielną. Funkcję dyrektorów od chwili zakończenia wojny pełnili kolejno: do 1958 r. — prof. dr Józef Kostrzewski, następnie do roku 1968 — doc. dr Bogdan Kostrzewski, a od 1969 r. — dr Włodzimierz Błaszczyk.

Bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych przystąpiono do naprawiania szkód wyrządzonych przez okupanta oraz nadrabiania zaległości powstałych w latach wojny. Wiele uwagi poświęcono katalogowaniu zabytków. Gromadzono rozproszone zbiory, w magazynach i w archiwum naukowym dokonano spolszczenia kilku tysięcy nazw miejscowości. Muzeum zaopiekowało się również zbiorami archeologicznymi znajdującymi się w b. niemieckich muzeach regionalnych, np. w Gorzowie, Międzyrzeczu, Pile, Strzelcach Krajeńskich i in.

Od zakończenia wojny do chwili obecnej prowadzi Muzeum ożywioną działalność w zakresie badań terenowych, koncentrując się przede wszystkim na terenie Wielkopolski⁸. Do czołowych stanowisk badanych w tym czasie należą: mezolityczne stanowiska wydmy w Pietrzykowie i w Waldze, osada kultury pucharów lejkowatych w Mrowinie, grobowiec kultury amfor kulistych w Chodzieży, kurhany z I okresu epoki brązu w Łękach Małych, osada z wczesnej epoki brązu w Bruszczewie, kurhan z II okresu epoki brązu w Grabonogu, grodziska kultury łużyckiej w Stupcy, Smuszewie i w Komorowie, osada tej kultury w Kotlinie i cmentarzyska w Karcu, Spławiu, Terespotockiem i w Wieleniu, cmentarzyska i osady kultury pomorskiej w Pudliszkach i w Sokołowicach, cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i wpływów rzymskich w Wymysłowie, cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich i wczesnego średniowiecza⁹ w Młodzikowie, osada i grodzisko wczesnośredniowieczne w Bruszczewie, wczesnośredniowieczne grodziska w Ujściu i w Łądzie oraz grodzisko z tego okresu i zamek średniowieczny w Międzyrzeczu (w Międzyrzeczu Muzeum prowadziło badania w latach 1954-1957, następnie badania prowadzone były przez Instytut Historii Kultury Materialnej PAN). W ostatnich latach na szeroką skalę podjęto również badania nad wczesnośredniowiecznym i średniowiecznym osadnictwem Poznania oraz murami i urządzeniami obronnymi miasta.

Prowadzono również intensywne badania powierzchniowe i weryfikacyjne. Obejmowano nimi przede wszystkim tereny przewidziane pod budowę osiedli mieszkaniowych i wielkich obiektów przemysłowych (np. teren kopalni węgla brunatnego w Koninie). Badaniami powierzchniowymi objęto też niektóre rejo-

ny Polski Zachodniej, odzyskane w 1945 r. (np. Ziemia Lubuska).

Podjęto także prace wykopaliskowe poza granicami kraju. Od kilku już lat we współpracy z Polską Stacją Archeologii Śródziemnomorskiej w Kairze prowadzone są badania osady i cmentarzyska przednastycznego w Kadero (Sudan). Część zabytków z tych badań przechodzi na własność Muzeum.

Duży nacisk położono na publikację materiałów, i to nie tylko z badań prowadzonych po wojnie, lecz także z okresu międzywojennego. W latach 60-tych zapoczątkowano bardzo pożyteczną akcję publikowania całości znajdujących się w naszych zbiorach materiałów z epoki kamienia oraz z epoki brązu i żelaza (kultura łużycka). Dla epoki kamienia opracowane już zostały materiały z terenu b. powiatów: gnieźnieńskiego, międzychodzkiego, mogileńskiego i obornickiego⁹, a dla kultury łużyckiej — z powiatów: chodzieskiego, czarnkowskiego, gnieźnieńskiego, gostyńskiego, jarocińskiego i kaliskiego¹⁰. Zbiory naszego Muzeum stanowią główną bazę źródłową opracowywanego przez W. Hensla i Z. Hilczer-Kurnatowską katalogu materiałów wczesnośredniowiecznych z terenu Wielkopolski¹¹. Wiele uwagi przywiązuje się również do badań specjalistycznych: antropologicznych, archeozoologicznych, paleobotanicznych, petrograficznych, metaloznawczych i in.

W okresie powojennym znacznie rozbudowało się archiwum naukowe. Założono kilkaset nowych teczek dla miejscowości b. województwa poznańskiego, a częściowo także bydgoskiego i zielonogórskiego. Systematycznie dokonywano tłumaczeń niemieckich archiwaliów.

Po tym zarysie dziejów zbiorów i archiwum naukowego Muzeum Archeologicznego w Poznaniu konieczne stało się przedstawienie stanu obecnego. Zbiory archeologiczne przechowywane są nadal w układzie chronologicznym i administracyjnym, zaprowadzonym w latach 20-tych przez prof. J. Kostrzewskiego. Zabytki zgrupowane są w ramach epok, a w niektórych przypadkach kultur, w następujących magazynach:

- epoki kamienia
- wczesnej epoki brązu
- kultury łużyckiej (ryc. 1)
- kultury pomorskiej
- okresu późnolateńskiego i wpływów rzymskich
- okresu wczesnego średniowiecza, średniowiecza i czasów nowożytnych

⁸ M. Kobusiewicz, *Materiały do osadnictwa w epoce kamienia w powiecie międzychodzkiem*, FAP, t. 17: 1968, s. 1-20; tenże, *Materiały do osadnictwa w epoce kamienia w powiecie obornickim*, FAP, t. 18: 1967, s. 1-28; M. Kobusiewicz i W. Tetzlaff, *Materiały do osadnictwa w epoce kamienia w powiecie gnieźnieńskim*, FAP, t. 22: 1971 (1972), s. 11-33; A. Prinke, T. Wiślański, *Materiały do osadnictwa w epoce kamienia na terenie powiatu mogileńskiego*, FAP, t. 23: 1972 (1973), s. 1-94.

⁹ D. Durczewski i W. Smigielski, *Materiały do osadnictwa ludności kultury łużyckiej w Wielkopolsce, Część I*, FAP, t. 16: 1965, s. 139-238; *Część II*, FAP, t. 17: 1968, s. 65-195; *Część III*, FAP, t. 20: 1969 (1970), s. 46-105.

¹¹ W. Hensel, *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. I, Poznań 1950; t. II, Poznań 1953, t. III, Warszawa 1959; W. Hensel i Z. Hilczer-Kurnatowska, *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. IV, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1972.

⁸ W. Błaszczyk, *Muzeum Archeologiczne w Poznaniu w dwudziestopięcioletni rocznicę Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, FAP, t. 20: 1968 (1970), s. 1-45.

Ryc. 1. Magazyn zbiorów kultury łużyckiej

— kultur antycznych (napływające od kilku lat zbiory z badań wykopaliskowych, prowadzonych w Sudanie).

W obrębie magazynów obowiązuje układ administracyjny. Ze względu na to, że w zbiorach naszych, oprócz zabytków z b. województwa poznańskiego znajdują się również materiały z innych województw, punktem wyjścia w układzie zbiorów jest podział na województwa a dopiero w ich obrębie na b. powiaty i miejscowości. Sprawą najbliższych lat będzie przystosowanie układu zabytków w poszczególnych magazynach do nowego podziału administracyjnego PRL, wprowadzonego w czerwcu 1975 r. W każdym z magazynów znajduje się katalog kulturowy zabytków. Są to katalogi miejscowości, uwzględniające wszystkie stanowiska archeologiczne, z których zabytki znajdują się w danym magazynie.

Ilość pozycji zainwentaryzowanych w księdze inwentarzowej zabytków w poszczególnych okresach działalności Muzeum ilustruje poniższa tabelka. Dla wyjaśnienia należy dodać, że wymienione poniżej cyfry nie są równoznaczne z ilością zabytków w magazynach, ponieważ jeden wpis inwentarzowy obejmuje nieraz kilkadziesiąt, a nawet kilkaset zabytków, pochodzących z jednego obiektu archeologicznego.

Ilość wpisów do ksiąg inwentarzowych zabytków w latach 1885 - 1976:

Lata	Ilość wpisów
1885 - 1913	532
1914 - 1923	942
1924 - 1939	5464
1940 - 1944	795
1945 - 1976	8058

Ryc. 2. Archiwum naukowe

Wszelka dokumentacja związana ze zbiorami archeologicznymi znajduje się w archiwum naukowym (ryc. 2). Są to spisy zabytków z pierwszych lat istnienia Muzeum oraz księgi inwentarzowe zbiorów:

- spis przedmiotów znajdujących się w Muzeum Starożytności Polskich i Słowiańskich w Wielkim Księstwie Poznańskim w roku 1857,
- spis darów nadesłanych Poznańskiemu Towarzystwu Przyjaciół Nauk, obejmujący lata 1858 - 1881 (ryc. 3).
- wyciąg z księgi inwentarzowej Muzeum Prowincjonalnego (Kaiser-Friedrich-Museum), obejmujący lata 1894 - 1918,
- księga inwentarzowa Działu Przedhistorycznego Muzeum im. Mielżyńskich za lata 1885 - 1920 — pierwsza księga inwentarzowa zabytków archeologicznych, założona przez B. Erzepkiego (ryc. 4),
- księga inwentarzowa Działu Przedhistorycznego Muzeum im. Mielżyńskich za lata 1921 - 1935,
- księga inwentarzowa Działu Przesiastorycznego Muzeum Wielkopolskiego za lata 1924 - 1932 (ryc. 5),
- księga inwentarzowa Działu Przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego za lata 1933 - 1939 oraz Muzeum Prehistorycznego za lata 1945 - 1949,
- księga inwentarzowa Krajowego Urzędu Prehistorycznego (Landesamt für Vorgeschichte), za lata 1940 - 1944,
- księga inwentarzowa Muzeum Prehistorycznego za rok 1949 oraz Muzeum Archeologicznego za lata 1950 - 1962,
- księga inwentarzowa zbiorów archeologicznych Muzeum Archeologicznego za lata 1963 - 1970,
- księga inwentarzowa muzealiów archeologicznych Muzeum Archeologicznego za lata 1971 - 1975 (ryc. 6),
- księga inwentarzowa muzealiów archeologicznych Muzeum Archeologicznego od roku 1975 (księga prowadzona aktualnie).

Ponadto w archiwum naukowym znajduje się księga wpływu muzealiów, księga depozytów oraz księga ruchu muzealiów.

Ważny dział archiwum stanowią katalogi zabytków. Muzeum posiada dwa rodzaje katalogów: katalog rzeczowy, znajdujący się w archiwum oraz katalogi kulturowe, zaprowadzone w roku 1924, mieszczące się w magazynach zbiorów, oddzielne dla zabytków z poszczególnych okresów. Katalogów rzeczowych posiada Muzeum kilka, co jest wynikiem złożonej historii jego zbiorów:

- katalog Towarzystwa Historycznego Prowincji Poznańskiej (Historische Gesellschaft für die Provinz Posen), założony przez Niemców w roku 1885,
- katalog zbiorów archeologicznych Muzeum Prowincjonalnego (Kaiser-Friedrich-Museum) za lata 1894 - 1918,
- katalog zbiorów archeologicznych Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk do roku 1935 (ryc. 7),
- katalog Państwowego Urzędu Konserwatorskiego za lata 1925, 1927, 1932 i 1934,
- katalog zbiorów archeologicznych prowadzony od roku 1924 do chwili obecnej (ryc. 8 i 9).

Ryc. 3. Spis darów nadesłanych Poznańskiemu Towarzystwu Przyjaciół Nauk w latach 1858 - 1881

Wszelkie informacje o odkryciach archeologicznych na terenie objętym działalnością Muzeum gromadzi się w teczkach oddzielnych dla każdej miejscowości (6021 teczek). Każda z teczek zawiera wklejony na wewnętrznej stronie okładki odpowiedni wycinek mapy topograficznej w skali 1 : 25 000, na której lokalizuje się stanowiska archeologiczne. Zawartość teczek stanowią:

- różnego rodzaju notatki, luźne zapiski, korespondencja dotycząca odkryć archeologicznych (najstarsze zapiski pochodzą z 2 połowy XIX w.),
- szkice sytuacyjne obiektów archeologicznych,
- wprowadzone w 1917 r. kwestionariusze zawierające szereg danych o obiektach i znaleziskach archeologicznych,
- podobne do wymienionych wyżej kwestionariusze niemieckie Muzeum Prowincjonalnego,
- wprowadzone po II wojnie światowej szczegółowe karty rejestracyjne znalezisk (ryc. 10),
- sprawozdania z badań wykopaliskowych i powierzchniowych,
- orzeczenia konserwatorskie dotyczące wpisu obiektów archeologicznych do rejestru dóbr kultury,
- wyciągi z literatury, informacje bibliograficzne i nadbitki publikacji materiałów z danej miejscowości,
- notatki prasowe dotyczące odkryć archeologicznych (głównie z okresu do 1939 r.).

1887		1888	
1	...	1	...
2	...	2	...
3	...	3	...
4	...	4	...
5	...	5	...
6	...	6	...
7	...	7	...
8	...	8	...
9	...	9	...
10	...	10	...
11	...	11	...
12	...	12	...
13	...	13	...
14	...	14	...
15	...	15	...
16	...	16	...
17	...	17	...
18	...	18	...
19	...	19	...
20	...	20	...
21	...	21	...
22	...	22	...
23	...	23	...
24	...	24	...
25	...	25	...
26	...	26	...
27	...	27	...
28	...	28	...
29	...	29	...
30	...	30	...

Ryc. 4. Pierwsza księga inwentarzowa zabytków założona w 1885 r.

Rok 1927			Rok 1928			Str. 16		
Str. 15	Opis przedmiotu	Wyprowadzenie przedmiotu zabytku	Charakter kronologiczny materiału	Miejsce znalezienia	Forma	Składowisko	Wzrost	Waga
71	...	...	...	...	...	...	...	...
75	...	...	...	...	...	...	...	...
76	...	...	...	...	...	...	...	...
77	...	...	...	...	...	...	...	...
78	...	...	...	...	...	...	...	...
79	...	...	...	...	...	...	...	...
80	...	...	...	...	...	...	...	...
81	...	...	...	...	...	...	...	...
82	...	...	...	...	...	...	...	...
83	...	...	...	...	...	...	...	...
84	...	...	...	...	...	...	...	...
85	...	...	...	...	...	...	...	...
86	...	...	...	...	...	...	...	...
87	...	...	...	...	...	...	...	...
88	...	...	...	...	...	...	...	...
89	...	...	...	...	...	...	...	...
90	...	...	...	...	...	...	...	...
91	...	...	...	...	...	...	...	...

Ryc. 5. Księga inwentarzowa Działu Przehistorycznego Muzeum Wielkopolskiego za lata 1924 - 1932

19 75

1975		1975	
nr	opis	nr	opis
1	szkło	2	szkło
2	szkło	3	szkło
3	szkło	4	szkło
4	szkło	5	szkło
5	szkło	6	szkło
6	szkło	7	szkło
7	szkło	8	szkło
8	szkło	9	szkło
9	szkło	10	szkło
10	szkło	11	szkło
11	szkło	12	szkło
12	szkło	13	szkło
13	szkło	14	szkło
14	szkło	15	szkło
15	szkło	16	szkło
16	szkło	17	szkło
17	szkło	18	szkło
18	szkło	19	szkło
19	szkło	20	szkło
20	szkło	21	szkło
21	szkło	22	szkło
22	szkło	23	szkło
23	szkło	24	szkło
24	szkło	25	szkło
25	szkło	26	szkło
26	szkło	27	szkło
27	szkło	28	szkło
28	szkło	29	szkło
29	szkło	30	szkło
30	szkło	31	szkło
31	szkło	32	szkło
32	szkło	33	szkło
33	szkło	34	szkło
34	szkło	35	szkło
35	szkło	36	szkło
36	szkło	37	szkło
37	szkło	38	szkło
38	szkło	39	szkło
39	szkło	40	szkło
40	szkło	41	szkło
41	szkło	42	szkło
42	szkło	43	szkło
43	szkło	44	szkło
44	szkło	45	szkło
45	szkło	46	szkło
46	szkło	47	szkło
47	szkło	48	szkło
48	szkło	49	szkło
49	szkło	50	szkło
50	szkło	51	szkło
51	szkło	52	szkło
52	szkło	53	szkło
53	szkło	54	szkło
54	szkło	55	szkło
55	szkło	56	szkło
56	szkło	57	szkło
57	szkło	58	szkło
58	szkło	59	szkło
59	szkło	60	szkło
60	szkło	61	szkło
61	szkło	62	szkło
62	szkło	63	szkło
63	szkło	64	szkło
64	szkło	65	szkło
65	szkło	66	szkło
66	szkło	67	szkło
67	szkło	68	szkło
68	szkło	69	szkło
69	szkło	70	szkło
70	szkło	71	szkło
71	szkło	72	szkło
72	szkło	73	szkło
73	szkło	74	szkło
74	szkło	75	szkło
75	szkło	76	szkło
76	szkło	77	szkło
77	szkło	78	szkło
78	szkło	79	szkło
79	szkło	80	szkło
80	szkło	81	szkło
81	szkło	82	szkło
82	szkło	83	szkło
83	szkło	84	szkło
84	szkło	85	szkło
85	szkło	86	szkło
86	szkło	87	szkło
87	szkło	88	szkło
88	szkło	89	szkło
89	szkło	90	szkło
90	szkło	91	szkło
91	szkło	92	szkło
92	szkło	93	szkło
93	szkło	94	szkło
94	szkło	95	szkło
95	szkło	96	szkło
96	szkło	97	szkło
97	szkło	98	szkło
98	szkło	99	szkło
99	szkło	100	szkło

Ryc. 6. Księga inwentarzowa muzealiów Muzeum Archeologicznego za lata 1971 - 1975

T.P.N. Nr. inv.: 1921/70 Nr. kat.: 1921-442 Nr. akt.: / Nr. dawn.: /		Miejsce znalezienia: <i>Sadowie</i> Powiat: <i>Ostrów</i> woj. <i>poznańskie</i> Opublikowane w: /	Rysunek:
Opis przedmiotu: <i>Wzrostło zelazne</i>		Dawniejszy właściciel: <i>Dr. Bogdan Szembek</i> Rok i sposób nabycia: <i>dar</i>	
Bliższe okolice znalezienia: <i>z Kucharu</i>		UWAGI:	

Ryc. 7. Karta katalogowa dla zbiorów PTPN

Nr. katalog.: 1925/1635	Materiał: glina	Rozmiary: Sredn. Wys. 5,7 cm Dlug. Szer. Otw. 14,5 cm Dno 4,5 cm	Miejsce znal.: <i>Wielkowo</i> Powiat: <i>szedzicki</i> <i>kur. 5. górb. 17. 3.</i>	Chronologia: <i>Kult. kas. okr. 4. i 5.</i>	Nr. inw.: 1925/295	Wystawiony: Zmagazynowany Szala Gabl. Sec. II Półka
Przedmiot: <i>Wazon</i>						

Opis przedmiotu: *Wazon* dwiema gębami
z brzośnią naprzeciwą do siebie. Kolor
gliny brązowej. Tuż nad dnem posiada
półkę za której linje porożna, dwa wzniesła
obrotowa ścianki i to 3 proste przechodzące przez
środek dna i składowe wychodzące w grupę
przeciętka ścianki o 2-4 promieniach.

Stan zachowania: *sklejona z tamiar i nieco
uszkodzona gipsiem.*

Literatura:

Sposób nabycia: *Dar. uniw. p. prof. Dr. Kozłowski* *Lob. 1925/1600.*

Poprzedni właściciel:

(Wydr 3 dla kartek katalog.) — „Przebieg (Gosudarstwi)”. Poznań

950. m //

Ryc. 8. Karta katalogowa dla zbiorów Działu Przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego

**MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
W POZNANIU**

Dział: **Epoki Kamienia**

Nr inw.: KAP 1973/144

Nr kat.: KAP 1973/196

Nr ks. pol. wpływu: 16/1973

Przedmiot: **naczynie**

Chronologia: **neolit**

Kultura: **pucharów lejko-
wanych**

Data nabycia: 1973 r.

Sposób nabycia:
badania wykopaliskowe

Dawna sygnatura:

Nr arch. nauk:

Nr inw. fot.: 27275

Miejscowość: **M. R. O. W. I. D. O** gromada: **Rokietnica**

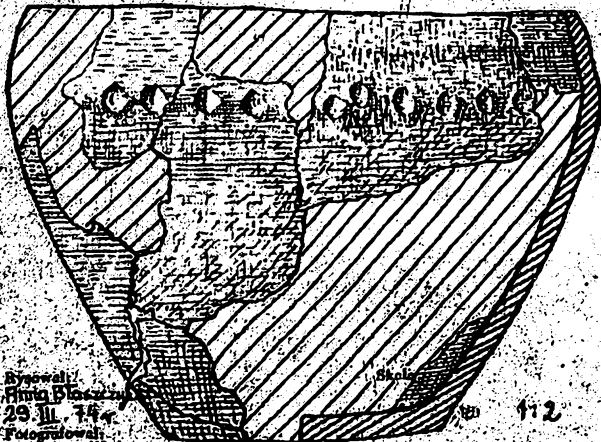
powiat: **Poznań** wojew.: **poznańskie**

Stanowisko: **3**

Położenie, charakter i rodzaj stanowiska: **pole uprawne na N-O
od zabudowań wsi, po prawej stronie szosy z Mro-
wina do Rokietnicy, ok. 400 m na O od stacji kol.**

Rodzaj znaleziska: **osada, jama 4, wykop I**

Miejsce na fotografii lub rysunek

Ryc. 9. Karta katalogowa dla zbiorów Muzeum Archeologicznego

W archiwum gromadzi się też całość dokumentacji z badań terenowych prowadzonych przez Muzeum: plany obiektów archeologicznych, dzienniki oraz inwentarze polowe zabytków, próbek itp.

Istotny dział archiwum stanowią materiały kartograficzne.

Uzupełnieniem archiwum naukowego jest archiwum fotograficzne, w którym znajdują się negatywy, książki inwentarzowe negatywów oraz katalogi fotografii. Pierwszą księgą inwentarzową negatywów założono w 1909 r.; do końca 1976 r. zainwentaryzowano 30 499 pozycji. Muzeum posiada dwa rodzaje katalogów fotografii: katalog odbitek naklejanych na specjalnie dla tych celów opracowanych kartach oraz katalog rzeczowy, dla zabytków i obiektów archeologicznych w układzie chronologicznym, zawierający również inne rozdziały tematyczne jak wystawy, konferencje naukowe, działalność oświatowa itp. Ważniejsze obiekty archeologiczne — niektóre grodziska i kurhany — posiadają zdjęcia lotnicze; w ostatnich latach wykonano również serię zdjęć lotniczych w podczerwieni.

Zbiory naszego Muzeum są przedmiotem studiów źródłowych i porównawczych nie tylko archeologów polskich, lecz również zagranicznych. W swej pracy naukowej korzystają oni także z materiałów archiwalnych. W magazynach zbiorów odbywają ćwiczenia i praktyki studenci archeologii. Materiały nasze stanowią bazę źródłową wielu prac magisterskich, a także doktorskich i habilitacyjnych.

Z archiwum naukowego korzystają też studenci innych dyscyplin naukowych, uczniowie szkół średnich, nauczyciele, miłośnicy regionu.

Dla celów ekspozycyjnych i dydaktycznych zbiory poznańskiego Muzeum Archeologicznego udostępniane są często innym instytucjom, głównie muzeom, lecz także szkołom i placówkom kulturalnym, jak kluby, świetlice, Domy Kultury itp.

Archiwum
Muzeum Archeologicznego
w Poznaniu

Karta rejestracyjna znaleziska

Łądz	Magierów	Łądek	Drozdów	Ślupca	Poznań
		1		Ślupca - arkusz 4	
		Nr stanowiska		Nr. planu stanowiska	
Lokalizacja stanowiska: grodzisko na prawym brzegu Warty, położone na wysoczyźnie wzniesieniu wśród podszkółnych łąk, ok. 2 km na południe od wsi.					
Charakter stanowiska (Pole upraw, łąka, bagna, wyspa, lasiska, nieużytki itp.) dawniej pole uprawne, obecnie wyłączone spod uprawy.					
Rodzaj znaleziska: grodzisko i podgrodzie					
Materiały inwentaryzowane: ceramika, wyroby metalowe (noże, młoty, gwoździe, szpilki, okucia wiader, sierp, blaski ołowiu, krzemień), rogowe i kościelane /grzebienie, oprawki, szpilki, szklane /fragmenty płytek witrażowych, pleścionki/, szkielety ludzkie, kości zwierzęce.					
Chronologia: okres wczesnośredniowieczny					
Sposób nabycia: badania wykopaliskowe Muzeum Archeologicznego w Poznaniu pod kierunkiem mgr M. Zeylandowej w czasie od 25.VII-30.VIII. 1972r.					
Data:					
Dostęp:					

Ryc. 10. Karta rejestracyjna znaleziska

Pracownie konserwacji zabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu

Podając temat konserwacji zabytków w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu należy cofnąć się do schyłku XIX wieku, kiedy to w 1891 roku dr Bolesław Erzepki, ówczesny konserwator i kustosz zbiorów archeologicznych Muzeum im. Mielżyńskich przy Towarzystwie Przyjaciół Nauk Poznańskim, przeprowadził pierwsze próby konserwacji zabytków żelaznych¹. Nie mając jeszcze wypracowanych własnych metod konserwacji, posłużono się wówczas metodą fizyko-chemiczną stosowaną przez Museum für Völkerkunde w Berlinie. Na temat przydatności tej metody wypowiada się dr B. Erzepki w jednym ze sprawozdań, publikowanych w „Rocznikach Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego”, gdzie stwierdza m. in., że „... recepty dla konserwacji żelaznych przedmiotów... są w pełni rzeczy skuteczne...”².

Dopiero jednakże w roku 1916, staraniem prof. Józefa Kostrzewskiego, w jednym z pomieszczeń znajdujących się w piwnicy gmachu muzealnego urządzona została specjalna pracownia konserwatorska. Wyposażono ją, między innymi, w zakupiony wówczas aparat do konserwacji zabytków żelaznych. W nowo utworzonej pracowni wyklejano również ceramikę. Wszystkie te prace wykonywał jeden laborant. Utworzenie odrębnej pracowni do prowadzenia prac konserwatorskich było koniecznością wobec wzrastającej stale ilości zabytków archeologicznych napływających do Muzeum³.

Sytuacja uległa pewnej zmianie po roku 1924, w którym nastąpiło połączenie zbiorów archeologicznych Muzeum im. Mielżyńskich ze zbiorami b. niemieckiego Muzeum Prowincjonalnego (Kaiser-Friedrich-Museum). Połączone zbiory przekazane zostały Muzeum Wielkopolskiemu gdzie utworzyły odrębny Dział Przedhistoryczny, pozostając jednak nadal w dotychczasowych pomieszczeniach w gmachu PTPN. Korzyści wynikające ze zmiany struktury organizacyjnej były duże: m. in. można było powiększyć personel Działu, co nie było też bez znaczenia dla prac konserwatorskich. Zatrudniono dwóch nowych pracowników, którzy pod kierunkiem pracującego już w Muzeum laboranta zdobywali odpowiednie kwalifikacje w zakresie rekonstrukcji ceramiki⁴.

¹ B. Kostrzewski, *Sto lat działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu*, Fontes Archaeologici Posnanienses (dalej: FAP), t. 7: 1958 (1957), s. 5.

² Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego, t. 18: 1891, s. 501.

³ Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego, t. 44: 1917, s. 423; B. Kostrzewski, *Sto lat działalności...*, FAP, t. 7: 1956 (1957), s. 8.

⁴ B. Kostrzewski, *Sto lat działalności...*, FAP, t. 7: 1956 (1957) p. 10 i 12.

W czasie II wojny światowej, w 1940 roku, Niemcy wydzielili Dział Przedhistoryczny z Muzeum Wielkopolskiego, tworząc z niego samodzielną instytucję pod nazwą Landesamt für Vorgeschichte. Rozbudowali wówczas pracownię rekonstrukcji ceramiki i konserwacji zabytków oraz uzupełnili je nowym sprzętem. Między innymi w pierwszej z nich zainstalowali baseny do płukania zabytków, drugą natomiast wyposażyli w dwie szlifierki, z których jedna, bardzo precyzyjna, przeznaczona była do czyszczenia zabytków wykonanych z brązu, złota i srebra⁵.

Po odzyskaniu niepodległości w 1945 roku Muzeum Archeologiczne stało się placówką samodzielną.

W poważnie zniszczonym w czasie walk o Poznań gmachu muzealnym stosunkowo niewiele ucierpiały mieszczące się w pomieszczeniach suterenowych pracownie konserwatorskie. Toteż już w marcu 1945 r. uruchomiona została pracownia rekonstrukcji ceramiki. Start pracowni ułatwiały zachowane zapasy gipsu sztukatorskiego i kleju acetonowego⁶.

Nieco gorzej przedstawiała się sytuacja w pracowni konserwacji zabytków metalowych i organicznych. Dające się odczuć braki środków potrzebnych do konserwacji zabytków żelaznych (soda kaustyczna, blacha cynkowa, parafina) poważnie utrudniały jej działalność. W czasie działań wojennych zaginęła też wspomniana powyżej precyzyjna szlifierka do czyszczenia zabytków. Mimo jednakże tych trudności, w pracowni dokonywano niezbędnych zabiegów konserwatorskich⁷.

Warto w tym miejscu wspomnieć, że w pierwszych latach powojennych polska archeologia mogła się już poszczycić znacznymi osiągnięciami w dziedzinie konserwacji zabytków. Wyrazem tego jest chociażby wydana w 1947 roku praca Tadeusza Reymana, dotycząca sposobów rekonstrukcji ceramiki oraz konserwacji zabytków metalowych i z materiałów organicznych⁸.

W roku 1960 Muzeum zatrudniło chemikę — mgr Annę Wojciechowską. Pracownia konserwacji zabytków metalowych i organicznych uległa wówczas grun-

⁵ B. Kostrzewski, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1945 - 1949*, Fontes Praehistorici (dalej: FP), t. 1: 1950 (1951), s. 222 - 223.

⁶ B. Kostrzewski, *Sprawozdanie z działalności... w latach 1945 - 1949*, FP, t. 1: 1950 (1951), s. 223; tenże, *Sto lat działalności...*, FAP, t. 7: 1956 (1957), s. 20.

⁷ B. Kostrzewski, *Sprawozdanie z działalności... w latach 1945 - 1949*, FP, t. 1: 1950 (1951), s. 223; tenże, *Sto lat działalności...*, FAP, t. 7: 1956 (1957), s. 20.

⁸ T. Reymann, *Konserwacja wykopalisk, zwłaszcza przedhistorycznych*, [w:] *Muzealnictwo (praca zbiorowa pod red. S. Kormornickiego i T. Dobrowolskiego)*, Kraków 1947, s. 281 - 290.

Ryc. 1. Pracownia konserwacji zabytków metalowych i organicznych

townej reorganizacji. Została ona zmodernizowana, zakupiono niezbędną aparaturę i mogła zaliczać się do rzędu najlepiej wyposażonych pracowni konserwatorskich w polskich muzeach archeologicznych. Wyposażono ją w prostownik selenowy, suszarkę próżniową z automatyczną termoregulacją, mikroskop biologiczny, wanny galwanizacyjne, palniki gazowe, aparat destylacyjny, szlifierko-polerkę, wiertarkę szybkoobrotową, wagi i inne przybory laboratoryjne. Pracownia znajdowała się nadal w jednym z pomieszczeń w piwnicy, specjalnie dla tych celów zaadaptowanym⁹.

Po przeniesieniu Muzeum Archeologicznego do nowej siedziby w Pałacu Górków, pracownia uzyskała dwa przestronne i jasne pomieszczenia. W pierwszym z nich mieści się pracownia analityczna (rys. 1), w drugim dokonuje się zabiegów konserwatorskich (ryc. 2).

W pracowni, przy zastosowaniu nowoczesnych metod konserwacji, zabezpiecza się zabytki metalowe¹⁰ (żelazo i metale kolorowe) oraz z materiałów organicznych (drewno, kość, róg, skóra, tkaniny)¹¹.

W procesie konserwacji zabytków żelaznych zastosowano inhibitory (opóźniacze). Są to związki chemiczne lub ich mieszaniny, które powodują zmniejszenie szybkości reakcji, czyli zwolnienie przebiegu szybkości korozji. Do takich substancji zaliczamy m. in. dwuchromian potasu, siarczan sodu i hydrazynę. Związki te, jak również ich mieszaniny, zabezpieczają sam czysty metal zabytku przed niszczeniem w trakcie konserwacji i usuwania produktów warstwy zmineralizowanej. Cały ten proces konserwacji zależy od podłoża geologicznego, w jakim zalegał zabytek oraz od wielu innych czynników, istotnych w procesach reakcji (np. stan zachowania zabytku).

Metody konserwacji zabytków metalowych są różnorodne. Do najczęściej stosowanych należą: metoda elektrochemiczna, elektrolityczna, chemiczna i mechaniczna.

Sposób konserwacji szkła zabytkowego opracowany w naszej pracowni został w praktyce już sprawdzony. Szkło wydobyte z ziemi jest niejednokrotnie nieczyste i rozsypujące się. Przy zastosowaniu środków chemicznych i żywic syntetycznych przyjmuje ono swoją pierwotną postać, barwę i trwałość. Do zabezpieczenia kości i rogu możemy stosować żywice syntetyczne, jak również różne mieszanki alkoholowe. Do najczęściej stosowanych środków należy roztwór żywicy mocznikowej, zwanej żywicą karbaminową. Skórę zabrudzoną przemywa się w wodzie destylowanej, a następnie przepaja przez kilkanaście dni glikolem polietylenowym, który czyni ją miękką i elastyczną.

⁹ St. Jasnosz, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w 1960 r.*, FAP, t. 12: 1961, s. 368.

¹⁰ A. Wojciechowska, *Metody konserwacji metalowych zabytków archeologicznych*, Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, Seria B, t. 5, Warszawa 1963, s. 167-176; te jż e, *Methoden zur Erhaltung eiserner archäologischer Fundgegenstände*, Referate und Diskussionen der Tagung der Präparatoren und Restauratoren in der Zeit vom 17. März bis 19. März 1966 in Halberstadt, Halberstadt 1966, s. 7-14; te jż e, *Methods of Conserving Metal Antiquities*, [w:] *Conservation of Metal Antiquities*, Warsaw 1969, s. 185-196.

¹¹ A. Wojciechowska, *Metody konserwacji tkanin po*

chodzących z wykopaliisk archeologicznych, Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, Seria B, t. 9, Warszawa 1964, s. 98-109.

Ryc. 2. Pracownia konserwacji zabytków metalowych i organicznych

Do konserwacji tkanin używa się środków pianotwórczych i piorących neutralnych. Stosuje się również metody przetłuszczania oraz konserwację na sucho. Wybór odpowiedniej metody zależy od stopnia zmineralizowania włókna zabytkowej tkaniny.

Pracownia nasza specjalizuje się w konserwacji drewna mokrego. Do większych i ciekawszych prac, jakie wykonano w tym zakresie należy zaliczyć:

1) Badania fizyczne i chemiczne drewnianych reliktywów wczesnośredniowiecznych budynków na O-

strówku w Opolu. Określono gatunek drewna, stopień jego wilgotności i skorodowania.

2) Konserwacja wczesnośredniowiecznej łodzi-dłubanki, wydobytej z dna Jez. Lednickiego koło Gniezna. Pierwsze większe prace w zakresie konserwacji drewna zabytkowego wiążą się ściśle z konserwacją wymienionej łodzi-dłubanki (ryc. 3)¹². Ogólnie wiadomo, że w sprzyjających warunkach drewno może przetrwać wieki, nie ulegając pozornie zniszczeniu. Warunki takie posiadała wspomniana łódź, długości około 10 m, wykonana z jednego pnia dębowego. Z dna Jez. Lednickiego wydobyta ona została w 1960 roku przez zespół poznańskich pletwonurków, a całą akcją kierował ówczesny woj. konserwator zabytków, mgr J. Łomnicki.

Konserwacja drewna wydobytego z wody lub mokrego gruntu i zabezpieczenie go przed powstaniem silnych naprężeń wewnętrznych, rozładowujących się w postaci pęknięć, uznana jest powszechnie za jedną z najtrudniejszych prac konserwatorskich. Drewno łodzi lednickiej uległo w znacznym stopniu rozkładowi, na powierzchni kilku centymetrów w głąb było storfiałe, miękkie oraz wymyte z celulozy i związków chemicznych. Mimo swych rozmiarów i stanu zachowania, łódź udało się zakonserwować stosując różne metody osmotyczne konsolidujące drewno. Do dnia dzisiejszego w stosunkowo dobrym stanie znajduje się ona na wystawie w Muzeum Wojska Polskiego (Oddział Muzeum Narodowego) w Poznaniu.

Ryc. 3. Łódź wczesnośredniowieczna wydobyta z dna Jez. Lednickiego w trakcie konserwacji

¹² A. Wojciechowska, *Metoda i przebieg konserwacji łodzi z Jeziora Lednickiego*, *Z Otchłani Wieków*. r. 28 : 1962, s. 46 - 49; t e j ż e, *Metoda i przebieg konserwacji łodzi lednickiej*, *Wiadomości Archeologiczne*, t. 30 : 1964, s. 481 - 488.

Z względu na rozmiary łodzi i brak odpowiednich pomieszczeń w gmachu Muzeum, wszystkie zabiegi konserwatorskie wykonano w jednej z hal Zakładów H. Cegielskiego w Poznaniu. W procesie konserwacji łodzi zastosowano alun glinowo-potasowy, glicerynę, mieszaną 4:1:1 cterowo-acetonowo-alkoholową oraz środki grzybo- i owadobójcze. Zabezpieczenie obiektu takich rozmiarów, jak łódź lednicka i tak silnie skorodowanego, co jest równoznaczne ze zniszczeniem szkieletu celulozowego, a tym samym z zapadaniem się struktury błon komórkowych w skorodowanej warstwie drewna, należy zaliczyć do rewelacji jak na ówczesne warunki, bowiem niewiele na ten temat można znaleźć w literaturze fachowej. Zabiegi konserwatorskie, jakie zostały wykonane przy łodzi lednickiej, nie miały precedensu w dotychczasowej praktyce konserwatorskiej, zarówno krajowej jak i zagranicznej. Należy bowiem pamiętać, że słynne łodzie Wikingów, jak również statek „Waza” zbudowane były z klepek, co znacznie ułatwiało proces konserwacji.

3) Konserwacja drewna z wału wczesnośredniowiecznego grodziska w Łądzie, woj. Konin. Drewno pochodzące z obwałowań wczesnośredniowiecznego grodu w Łądzie konserwowano stosując poliglikol ctylenowy produkcji austriackiej (wosk syntetyczny rozpuszczalny w wodzie), a pęknięcia powstałe w trakcie konserwacji — co przy drewnie profilowanym jest często nieuniknione — zamaskowane zostały kitem epidianowym. Kit ten, opracowany w naszej pracowni, doskonale imituje fakturę drewna.

4) Konserwacja wraku statku z XVII w., wydobytego z dna Zatoki Gdańskiej. Konserwację wymienionego statku przeprowadzono innymi metodami niż konserwację łodzi lednickiej. Zastosowano w tym przypadku poliglikol i żywicę mocznikową. Barwa i struktura drewna prawie nie uległa zmianie, jest ono twarde, mocne skonsolidowane, a tylko w niektórych miejscach powstały znikome pęknięcia, zwane „col-lapsem”.

5) Konserwacja średniowiecznych studni drewnianych, drogi moszczonej drewnem i resztek budowli mieszkalnych we Wschowie. Niezwykle trudnym przedsięwzięciem była konserwacja „in situ” relikwów drewnianych, odsłoniętych w czasie badań wykopaliskowych we Wschowie. Były to trzy studnie, fragment drogi moszczonej drewnem oraz pozostałości budowli zrębowych. Badania laboratoryjne wykazały, że drewno to jest szczególnie wrażliwe na nasiąkanie wodą gruntową i pochodzącą z opadów, natomiast mniej wrażliwe na działanie wilgoci wchłanianej z powietrza. Zabiegi konserwatorskie wykonano zmodyfikowaną metodą, stosując poliglikol etylenowy, glicerynę oraz środki grzybo- i owadobójcze. Zastosowanie takich środków konserwujących miało przede wszystkim na celu zachowanie stabilizacji wymiarowej drewna i utwardzenie jego struktury. Na razie wyniki konserwacji są pozytywne, drewno zachowuje się stabilnie, ale o tym czy konserwacja ta będzie całkowicie udana (rozpoczęto ją wiosną 1976 r.) okaże się dopiero po okresie zimowym. Jest to pierwszy w Polsce przypadek konserwacji drewna w podobnych warunkach. Warto dodać, że np. wielu badaczy prowadziło konsolidację drewna „in situ” na

Ryc. 4. Aparatura do wykonywania szlifów ceramicznych

terenie grodu kultury łużyckiej w Biskupinie, niestety z wynikiem negatywnym.

Reasumując należy stwierdzić, że konserwacja drewna mokrego, wykopaliskowego jest walką z jego kurczeniem się i deformacją na skutek wysychania. Sam proces konserwacji powinien przebiegać w ten sposób, aby nie uszkodzić struktury drewna i wymienić wodę znajdującą się w jego komórkach kapilarnych na ciało stałe, utwardzające zniszczone drewno.

Pracownia konserwatorska prowadzi dokumentację zabytków poddanych konserwacji. Wpisuje się je do księgi inwentarzowej oraz wciąga do katalogu, zawierającego oprócz danych opisowych także rysunek lub fotografię zabytku. Na karcie katalogowej wpisuje się również metodę konserwacji danego zabytku.

Do osiągnięć pracowni zaliczyć możemy pracę mgr A. Wojciechowskiej, przeprowadzoną pod kierunkiem prof. dr. M. Kranza, kierownika Katedry Chemii Stosowanej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Tytuł pracy brzmi „Analizy chemiczne skarbów brązowych kultury łużyckiej z terenu Wielkopolski”. Na podstawie analiz spektrograficznych, kolorymetrycznych i metalograficznych, biorąc pod uwagę pierwiastki śladowe, będzie można określić miejsce pochodzenia surowca, własności technologiczne zabytków oraz inne ich cechy, które do tej pory nie zostały opracowane.

Od wielu lat Muzeum współpracuje z prof. dr. T. Dziekońskim z Centralnego Laboratorium Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w Warszawie. Przedmiotem badań metaloznawczych są zabytki brązowe znajdujące się w naszych zbiorach.

Ryc. 5. Pracownia rekonstrukcji ceramiki

Prowadzimy również współpracę z Politechniką Poznańską w zakresie wykonywania zdjęć rentgenowskich szczególnie wartościowych a silnie skorodowanych zabytków metalowych.

Mgr A. Wojciechowska prowadziła zajęcia dydaktyczne z zakresu konserwacji zabytków archeologicznych dla studentów archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza oraz dla uczniów Technikum Chemicznego w Poznaniu. Szkoliła również konserwatorów zabytków z innych muzeów, a także była wykładowcą na wielu kursach poświęconych problematyce konserwacji zabytków archeologicznych. Z naszych doświadczeń korzystali również konserwatorzy zabytków z różnych krajów europejskich.

W roku 1963 utworzona została w Muzeum pracownia technologii ceramiki¹³, której kierownictwo powierzono mgr Krystynie Dębskiej-Luty. Zadaniem pracowni było prowadzenie specjalistycznych badań petrograficznych nad składem mineralnym surowców wchodzących w skład masy ceramicznej, użytej do wyrobu naczyń czy innych przedmiotów z gliny. W początkowej fazie, ze względu na brak aparatury i z powodu trudności lokalowych, działalność jej ograniczała się tylko do badań teoretycznych, a dopiero pod koniec 1967 r., po przeniesieniu się Muzeum do nowej siedziby i odpowiednim wyposażeniu pracowni, mogła ona podjąć normalną swą działalność. Podstawowe wyposażenie pracowni stanowiła szlifierko-po-

lerka (ryc. 4) i mikroskop polaryzacyjny MIN-8. Badania prowadzono metodą wykonywania cienkich szlifów, a następnie dokładnych ich obserwacji pod mikroskopem¹⁴. Wynikiem ich było uzyskanie ilościowej charakterystyki badanych materiałów ceramicznych, a mianowicie określenie wielkości i kształtu domieszki schudzającej, jej składu mineralnego oraz stopnia schudzenia masy ceramicznej. Metoda ta umożliwia także określenie tekstury badanego przedmiotu; pozwala zatem ustalić sposób formowania naczynia i stopień wykończenia jego powierzchni. W badaniach powyższych współpracował z pracownią mgr inż. M. Grzegorzczak z Katedry Geologii Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Analizie poddano wybrane fragmenty naczyń, ciężarków tkackich i polepy z osady kultury lużyckiej w Kotlinie¹⁵, ułamki ceramiki z cmentarzyska tej kultury w Dębiczku oraz jedno naczynie z wczesnośredniowiecznego grodziska w Łądzie¹⁶. Dla celów porównawczych wykonano również kilkanaście szlifów próbek gliny pobranej ze złóż znajdujących się w pobliżu wspomnianego grodziska oraz kilka szlifów współczesnej cegły wykonanej z gliny pochodzącej z tego samego złoża¹⁷. Niestety, z przyczyn niezależnych — brak możliwości za-

¹³ M. Kowiańska-Piaszykowska, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1967 i 1968*, FAP, t. 20 : 1969 (1970), s. 303.

¹⁴ K. Dębska-Luty i M. Grzegorzczak, *Badania petrograficzne wybranych wyrobów glinianych z Kotliny, pow. Jarocin*, FAP, t. 24 : 1973 (1974), s. 143 - 147.

¹⁵ K. Dębska-Lutowa i M. Grzegorzczak, *Badania petrograficzne naczyńia wczesnośredniowiecznego z grodziska w Łądzie, pow. Słupca*, FAP, t. 20 : 1969 (1970), s. 231 - 246.

¹⁷ Ibidem, s. 235 i 246.

¹³ St. Jasnosz, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w 1963 r.*, FAP, t. 15 : 1964, s. 233 - 234; W. Błaszczak, *Muzeum Archeologiczne w Poznaniu w dwudziestopięcioletcu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, FAP, t. 20 : 1969 (1970), s. 3.

trudnienia geologa, co było sprawą konieczną przy prowadzeniu tego typu badań specjalistycznych — pracownia technologii ceramiki musiała zawiesić swoją działalność.

Dalszy rozwój pracowni rekonstrukcji ceramiki szedł w kierunku zwiększania jej personelu, co miało istotne znaczenie wobec intensyfikacji badań terenowych, a więc i wzrastającej ilości materiałów ceramicznych wymagających wyklejenia. Oprócz wyklejania ceramiki, w pracowni wykonywano również kopie i modele zabytków, głównie dla celów wystawieniowych i dydaktycznych.

W nowej siedzibie Muzeum pracownia otrzymała obszerne i jasne pomieszczenie (ryc. 5), wyposażone w dwa duże dwupoziomowe stoły umożliwiające rozłożenie znacznej ilości ceramiki oraz w sześć funkcjonalnie zaprojektowanych stanowisk pracy składających się ze stołu z półeczką i z pojemnikiem na piasek, w którym umieszcza się sklezione fragmenty naczyń do czasu zupełnego ich wyschnięcia. Duży basen z dopływem bieżącej wody umożliwia mycie ceramiki.

W ostatnich latach w pracowni zatrudnionych było przeciętnie 4 - 5 pracowników.

W 1969 r. modelarz W. Bromski przystąpił do wykonywania profili lakowych na aktualnie badanych stanowiskach archeologicznych. Jako pierwsze, profile takie wykonano na osadzie kultury łużyckiej w Kotlinie (profile jam) i na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Bruszczewie¹⁸. Na większą skalę ten sposób pobierania próbek układu stratygraficznego badanego obiektu zaczęto stosować w czasie prac wykopaliskowych prowadzonych na wczesnośredniowiecznych i średniowiecznych stanowiskach osadniczych na terenie Poznania. W. Bromski wykonał również profile lakowe na stanowisku archeologicznym w Sandomierzu, badanym przez Instytut Historii Kultury Materialnej PAN w Warszawie¹⁹.

¹⁸ W. Błaszczyk, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w roku 1969*, FAP, t. 22: 1971 (1972), s. 232.

¹⁹ W. Tetzlaff, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1971 - 1972*, FAP, t. 24: 1973 (1974), s. 268.

Dorobek Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w zakresie współpracy z zagranicą

Współpraca z zagranicą odegrała szczególnie ważną rolę w ostatniej fazie 120-letnich dziejów Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. Można dzisiaj stwierdzić, że stanowiła ona czynnik dynamizujący całość kształt działalności naszej instytucji.

Rozwój rozmaitych form współpracy z zagranicą w ostatnich latach odbywał się w warunkach utrzymywania przez Polskę coraz szerszych kontaktów międzynarodowych, co było wynikiem dalszego umacniania się pozycji naszego kraju na arenie międzynarodowej oraz wzrastających potrzeb — w związku z tym — w zakresie współpracy z innymi państwami.

Najogólniej rzecz ujmując, szeroko rozumiana współpraca z zagranicą naszego Muzeum dotyczyła przede wszystkim działalności naukowo-badawczej. Chodzi tutaj o badania nad problematyką obejmującą swym zasięgiem geograficznym Europę Środkową, strefę śródziemnomorską oraz tzw. Czarną Afrykę i w pewnym tylko stopniu kontynent amerykański. W rezultacie, stworzono w ten sposób podstawy do zaprezentowania osiągnięć badawczych poprzez udział w międzynarodowym życiu naukowym oraz działalność wystawienniczą poza granicami kraju, w zakres której weszły także wybrane problemy archeologii Polski.

W realizacji programu współpracy z zagranicą brały udział wszystkie Działy Muzeum, w różnym jednak stopniu¹. Warto tutaj przypomnieć, że w dniu 1 stycznia 1970 r. utworzono w Muzeum Dział Kultury Antycznych, którego zadaniem jest prowadzenie działalności naukowo-badawczej, w tym także badań wykopaliskowych, nad problematyką starożytnych kultur strefy śródziemnomorskiej i Afryki, oraz gromadzenie odpowiednich zabytków i ich opracowywanie naukowe, a następnie udostępnianie społeczeństwu wyników badań naukowych i zbiorów poprzez działalność wystawienniczą i naukowo-oświatową.

Współpraca z zagranicą naszego Muzeum polegała na realizacji odpowiednich zadań w trzech głównych płaszczyznach:

1. Działalności naukowo-badawczej,
2. Powiększania zbiorów archeologicznych,
3. Wystawiennictwa.

Te kolejne kierunki działalności pozostawały we wzajemnym związku i logicznie ze siebie wynikały; punktem wyjścia była zawsze działalność naukowo-badawcza².

1. DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWO-BADAWCZA

Była to działalność o podstawowym znaczeniu dla pozostałych kierunków współpracy z zagranicą. Najogólniej rzecz ujmując, formami jej realizacji były: badania terenowe za granicą, studia nad problematyką naukową wybiegające swym zasięgiem geograficznym poza granice Polski, publikowanie wyników badań na łamach wydawnictw naukowych zagranicznych oraz udział w międzynarodowym życiu naukowym.

Jeżeli chodzi o początki badań terenowych poza obecnymi granicami Polski, to można przypomnieć, że już w okresie międzywojennym prof. J. Kostrzewski rozkopał neolityczną osadę wraz z cmentarzyskiem (kultury ceramiki malowanej) w Białym Potoku na Ukrainie. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych natomiast kilkunastu pracowników naukowych Muzeum wzięło udział w badaniach wykopaliskowych prowadzonych poza granicami kraju, bądź to na zaproszenie obcych instytucji, bądź też wzięli oni udział w polskich badaniach, nie firmowanych jednak przez naszą instytucję. Pracownicy ci wzięli udział w badaniach w Berlinie Zachodnim (mgr Z. Pieczyński), Bułgarii (mgr A. Biernacki), Francji (dr hab. T. Malinowski, dr hab. L. Krzyżaniak), Gwinei (dr St. Jasnosz), Jugosławii (mgr Z. Pieczyński), Egipcie i Sudanie (dr hab. L. Krzyżaniak), Szwecji (mgr D. Durczewski, mgr E. Naumowiczówna) oraz w Wielkiej Brytanii (mgr A. Prinke).

Jednak systematyczne prowadzenie terenowych badań archeologicznych za granicą przez nasze Muzeum stało się możliwe dopiero od 1972 r. Wówczas to, we współpracy z polską Stacją Archeologii Śródziemnomorskiej Uniwersytetu Warszawskiego w Kairze, Muzeum mogło się czynnie zaangażować w badaniach wykopaliskowych w Sudanie. W tymże to roku, na

z czerpnąłem z prac B. Kostrzewskiego, *Sto lat działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu*, *Frontes Archaeologici Posnanienses* (dalej FAP), t. 7: 1957, s. 1-50 i W. Błaszczyka, *Muzeum Archeologiczne w Poznaniu w dwudziestopięcioletcu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, FAP, t. 20: 1969, s. 1-45 a także z niepublikowanych sprawozdań z rocznej działalności Muzeum. W omawianiu prac publikowanych za granicą oraz udziału w międzynarodowym życiu naukowym nie uwzględniłem dorobku na tych polach prof. J. Kostrzewskiego, długoletniego dyrektora Muzeum. Jak się wydaje, dorobek ten był wynikiem jego działalności nie tylko w Muzeum, ale także w Uniwersytecie Poznańskim (kierownictwo Katedry i Instytutu) oraz w Polskim Towarzystwie Archeologicznym (prezura i redakcja „Przeglądu Archeologicznego”). Jeżeli chodzi o ten dorobek prof. J. Kostrzewskiego, por. np. W. Hensei, 35 lat działalności Józefa Kostrzewskiego, *Slavia Antiqua*, t. 1: 1948, s. 3-37.

¹ W zakresie tego omówienia nie wchodzi charakterystyka działalności Biblioteki Muzeum na polu współpracy z zagranicą.

² Dane dotyczące działalności za granicą naszej instytucji za-

wniosek kierownika Stacji prof. dr. Kazimierza Michałowskiego, uzyskano od Sudańskiej Służby Starożytności koncesję na prowadzenie eksploracji wykopaliskowej na stanowisku w Kadero, w środkowym Sudanie, położonym już w strefie tzw. Czarnej Afryki. Od 1972 do 1976 r. na tym stanowisku, w czasie sześciu kampanii kierowanych przez autora tego omówienia, odkryto pozostałości dobrze rozwiniętej gospodarki wytwórczej — najstarszej na obszarze Czarnej Afryki — w osadzie datowanej na około 4000 p.n.e. (neolit) oraz unikatowe, współczesne osadzie cmentarzyska zawierające szczątki autochtonicznej populacji ludzkiej wraz z cennymi zabytkami kultury artystycznej. Odkryto tam także pozostałości nekropoli z okresu rozwoju kultury meroickiej (I - III w. n.e.) oraz pochówek z okresu chrześcijańskiego³. Badania wykopaliskowe w Kadero są słusznie oceniane w nauce międzynarodowej jako posiadające znaczenie przełomowe dla archeologii tej części Afryki.

W studiach o charakterze gabinetowym, wybiegających swym zasięgiem geograficznym poza granice Polski, pracownicy nauki naszej placówki koncentrowali swe zainteresowania na obszarach Europy Środkowej oraz Afryki północno-wschodniej. Podjęto doniosłą problematykę „bursztynową”: w latach 1970 - 1975 badano kwestię pochodzenia bursztynu ze stanowisk z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Jugosławii (dr hab. T. Malinowski); pracownik naukowy Muzeum (mgr W. Tetzlaffówna) bierze także od 1974 r. udział w pracach Interdyscyplinarnej Grupy Roboczej do Badań Bursztynu Polsko-Włoskiej Komisji Mieszanej, która kompleksowo opracowuje pradziejowe i wczesnośredniowieczne zabytki bursztynowe z Polski i Włoch.

Ważnym tematem badawczym w Muzeum, łączącym się z aktualnie prowadzonymi, dużymi pracami terenowymi na obszarze miasta Poznania, jest problematyka lokacji miast na prawie magdeburskim w Europie Środkowej (dr W. Błaszczuk).

W związku z udziałem w badaniach terenowych w Gwinei, podjęto także badania nad problematyką wczesnośredniowiecznych i średniowiecznych tradycji kulturowych w Afryce Zachodniej⁴ (dr St. Jasnosz).

Równocześnie z udziałem w badaniach terenowych w Egipcie, w latach 1970 - 1974 zrealizowano (opracowanie i publikacja) temat badawczy obejmujący problematykę okresu predynastycznego w Egipcie (dr hab. L. Krzyżaniak). Dokonano tutaj syntezy okresu historycznego, w którym powstawały podstawowe zreby

kultury Egiptu faraonickiego⁵. Badania wykopaliskowe w Kadero, w Sudanie, stały się punktem wyjścia do podjęcia problematyki genezy i wczesnej fazy rozwoju gospodarki wytwórczej nad Górnym (głównym) Nilem, problematyki ekologii tej części Afryki oraz kwestii etnogenetycznych (dr hab. L. Krzyżaniak).

Jeżeli chodzi o rezultaty krótkotrwałych i węższych studiów wiążących się tematycznie z zagranicą, to można tutaj wymienić badania nad ośrodkiem stołecznym starożytnych Azteków w Meksyku⁶.

Stosunkowo nieliczne — w stosunku do całej bibliografii naszych pracowników naukowych — były publikacje zamieszczone w zagranicznych czasopiśmie naukowych. Dotyczyły one np. problematyki neolitu Polski i badań wykopaliskowych prowadzonych przez Muzeum⁷, grodów kultury łużyckiej⁸, popielnic twarzowych⁹, ceramiki prowincjonalno-rzymskiej¹⁰, prażnic wczesnośredniowiecznych¹¹, ośrodka wczesnośredniowiecznego w Lednicy, woj. poznańskie¹², handlu bursztynem w pradziejach¹³ oraz badań wykopaliskowych w Kadero w Sudanie¹⁴.

Warto nadmienić, że prawie wszystkie artykuły publikowane w roczniku muzealnym „Fontes Archaeologici Posnanienses” posiadają streszczenia w dwu językach kongresowych, a w pewnych wypadkach zamieszczono tam także artykuły napisane w językach obcych — ze streszczeniem w języku polskim. Wszystko to miało na celu zwiększenie komunikatywności naszego dorobku naukowego w środowisku międzynarodowym. Jest to zrozumiałe wobec faktu, że nasz rocznik jest wymieniany na publikacje kilkuset zagranicznych ośrodków archeologicznych. Temu też celowi służyła publikacja w języku angielskim rezultatów badań wykopaliskowych Muzeum w roku 1969¹⁵.

Pracownicy naszego Muzeum wzięli czynny udział

³ L. Krzyżaniak, *Early Farming Cultures on the Lower Nile. The Predynastic Period in Egypt*. PWN, Warszawa 1977.

⁴ L. Krzyżaniak, *Tenochtitlan w świetle niektórych dokumentów z epoki podboju*, *Etnografia Polska*, t. 12: 1968, s. 388 - 413.

⁵ J. Kostrzewski, *The North-Euroasiatic Pottery in Poland*, *Paleologia* (Tokio), t. 3: 1953, s. 195 - 204; M. Kowiańska-Piaszyk, *A Barrow of the Unetican Culture in Łąka Male, District of Kościan, Paleologia*, t. 4: 1955, s. 239 - 243; T. Malinowski, *Archéologie et ethnographie*, *Paleologia*, t. 5: 1957, s. 219 - 225.

⁶ T. Malinowski, *Ringwall, Erddamm und offene Wohnsiedlung der frühen Eisenzeit in Stupca (Grosspolen)*, [w:] *Frühe polnische Burgen*, Weimar 1960, s. 47 - 63.

⁷ T. Malinowski, *Early Iron Age Face Urns in Poland*, *Archaeology*, t. 19: 1966, s. 120 - 127.

⁸ St. Jasnosz, *Provincial Roman Pottery in Poland*, *Archaeology* (New York), t. 13: 1960, s. 178 - 181.

⁹ T. Malinowski, *O ranośrednioeuropejskim posudama za prženje žita*, *Etnološki Prigled* (Belgrad), t. 1: 1958, s. 51 - 58.

¹⁰ G. Mikołajczyk, *Un „gród” des Plasts dans L'île de Lednica*, [w:] *Les origines de ville Polonaise*, s. 121 - 128, Paris 1960.

¹¹ Np. T. Malinowski, *Über den Bernsteinhandel zwischen den südöstlichen baltischen Ufergebieten und dem Süden Europas in der frühen Eisenzeit*, *Prähistorische Zeitschrift*, t. 46: 1971, s. 102 - 110.

¹² L. Krzyżaniak, (komunikat) *Polish Excavations at Kadero, Nyame Akuma. A Newsletter of African Archaeology*, (Calgary, Kanada), nr 5: 1974, s. 30 - 32; nr 7: 1976, s. 46 - 48; nr 9: 1978, s. 41; tenże, *The Archaeological Site at Kadero, Sudan*, *Current Anthropology*, (Chicago), t. 17: 1976, s. 762.

¹³ W. Błaszczuk (red.), *Reports on Archaeological Researches in 1969*, Poznań 1971.

³ Podstawowe sprawozdania z kolejnych kampanii terenowych w Kadero opublikowano w tym roczniku, por. L. Krzyżaniak, *Pierwsza kampania badań terenowych w Kadero (Sudan)*, *FAP*, t. 24: 1973, s. 217 - 223; tenże, *Druża i trzecia kampania badań terenowych w Kadero (Sudan)*, *FAP*, t. 25: 1974, s. 187 - 195; tenże, *Czwarta i piąta kampania badań wykopaliskowych w Kadero (Sudan)*, (w druku).

⁴ W. Filipowiak, St. Jasnosz, *Badania archeologiczne w Niani (Republika Gwinea)*, *Materiały Zachodniopomorskie*, t. 11: 1965, s. 739 - 762; W. Filipowiak, St. Jasnosz, R. Wołgiewicz, *Polsko-gwinejskie badania archeologiczne w Niani w 1968 r.* — *Les recherches archéologiques polono-guinéennes à Niant en 1968*, tamże, t. 14: 1968, s. 576 - 300; St. Jasnosz, *Polskie badania archeologiczne w Gwinei w latach 1965 i 1968*, *Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, nr 81: 1968, s. 295 - 300.

w I, II i III Międzynarodowym Kongresie Archeologii Słowiańskiej. W I Kongresie, który odbył się w Warszawie w 1965 r., wzięli czynny udział: dr hab. T. Malinowski¹⁶ mgr M. Kowiańska-Piaszykowska¹⁷, mgr E. Naumowiczówna¹⁸, dr St. Jasnosz¹⁹ i doc. dr B. Kostrzewski²⁰. W II Kongresie, który odbył się w 1970 r. w Berlinie (NRD), wzięło udział 5 naszych pracowników, którzy przedstawili 2 referaty. Dr W. Błaszczuk wystąpił z referatem na temat stosunku budownictwa obronnego drewnianego i murowanego na pograniczu Wielkopolski i Śląska²¹, a M. i T. Malinowscy przedstawili referat na temat obrządku pogrzebowego w pradziejach i we wczesnym średniowieczu. W III Kongresie Archeologii Słowiańskiej, który odbył się w Bratysławie w 1975 r., dr W. Błaszczuk przedstawił referat pt. „Lokalizacja głównych klasztorów dominikańskich w Polsce w stosunku do osad przedlokacyjnych i miast lokacyjnych na przykładzie Poznania do XIII w.”

Nasi pracownicy naukowcy wzięli także udział w dwu Międzynarodowych Kongresach Nauk Prahistorycznych i Protohistorycznych. W VIII Kongresie, który odbył się w 1971 r. w Belgradzie, wzięli udział: dr W. Błaszczuk i mgr Z. Pieczyński. Ten ostatni przedstawił na nim referat pt. „Die ältesten Spuren des Bronzezeitalters aus der Frühbronzezeit in Polen”²². W IX Kongresie, który odbył się w 1976 r. w Nicei (Francja), wzięło czynny udział trzech pracowników Muzeum. Dr W. Błaszczuk przedstawił referat pt. „Location of Cities on Magdeburgian Law in Central Europe with Particular Reference to Poland: a Study of Archaeological Sources”. Mgr Z. Pieczyński przedstawił referat pt. „Die Anfänge der Kupfermetallurgie in Polen”. Dr hab. L. Krzyżaniak wystąpił z referatem pt. „Domestic Animals from Kadero (Sudan) and the Beginnings of the Food Producing Economy on the Upper (main) Nile”.

W 1976 r. odbył się w Kairze I Międzynarodowy Kongres Egiptologiczny. Autor tego omówienia przedstawił na nim referat pt. „The Main Trends in the Socio-economic Development of Egyptian Predynastic Societies”.

Pracownicy naszego Muzeum brali także udział w zagranicznych sympozjach i konferencjach naukowych. W 1972 r. mgr Z. Pieczyński wzięł udział w III Międzynarodowym Sympozjum w Weronie (Włochy) na

¹⁶ T. Malinowski, *Kontakty kultury tużyckiej z ziem polskich z terenami położonymi nad północno-wschodnim Adriatykiem*, I MKAS, t. 2, s. 10 - 18.

¹⁷ M. Kowiańska-Piaszykowska, *Archäologische Nachforschungen in Lad (Kr. Stupca)*, I MKAS, t. 3, s. 224 - 229.

¹⁸ E. Naumowiczówna, *Bemerkungen über die Entwicklung der frühmittelalterlichen Ansiedlung von Ujście and der Noteć*, I MKAS, t. 3, s. 234 - 238.

¹⁹ St. Jasnosz, *Ein Beispiel der räumlichen Ausdehnung einer Dorfiedlung aus der Zeit vom VII. bis XI. Jh.*, I MKAS, t. 4, s. 106 - 110.

²⁰ B. Kostrzewski, *Zespół osadniczy w Głeczu. Przyczynek do zagadnienia formowania się miast przedlokacyjnych w Polsce*, I MKAS, t. 4, s. 318 - 331.

²¹ W. Błaszczuk, *The Transition from Strongholds to Stone Architecture (Castle) Demonstrated by Some Objects from the Borderland of Little Poland and Silesia*, *Berichte über die II. Internationalen Kongress für Slavische Archäologie*, t. III, Berlin 1973, s. 451 - 465.

²² Opublikowany pod tym samym tytułem w: *Actes des VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*. Beograd 1973, t. 3, s. 49 - 51.

temat początków epoki brązu w Europie, przedstawiając referat pt. „Zur Problematik der archäologischen Kulturen im nord-westlichen Polen während der älteren Bronzezeit”²³. W 1974 r. dr W. Błaszczuk przedstawił na konferencji w Berlinie Zachodnim na temat: „Frühe Städtewesen zwischen Elbe und Weichsel” swój referat pt. „Die Ergebnisse und Probleme der stadarchäologischen Ausgrabungen in Polen”. W tym samym roku dr W. Błaszczuk wzięł udział w sztokholmskim sympozjum na temat problemów ochrony zabytków archeologicznych na przykładzie wielkich miast, przedstawiając referat pt. „Schutz- und Reanimationsproblematik der archäologischen Denkmäler der Siedlungsagglomeration in Poznań bis zum 15. Jh.”. W 1973 r. dr W. Błaszczuk wzięł także udział w Konferencji Północnego Związku Archeologicznego, która odbyła się w Berlinie Zachodnim.

W 1975 r. mgr A. Prinke wzięł udział w I Międzynarodowym Seminarium Petroarcheologicznym w Brnie, przedstawiając tam referat (napisany wraz z J. Skoczylasem) pt. „Badania petrograficzne nad użytkowaniem surowców kamiennych w neolicie Wielkopolski”²⁴.

W 1975 r. dr W. Błaszczuk i mgr Z. Pieczyński wzięli udział w II Spotkaniu Numizmatycznym w Cottbus (NRD). Mgr Z. Pieczyński przedstawił tam referat pt. „Geschichte und Gegenwart der polnischen Numismatik unter besonderer Berücksichtigung des Gebietes Poznań”.

Pracownicy Muzeum wygłosili także kilka referatów podczas pobytu w zagranicznych ośrodkach archeologicznych. W 1972 r. mgr Z. Pieczyński wygłosił w Berlinie Zachodnim — Towarzystwie Naukowym Archeologicznym — referat na temat problematyki początków epoki brązu w Polsce. W 1976 r. dr W. Błaszczuk w zachodniobermberskim Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte przedstawił referat pt. „Archäologische Reservate in Polen”. W 1974 r. autor tego omówienia podczas pobytu w Turcji wygłosił dwukrotnie: w Ankarze i Stambule, w American Research Institute in Turkey, referat pt. „Polish Excavations at Kadero, Sudan”.

Archeologowie zagraniczni przedstawili także wyniki swych badań na wykładach w czasie otwartych zebrań naukowych w naszym Muzeum, najczęściej przy okazji organizowania wystaw czasowych. W 1970 r. gościliśmy: prof. B. A. Szramkę z Uniwersytetu w Charkowie, dr E. Genée z Naturhistorisches Museum w Wiedniu (problematyka stanowiska pradziejowego w Hallstatt w Austrii), dr V. Nekudę z Muzeum Morawskiego w Brnie (badania osad średniowiecznych na Morawach), w 1971 r. — dr H. Joanussona ze Sztokholmu (badania osady z późnej epoki brązu w Hallunda), w 1975 r. wykłady mieli: prof. dr A. von

²³ Opublikowany przez referenta w: *Preistoria Alpina*, t. 10: 1972, s. 47 - 50. W 1973 r. odbyło się w Krakowie III Sympozjum, na którym Z. Pieczyński przedstawił referat pt. *Die Ausgrabungen von Bruszczewo als Beitrag zum Problem der Verbindung der Aunjetitzer-Kultur mit Kulturgruppen an der Wende der I. and II. Bronzezeitperiode im Mittleren Westpolen*, opublikowany przez niego w: *Acta Archaeologica Carpathica*, t. 15 - 1975, s. 205 - 210.

²⁴ A. Prinke, J. Skoczylas, *Die petrographischen Forschungen über die Benutzung von Steinrohstoffen im Neolithikum des Gebietes von Wielkopolska*, *Folia Facultatis Scientiarum Naturalium Universitatis (Brno)*, t. 16: 1975, s. 141 - 145.

Müller z Berlina Zachodniego (wyniki badań wykopaliskowych na grodzisku słowiańskim w Berlinie Zachodnim — Spandau)²⁵ oraz dr H. Quitta z Berlina (NRD, zastosowanie metody C-14 w archeologii).

Ważną rolę szkoleniową odegrały także krótkie wyjazdy naukowe o charakterze studyjnym, organizowane w Muzeum na rozmaitych zasadach. Wzięła w nich udział pokaźna liczba pracowników Muzeum. Głównym celem wyjazdów była Niemiecka Republika Demokratyczna i Czechosłowacja.

Równie ważną rolę odegrały, nieliczne niestety, pobyty stypendialne za granicą. W 1966/67 r. autor tego omówienia przebywał przez okres 10 miesięcy na stypendium Uniwersytetu Kairskiego w Egipcie; w 1970 r. dr W. Błaszczuk otrzymał stypendium do Jugosławii; w 1972 r. mgr A. Prinke przebywał na stypendium w Wielkiej Brytanii i w tym samym roku stypendium do Austrii otrzymał mgr H. Nowakowski.

W zakończeniu można też przypomnieć, że od 1970 r. autor tego omówienia jest członkiem stowarzyszonej redakcji kwartalnika „Current Anthropology”, wydawanego w Chicago (USA).

2. ZBIORY ARCHEOLOGICZNE

Dopiero od momentu zainicjowania systematycznych badań wykopaliskowych w Kadero, w Sudanie, możliwe było stałe powiększanie zbiorów Muzeum (Dział Kultur Antycznych) o zabytki pochodzące z zagranicy. Warto jednak przypomnieć, że zabytki takie znajdowały się w naszych zbiorach już w okresie przed I wojną światową. Istniała wtedy u nas niewielka, ale interesująca kolekcja zabytków staroegipskich oraz z okresu Cesarstwa Rzymskiego. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości zostały one prawdopodobnie włączone do zbiorów byłego Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu.

W okresie międzywojennym zbiory zagraniczne naszego Muzeum powiększyły się o nieliczne zabytki z terenu Meksyku, Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej i Kanady, подарowane przez osobę prywatną. Cennym materiałem porównawczym, szczególnie przydatnym w dydaktyce, były także mniejsze kolekcje zabytków uzyskanych w tym okresie drogą wymiany z Muzeum Morawskiego w Brnie, Muzeum Akademii w Sztokholmie, Muzeum Przyrodniczego w Wiedniu, Peabody Museum w Cambridge (USA) oraz prof. van Griffena z Groningen (Holandia). Małą kolekcję zabytków o podobnym charakterze uzyskano także w 1946 r. z Danii.

W okresie międzywojennym uzyskano także cenną kolekcję zabytków z neolitycznego stanowiska w Białym potoku na Ukrainie, dzięki wyżej już wspomnianym badaniom wykopaliskowym prof. J. Kostrzeńskiego.

Od 1967 do 1971 r. Muzeum powiększało swe zbiory zabytków zagranicznych o niewielkie kolekcje pochodzące z badań lub peneracji o charakterze powierzchniowym, przeprowadzonych przez autora tego omówienia na różnych stanowiskach w Egipcie i Sudanie.

Zasadniczą część zbiorów Działu Kultur Antycznych stanowią zabytki pochodzące z badań wykopalisko-

wych w Kadero, w Sudanie. Są to zabytki, które przypadły stronie polskiej w wyniku podziału płonów rocznych badań, a także zabytki, które skierowane do naszego Muzeum w celu opracowania naukowego; po ich opracowaniu pewną ich część — swego rodzaju próbkę materiału — skieruje się do zbiorów Muzeum Narodowego w Chartumie. Najogólniej rzecz ujmując, zabytki archeologiczne z Kadero, oprócz wysokiej wartości ściśle naukowej, reprezentują także duże walory ekspozycyjne.

Warto jeszcze przypomnieć, że bogate zbiory (zabytki i archiwum naukowe) naszego Muzeum były przedmiotem studiów wielu archeologów zagranicznych, i to już od XIX wieku. Początkowo wśród naukowców odwiedzających w celach badawczych naszą placówkę przeważali archeolodzy niemieccy i skandynawscy, natomiast w ostatnich latach odnotować można wyraźną przewagę wizyt archeologów z państw socjalistycznych. W czasie ostatnich kilkunastu lat można odnotować przeciętnie około 20 takich pobytów rocznie.

3. WYSTAWIENICTWO

Dopiero w okresie ostatnich 10 lat możliwe było ekspozycje przez Muzeum własnych wystaw za granicą oraz organizowanie ekspozycji zagranicznych w nowym gmachu naszej placówki. Jako swego rodzaju ciekawostkę można jednak podać fakt, że już w 1880 r. około 400 sztuk naszych najcenniejszych zabytków ekspozycyjnych było w Berlinie, z okazji zjazdu Niemieckiego Towarzystwa Antropologicznego.

Do tej pory zorganizowaliśmy dwie wystawy objazdowe, które ekspozycje były za granicą. W 1966 r. zainicjowano pokaz wystawy pt. „Początki miast polskich w świetle badań archeologicznych”²⁶. Ekspozycję tę zorganizowano w Niemieckiej Republice Demokratycznej (1966 - 1967), Jugosławii (1967 - 1968, m.in. w Skopje), Czechosłowacji²⁷ (1971 - 1972, Brno, Opawa i Bratysława), Bułgarii²⁸ (1973, Płowdiw, Sofia, Wielkie Tyrnowo), w Berlinie Zachodnim (1974), w RFN (Wilhelmshaven i Kolonia (1977))²⁹.

W 1974 r. zorganizowano wystawę pt. „Skarby Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. Pokaz najcenniejszych zabytków”³⁰. Po powiększeniu ilości zabytków ruchomych w stosunku do pierwotnego scenariusza, wystawę tę ekspozycję zorganizowano w 1976 r. w Federalnej Republice Niemiec³¹ (Getynga, Brunzwik, Brema, Hannover, Duisburg).

²⁵ Autorami scenariusza wystawy byli: doc. dr B. Kostrzewski, dr St. Jasnasz i mgr E. Naumowiczówna. Por. także E. Naumowiczówna, *Wystawy objazdowe i czasowe w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu*, FAP, t. 20: 1989, s. 293 - 298.

²⁶ W. Błaszczuk, *Początki polskich miast we świetle archeologicznych wykopalisk*, (wyd. I), Brno 1971.

²⁷ W. Błaszczuk, *Wznikowane na gradowate w Polsce w świetle badań archeologicznych prouczawanie*, (wyd. II, poprawione), Poznań 1972.

²⁸ W. Błaszczuk, *Die Anfänge der polnischen Städte im Lichte der Bodenforschung*, Poznań 1974; tenże, *Die Anfänge der polnischen Städte im Lichte der archäologischen Bodenforschung*, Köln 1977.

²⁹ Autorem scenariusza i folderu był piszący te słowa.

³⁰ W. Błaszczuk, *Archäologische Schätze aus Wielkopolska. Leihgaben des Archäologischen Museums Poznań*, Göttingen 1976. Z okazji otwarcia wystawy w Getyndze dr W. Błaszczuk wygłosił odczyt pt. „Die archäologische Museum in Poznań. Abriss seiner Geschichte und Entwicklung”, a w Duisburgu wygłosił odczyt na temat dziejów zbiorów naszego Muzeum. Odczyty w Brunz-

Od 1968 r., dzięki uzyskaniu odpowiednich pomieszczeń w nowym gmachu Muzeum, możliwe było ekspozycjonowanie wystaw o tematyce zagranicznej, przygotowanych zarówno przez placówki zagraniczne jak i krajowe. W niektórych przypadkach placówki zagraniczne zrewanżowały się naszemu Muzeum za wystawienie do nich naszych wystaw objazdowych. Wyjątkowy charakter miały w tym względzie kontakty z Museum für Deutsche Geschichte w Berlinie (NRD), będące rezultatem umowy o współpracy podpisanej w 1968 r. Doszło wówczas nie tylko do wymiany wystaw, ale i do wymiany osobowej pomiędzy dwoma muzeami.

W sumie, w latach 1968-1976 otwarto w naszym Muzeum 15 wystaw czasowych o tematyce dotyczącej archeologii poza granicami Polski. Były to: „Grody słowiańskie w Meklemburgii” (1968, Museum für Deutsche Geschichte w Berlinie i Museum für Ur- und Frühgeschichte w Schwerinie)³², „Sztuka indonezyjska” (1968, Ambasada Republiki Indonezji w Warszawie i Muzeum Etnograficzne w Krakowie)³³, „Z pradziejów narodów Związku Radzieckiego” (1968, Muzeum Archeologiczne we Wrocławiu)³⁴, „Polskie badania archeologiczne na Bliskim Wschodzie i w basenie Morza Czarnego” (1969, Muzeum Narodowe w Warszawie)³⁵, „Cypr starożytny” (1969, Muzeum Narodowe w Warszawie)³⁶, „Hallstatt” (1970, Naturhistorisches Museum w Wiedniu)³⁷, „Zaginione życie” (1970, Muzeum Morawskie w Brnie)³⁸, „Człowiek w

sztuce greckiej” (1971, Muzeum Narodowe w Warszawie)³⁹, „Gwinejskie safari” (1972, Muzeum Narodowe w Szczecinie)⁴⁰, „Polskie badania archeologiczne w Novae, w Bułgarii” (1972, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)⁴¹, „Skarby strożytnej Tradycji” (1973, Narodowe Muzeum Archeologiczne w Płowdiw), „Sztuka Meksyku. Archeologia i etnografia” (1973, Ambasada Stanów Zjednoczonych Meksyku w Warszawie i Ministerstwo Kultury i Sztuki w Warszawie)⁴², „Osadnictwo słowiańskie w Berlinie Zachodnim-Spandau” (1975, Museum für Vor- und Frühgeschichte w Berlinie Zachodnim)⁴³, „Starożytne Peru” (1975, Ambasada Peru w Warszawie, Ministerstwo Kultury i Sztuki w Warszawie i Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie)⁴⁴, oraz „Sztuka tubylców australijskich” (1976, Muzeum Morawskie w Brnie)⁴⁵.

Większość tych obcych wystaw była zorganizowana z inicjatywy naszego Muzeum; ekspozycje te były następnie prezentowane w innych ośrodkach muzealnych w Polsce, takich jak np. Warszawa, Szczecin, Wrocław i Łódź.

Można dzisiaj stwierdzić, że wieloletni program organizowania wystaw archeologicznych o tematyce zagranicznej w naszym Muzeum cieszył się szczególnie dużym zainteresowaniem społeczeństwa Poznania i Wielkopolski, czego świadectwem może być choćby wysoka frekwencja zwiedzających te wystawy. Natomiast ekspozycjonowanie naszych wystaw za granicą niewątpliwie było wartościowym wkładem naszego Muzeum do stale się rozwijającej, wszechstronnej współpracy naszego kraju z innymi państwami.

wiku, Bremie i Hannoverze, z okazji otwarcia tam naszej wystawy, wygłosili także mgr Z. Pleczyński i mgr St. Janasik, dr St. Jasnosz.

³² Folder; por. także E. Naumowiczówna, *Wystawy...*, s. 289-290.

³³ J. Kamocki, *Sztuka Indonezji, Poznań-Kraków 1968* (folder); por. także E. Naumowiczówna, *Wystawy...*, s. 292-293.

³⁴ Por. E. Naumowiczówna, *Wystawy...*, s. 293; folder.

³⁵ J. Lipińska (folder).

³⁶ M. Rodziejewicz, *Cypr starożytny. Przewodnik po wystawie*, Poznań 1969; także ulotka L. Krzyżaniaka.

³⁷ K. Kromer, *Hallstatt, Poznań 1970* (folder); patrz także W. Błaszczak, *Hallstatt — wystawa najcenniejszych zabytków pradziejowych z Naturhistorisches Museum w Wiedniu ekspozycjonowana w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu*, FAP, t. 23: 1972, s. 253-260.

³⁸ W. Nekuda, *Zaginione życie. Przewodnik po wystawie*, Poznań 1970; por. także W. Błaszczak, *Wystawa zmiętych zwierząt w Polaku, Vlastivédny Věstník Moravsky, R. 23: 1971, s. 420-423.*

³⁹ W. Dobrowolski, *Człowiek w sztuce greckiej*, FAP, t. 22: 1971, s. 249-251.

⁴⁰ St. Jasnosz, *Gwinejskie safari. Wystawa o polskich badaniach archeologiczno-etnograficznych w Afryce Zachodniej*, Poznań 1972; tegoż, *Wystawa „Gwinejskie safari”*, FAP, t. 23: 1972, s. 266-272.

⁴¹ J. Ziemiński, *Wystawa „Polskie badania archeologiczne w Novae w Bułgarii”*, FAP, t. 23: 1972, s. 281-285.

⁴² *Sztuka Meksyku. Archeologia i etnografia. Przewodnik po wystawie*, Poznań 1973.

⁴³ A. Kerndl, A. von Müller, *Wykopiska w Berlinie Zachodnim — Spandau w czasach słowiańskich*, Berlin 1975; por. także przypis 16.

⁴⁴ *Starożytne Peru*, Warszawa 1975 (przewodnik).

⁴⁵ J. Jelinek, *Sztuka tubylców australijskich. Wyniki czeskosłowackiej ekspedycji naukowej Muzeum Morawskiego w Brnie*, Poznań 1976 (przewodnik).

Rola i zadania biblioteki Muzeum Archeologicznego w Poznaniu

Podstawowymi elementami kultury są oświata i nauka. Z dnia na dzień wzrasta ich znaczenie w życiu coraz bardziej rozwijającego się społeczeństwa. Nauka ingeruje we wszystkie dziedziny działalności ludzkiej, a jej dynamiczny rozwój kształtuje naszą codzienną rzeczywistość. Coraz istotniejsza dla rozwoju państwa i społeczeństwa staje się umiejętność i zdolność wykorzystywania wyników badań naukowych i osiągnięć techniki. Świat zalewany jest wielką ilością informacji o postępie nauki, o nowych metodach pracy i jej organizacji. Nauka zaś powiązana jest w sposób organiczny z podstawowym, niezbędnym do pracy badawczej warsztatem, którym są zbiory biblioteczne stanowiące nie tylko bazę źródeł służących rozwojowi nauki, ale posiadające również podstawowe znaczenie w upowszechnianiu badań naukowych, ich metod oraz udostępnianiu ich wyników. „Biblioteki, ich zbiory i urządzenia są dobrem narodowym. Biblioteki służą rozwojowi nauki, kultury i gospodarki narodowej oraz socjalistycznemu wychowaniu społeczeństwa”¹.

W „Encyklopedii współczesnego bibliotekarstwa polskiego” pod hasłem „Biblioteki muzeów” czytamy: „Biblioteki muzeów, księżnice specjalne w muzeach gromadzące literaturę ogólną o muzealnictwie oraz specjalną związaną z kierunkami kolekcji muzealnej, służą pracownikom muzeum do opracowywania zbiorów, do pracy badawczej, konserwatorskiej i ekspozycyjskiej”². Sformułowanie niniejszego hasła określa więc funkcję społeczną biblioteki Muzeum, służącą rozwojowi i potrzebom nauki i wymaga odpowiedniego przystosowania wewnętrznej organizacji i metod pracy biblioteki.

Zanim przejdziemy jednak do omówienia zadań i struktury pracy biblioteki Muzeum Archeologicznego w Poznaniu i jej miejsca w całokształcie działalności tej placówki, warto słów kilka poświęcić historii biblioteki. Wprawdzie dzieje Muzeum Archeologicznego sięgają jesieni 1857 r., w którym Wydział Nauk Historycznych Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego podjął uchwałę o utworzeniu Muzeum Starożytności Polskich i Słowiańskich³, niemniej zbiory muzealne i biblioteka stanowiły integralną część zbiorów TPNP.

Początki biblioteki Muzeum Archeologicznego w Poznaniu przypadają na rok 1924, kiedy nastąpiło oficjalne otwarcie Działu Przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego. Brak niestety jakichkolwiek danych liczbowych z tego okresu, dotyczących nader skromnych zasobów bibliotecznych. Doc. dr B. Kostrzewski podaje, że we wrześniu 1939 r. biblioteka Działu Przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego liczyła około 1100 tomów, w tym około 600 tomów czasopism i około 500 tomów dzieł i odbitek⁴. W czasie okupacji hitlerowskiej biblioteka Działu Przedhistorycznego, wyodrębniona przez Niemców z Muzeum Wielkopolskiego i przemianowana na Landesamt für Vorgeschichte, została powiększona przez wcielenie do niej znacznej części księgozbioru Warszawskiego Muzeum Archeologicznego oraz wszystkich książek i czasopism archeologicznych z biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk i bibliotek prywatnych prof. Kostrzewskiego, dr Karpińskiej, prof. Zakrzewskiego i in. Wyłączając te pozycje, które zostały zrabowane, a po wojnie zwrócone prawowitym właścicielom — ogólny przyrost biblioteki należy ocenić w przybliżeniu na około 4000 tomów, przeważnie publikacji niemieckich⁵. Po odzyskaniu niepodległości, już w marcu 1945 r. podjęto wysiłki w celu rewindykacji rozproszonego w 1944 r. przez Niemców księgozbioru i w tymże roku zwieziono z powrotem cały księgozbiór, wykazujący jedynie niewielkie ubytki⁶. Odtąd też działalność biblioteki autonomicznego Muzeum Prehistorycznego, a od roku 1950 Muzeum Archeologicznego, wykazuje stałe tendencje rozwojowe tak w dziedzinie gromadzenia zbiorów, jak też ich opracowania i udostępniania. Niżej umieszczona tabela obrazuje rozwój stanu zasobów bibliotecznych.

Organizacyjnie biblioteka Muzeum Archeologicznego stanowi jeden z działów muzealnych. Rozwój biblioteki jest nierozłącznie związany z rozwojem Muzeum, zaś wielostronna działalność tej tak dla Wielkopolski zasłużonej instytucji, która obok szeroko zakreślonych badań i prac w dziedzinie archeologii polskiej i powszechnej oraz równoległej działalności naukowo-oświatowej, upowszechniającej szeroko wśród

¹ B. Kostrzewski, *Sto lat działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu*, FAP, t. 7: 1958 (1967), s. 1.

² B. Kostrzewski, *ibidem*, s. 13.

³ B. Kostrzewski, *ibidem*, s. 16-17.

⁴ B. Kostrzewski, *Odbudowa Muzeum Prehistorycznego w Poznaniu*, „Z Otchłani wieków”, R. 15: 1946, s. 103.

¹ Ustawa o bibliotekach z dnia 9 IV 1968, *Dziennik Ustaw* Nr 12/1968, poz. 63, art. 1, pkt. 1.

² „Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego” (oprac. zbiorowe), Wrocław 1978, s. 63.

Ryc. 1. Magazyn biblioteczny

wszystkich warstw społeczeństwa wiedzę o najdawniejszej przeszłości Wielkopolski i Polski, ma za sobą poważny dorobek edytorski — zakreśla w sposób zasadniczy tak profil jak i tematykę księgozbioru.

Podstawowy trzon księgozbioru stanowią wydawnictwa naukowe obejmujące archeologię Polski i Europy, archeologię klasyczną, archeologię obu Ameryk i pozaeuropejskiej części ZSRR oraz dyscyplin pokrewnych jak: historia, historia sztuki, antropologia, etnografia i numizmatyka. W skład zbiorów wchodzi również publikacje z dziedziny nauk społeczno-politycznych, chemii, geologii, językoznawstwa, pedagogiki (ze szczególnym uwzględnieniem pedagogiki muzealnej), wszelkiego rodzaju informatory i słowniki, przewodniki oraz pewna ilość wydawnictw popularno-naukowych, przeznaczonych na użytek młodzieży szkolnej. Ponadto poszczególne pracownie specjalistyczne (jak np. konserwatorska i fotograficzna) oraz działy wyposażone zostały przez bibliotekę w niezbędne księgozbiory podręczne. Dzięki długoletniej tradycji oraz wszechstronnie przemyślanej polityce gromadzenia — biblioteka Muzeum — według panującej powszechnie opinii — zajmuje czołową pozycję wśród specjalistycznych bibliotek archeologicznych w kraju.

Przedstawiono tu dość szeroką charakterystykę zbiorów, gdyż podstawowym warunkiem umożliwiającym bibliotece wykonania jej zadań jest wartość naukowa posiadanego księgozbioru. Świadome kształtowanie zasobów bibliotecznych wymaga poszukiwań bibliograficznych, znajomości języków obcych, czasopism i wydawnictw informacyjno-reklamowych, rynku wydawniczego, kontaktów antykwarycznych itp. Warunkiem

sprawności w gromadzeniu zbiorów powinno być nie tylko rozeznanie w danej dziedzinie wiedzy, lecz również orientacja w planach i zainteresowaniach użytkowników zbiorów oraz umiejętność przewidywania kierunków rozwojowych dyscyplin, którym dana biblioteka służy. Np. podjęcie przez jednego z pracowników naszego Muzeum prac badawczych na terenie Egiptu i Sudanu spowodowało szybkie wzbogacenie zbiorów o literaturę naukową z zakresu archeologii śródziemnomorskiej i antycznej oraz nawiązanie wymiany wydawnictw z Egiptem, Irakiem i Włochami; badaniom z dziedziny archeologii miast towarzyszyło uzupełnienie księgozbioru piśmiennictwem dotyczącym tego zagadnienia itp. Tylko bowiem ściśle powiązanie pracy biblioteki z potrzebami Muzeum, jego planami badawczymi i naukowymi, gwarantuje wartość naukową gromadzonych zasobów i właściwy dobór materiałów.

Tabela 1

Księgozbiór biblioteki w latach 1924 - 1976

Rok	Księgozbiór w tomach
1924	1 100
1939	1 100
1944	5 500
1949	6 562
1950	6 813
1951	7 047
1953	9 458
1954	9 999
1956	11 127
1958	12 295
1959	11 695
1960	12 697
1961	13 399
1961	13 399
1962	14 386
1963	15 249
1964	16 353
1965	17 506
1966	18 812
1967	20 023
1968	21 226
1969	22 391
1970	23 604
1971	24 363
1972	25 025
1973	25 866
1974	26 652
1975	27 368
1976	28 036

Odrębną część zbiorów stanowią wydawnictwa obce, szczególnie ważne zaś są zbiory czasopism, będące nieocenionym źródłem wiedzy i informacji (bardziej aktualnej niż książka) o piśmiennictwie dotyczącym badań archeologicznych. Biblioteka muzealna szczyścić się może nie tylko kompletami niektórych czasopism (zwłaszcza niemieckich) od lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku, lecz również kontynuacją poszczególnych tytułów od wielu lat. Bieżące uzupełnianie zbiorów wydawnictw zawartych publikacjami archeolo-

Ryc. 2. Sala katalogowa i pracownia

gicznymi z całego świata oraz kontynuacja tytułów czasopiśmienniczych byłaby niemożliwa bez zaplecza w postaci szeroko zakrojonej akcji wydawniczej Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. Wydawnictwa te, jak rocznik muzealny „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, „*Biblioteka Fontes Archaeologici Posnanienses*”, „*Biblioteka popularno-naukowa Muzeum Archeologicznego w Poznaniu*” oraz przewodniki po poszczególnych wystawach pozwalają nawiązywać wymianę publikacji i zdobywać nieosiągalne na rynku księgarskim pozycje wydawnicze. Zwiększająca się z roku na rok wymiana wydawnictw przyczynia się w decydującym stopniu nie tylko do wzbogacenia zbiorów bibliotecznych, ale do podkreślenia rangi i znaczenia biblioteki tak w pracach Muzeum, jak i w środowiskach archeologów nie tylko Poznania, lecz całego kraju i zagranicy.

Spółeczna funkcja każdej biblioteki związana jest w sposób organiczny z jej użytkownikami⁷. Potrzeby pracowników Muzeum oraz pozostałych czytelników kształtują charakter zbiorów i aparatu bibliotecznego, decydują o świadczeniach na rzecz użytkowników oraz zobowiązują pracowników biblioteki do pogłębiania odpowiednich kwalifikacji. Wzajemne oddziaływanie placówki bibliotecznej i jej użytkowników wpływa na wytworzenie się pewnej zależności. W przypadku biblioteki muzealnej powstaje środowisko czytelnicze o określonym charakterze, powiązane wspólną pracą, zawodem, zainteresowaniami. Opisany tu stan rzeczy

Tabela 2

Krajowa i zagraniczna wymiana wydawnictw w latach 1950 - 1976

Rok	Ilość wymian krajowych	Ilość wymian zagranicznych	Ilość wymian ogółem
1950	8	30	38
1951	16	84	100
1953	16	87	103
1954	16	117	133
1956	16	134	150
1958	16	151	167
1959	16	169	185
1960	37	188	225
1961	39	203	242
1962	40	224	264
1963	43	233	276
1964	44	209	253
1965	49	234	283
1966	53	217	270
1967	58	235	293
1968	59	236	295
1969	64	255	319
1970	70	273	343
1971	74	283	356
1972	75	299	374
1973	80	313	393
1974	83	320	403
1975	85	322	407
1976	87	326	413

pomaga bibliotekom w osiągnięciu dobrych rozwiązań organizacyjnych i metodycznych. Prawidłowa działalność biblioteki wymaga bowiem m. in. analizy doty-

⁷J. Cwiekowa, R. Przelaskowski, *Polskie biblioteki naukowe. Zarys problematyki*, Warszawa 1975, s. 29.

Ryc. 3. Sala czytelní

czącej zaspokojenia potrzeb jej czytelników przy wykorzystaniu posiadanego księgozbioru i aparatu bibliotecznego, czyli jej działalności informacyjnej.

Jakkolwiek biblioteka stanowi jeden z działów Muzeum, zbiory jej służą nie tylko pracownikom muzealnym, lecz również i innym użytkownikom. Obok archeologów i specjalistów z pokrewnych dyscyplin naukowych — z biblioteki korzysta również licznie młodzież akademicka (studenci archeologii, historii, historii sztuki, etnografii), młodzież szkolna, korzystają z niej nauczyciele oraz przedstawiciele innych zawodów. Biblioteka muzealna jest bowiem biblioteką otwartą, a zasady korzystania z jej zbiorów określa regulamin. Jest to m. in. wynikiem niestrudzonej akcji popularyzatorskiej Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, która wywołała niesłabnące zainteresowanie społeczeństwa wielkopolskiego prądziejami własnego regionu i kraju.

Użytkowników biblioteki muzealnej dzielimy na:

- 1) pracowników naukowych,
- 2) studentów,
- 3) nauczycieli,
- 4) uczniów szkół średnich,
- 5) bibliotekarzy,
- 6) pozostałych.

Każda z tych grup ma inne potrzeby i wymaga specyficznej formy współpracy z biblioteką.

Współdział bibliotekarzy w pracach użytkowników polega na:

- a) obsłudze informacyjnej — wiadomości o zbiorach biblioteki i ich zawartości treściowej, wiadomości bibliograficzne i bio-bibliograficzne, tłumaczenie z języków obcych;
- b) obsłudze dydaktycznej — udzielanie instruktażu i pomocy w umiejętności korzystania z wydawnictw informacyjnych i metodyki pracy z książką;

Tabela 3

Analiza stanu czytelników w latach 1974-1976

Lp.	Użytkownicy	1974		1975		1976	
		Ilość	%	Ilość	%	Ilość	%
1	Pracownicy naukowí	92	15,5	94	14,7	99	14,4
2	Studenci	365	61—	395	61,6	427	61,9
3	Nauczyciele	23	4—	32	5—	36	5,2
4	Uczniowie szkół średnich	47	8—	49	7,6	53	7,7
5	Bibliotekarze	3	0,5	3	0,5	3	0,4
6	Pozostali	64	11—	68	10,6	72	10,4
	Razem	594	100—	641	100—	690	100—

c) obsłudze technicznej — dostarczenie żądanych publikacji.

Na mocy Uchwały nr 35 Rady Ministrów z dnia 12 II 1971 r. w sprawie rozwoju informacji naukowej, technicznej i ekonomicznej (Monitor Polski Nr 14/1971, poz. 104) zarówno biblioteka jak i archiwum muzealne włączone są w krajowy system informacji naukowej

W obsłudze informacyjnej biblioteki zasadniczą rolę i znaczenie ma odpowiednio zorganizowany pomocniczy aparat biblioteczny. Aparat biblioteczny jest bowiem podstawowym warsztatem informacji naukowej. Podstawą aparatu bibliotecznego, obok księgozbioru podręcznego składającego się z publikacji bibliograficznych i dokumentacyjno-informacyjnych, są katalogi stanowiące klucz do zbiorów. Aby mogły one należycie spełniać swą funkcję muszą być tak opracowane, by czytelnik znalazł w nich dane o interesującym go zagadnieniu, dotyczące zarówno cech formalnych, wydawniczych jak i zawartości treściowych piśmiennictwa. W związku z tym w roku 1972 zakończono trwającą od kilku lat wyłożoną pracę nad normatywnym przekatalogowaniem z autopsji całości księgozbioru muzealnego i uzupełnieniem katalogu analitycznych artykułów z czasopism, rozbudowano też katalog rzeczowy. Biblioteka prowadzi katalog alfabetyczny, katalog analityczny artykułów z czasopism, katalog księgozbioru podręcznego czytelnicy oraz katalog rzeczowy (przedmiotowo-hasłowy) liczący około 1250 haseł. Katalog rzeczowy prowadzony jest w układzie krzyżowym. Obok poszczególnych problemów i zagadnień z dziedziny archeologii i nauk po-

krewnych, obejmuje on dane bibliograficzne, biograficzne, sprawozdania z poszczególnych badań, sprawozdania muzealne, historię badań itp. Każde hasło, bieżąco uaktualniane i modyfikowane w miarę rozwoju nauki, skupia wszystkie publikacje samoistne i niesamoistne dotyczące danego zagadnienia i znajdujące się w naszych zbiorach. Jakkolwiek katalog rzeczowy biblioteki pełnić może funkcję postulowanych kartotek zagadnieniowych i z roku na rok zwiększa się ilość udzielonych informacji katalogowych, bibliotecznych i bibliograficznych — odczuwa się w obsłudze informacyjnej brak wykazów nowych nabytków biblioteki, których nie rekompensują wystawki nowości na półkach czytelnicy, ani też współpraca z Biblioteką Narodową przy „Centralnym Katalogu Bieżących Czasopism Zagranicznych w Bibliotekach Polskich” wg systemu ARKA (Automatyczne Redagowanie Katalogów).

W ramach obsługi informacyjnej pracownicy biblioteki sporządzili m. in. następujące zestawy bibliograficzne i wykazy literatury: „Poznań średniowieczny”, „Poznańska aglomeracja osadnicza”, „Rezerwaty archeologiczne”, „Ochrona zabytków archeologicznych”, „Historia badań archeozoologicznych w Polsce”. Opracowany został katalog wydawnictw muzealnych. Dokonano też tłumaczenia na język niemiecki katalogu zabytków muzealnych oraz tekstów angielskich i niemieckich na użytek studentów.

Poza wspomnianą już Biblioteką Narodową w dziedzinie informacji utrzymujemy kontakty i prowadzimy współpracę z biblioteką Poznańskiego Towarzy-

Ryc. 4. Najkrótsza historia zbiorów bibliotecznych, czytelna pleczętkach widocznych na wielu pozycjach bibliotecznych

stwa Przyjaciół Nauk, Biblioteką Główną Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, biblioteki Archeologii UAM, Biblioteki im. Raczyńskiego oraz Stowarzyszeniem Bibliotekarzy Polskich. Pomocy metodyczno-instruktażowej udzielamy bibliotece Towarzystwa Mitośników miasta Poznania.

W obsłudze dydaktycznej na podkreślenie zasługuje włączenie się pracowników biblioteki od 1968 r. w całości działalności oświatowej Muzeum poprzez:

— wygłaszanie prelekcji o historii pisma, książki, bibliotek, oświaty itp. tak w gmachu Muzeum jak i w Domach Kultury „Stomil” i Zakładów Przemysłu Ziemniaczanego w Luboniu;

— organizowanie wykładów połączonych z ćwiczeniami praktycznymi z zagadnień źródeł informacji naukowej, struktury katalogów bibliotecznych, umiejętności korzystania z informatorów oraz sporządzania opisu bibliograficznego dla humanistycznych grup fakultatywnych liceów poznańskich i studentów I roku archeologii UAM, mające podstawowe znaczenie w przygotowaniu użytkowników informacji;

— działalność wystawienniczą. Obok wspomnianych wystawek nowości w czytelni zorganizowano również wystawy: „Biblioteka i Wydawnictwa Muzeum Arche-

ologicznego w Poznaniu w 25-lecie PRL”, „Radziecka książka archeologiczna”, „Archeologia w literaturze pięknej 1945 - 1975” oraz współdziałano w organizacji wystaw w bibliotekach i instytucjach kulturalnych Poznania.

stopień wykorzystania księgozbioru obrazuje umieszczona poniżej tabela 4, obejmująca lata od 1967 (października) do 1976, a więc bibliotekę pracującą już w nowych, funkcjonalnych pomieszczeniach Pałacu Górków.

Planowane główne kierunki działalności biblioteki Muzeum Archeologicznego w Poznaniu na lata 1976 - 1980 zakładają dalszy rozwój wszystkich zasadniczych elementów biblioteki, kładąc specjalny nacisk na wprowadzenie szerszego niż dotąd zakresu informacji. „Raport o stanie bibliotek polskich”⁸ przyjęty z dużym uznaniem przez Sejmową Komisję Kultury wysunął m. in. na czoło postulat modernizacji technicznej bibliotek. Modernizacja techniczna biblioteki muzealnej pozwoli na usprawnienie, rozbudowę i udoskonalenie warsztatu pracy informacji naukowej. Ogromne zasoby wiedzy ludzkiej zgromadzone w księgozbiorze bibliotecznym długo jeszcze będą bazą podstawową dla działalności informacyjnej. Niełatwe więc zadanie ma do spełnienia biblioteka, będąca przecież integralnym elementem procesu unowocześnienia życia naukowego, kulturalnego i społecznego. Odpowiednia polityka gromadzenia, okresowa selekcja wpływów, wnikliwe opracowanie i klasyfikacja treściowa

Tabela 4

Ilość czytelników i statystyka form udostępniania księgozbioru w latach 1967 - 1976

Rok	Ilość czytelników	Ilość odwiedzin	Ilość udostępnień	Ilość wypożyczeń	Wypożyczenia międzybibl. dla in. bibliotek	Wypożyczenia międzybibl. dla Państw. Muzeum Archeolog.
1967	30	144	378	128	—	5
1968	166	1658	3440	796	33	—
1969	274	2224	3573	965	51	19
1970	342	2156	4671	893	91	21
1971	385	1868	4049	1088	37	22
1972	433	2142	4179	1552	35	20
1973	527	2740	4758	1229	57	18
1974	594	2901	4726	1007	95	13
1975	641	2610	4934	1062	88	55
1976	690	2226	3631	1004	81	5

W ramach obsługi technicznej Biblioteka muzealna udostępnia swe zbiory użytkownikom przez: udostępnianie prezencyjne w czytelni, wypożyczanie miejscowe i wypożyczanie międzybiblioteczne.

Wzrost ilości czytelników, formę udostępnienia oraz zbiorów połączone z intensyfikacją pracy informacyjnej przy właściwej obsadzie służby bibliotecznej przyczynią się jeszcze bardziej do uzyskania właściwego, dynamicznego wskaźnika wykorzystania zasobów i do zajmowania nadal przez bibliotekę Muzeum Archeologicznego w Poznaniu wiodącej roli wśród specjalistycznych, archeologicznych bibliotek polskich.

⁸ „Raport o stanie bibliotek polskich”, wyd. 2 (Przewodn. Kom. Red. W. Stankiewicz), Warszawa 1974.

Wkład Muzeum Archeologicznego w Poznaniu do rozwoju nowoczesnego wystawiennictwa archeologicznego

Duże walory poznawcze i dydaktyczne polskich ekspozycji archeologicznych zarówno krajowych jak i organizowanych dla zagranicy można z całą pewnością odnotować jako jedno z osiągnięć naszego muzealnictwa. Spory udział w popularyzacji akcji wystawienniczej ma niewątpliwie Muzeum Archeologiczne w Poznaniu. Potwierdza się to zresztą nie tylko w masowym jego odwiedzaniu przez społeczeństwo i młodzież szkolną — szczególnie zaś po ostatniej wojnie światowej — lecz w fachowych recenzjach prasowych, radiowych i telewizyjnych. Muzeum nasze zawsze poszukiwało różnych form przekazywania wiedzy poprzez wystawiennictwo. Świadczyć o tym może fakt ciągłego unowocześniania wystaw muzealnych oraz sięganie po coraz to bardziej nowoczesne i atrakcyjne sposoby rozwiązań muzealnych. Jako jedno z pierwszych zrywa ono z eksponowaniem zabytków bez uwzględnienia najnowszych osiągnięć w tej dziedzinie wiedzy, którą reprezentuje a także dyscyplin pokrewnych. Jako pierwsze podjęto hasło, że wystawa musi być zrozumiała dla każdego z oglądających, choć każdy winien wynieść z niej co innego. Takie podejście do ekspozycji archeologicznej jest rękojimą jej ciągłego udoskonalania. Na tym polu możemy również mówić o osiągnięciach. Stałe unowocześnianie wystawy i szukanie coraz to nowych rozwiązań formalnych jest tym konieczniejsze, że zwiedzanie wystaw muzealnych o tematyce archeologicznej, i nie tylko, można wykorzystać jako jeden z elementów permanentnego do kształcania, poprzez co stają się potrzebą dnia codziennego dla szerokich warstw społeczeństwa. Moment poznawczy i wychowawczy wystawy ma szczególne znaczenie w kształtowaniu postaw patriotycznych młodzieży i samokształceniu dorosłych¹.

Nieco inny charakter posiadała rzecz jasna wystawiennictwo w pierwszych latach działalności Muzeum. Wynikało to jednak z faktu niemal konspiracyjnej działalności pod zaborem pruskim. Mimo tego niesprzyjającego klimatu dla popularyzacji wiedzy o przeszłości, już od samego początku, bo w rok od uchwalenia przez Wydział Nauk Historycznych i Moralnych Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk założenia „Muzeum Starożytności Polskich i Słowiańskich w Wielkim Księstwie Poznańskim”, wzięło ono udział w wystawie krakowskiej zorganizowanej przez J. Łepkowskiego w pałacu księcia J. Lubomirskiego, a w trzy lata później na podobnej wystawie starożyt-

ności we Lwowie². Wystawy te w dobie gruntownej germanizacji ziem polskich posiadały olbrzymie znaczenie dla całego społeczeństwa polskiego w jego walce o zachowanie mowy i tradycji kulturowych a sam fakt istnienia takich zbiorów świadczył o polskości zajętych przez zaborcę ziem. Najpełniejszy jednak był w tym okresie udział poznańskich zbiorów na wystawie zorganizowanej przez Wydział Historyczno-Moralny z nakazu Ministerstwa Oświecenia w Berlinie w roku 1880 z okazji Jedenastego Ogólnego Zebrania Towarzystwa Antropologicznego i Stosunków Przedhistorycznych, na którym zaprezentowano najcenniejszą część zbiorów pochodzących z Wielkopolski, obejmujących około 400 eksponatów³. Wystawa ta wraz z referatem „Czy Słowianie dopiero w końcu VI-go wieku po Chrystusie zamieszkiwali kraje pomiędzy Elbą, Odrą i Wisłą” wygłoszonym przez W. Jażdżewskiego, przedstawiciela Narodowego Muzeum Polskiego, broniła stanowiska polskiego dotyczące pojawienia się Słowian na tych terenach⁴ i stała się jednym z głównych argumentów, który przeciwstawiono tendencyjnym teoriom niemieckich uczonych. Nie bez znaczenia był fakt eksponowania takich zbiorów poza granicami kraju, poprzez co stawały się one orędwnikiem Polski w jej walce o zachowanie tradycji narodowych i uzyskanie niepodległości. Wzbudziła zresztą duże zainteresowanie, także ze względu na staranność przygotowania a także na wysoką naukową wartość wystawionych zabytków, stając się wzorem do urządzania podobnych wystaw i to nie tylko na terenie kraju. Zbiory, liczące w 1858 roku sto zabytków, rozrastały się szybko dzięki ofiarności społeczeństwa, które doskonale rozumie potrzebę gromadzenia przedmiotów starożytnych i przeprowadzania prac wykopaliskowych⁵, tak że już w roku 1863 można było odważyć się na urządzenie przy ich pomocy wystawy starożytności polskich w Poznaniu. Mianowano nawet komisję do urządzenia wystawy przy okazji obchodów dziewięćsetletniej rocznicy zaprowadzenia chrześcijaństwa w ziemiach polskich i panowania Piastów w Polsce⁶. Wystawa jednak nie dochodzi do skutku ze względu na sprzeciw władz pruskich. Mu-

¹ Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego (dalej TPNP), t. 3 : 1865, s. 623.

² Supplement zu dem Katalog der Ausstellung vorgeschichtlicher und anthropologischer Funde, Deutschlands, Berlin 1880.

³ ZOW, R. 16 : 1947, z 9 - 10, s. 118.

⁴ Roczniki TPNP, t. 1 : 1880, s. 596.

⁵ Roczniki TPNP, t. 2 : 1863, s. 781.

¹ W. Sarnowska, *Muzeum jako czynnik kształcący, Z otchłani wieków (dalej ZOW)*, R. 20 : 1951, z. 1 - 2, s. 61.

zeum poznańskie nigdy nie ograniczało się tylko do badań materiałowych, lecz starało się już od początków swojej działalności promieniować jak najszerzej na zewnątrz. Doskonale zdawano sobie już wtedy sprawę z wagi i znaczenia udostępniania zbiorów dla szerokiej rzeszy odbiorców a w następstwie tego stworzenia stałej wystawy poświęconej starożytnościom polskim. Na zebraniu Zarządu PTPN w 1888 roku stwierdzono, że wzrasta liczba osób zwiedzających Muzeum, a wśród nich także liczba osób spoza Poznania⁷, co jest szczególnie godne podkreślenia. Pełne udostępnienie zbiorów, zarówno licznym uczynom jak i społeczeństwu nastąpiło jednak w kilka lat później, bo 1 stycznia 1910 roku, kiedy to została otwarta dla zwiedzających galeria obrazów i muzealnych zbiorów Towarzystwa⁸. O zainteresowaniu, jakie wzbudziła wystawa oraz o potrzebie takiej ekspozycji niech świadczy fakt, że frekwencja w roku otwarcia wystawy wynosiła aż 5621 osób, co jest liczbą dwukrotnie większą od frekwencji zanotowanej w roku 1886. Już wówczas zdawano sobie sprawę z wymogów nowoczesnej muzeologii i wystawiennictwa, rozumiejąc konieczność przeniesienia zbiorów do nowych pomieszczeń i ich doskonalszego uporządkowania i ugrupowania⁹.

Po raz pierwszy przeprowadza się takie reorganizacje w 1885 roku, kiedy opiekę nad zbiorami powierzono B. Erzepkiemu, ponownie w 1896, a w 1901 roku zostaje przeprowadzona przez niego gruntowna reorganizacja układu zbiorów, dzięki czemu już wówczas posiadają one dużą wartość naukową i dydaktyczną. Z chwilą objęcia opieki nad działem przez dr. Józefa Kostrzewskiego, jako jedno z głównych zadań postawił on sobie za zadanie uporządkowanie zbiorów i udostępnienie ich społeczeństwu w jak najszerzym wymiarze. Zbiory zostały ułożone w porządku ściśle chronologicznym, zgodnie z najnowocześniejszymi osiągnięciami wiedzy i uwzględniające podział na znane wówczas kultury. Pomyślano również o dostarczeniu zwiedzającym odpowiedniej informacji. Gabloty i szafy w całym dziale zostały zaopatrzone, zgodnie z ówczesnymi wymogami, w numery porządkowe i napisy objaśniające, a przy każdym przedmiocie względnie znalezisku zbiorowym umieszczano osobne kartki, podające oprócz miejsca znalezienia przedmiotu także jego nazwę i przeznaczenie, a nawet odnoszącą się do niego literaturę. Na dziedzińcu gmachu zrekonstruowano grób skrzynkowy wraz z całą zawartością¹⁰. Otwarcie Muzeum odbyło się 20 czerwca 1916 roku i połączone zostało z obchodami 500-letniej rocznicy urodzin Jana Długosza¹¹.

Nowe perspektywy w dziedzinie wystawiennictwa otworzyły się w Wielkopolsce z chwilą odzyskania niepodległości i po połączeniu zbiorów Towarzystwa i Muzeum Prowincjonalnego. Stanowiły one odąd odrębny dział Prehistoryczny Muzeum Wielkopolskiego, którego otwarcie odbyło się 29 czerwca 1924 roku. Po raz pierwszy w historii muzealnictwa i wystawiennictwa archeologicznego dokonano rozdziału

zabytków na część wystawienniczą, przeznaczoną dla zwiedzających i część magazynową, dostępną dla specjalistów. Wyodrębniono także sale przeznaczone na wystawy zmienne¹², które jednak w kilka lat później zostały włączone do wystawy stałej, ze względu na znaczny wzrost zbiorów.

Przy tej okazji zmieniono układ całej wystawy. Zrozumiano, że w nowoczesnym muzealnictwie nie może chodzić o pokazanie wybranych zabytków, lecz mają one zwiedzających przekazać jakąś głębszą treść. Uniknięto przeładowania ekspozycji poprzez zmniejszenie ilości zabytków na wystawie, ograniczając się do eksponowania najciekawszych, dających właściwy obraz kultury materialnej i pradziejów społeczeństw zamieszkujących Wielkopolskę. Ważną sprawą było uzupełnienie ekspozycji licznymi rycinami, fotogramami, modelami i rekonstrukcjami. W tej postaci wystawa stanowiła duże osiągnięcie i według ówczesnych pojęć muzeologii była niewątpliwie przodująca w kraju. W okresie międzywojennym zorganizowano także trzy wystawy czasowe. W 1927 roku zorganizowano wystawę nowych nabytków¹³ oraz w związku z I Zjazdem Prehistoryków Polskich wystawę zabytków przedhistorycznych z prywatnego posiadania¹⁴. Wystawa ta miała na celu udostępnienie światu naukowemu licznym zabytków znajdujących się w posiadaniu prywatnym, a nie wykorzystanych dotychczas pod względem naukowym. Zdawano sobie bowiem sprawę, że badania nad pradziejami Polski nie mogą się dalej rozwijać bez znajomości całego materiału wykopaliskowego, że posiadają one dla celów inwentaryzacyjnych i naukowych pierwszorzędne znaczenie. Natomiast w 1939 roku zorganizowano trzecią wystawę, poświęconą wynikom badań grodów wczesnośrednio-wiecznych w Poznaniu, Gnieźnie, Kłecku, Biskupinie i osady w Niestronnie. Została ona zakończona przed czasem na skutek rozpoczęcia działań wojennych.

Rozumiejąc wagę zagadnienia, jednym z naczelných zadań jakie postawiło sobie Muzeum Prehistoryczne, wyodrębnione z Muzeum Wielkopolskiego i przemienione w 1950 roku na Muzeum Archeologiczne już na początku swej powojennej działalności, było jak najszybsze uruchomienie działu wystawienniczego, szczególnie zaś wystawy stałej. Wystawa taka pt. „Pradzieje Polski Zachodniej” została otwarta 16 grudnia 1945 roku i ograniczała się ze względu na trudności lokalowe wyłącznie do sali parterowej w prawym skrzydle gmachu przy ul. Mielżyńskiego¹⁵. Mimo tego, że wystawa była eksponowana w przestarzałym sprzęcie wystawienniczym i przy braku odpowiedniego oświetlenia, co w dużej mierze było wynikiem zniszczeń powojennych, trudności finansowych i personalnych, z jakimi walczyło Muzeum w pierwszych latach powojennych, to można stwierdzić, że wystawa przedstawiała się okazale i nawet w takiej postaci stanowiła ówczasem poważny krok w uzupełnianiu wiadomości zwiedzających i stała się „uniwersytetem” dla szerokiej rzeszy zwiedzających, wskazując na

⁷ ZOW, R. 16 : 1947, j.w.

⁸ Roczniki TPNP, t. 38 : 1911, s. 274.

⁹ Tamże, s. 262.

¹⁰ Roczniki TPNP, t. 44 : 1917, s. 424 - 425; Przechadzka w Muzeum Mielżyńskich. Popularny przewodnik po zbiorach Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań 1918 (wyd. 2).

¹¹ Roczniki TPNP, t. 44 : 1917, s. 425.

¹² J. Kostrzewski, *Zbiory przedhistoryczne*, Roczniki TPNP, t. 50 : 1928, s. 485.

¹³ J.w.

¹⁴ J. Kostrzewski, *Katalog wystawy zabytków przedhistorycznych ze zbiorów prywatnych*, urządzona w Dziale Prehistorycznym Muzeum Wielkopolskiego, Poznań 1927.

¹⁵ ZOW, R. 14 : 1945, z. 9 - 12, s. 46.

Ryc. 1. Fragment ekspozycji stałej z 1945 r.

własne wartości i właściwie je kwalifikując. Zmniejszono ilość zabytków na wystawie uważając, że wystawa powinna przez właściwe naświetlenie w zasadniczych zarysach wprowadzić nas w zagadnienia pradziejów Polski, a poprzez właściwe wyjaśnienie przeszłości, uczyć rozumnego wkraczania w przyszłość¹⁶. Zwiększono natomiast oprawę plastyczną wystawy, braki w zabytkach uzupełniono fotografiami i rycinami a duże ilości objaśnień ułatwiały zwiedzającym orientację i zaznajomienie z podstawowymi faktami z naszych pradziejów (ryc. 1).

Już 11 kwietnia 1948 roku dokonuje się reorganizacji, a właściwie otwarcia nowej wystawy stałej z okazji 90-lecia istnienia zbiorów przedhistorycznych w Poznaniu. Stała się ona dużym dokonaniem i największym eksperymentem w zakresie muzealnictwa w ogóle, a przedhistorycznego w szczególności¹⁷. Po raz pierwszy nie tylko starano się uniknąć przeładowania wystawy eksponatami oraz usunięto z pola widzenia widza wszystko co zbędne, lecz także zastosowano ekonomikę wrażeń, gdyż chodziło organizatorom o przekazanie zwiedzającym nie tylko jak najwięcej wiadomości, ale o trwałość wrażeń, jakie winni wynieść z wystawy. Zdawano sobie sprawę, że widz nie zapamięta większości faktów z wystawy, pozostanie mu jednak jakaś suma wrażeń, której rezultatem będzie ugruntowanie przeświadczenia, że zabytki przedhistoryczne dużo mówią, że wobec tego należy ochraniać je przed zniszczeniem. W tym kierunku nowo urządo-

na wystawa zadania swoje spełniła. Zwrócono także dużo uwagi na wnętrze sali wystawienniczej, kolor ścian, jednolitość sprzętu wystawienniczego itp. Zabytki umieszczono na osi oczu, co zaoszczędziło zwiedzającym wszelkich zbędnych ubocznych wrażeń a na niektóre z nich rzucono wiązkę światła co zmusza widza do skupienia uwagi na oświetlonym przedmiocie. Dużo uwagi poświęcono oprawie graficznej w postaci obrazów z wymalowanymi scenami z życia człowieka przedhistorycznego, które zwiedzający mógł od razu powiązać z zabytkami znajdującymi się poniżej w gablotach. Poprzez umieszczenie ich w oddzielnych „boksach” stanowiły one jak gdyby oddzielne problemy i pozwalały na umiarkowane dawkowanie wrażeń, a przy przejściu z jednego „boksu” do drugiego umieszczono mapki z ujęciami geograficznymi i problemami etnicznymi (ryc. 2). Wskazuje to na przemyślenie problemów wystawienniczych oraz ekonomiczne kierowanie zwiedzającym, i w tej formie dział wystawienniczy Muzeum wysunął się na czoło instytucji organizujących tego typu wystawy, mimo iż omawiana wystawa nie stanowi jeszcze osiągnięcia ostatecznego. Zdawano sobie bowiem sprawę, że coraz to nowe odkrycia pogłębiają znajomość danych zagadnień i zmuszają do rewizji wystawy.

Temu celowi miała służyć reorganizacja wystawy stałej przeprowadzona 2 lipca 1952 roku¹⁸. Zrywała ona w pełni z dawnym wystawiennictwem archeologicznym, w którym zabytek sam w sobie miał być przedmiotem godnym uwagi. Są one rzucone na bar-

¹⁶ W. Hensel, *Muzea*, ZOW, R. 15 : 1946, z. 7 - 10, s. 66 - 68.

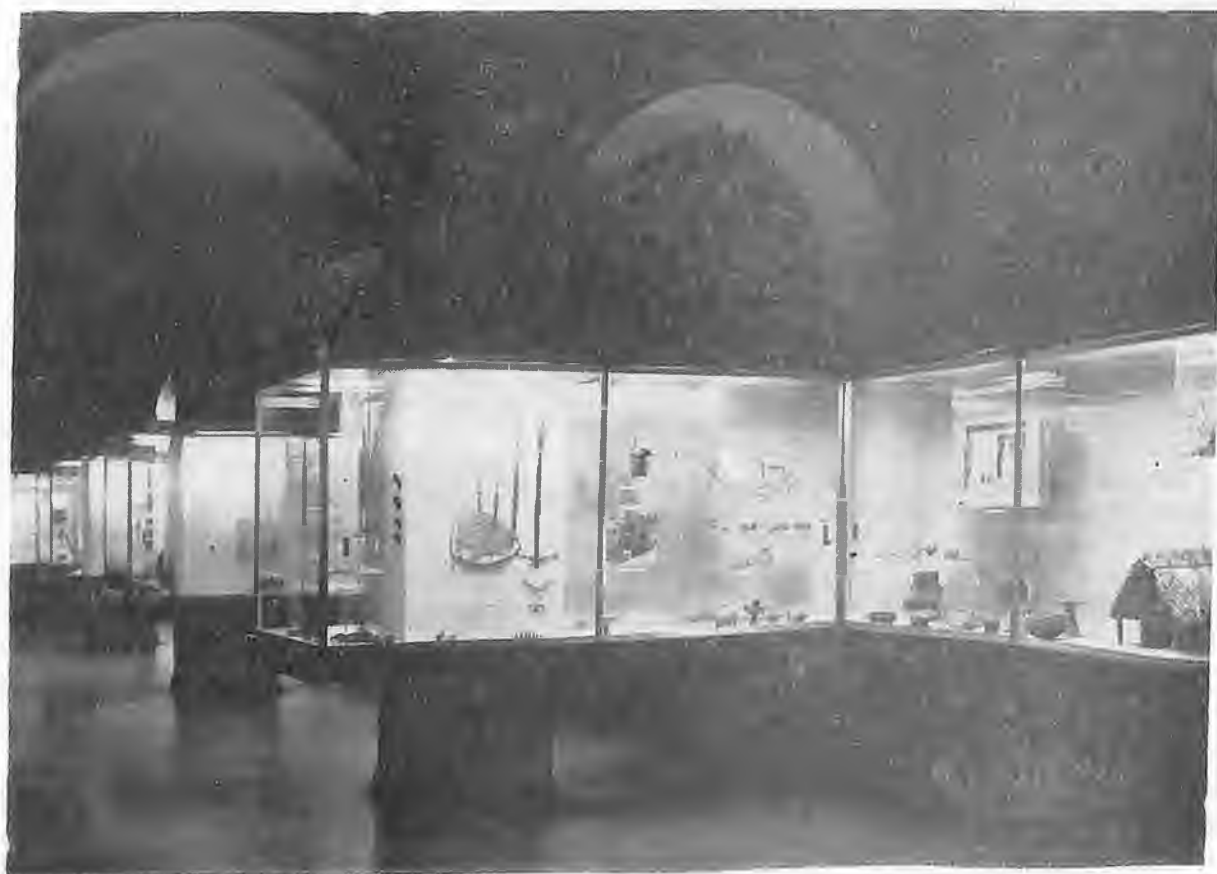
¹⁷ T. Reyman, *Na zakręcie*, ZOW, R. 17 : 1948, z. 9 - 10, s. 141 - 147.

¹⁸ ZOW, R. 21 : 1952, s. 168.

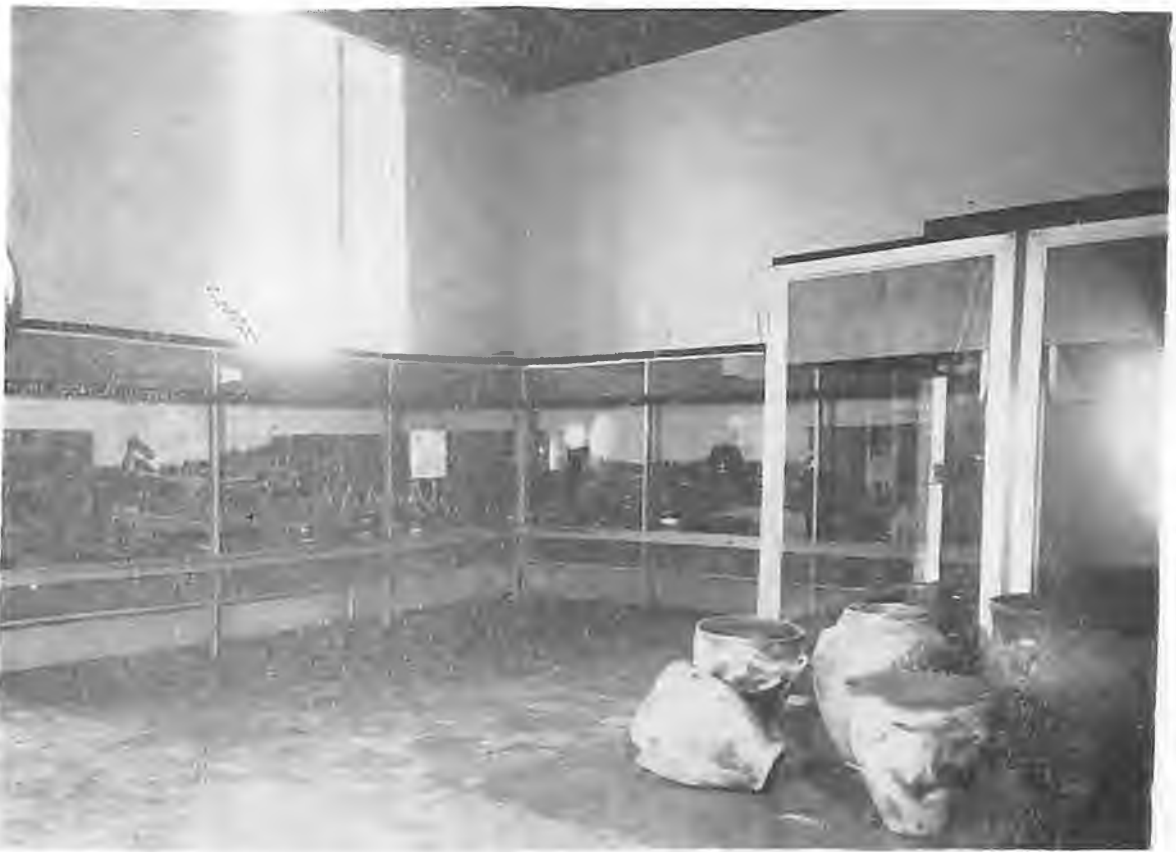

Ryc. 2. Fragment ekspozycji stałej z 1948 r.

Ryc. 5. Fragment ekspozycji stałej z 1952 r.

(Ryc. 4. Fragment ekspozycji stałej z 1968 r. poświęcony młodszej epoce kamienia

dziej lub słabiej uwypuklone tło, mające nie tylko ożywić zabytek, wyjaśnić jego funkcję, lecz także przedstawić przypuszczalny rys historyczny naszych ziem. Stąd zastosowano także po raz pierwszy materiał porównawczy z zakresu etnologii i etnografii, a dla rozkładu wspólnoty pierwotnej i początku feudalizmu — źródła pisane i materiał ikonograficzny oraz materiały z zakresu archeologii i historii sztuki starożytnych cywilizacji śródziemnomorskich. Wystawa przedstawia historyczną rekonstrukcję dziejów najdawniejszych społeczeństw pierwotnych i wczesnego feudalizmu w oparciu o zabytki i materiały uzupełniające. Tego rodzaju koncepcja wystawy była nowością w okresie jej powstania. Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, jako jedno z pierwszych w Polsce doceniło potrzebę zmiany stylu wystawy w kierunku jej „uhistorycznienia”. Przy okazji nie zapomniano o dalszym zmodernizowaniu wnętrza i ujednoczeniu wystawy (ryc. 3). Mimo pewnych drobnych niedociągnięć jeszcze raz podkreślić należy pionierski jej charakter i poważne osiągnięcia w dziedzinie unowocześniania i wzbogacania polskiego muzealnictwa archeologicznego.

Dopiero jednak z chwilą przeniesienia zbiorów do nowo odbudowanego Pałacu Górków, można było myśleć o odpowiednim przygotowaniu wystawy stałej, na co duży wpływ miało między innymi wydatne zwiększenie się powierzchni wystawienniczej. Otwarcie nowej wystawy stałej pt. „Pradzieje Wielkopolski” odbyło się 8 czerwca 1968 roku¹⁹. Obok dotąd stosowa-

wanych środków przekazywania wiedzy o pradziejach zainicjowano na wystawie pewną ilość nowych ujęć wystawienniczych, nie stosowanych do tej pory przez polskie muzealnictwo archeologiczne. Przede wszystkim teksty objaśniające są wykonane w postaci przeźroczy rzuconych na ekran, którym jest ciągła, wydzielona część tylnej ściany gabloty. W podobny sposób jest pokazana spora część map oraz winiet tytułowych w dziale poświęconym wczesnemu średniowieczu. Analogie etnograficzne są eksponowane w zbliżony sposób, przez podświetlenie fotografii znajdujących się w zawieszonych skrzynkach-ekranach. Ponadto szereg zamontowanych obrotnic pozwala oglądać najbardziej interesujące zabytki ze wszystkich stron, a specjalne reflektorki, niekiedy zaopatrzone w kolorowe filtry, również służą do podkreślenia wybranych zabytków.

Wszystkie owe podświetlone przeźrocza, obrotnice, specjalne reflektorki są uruchamiane przez zwiedzających poprzez naciskanie przycisków znajdujących się w pulpitych gablot. Pozwoliło to uniknąć zbytniego przeladowania gablot, a ponadto angażując zwiedzającego do czynnego oglądania wystawy, ograniczyć jego znużenie (ryc. 4).

Muzeum, jako instytucja działająca na terenie Poznania, czuła się w obowiązku przybliżyć społeczeństwu także zagadnienia dotyczące pradziejów poznańskiej aglomeracji osadniczej. Stało się to możliwe dzięki szerokopłaszczyznowym badaniom przeprowadzonym na przedlokacyjnej osadzie w rejonie kościoła Św. Gotarda, Poznańa lokacyjnego i umocnień obronnych Starego Miasta. Nowy dział wystawy stałej pt. „Początki i rozwój Starego Miasta w Poznaniu do

¹⁹ B. Kostrzewski, *Pradzieje Wielkopolski. Komentarz do wystawy stałej*, Biblioteka Popularnonaukowa Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, nr 6, Poznań 1971.

Ryc. 5. Otwarcie Rezerwatu Archeologiczno-architektonicznego przy ul. Garbary 75/77 w Poznaniu w roku 1973

XV wieku” otwarto dnia 18 października 1973 roku, kosztem zmniejszenia przydługiego działu wczesnośredniowiecznej wystawy stałej, poprzez co zwiększono jej przejrzystość a poza tym, jako jedno z nielicznych Muzeów, posiadało ono od tamtego czasu średniowieczny wystawy stałej. Na wystawie, zgodnie z najnowszymi tendencjami w muzealnictwie, ukazano zwiedzającym większą ilość oryginalnych fragmentów wykopalisk, takich jak pojedynczych grobów, rur kanalizacyjnych, fragmentów fosy oraz profili laskowych, poprzez co starano się przybliżyć widzowi problemy związane z prowadzeniem badań archeologicznych.

Współczesne społeczeństwo potrzebuje komunikatywnego obcowania z przeszłością zachowaną nawet w niewielkich fragmentach „in situ”²⁰. Taka reanimacja przeszłości jest niezmiernie ważna w procesie wychowania społecznego, szczególnie jeżeli mamy do czynienia z potrzebą zachowania dla przyszłości nie tylko opracowań pisemnych z wyników badań, ale z koniecznością przekazania potomnym resztek osad, cmentarzy i innych dzieł rąk ludzkich, a więc wszystkiego co świadczy o przeszłości naszego społeczeństwa. Podstawowym obowiązkiem w obecnym czasie jest wybranie spośród nich najważniejszych i nadających się do tworzenia rezerwatów czysto archeologicznych, czy też mieszanych, w celu ożywienia ich w świadomości współczesnych oraz wykazania ciągłości ludzkiej kultury. A oto dwa przykłady modelowego rozwiązywania idei tworzenia rezerwatów archeolo-

gicznych „in situ”, stosowanego przez nasze Muzeum. Pierwszy z nich to Rezerwat Archeologiczny w Gieczu²¹, uznany za trwały pomnik historii i kultury polskiej, gdzie odkryte fundamenty budowli kamiennej udostępniono zwiedzającym „in situ” w otwartym wykopie. Natomiast w specjalnie zbudowanym pawilonie eksponowana jest wystawa pt. „Gród piastowski w Gieczu”, prezentująca zwiedzającym najcenniejsze zabytki uzyskane w trakcie wykopalisk prowadzonych na tym obiekcie. Poza Biskupinem, obejmującym zresztą inny okres, brak było dotychczas podobnego rozwiązania ekspozycyjnego. Było to więc w pewnym sensie przedsięwzięcie pionierskie, które służyć może jako swego rodzaju model dla innych organizowanych rezerwatów archeologicznych. Drugi przykład to Rezerwat Archeologiczno-architektoniczny przy ul. Garbary, zorganizowany w miejscu, w którym początek wzięło Stare Miasto w Poznaniu, a więc na osadzie przedlokacyjnej Św. Gotarda. Zrekonstruowano tu relikty odkrytej w trakcie badań wykopaliskowych architektury klasztoru poddominikańskiego oraz fragmenty miejskich murów obronnych z końca XIII wieku. Także tutaj, tradycyjnym sposobem, a więc w gablotach, została zamontowana wystawa naświetlająca rozwój osady Św. Gotarda oraz procesy miastotwórcze lokacyjnego Starego Miasta w Poznaniu (ryc. 5). Należy wspomnieć także o wystawie stałej zorganizowanej w Muzeum Archeologicznym w Gnieźnie (do 1973 roku Oddziale Muzeum Archeologicznego w Poz-

²⁰ W. Błaszczak, *Rezerваты archeologiczne źródłem świadomości narodowej*, „Nurt”, nr 6, 1976, s. 1 - 2.

²¹ B. Kostrzewski, *Działalność Rezerwatu Archeologicznego w Gieczu, pow. Środa Wlkp. w okresie od 21 VII 1963 r. do 31 XII 1965 r.*, *Fontes Archaeologici Posnanienses* (dalej FAP), t. 17 : 1966, s. 299 - 301.

naniu) dnia 1 lipca 1976 r. pt. „Gniezno i Ostrów Lednicki w świetle wykopalisk”. Zmieniono ją dnia 22 lipca 1960 r. z okazji 1200-ej rocznicy założenia Gniezna, pierwszej stolicy Polski, na wystawę pt. „Ziemia Gnieźnieńska w okresie powstawania Państwa Polskiego”²². Mimo, że nie jest wolna jeszcze od pewnych mankamentów, stanowi poważny wkład w dzieło upowszechniania wiedzy o najdawniejszych dziejach Polski. Dzięki nowoczesnej architekturze wnętrz i estetycznej szacie graficznej, wystawa może konkurować z wieloma ekspozycjami tego typu i to nie tylko w naszym kraju.

Brak warunków lokalowych nie sprzyja organizowaniu wystaw czasowych. Z tego względu Muzeum Archeologiczne organizuje szereg wystaw objazdowych²³, przeznaczonych w pierwszym rzędzie dla Polski Zachodniej. Jest to akcja prowadzona planowo, po raz pierwszy w kraju rozwinięta na tak szeroką skalę. Mają one do spełnienia kilka doniosłych zadań, między innymi dydaktyczno-wychowawcze, dające na podstawie danego stanu wiedzy obrazowy pogląd na rozwój kultury człowieka przedhistorycznego oraz powinny w sposób najbardziej popularny i dydaktyczny zapoznać jak najwięcej ludzi z przeszłością swojej ziemi. Uświadamiały też zwiedzających, zgodnie z prawdą historyczną, że nie są na tej ziemi gośćmi, lecz odwiecznymi i prawowitymi jej gospodarzami. Docierając do miejsc nie najlepiej jeszcze poznanych pod względem archeologicznym na mapie Polski, wyjaśniały znaczenie i wartość zabytków archeologicznych i ich ochrony. Zwiedzający mieli stać się jednym z ogniw współpracy z Muzeum oraz jednym z doskonałych środków popularyzacji jego roli i znaczenia. Wystawy te w dużym stopniu przyczyniły się do mobilizacji społeczeństwa w kierunku ochrony zabytków archeologicznych, będących pełnowartościowymi dokumentami naszej historii. I właśnie tutaj należy doszukiwać się wielkiego sukcesu na polu popularyzacji archeologii i ochrony zabytków, jakie Muzeum osiągnęło poprzez wystawy objazdowe.

Dopiero jednak w nowym gmachu, Pałacu Górków, stworzone zostały odpowiednie warunki do urządzania wystaw czasowych. Zdawano sobie bowiem sprawę z tego, że wystawa stała nie zaspokaja w pełni zainteresowań społeczeństwa zagadnieniami archeologii. Bardzo aktywnie włączono się do ogólnopolskiej inicjatywy, mającej na celu wykazanie roli, znaczenia i wkładu polskich archeologów w badania starożytnych kultur. Podjęte badania, między innymi, nad kulturą rzymską, średniowieczem Afryki Zachodniej, a przede wszystkim nad starożytnymi cywilizacjami na Bliskim Wschodzie, Basenie Morza Czarnego i Śródziemnego stanowią polską szkołę archeologii i stawiają ją w czołówce nauk świata. Od 1968 r. Muzeum w sposób stały i systematyczny przybliżyło społeczeństwu Poznania i Wielkopolski osiągnięcia i wyniki tych badań²⁴, co wyraźnie świadczy o podjęciu kierunku ekspozycyjnego o charakterze problemowym i odpo-

wiada wzrastającym zainteresowaniom tą gałęzią archeologii (ryc. 6 - 7).

Należy tu wspomnieć także o kilku nowo zastosowanych sposobach wystawienniczych, mających na celu przybliżenie problematyki zwiedzającym. Na wystawie pt. „Polskie badania archeologiczne w Novae w Bułgarii”²⁵ materiał podzielono na kilka części, a ich znaczenie podkreślono odpowiednimi wielkościami plansz. Uzyskano w ten sposób czytelność układu wystawy, ułatwiająca jej percepcję i zapobiegnięto monotonii zwiedzania. Po raz pierwszy zastosowano trójwymiarowe plansze z obudowanymi postumentami dla zabytków oraz ekran, na którym automatyczny rzutnik bez przerwy zmieniał kolorowe przeźrocza dotyczące stanowiska w Novae. Został zainstalowany tak, aby można było przeźrocza oglądać zarówno po zapoznaniu się z częścią wstępną wystawy, jak i po zakończeniu zwiedzania. Pełniły więc podwójną rolę, rozszerzania wiadomości wstępnych o Novae oraz utrwalania materiału prezentowanego na wystawie (ryc. 8). Natomiast przy organizowaniu wystawy pt. „Gwinejskie Safari” przygotowanej przez Muzeum Narodowe w Szczecinie²⁶ zwrócono szczególnie uwagę na stworzenie atmosfery ciepła tak charakterystycznego dla warunków afrykańskich, podkreślając jednocześnie treść wystawy. Uzyskano to poprzez silne oświetlenie zabytków znajdujących się zarówno w gablotach, jak i na podestach. Natomiast podkłady w gablotach posiadały kolor czerwono-brunatny, kolor barwy ziemi afrykańskiej, stwarzający odpowiednie tło dla wystawianych zabytków.

Na bieżąco, za pomocą organizowania odpowiednich wystaw czasowych, prezentuje się społeczeństwu Poznania i Wielkopolski najważniejsze osiągnięcia innych ośrodków archeologicznych działających na terenie kraju (ryc. 9). Prezentuje się także osiągnięcia własne uzyskane na polu działalności naukowej i popularno-naukowym²⁸ (ryc. 10). Organizuje się także wystawy dotyczące głównych problemów badawczych nad którymi koncentrują się aktualnie prace badawcze Muzeum²⁹, nieraz o kapitalnym znaczeniu dla poznania całokształtu pradziejów Polski. Starano się zorganizować je tak, aby nie wysuwały argumentów przemawiających za lub przeciw danej hipotezie, uważając że nowoczesne wystawy nie służą do tego rodzaju rozważań, poprzez co widz zmuszony jest do pewnego wysiłku myślowego (ryc. 11). W tego rodzaju wystawach ograniczono teksty do minimum, poprzez co dano się wypowiedzieć zabytkom, eksponowanym z kolei w większej ilości. Z uwagi na to, że były one następnie eksponowane w różnych zakątkach kraju jako wystawy objazdowe, poszczególne tematy eksponować można, w zależności od możliwości lokalowych, w sposób dość dowolny, bez zachowania jakiejś ustalonej kolejności.

Najliczniejszą grupę wystaw organizowanych na terenie Muzeum, stanowiły ekspozycje przybliżające

²² G. Mikołajczyk, *Ziemia Gnieźnieńska w okresie powstawania Państwa Polskiego*. Przewodnik po wystawie stałej. Poznań—Gniezno 1961.

²³ W. Błaszczczyk, *Muzeum Archeologiczne w Poznaniu w dwudziestolecie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, FAP, t. 20: 1969, Aneks 8, cz. II: wystawy objazdowe.

²⁴ Por. W. Błaszczczyk, op. cit., Aneks 8, cz. III.

²⁵ J. Ziemiński, *Wystawa „Polskie badania archeologiczne w Novae, w Bułgarii”*, FAP, t. 23: 1972, s. 261 - 265.

²⁶ St. Jasnosz, *Wystawa „Gwinejskie Safari”*, FAP, t. 23: 1972, s. 266 - 272.

²⁷ Por. W. Błaszczczyk, op. cit., Aneks 8, cz. III.

²⁸ J.w.

²⁹ M. Zeylandowa, *Wystawa „Łąd — wczesnośredniowieczny gród nad Wartą”*, FAP, t. 24: 1973, s. 239 - 241.

Ryc. 6. Wystawa czasowa: „Człowiek w sztuce greckiej”

Ryc. 7. Wystawa czasowa: „Polskie badania archeologiczne na Bliskim Wschodzie i w basenie Morza Czarnego”

Ryc. 8. Wystawa czasowa: „Polskie badania archeologiczne w Novae w Bułgarii”

Ryc. 9. Wystawa czasowa: „Archeologia na Dolnym Śląsku w latach 1946 - 1970”

Ryc. 10. Wystawa czasowa: „Muzeum Archeologiczne w Poznaniu w 25-leciu PRL.”

Ryc. 11. Wystawa czasowa: „Ląd — wczesnośredniowieczny gród nad Wartą”

Ryc. 12. Wystawa czasowa: „Sztuka Meksyku”

poznańskiemu widzowi osiągnięcia uzyskane przez archeologów w innych krajach europejskich, czy też na innych kontynentach, kultur nieraz tak bardzo dla nas egzotycznych³⁰, wskazujących na wzajemne zależności kulturowe. Pozwalają uprzytomnić sobie, że bez rozwoju tych kultur, które uległy następnie zniszczeniu i zapomnieniu, nie można by mówić o rozwoju cywilizacji w obecnej postaci. Ukazują korzyści wynikające ze współpracy uczonych szeregu krajów w zakresie metody i wyników badań, nieraz bardzo zbieżnych z badaniami prowadzonymi w naszym kraju, co sprzyja w podejmowaniu współpracy i wspólnych inicjatyw. Najliczniej odwiedzanymi i niezwykle atrakcyjnymi ekspozycjami, które z reguły stawały się wydarzeniami kulturalnymi Poznania dzięki swej egzotyce, były wystawy przybliżające nam rozwój starożytnych kultur na innych kontynentach (ryc. 12). Widz miał możliwość zapoznać się z fascynującym bogactwem autentycznych archeologicznych i etnograficznych skarbów będących wytworami tych kultur, które dostarczają mu dodatkowo wielu refleksji i intelektualnych wzruszeń. Do popularyzacji tych zabytków, które są naszym wspólnym, ogólnosiwiatowym dorobkiem, dużo nowego wniosło Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, które doskonale zrozumiało, że obcowanie z wieloma starożytnymi kulturami ułatwi widzowi muzeów archeologicznych zrozumienie procesów rozwojowych wśród społeczeństw prahistorycznych i starożytnych na różnych kontynentach, procesów, których przebieg ilustrowany jest nie tylko przy pomocy zabytków archeologicznych, ale także analogii etnograficznych. Przy organizowaniu ich za-

³⁰ Por. W. Błaszczyk, op. cit., Aneks 8, cz. III.

prezentowano także kilka nowych ujęć wystawieni- niczych. Z reguły na wystawach tych ukazywano zabytki sztandarowe dla rozwoju kultury ogólnosiwiatowej. Z tego względu w tym wypadku eksponowano je w salach obitych pluszem, co przy przyćmionym świetle daje wrażenie „szarbocha” i przedstawia się niezwykle okazale.

Na niektórych z nich zwiedzanie odbywało się przy dźwiękach muzyki typowej dla danego kraju lub kontynentu, co wprowadzało widza w odpowiedni nastrój i pozwalało głębiej spojrzeć na zabytki. Należy także wspomnieć o wystawach transponujących dokumenty dawnej kultury na współczesny język w różnych dziedzinach artystycznych, jak plastyka, fotografika czy literatura³¹. Mają one bardzo liczne grono zwolenników, zafascynowanych zarówno pradziejami, jak i szlachetną prostotą kształtów i subtelnym naturalnym wdziękiem wytworów naszych przodków. Wskazuje to na potrzebę poszukiwania inspiracji w odległych nieraz epokach. Nie chodzi tu o zapożyczenie motywu, lecz tylko o samo widzenie artystyczne, zbliżone prostotą ujęcia tematu do artysty sprzed kilkunastu tysięcy lat. Zorganizowanie tych wystaw jest o tyle trudne co pasjonujące, gdyż budzą u zwiedzających nieodpartą chęć głębszego poznania zamierzchłej przeszłości, zrozumienie dla konieczności ochrony zabytków, które są bezcennym dokumentem naszych przodków.

Muzeum zorganizowało także dwie wystawy objazdowe przeznaczone dla zagranicznego odbiorcy³².

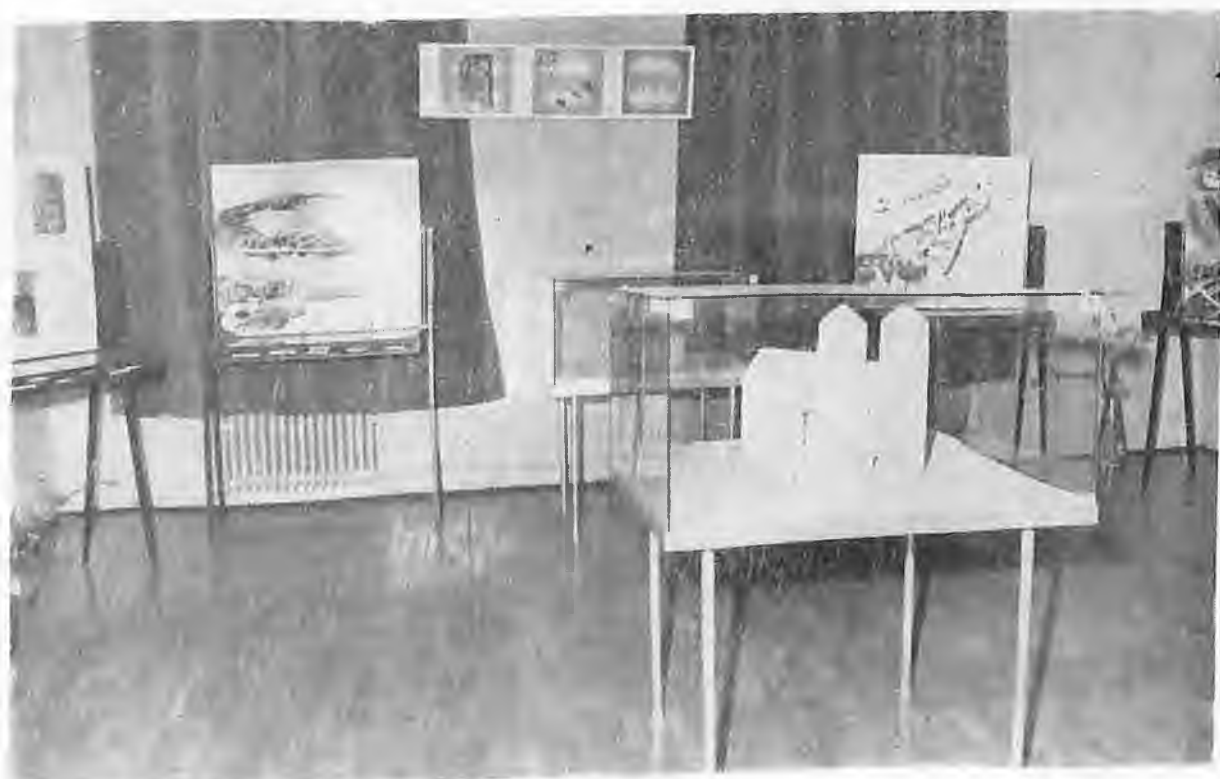
³¹ Tamże.

³² Por. W. Błaszczyk, op. cit. Aneks 9; „Hannoversche Allgemeine Zeitung” z dnia 21 X 1976 r.

Ryc. 13. Wystawa: „Początki miast polskich w świetle źródeł archeologicznych” w Berlinie Zachodnim

Ryc. 14. Wystawa oświatowa: „Dąbrówka i jej epoka” — eksponowana w VII Liceum Ogólnokształcącym w Poznaniu

Ryc. 15. Wystawka oświatowa: „Kobieta w pradziejach” w witrynie przy ul. Fredry 11

Głównym celem, który przyświecał organizatorom tych ekspozycji, było pokazanie i upowszechnienie bogatych materiałów dotyczących kultury polskiej a uzyskanych w trakcie badań wykopaliskowych. Wskazano także na duży rozmach architektoniczno-budowlany w okresie wczesnego średniowiecza, świadczący o niezwykle wysokim rozwoju kulturowym naszych ziem, nieustępującym najbardziej rozwiniętym krajom Europy. Zabytki ukazane zostały w aspekcie ich wartości naukowej i artystycznej, i są świadectwem wysokiej kultury artystycznej naszych przodków, ich znacznej nieraz zamożności oraz intensywnej wymiany dóbr materialnych z odległymi nieraz obszarami. Dowodzi to między innymi dużego znaczenia naszych ziem na mapie Europy prądziejowej i wczesnośredniowiecznej. Ukazując natomiast szereg zjawisk społecznych i gospodarczych posiadają one także ważne znaczenie polityczne i społeczne (ryc. 13).

Szczególnie wartościowe są wystawy typu oświatowego, urządzone dla szkół, domów kultury i różnych instytucji na terenie miasta i województwa³³. Z reguły są one dostosowane do aktualnego zapotrzebowania społecznego lub sugestii z zewnątrz. Za ich pomocą Muzeum włącza się także do aktualnie obchodzonych imprez np. Tygodnia Ochrony Zabytków, Dni Książki i Prasy, Miesiąca Przyjaźni Polsko-Radzieckiej itp. (ryc. 14). Jak więc widać działalność ta, posiadająca dość szerokie ramy, prowadzona jest z chęcią jak najgłębszego oddziaływania na społeczeństwo w dziedzinie reprezentowanej przez Muzeum. Do tej formy ekspozycji zaliczyć można, zastosowaną po raz pierwszy przez nasze Muzeum, wystawy w stałych witrynach umieszczonych w różnych punktach Poznania³⁴. Zadaniem tych wystaw, z reguły bardzo starannie rozwiązanych plastycznie, jest spopularyzowanie zagadnień z dziedziny archeologii, a tym samym

zainteresowanie przechodnią archeologią i skłonienie go do odwiedzenia Muzeum³⁵. W niektórych wypadkach posiadają także rolę społeczno-polityczną, poruszając tematykę obchodów Tysiąclecia czy pochodzenia Słowian. Mimo, że z reguły są one krótkotrwałe, spełniają rolę daleko większą w działalności popularyzatorskiej i stanowią również o jego popularności wśród społeczeństwa miasta (ryc. 15).

Dorobek Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w zakresie wystawiennictwa jest niewątpliwie olbrzymi. Dzięki szeregu nowatorskim rozwiązaniom, zastosowanym w większości wypadków po raz pierwszy przez nasze Muzeum mogło służyć od samego początku wydatną pomocą w zakresie wychowania patriotycznego oraz przekazywania wiedzy o przeszłości naszych ziem. Dla szerokiej rzeszy młodzieży stała się podstawowym środkiem poglądowym dla realizowania programu nauczania historii, pogłębiania i utrwalania nabytych w klasie wiadomości na przykładzie konkretnych zabytków, pomagających przybliżyć swych twórców i zrozumieć stały wzrost oraz rozwój kultury. Docierając nieraz do odległych zakątków kraju wyjaśniano wartość, znaczenie i potrzebę ochrony zabytków archeologicznych, a poprzez wystawy czasowe organizowane w szerokim zakresie, ukazano rozwój kulturowy na terenie prawie całej Europy a w nielicznych wypadkach na innych kontynentach. Ogólna liczba zwiedzających od chwili powstania Muzeum zamyka się liczbą około 2 200 000 osób³⁶. Wyrazem uznania dla działalności Muzeum w zakresie naukowo-oświatowym, dla której podstawą jest wystawiennictwo, było nadanie Muzeum Archeologicznemu w Poznaniu, jako pierwszej tego typu placówce w Polsce. Medalu 200-lecia Komisji Edukacji Narodowej.

³³ B. Kostrzewski. *Muzeum na ulicy*, ZOW, R. 22 : 1953. s. 242 - 243.

³⁶ Podane tu liczby nie są pełne, gdy na niektórych rodzaju wystawach frekwencja w praktyce nie zawsze jest możliwa do skontrolowania.

³³ Por. W. Błaszczyk, op. cit., Aneks 8, cz. IV.

³⁴ Por. W. Błaszczyk, op. cit., Aneks 8, cz. V.

Muzeum Archeologiczne w Poznaniu w służbie społeczeństwa

W ostatnich latach postawiono nowe zadania przed muzeami, w których obok badań naukowych coraz poważniejsze znaczenie nabiera ich funkcja społeczna w udostępnianiu jak najszerszym kręgom odbiorców najwyższych wartości kulturowych, które reprezentują. Wielkie te przemiany, które miały miejsce w naszym kraju po ostatniej wojnie światowej nie ominęły również naszej placówki, która włącza się aktywnie w systematyczną i planową akcję oświatową. Mimo, że chodzi tu o wiedzę o charakterze specjalistycznym, tym niemniej muzeum nasze mogło już po stosunkowo krótkim okresie działalności wykazać się poważnymi osiągnięciami popularyzatorskimi, zwłaszcza wśród młodzieży szkolnej. Należałoby podkreślić, że działalność upowszechnieniowa, z którą docieramy do wszystkich grup społecznych, stawiana jest w naszej instytucji na równi z działalnością naukowo-badawczą. Muzeum nasze stało się miejscem gdzie wypracowuje się nowe inicjatywy, mające na celu rozszerzenie zakresu oddziaływania, a obok podstawowych zadań, udostępniania zbiorów, kładzie się główny nacisk na działalność upowszechnieniową, wychowawczą i nauczającą w ramach nowoczesnego systemu kształcenia człowieka. Choć współczesne muzeum organizuje często wykłady, poranki filmowe itp. akcje, to jednak wystawy eksponatów są głównym środkiem upowszechniania wiedzy. Skierowane są one w zasadzie do osób dorosłych posiadających już pewne ogólne przygotowanie do odbioru tych wartości. Młodzież natomiast obejmowana jest procesem wychowywania i nauczania. Zmieniono jednak profil oraz zakres działalności upowszechnieniowej, dostosowując ją do zmian zachodzących w społeczeństwie. Zaczęto poszukiwać nowych sposobów pomagających widzowi muzealnemu w komunikowaniu się z przeszłością oraz pozwalających na głębsze wejście w kontakt z wystawionymi zbiorami. Starano się wywierać świadomy wpływ wzbudzający zainteresowanie dziedziną wiedzy, którą reprezentuje muzeum, kształtując i rozwijając osobowość oraz wytwarzając u zwiedzających nawyk uświadamiający potrzeby kulturalne. Zdawano sobie bowiem sprawę, że tylko wtedy akcje oświatowe będą odpowiadały słusznym wymogom społecznym, staną się środkiem masowej komunikacji oraz ważnym czynnikiem wpływającym na świadomość społeczną, gdy będą wyprzedzać społeczno-kulturalne orientacje i wydarzenia, poruszając te problemy, które mają wpływ na tę społeczność. Szczególną uwagę zwrócono na uaktywnienie publiczności muzealnej, tak aby nie tylko patrzyła biernie na to co jest wystawione,

ale mogła uczestniczyć w sprawach naukowych i kulturalnych, przez co z instytucji udostępniającej zbiory muzeum stało się w pełni instytucją upowszechnieniową. Zdając sobie sprawę z tego, że wystawa stała nie wyczerpuje w pełni zainteresowań społeczeństwa zagadnieniami reprezentowanymi przez naszą instytucję, organizuje się cały szereg wystaw objazdowych, czasowych i oświatowych. Wystawy te miały do spełnienia kilka doniosłych zadań, między innymi poprzez docieranie do miejscowości nią najlepiej jeszcze poznanych pod względem archeologicznym na mapie Polski, przyczyniły się do mobilizacji społeczeństwa na polu ochrony zabytków archeologicznych. I tu w głównej mierze należy doszukiwać się wielkiego sukcesu na polu popularyzacji archeologii i ochrony zabytków jakie stało się udziałem naszego muzeum. Dla osób szczególnie zainteresowanych archeologią od 9 lat organizuje się cykle wykładów popularnonaukowych z zakresu archeologii polskiej i światowej oraz dziedzin pokrewnych. Za pomocą tej akcji oświatowej instytucja nasza włącza się aktywnie do obchodzonych w kraju i poza jego granicami rocznic. Wymienić tu można cykl wykładów związanych z obchodami 30-lecia PRL, Rokiem Nauki Polskiej czy Międzynarodowym Rokiem Ochrony Zabytków ogłoszonym przez UNESCO. Intencją organizatorów tej akcji było między innymi uzmysłowienie społeczeństwu ogromnego wkładu Polski Ludowej w dzieło naukowego wyjaśniania zagadnień związanych z początkami kultury ludzkiej a głównie w kształtowaniu się jej na ziemiach polskich. Integralną częścią pracy oświatowej muzeum jest współpraca z zakładami pracy, domami kultury i innymi tego typu instytucjami, na polu upowszechniania dóbr kultury w środowisku robotniczym i wielkoprzemysłowym, która opiera się na ustaleniu ścisłych kontaktów i programów działania. Działalność ta wzbogaca się z każdym rokiem o nowe, coraz atrakcyjniejsze formy takie jak: prelekcje, wycieczki do aktualnie badanych stanowisk archeologicznych oraz organizowanych na terenie zakładów pracy wystaw czasowych i oświatowych. Zwiększa się poprzez nie wpływ rozbudzający, kształtujący i zaspakający potrzeby kulturalne załóg oraz w coraz szerszym zakresie oddziałuje na aktywizację kulturową środowisk robotniczych. Wpływa także na wzrost zainteresowania robotników i ich rodzin kulturą, a zacieśniające się kontakty służą powiększaniu kręgu świadomych, przygotowanych i wrażliwych odbiorców wystaw muzealnych. Przyczyniając się do większego zainteresowania środowiska robotniczego wartościami

kulturowymi, muzeum nasze znalazło potężnego sojusznika na polu ochrony zabytków i zrozumienia ich wartości dla naszej kultury. Stanowią oni także pośredni wpływ na młodzież według schematu muzeum-rodzice-młodzież.

Mimo prowadzenia na tak szeroką skalę akcji upowszechnieniowej wśród dorosłych, podstawą działalności oświatowej naszego muzeum jest współpraca z młodzieżą szkolną. Opiera się ona na założeniu, że kształcenie publiczności muzealnej powinno się zaczynać od wykorzystania odpowiednich postaw i nawyków u młodzieży i dzieci. Wynika to z faktu, że dobra kultury posiadają znaczne walory wychowawcze i mogą zająć niepoślednie miejsce w kształtowaniu osobowości człowieka, gdyż przez swą specyfikę trafiają do tych rejonów psychiki gdzie słowo traci siłę wyrażania a zaczyna się działanie wyobraźni. Działalność z młodzieżą odniesie jednak dopiero wtedy pożądane wyniki, gdy uda się przekonać kadrę nauczającą, że muzeum pozwoli im samym i tym, którymi się opiekują, poszerzyć wiedzę i pozostawać w ścisłym kontakcie z postępem epoki. Muzeum nasze od szeregu lat bierze udział oraz organizuje konferencje metodyczne a także spotkania na wystawie stałej i czasowych z kadrą nauczającą, w trakcie których udziela się informacji o sposobach wykorzystania zbiorów muzealnych w pracy dydaktycznej. Działalność ta koordynująca programy wspólnych działań wpływa na podnoszenie znaczenia, poziomu i wartości metod nauczania i wychowywania zarówno w muzeach jak i szkołach. Prowadzona jest z przeświadczenia, że tylko świadome wiązanie własnych zainteresowań z pracą dydaktyczną może dać gwarancję, że działalność ta będzie miała charakter systematyczny i da odpowiednie wyniki w oddziaływaniu na młodzież. Potrzeby współpracy szkoły i muzeum są uznaniem zasady pogłębłości czyli łączenia nauczania werbalnego, demonstrowaniem, naocznym ukazywaniem przedmiotu znanego z lekcji. Wytwarza także poczucie uczestnictwa w historii, szacunku dla przeszłości i kultury, gdyż muzea zawierają w sobie te wartości, bez których wychowanie młodego pokolenia byłoby nie do pomyślenia. Instytucja nasza poprzez tą współpracę nie tylko sama uczestniczy w procesie nauczania, ale nadto rozszerza jego ramy i wzbogaca ten proces. Zajęcia z młodzieżą są u nas traktowane nie jako odrębny przedmiot, ale jako uzupełnienie wiadomości zdobytej w ławie szkolnej. W tej pracy pozaszkolnej pozostawiamy uczniowi, zgodnie z zasadami nowoczesnej pedagogiki, całkowitą swobodę wyboru tematu, ograniczając się jedynie do roli koordynatora w procesie przyswajania wiedzy. Współpraca ta stała się integralną, zaplanowaną na cały rok częścią w procesie poszerzania wiedzy ucznia w oparciu o porozumienie z kadrą uczącą, która coraz częściej poszukuje skuteczniejszych sposobów uatrakcyjnienia i ożywienia procesu dydaktycznego. Intencją naszego muzeum była chęć objęcia działalnością wychowawczą i nauczającą całej młodzieży, gdyż jest rzeczą niewątpliwą, że pobyt dzieci w muzeum pozostawia ślad w ich osobowości i jest dla nich dużym przeżyciem emocjonalnym. Jednocześnie włącza się ona w skali masowej w system kultury, poznając wartości pełniące w tym systemie funkcję wzorców kulturowych. Wprowadzono także sze-

reg nowych form przybliżania wiedzy, którą reprezentuje Muzeum. Do ciekawszych z nich należą konkursy i quizy, cieszące się największą popularnością wśród młodzieży szkolnej. Starano się poprzez nie sprowokować młodzież do odwiedzania muzeum oraz wciągnąć ją do współpracy na polu ochrony zabytków archeologicznych. Winny one także wzbudzić zainteresowanie problematyką reprezentowaną przez Muzeum oraz zachęcić do poszerzania i dogłębnego przestudiowania przedstawionych zagadnień. Z innych akcji oświatowych wymienić można „Niedzielne poranki filmowe” czy „Tydzień archeologii”, które rozrosły się do jednych z ważniejszych imprez a rangę i znaczenie ich podnosi fakt uwzględnienia w ramach realizowanych tematów programu nauczania historii i wychowania estetycznego. Nie wyczerpuje to oczywiście inicjatywy naszego Muzeum, które zrozumiało, że należy w dalszym ciągu poszukiwać innych niż dotychczas form upowszechniania archeologii wśród młodzieży szkolnej. Temu celowi służyć miało wychodzenie z nowymi formami oświatowymi wprost do zainteresowanych. Organizuje się między innymi wykłady popularnonaukowe ilustrowane oryginalnymi zabytkami i przezroczami na terenie szkół oraz cały szereg wystaw oświatowych posiadających głęboki sens społeczny w propagowaniu ochrony zabytków i ich poszanowania. Muzeum opiekuje się grupami fakultatywnymi i kółkami zainteresowań działającymi przy szkołach, które nieraz stają się prawdziwymi młodzieżowymi zakładami naukowymi. Deklaruje się pomoc fachową przy organizowaniu muzeów szkolnych, wokół których gromadzą się uczniowie szczególnie zainteresowani daną problematyką, szkoli się entuzjastów i pomaga w gromadzeniu zbiorów. Wychodzimy bowiem z założenia, że uczniowie studiując, klasyfikując i gromadząc zbiory szkolne będą siłą rzeczy częściej musieli odwiedzać muzeum w celu podniesienia swych wiadomości a jednocześnie zostanie dokonana ogromna praca na polu ochrony zabytków archeologicznych. Ważnym procesem demokratyzacji muzeum, uznania jego charakteru publicznego jest gwałtowny rozwój bezpośredniego uczestnictwa publiczności w życiu i działalności muzealnej. Jedną z jego form jest działający przy naszym Muzeum Klub Miłośników Archeologii, w skład którego wchodzi zarówno osoby dorosłe jak też starsza młodzież. Skupia on wokół naszej placówki najbardziej zainteresowanych obywateli miasta dziedziną wiedzy, którą muzeum reprezentuje. Natomiast dla młodzieży ze szkół podstawowych zorganizowano kurs przewodników po wystawie stałej, mający na celu przybliżenie młodszej grupie młodzieży problematyki ukazanej na wystawie, uaktywnienie procesu nauczania, wreszcie mający pomóc Muzeum w znalezieniu możliwie najatrakcyjniejszych metod przekazywania wiedzy o przeszłości.

Dużą rolę w działalności oświatowej odgrywa także zapewnienie zwiedzającym odpowiedniej informacji w postaci publikacji materiałów popularnonaukowych, takich jak broszury, foldery, katalogi itp. Wzmagają one ciekawość, zachęcają do częstszego zwiedzania Muzeum stając się jednocześnie motywacją uważniejszego zwiedzania.

Kończąc należy stwierdzić, że muzea stanowią jedną z najbardziej obiecujących dziedzin w ewolucji du-

chowej człowieka a ich przyszłość widzimy w ustawicznym umacnianiu ich roli w łonie społeczeństwa. W swych dążeniach do służenia człowiekowi w złożonym i rozwijającym się społeczeństwie winny zadowalać nie tylko zmniejszony, elitarny krąg, lecz całą społeczność, której poziom kulturalny nieustannie się podnosi, tym bardziej, że istnieją wszelkie podstawy aby stwierdzić, iż ich rola w społeczeństwie będzie coraz większa i wzbogacać się będzie o nowe cechy. Dane statystyczne mówią o stałym wzroście ilości publiczności w muzeach, a staną się one jeszcze większe w wyniku między innymi podnoszenia się poziomu wykształcenia społeczeństwa, przedłużania wolnego czasu od pracy oraz zwiększania się udziału muzeów w ogólnokrajowej działalności oświatowej. Przejmować one będą w coraz szerszym zakresie charakterystyczną dla kultury masowej unifikację postaw, treści i wyobrażeń społecznych. W tym kontekście zrozumiała jest wielka ich rola, jaka dana jest im do odegrania w dziele kształcenia, upowszechniania i wychowywania społeczeństwa. Z biegiem czasu staną się one uni-

wersytetami, które będą przygotowywać szeroką publiczność do życia i związanych z nim różnych problemów. Staną się instytucją rzeczywiście kształcącą oraz pomostem między wynikami badań naukowych a szerokimi potrzebami społecznymi. Jednak dopiero gdy staną się psychiczną własnością społeczeństwa, rzeczywistym elementem osobowości, wówczas wskazać będzie można na szczególne znaczenie jakie w tym procesie społecznym odgrywają. Znaczenie muzeów w kulturze nie przestaje się zwiększać, a realizując dzieło jej rozwoju stają się istotnym czynnikiem w służbie wszystkich ludzi wysuwając się na czoło jako jeden z lepszych środków masowej oświaty. Upowszechnienie kultury przez muzea jest szeroko zakrojoną akcją mieszczącą się w państwowej polityce kulturalnej. W związku z tym będą one żądały dla siebie roli głównego ośrodka kulturalnego oraz postawienia na równi pośród innych zakładów naukowych i kulturalnych, gdyż mają wszelkie podstawy ku temu aby odgrywać coraz większą rolę w postępie społecznym oraz kulturalnym.

Współpraca Ośrodka Naukowo-Oświatowego Muzeum Archeologicznego w Poznaniu z młodzieżą szkół podstawowych, ponadpodstawowych i wyższych

W początkach swej działalności prace Muzeum Archeologicznego koncentrowały się głównie na badaniach naukowych, działalność oświatowa prowadzona była w minimalnym stopniu i polegała głównie na organizowaniu wystawy stałej i wystaw czasowych. Dopiero z dniem 1 X 1952 roku na podstawie zarządzenia ministra Kultury i Sztuki, nr 139 z dnia 1 IX 1952 roku o powołaniu służb społeczno-oświatowych, Dyrekcja Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, rozumiejąc wielką rolę w oddziaływaniu Muzeum na współczesne środowisko, utworzyła Zespół społeczno-oświatowy¹, który od samego początku swojej działalności, mimo trudności wynikających z braku odpowiedniego doświadczenia i przygotowania, włączył się aktywnie w systematyczną i planową akcję oświatową. Pracownicy Zespołu w początkowym okresie swojej działalności skoncentrowali się na upowszechnianiu wiedzy z dziedziny archeologii i ochrony zabytków, wychodząc z założenia, że nie tylko należy udostępniać gromadzone zabytki szerokiej rzeszy społeczeństwa, ale należy je przekonać, iż są one pełnowartościowymi dokumentami naszej historii i kultury. W ramach tej działalności na pierwszy plan wysunięto nawiązanie ścisłego kontaktu ze szkolnictwem, a przede wszystkim z nauczycielami historii. Zajęcia prowadzone przez pracowników Muzeum zyskały pozytywną ocenę pedagogów i potraktowano je jako pomoc dydaktyczną pozwalającą uatrakcyjnić wiedzę uzyskaną w szkole poprzez bezpośredni kontakt z zabytkiem.

W roku 1969 Zespół społeczno-oświatowy przemianowany został na Ośrodek Naukowo-Oświatowy², który wzorując się na nabytych poprzednio doświadczeniach z nowymi siłami przystępuje do prac oświatowych a swoją działalnością obejmuje młodzież wszystkich typów szkół. Ośrodek Naukowo-Oświatowy organizuje różnorodną imprezę mającą na celu przybliżenie młodzieży archeologii. Prócz akcji jednorazowych obliczonych na małą liczbę odbiorców, takie jak: „Tydzień Archeologii”, „Niedzielne Poranki Filmowe”, zebrania „Klubu Miłośników Archeologii”, i „Konkursy”. Na wystawach muzealnych przeprowa-

dzane są lekcje, a w szkołach prelekcje z przeżyciami.

Z doświadczeń Ośrodka zaczynają korzystać studenci Pedagogiki i Historii (kurs nauczycielski). Chcąc ułatwić młodzieży możliwość kontaktu z zabytkiem archeologicznym organizowane są objazdowe wystawy oświatowe. Kontakty z nauczycielami są utrzymywane dzięki konferencjom metodycznym odbywanych na terenie Muzeum.

W dalszej części niniejszego opracowania omówione zostaną ważniejsze akcje oświatowe organizowane z myślą o młodzieży.

Lekcje muzealne

Na wystawach muzealnych przeprowadzane są systematycznie lekcje, dostosowane do programów nauczania różnych typów szkół. Przykładowo uczniom piątej klasy szkoły podstawowej oferuje się następujące tematy będące w programie nauczania: „Życie ludzi pierwotnych”, „Słowianie”, „Początki Państwa Polskiego”³.

W walorach poznawczych i wychowawczych wyżej wymienionej akcji nie potrzeba już w chwili obecnej nikogo przekonywać. W trakcie zajęć przeprowadzanych na wystawie muzealnej, młodzież zapoznaje się z nowymi pojęciami, popartymi konkretnymi a autentyczny zabytek jest jakby ilustracją do omawianego tematu. Unika się w ten sposób werbalizmu, tak bardzo potępianego przez współczesną pedagogikę przy nauczaniu historii. Bezpośredni kontakt z zabytkami naszej kultury pobudza wyobraźnię i wyrabia u młodzieży przywiązanie do przeszłości a co za tym idzie kształca uczucia patriotyczne i poszanowanie dla zabytków kultury. Walory lekcji muzealnych są więc bezsporne.

Niestety od ukazania się w dniu 27 IV 1972 roku Karty Praw i Obowiązków Nauczyciela, zauważa się regularne obniżenie frekwencji w tej niezwykle pozytywnej akcji. Sytuację tą najlepiej zilustrują cyfry. W roku 1971, to znaczy przed ukazaniem się tych przepisów przeprowadzono na wystawie 199 lekcji, natomiast w roku 1975 już tylko 63. Nauczyciele przestają przyprowadzać młodzież do Muzeum, gdyż zalicza się im tylko lekcje odbyte w szkole.

¹ Z. Pawłowska, *Działalność zespołu naukowo-oświatowego w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu w latach 1953 - 1982*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, t. 14: 1983, s. 221.

² W. Błaszczyk, *Informator - III Sezon Oświatowy 1971 - 1972*, Poznań 1971, s. 5.

³ Z. Pawłowska, *Zbiory Archeologiczne jako pomoc w nauczaniu historii w szkołach ogólnokształcących i zawodowych [w:] Współpraca muzeum ze szkołami, Przemysł 1988*, s. 39 - 40.

Sytuacja, jaka wytworzyła się w szkolnictwie w związku z wprowadzeniem karty nauczyciela, mobilizuje instytucje kulturalne, w tym również nasze Muzeum do zrewidowania dotychczasowych form kontaktów z młodzieżą szkolną. W praktyce sprowadzały się one do tego, że młodzież przychodziła pod opieką nauczyciela do muzeum na określony temat, który przeprowadzał pracownik muzealny, nauczyciel natomiast był raczej biernym obserwatorem. Natomiast założenia nowej dydaktyki zakładają aktywizację procesu nauczania. Postawiony przez nauczyciela na lekcji problem powinien być bodźcem dla młodzieży do samodzielnego poszerzania wiedzy, między innymi, poprzez odwiedzanie muzeów. Naszym więc zadaniem jest poinformowanie nauczyciela o możliwościach, jakie stwarza muzeum w zakresie uzupełniania wiedzy i kształtowania pojęć. Dlatego też w ramach konferencji metodycznych dla nauczycieli, odbywanych w naszym muzeum, przeprowadzane są na wystawie pogładowe lekcje z zakresu archeologii pradziejowej, wczesnośredniowiecznej i średniowiecznej na tematy wynikające z programu nauczania historii, języka polskiego, wychowania estetycznego wszystkich typów szkół. Lekcje przeprowadzane są w oparciu o bogaty materiał zabytkowy. W tym też celu przeprowadzane są pogadanki na wyżej przedstawione tematy. Podobne zadania spełniają zajęcia przeprowadzane z młodzieżą wyższych uczelni a więc z przyszłymi nauczycielami. Z zajęć tych korzystali głównie studenci historii i pedagogiki. W ostatnim sezonie oświatowym nawiązano również kontakt z utworzonym niedawno Wydziałem Rekreacji i Wypoczynku przy Poznańskiej Akademii Wychowania Fizycznego. Studenci tego kierunku odbyli w Muzeum cykl zajęć, na których omówiono sposoby i możliwości upowszechniania wiedzy archeologicznej.

„Tydzień Archeologii”

Tradycyjnie od jedenastu lat organizowany jest na początku każdego sezonu oświatowego „Tydzień Archeologii”. Impreza ta adresowana jest wyłącznie do młodzieży szkolnej i odbywana jest w dwóch grupach wiekowych. Zajęcia przedpołudniowe organizowane są z myślą o młodzieży ze szkół podstawowych, natomiast popołudniowe dla młodzieży ze szkół ponadpodstawowych. W ramach „Tygodnia” wyświetlane są filmy z dziedziny archeologii, etnografii, historii i wychowania plastycznego. Poprzedzające seanse filmowe pogadanki, wygłaszane przez pracowników Muzeum, dostosowane są do poziomu wiekowego każdej grupy. Każdorazowo cykl zajęć przygotowanych na „Tydzień Archeologii” jest zwarty tematycznie, a chcąc młodzieży dać możliwość poznania w krótkim czasie najważniejszych zagadnień pradziejowych, program jest tak ułożony, by każdego dnia omawiać inny okres pradziejów. Do szczególnie ciekawych zaliczyć można cykl poświęcony pracy polskich archeologów zagranicą⁴ (Mongolia, Indie, Pakistan, Sudan, Egipt, Czechosłowacja), który odbył się w ramach V „Tygodnia Archeologii”. O ogromnym zainteresowaniu tym tematem świadczy duża liczba uczestników (około 2700).

Ryc. 1. Przedstawiciele szkoły podstawowej nr 29, laureaci nagrody zbiorowej przyznanej za udział w konkursie „Piszemy na temat archeologii” — zorganizowanym w 1978 r.

Dlatego też następny VI „Tydzień” poświęcony był również badaniom wykopaliskowym, ale prowadzonym przez pracowników Muzeum Archeologicznego w Poznaniu na terenie Wielkopolski⁵. W ramach tego cyklu wygłoszono 6 prelekcji oraz odbyło się 12 seansów filmowych. Wzbudził podobnie jak poprzedni „Tydzień” duże zainteresowanie (blisko 3000 osób).

„Tydzień Archeologii” zyskał grono stałych sympatyków, zarówno wśród młodzieży jak i nauczycieli, wzrastające z roku na rok. Do chwili obecnej z 11 imprez skorzystało około 20 tysięcy osób. Tak duża frekwencja pozwala twierdzić, że akcja ta jest potrzebna, a jej kontynuacja nie budzi zastrzeżeń.

„Niedzielne Poranki Filmowe”

Jedną z wypróbowanych i znajdujących od szeregu lat zwolenników formą upowszechniania archeologii są „Niedzielne Poranki Filmowe”, odbywające się każdej niedzieli od września do maja w czasie trwania Sezonu Oświatowego.

Akcja ta, skierowana głównie do młodzieży szkolnej, znalazła również grono stałych sympatyków wśród ludzi starszych i każdej niedzieli salę kinową naszego Muzeum zapełniają zainteresowani problemami archeologii oraz dyscyplin pokrewnych tzn. historii sztuki, etnografii polskiej i zagranicznej. Każdego roku „Poranki” organizowane są pod innym kątem tematycznym. W ubiegłym Sezonie Oświatowym (1975/1976) w związku z ogłoszeniem przez UNESCO roku 1975 „Rokiem Ochrony Zabytków”, program wyświetlanych filmów dotyczył tego zagadnienia. W celu uzupełnienia i wprowadzenia uczestników w problemy poruszone w filmach, każdy seans poprzedzony jest krótkim słowem wstępnym, wygłoszonym i przygotowanym przez pracownika naukowego naszej instytucji. Na życzenie publiczności niektóre programy są powtarzane, szczególnie te, w których mówi się o historii i zabytkach Poznania.

Kolejne VIII „Niedzielne Poranki Filmowe” w Sezonie Oświatowym 1976/1977 poświęcone są zaginionym kulturom różnych kontynentów.

⁴ W. Błaszczyk, *Informator — III Sezon Oświatowy 1971 - 1972*, Poznań 1971, s. 7 - 8.

⁵ W. Błaszczyk, *Informator — IV Sezon Oświatowy 1972 - 1973*, Poznań 1972, s. 6 - 8.

Ryc. 2. Audytorium na uroczystości konkursu plastycznego dla młodzieży pt. „Jak wyobrażasz sobie najstarszy Poznań” w 1973 r.

Klub Miłośników Archeologii

Muzeum Archeologiczne wychodząc naprzeciw zainteresowaniom społeczeństwa prądziejami zorganizowało dla mieszkańców Poznania i Wielkopolski „Klub Miłośników Archeologii”; pierwsze zebranie członków odbyło się 11 października 1968 r. Głównym zadaniem Klubu jest nawiązanie kontaktu z młodzieżą a także ludźmi dorosłymi, którzy dotychczas nie zetknęli się z archeologią. Organizowane są cykle wykładów na tematy archeologiczne, członkowie Klubu mogą również uczestniczyć w innych imprezach organizowanych przez naszą Instytucję (Wtorki muzealne, Niedzielne Poranki Filmowe, Tydzień Archeologii). Dla członków Klubu organizuje się wycieczki na stanowiska archeologiczne objęte w chwili obecnej badaniami wykopaliskowymi. Nawiązano przy tej okazji kontakt z przewodnikami turystycznymi PTTK, wychodząc z założenia, że uczestnictwo w naszym Klubie pomocne im będzie w oprowadzeniu wycieczek po Poznaniu i województwie.

Zebrania Klubu odbywają się raz w miesiącu, od października do maja; przerwa wakacyjna związana jest z wyjazdem większości pracowników naukowych na badania wykopaliskowe. Najważniejsze odkrycia zostają potem omówione na spotkaniach klubowych. Doszkalanie członków odbywa się według określonego wzoru. Na początku odbywały się wykłady związane z podziałem prahistorii, omówiono w nich dokładnie poszczególne epoki i okresy prądziejów. Oto tytuły tych wykładów: „Periodyzacja prądziejów”, „Najstarsze ślady pobytu człowieka w Europie i Polsce”, „Wielkopolska sprzed 3500 lat”, „Wczesna epoka brązu w

Polsce”, „Kultura łużycka w Wielkopolsce”, „Kultura pomorska w Wielkopolsce”, „Wyniki badań wykopaliskowych w Łądzie, Słupcy i Ostrowie Wielkopolskim”. Ponieważ większość uczestników spotkań pochodzi z Poznania, jeden z cykli poświęcony był historii tego miasta. Oddzielnie omówione zostały badania wykopaliskowe prowadzone przez polskich archeologów zagranicą. Podajemy przykładowe tytuły wykładów: „Badania w Kadero w Sudanie”, „Z najdawniejszych dziejów Afryki Zachodniej”, „Piramidy egipskie — ich geneza, budowa i znaczenie w kulcie zmarłych”, „Teatr grecki i rzymski”. Na zebraniach omawiane są zagadnienia związane z samym przeprowadzaniem prac wykopaliskowych, omawia się poszczególne metody badawcze i dziedziny pomocnicze służące w odkrywaniu prądziejów. Dla pokazania sposobów prowadzenia dokumentacji, konserwacji czy też opracowania materiału źródłowego, niektóre z zajęć odbywały się w pracowniach muzealnych. Ponieważ wykłady i prelekcje nie są w stanie poruszyć wszystkich interesujących zagadnień, klubowicze zostali poinformowani o możliwościach i sposobie korzystania z biblioteki naszego Muzeum.

Kończąc omawianie tego tematu, należy wspomnieć, iż udział w zajęciach klubowych pomógł niektórym osobom, wpłynął na skryształowanie się ich zainteresowań i po ukończeniu szkoły średniej udali się na studia archeologiczne.

W sezonie oświatowym 1974/1975, w ramach Klubu Miłośników Archeologii zorganizowano dla młodzieży ze szkół podstawowych, szczególnie zainteresowanej archeologią, kurs przewodników po „Wystawie Starej”. Spotkania odbywały się raz w miesiącu i oma-

wiano na nich poszczególne działy wystawy od epoki kamienia do XV wieku. W akcji tej brało udział 32 uczniów.

Konkursy

Najefektowniejszą, bardzo cenną formą przybliżania młodzieży archeologii są organizowane przez Ośrodek Naukowo-Oświatowy konkursy. Organizatorzy, mając na uwadze różnorodne uzdolnienia młodzieży, wyszli im naprzeciw inicjując konkursy zarówno literackie jak i plastyczne.

Podkreślić należy, iż udział w tego typu imprezie winien zmuszać młodzież do samodzielnej pracy, mającej na celu poszerzenie wiadomości z zakresu archeologii poprzez zapoznawanie się z literaturą przedmiotu, jak i z zabytkami na wystawie muzealnej (stałej bądź czasowej). Spełnia się przez to postulat aktywizacji procesu nauczania.

Liczba uczestników w poszczególnych konkursach kształtuje się dość różnie, jednakże z całą odpowiedzialnością można stwierdzić, iż młodzież o wiele chętniej przystępuje do konkursów plastycznych.

Do najciekawszych, które spotkały się z szerokim zainteresowaniem młodzieży szkół poznańskich i wielkopolskich zaliczyć można konkurs „Na tropach historii”, który został zorganizowany w 1971 r., był to konkurs literacki i jego celem było zainteresowanie młodzieży historią miejscowości, w której mieszka, następnie wyrobienie umiejętności dochodzenia przy pomocy źródeł pisanych, wyników badań archeologicznych, legend itd. do wytworzenia sobie obrazu o czasach najdawniejszych wsi lub osiedla. Na konkurs wpłynęło 151 prac, w tym 99 z Poznania i Wielkopolski, a 52 z innych województw.

W roku 1972 zorganizowano konkurs plastyczny pt. „Jak wyobrażasz sobie najstarszy Poznań”. Cel konkursu polegał na ułatwieniu młodzieży zrozumienia zachodzących w ciągu wieków przemian, które doprowadziły do powstania miasta. Na przykładzie Poznania można było poczynić obserwacje, w jaki sposób warunki geograficzne, ekonomiczno-społeczne i polityczne wpływały na formowanie się miasta. Plonem konkursu było nadesłanych 205 prac, które reprezentowały rzeźbę, płaskorzeźbę, malarstwo, rysunek, grafikę i inne różnorodne ujęcia plastyczne.

Z okazji rocznicy 30-lecia PRL zorganizowano konkurs literacki pt. „Moje spotkania z obiektem archeologicznym odkrytym w 30-leciu PRL”. Miał on sprostować jego uczestników do odwiedzania obiektów archeologicznych a następnie do opisanie wrażeń z

osobistego kontaktu z zabytkiem dawnej kultury. Na konkurs wpłynęło 139 prac o różnej tematyce, wskazującej na dużą znajomość problemu.

Na wzrastającą z roku na rok liczbę zainteresowanych tą akcją upowszechniania wiedzy o archeologii, wskazuje konkurs zorganizowany w ostatnim sezonie oświatowym 1975/1976 pt. „Archeologia odsłania ślady życia dawnych ludzi”, na który nadesłano 334 prace plastyczne.

Udział w tej imprezie stwarza młodzieży możliwość porównania swoich umiejętności z innymi uczestnikami w trakcie uroczystego zakończenia, na którym odczytywane są ciekawsze prace literackie, a jeżeli jest to konkurs plastyczny, organizuje się wystawę nagrodzonych i wyróżnionych prac.

Nawiązująca do formy konkursu jest comiesięczna akcja związana z wystawą stałą pt. „Zabytek miesiąca”, zorganizowana po raz pierwszy w V Sezonie Oświatowym 1973/1974; nie przypuszczano, że znajdzie tak duży oddźwięk wśród młodzieży. Ze względu na ten fakt weszła ona do cyklu naszych imprez organizowanych w każdym Sezonie. Udział w konkursie polega na wypełnieniu ulotki, na której umieszczone są pytania pomagające w odgadnięciu pełnej nazwy zabytku wytypowanego na dany miesiąc. Odpowiedzi składane są do znajdującej się przy wyjściu z wystawy stałej skrzynki. Spośród prawidłowych odpowiedzi w drodze losowania wyłoniony zostaje zwycięzca, który otrzymuje nagrodę w postaci kopii zabytku miesiąca.

W podsumowaniu imprez organizowanych przez Ośrodek Naukowo-Oświatowy Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, należy podkreślić, iż są to akcje stałe, mające wieloletnią tradycję. Oceniając duży wkład naszej instytucji w propagowaniu wiedzy archeologicznej wśród młodzieży szkolnej Kuratorium Oświaty i Wychowania w Poznaniu zaakceptowało je i niektóre z nich umieściło w Kalendarzu Imprez, Konkursów i Olimpiad.

Wyrazem uznania za naszą działalność oświatową było przyznanie przez Ministerstwo Oświaty i Wychowania, jako pierwszej placówce muzealnej w kraju, medalu wybitego z okazji 200-lecia Komisji Edukacji Narodowej. Uroczystość wręczenia tego zaszczytnego wyróżnienia odbyła się w dniu 19 listopada 1975 roku. Tak wysoka ocena zobowiązuje nasz Ośrodek do inicjowania i organizowania coraz to nowych i ciekawszych form docierania do młodzieży, w celu przybliżenia jej dóbr kultury, jakie gromadzi nasze Muzeum.

Dzieje Gnieźnieńskiego Oddziału Muzeum Archeologicznego w Poznaniu (1956-1972) i perspektywy jego rozwoju

Początki i rozwój Muzeum w Gnieźnie jako Oddziału Muzeum Archeologicznego w Poznaniu są nierozdzielnie związane z osiągnięciami badaczy przeszłości Gniezna oraz historią prac wykopaliskowych podejmowanych w tym mieście już od 1842 r.

Dla zrozumienia klimatu, w którym po 86 latach od czasu podjęcia pierwszych badań doszło do powstania gnieźnieńskiej placówki, w pierwszej kolejności omówić należy ważniejsze osiągnięcia archeologów w zakresie wzbogacenia naszej wiedzy o najdawniejszej przeszłości pierwszej stolicy Państwa Polskiego — Gniezna.

Pierwsze prace wykopaliskowe w Gnieźnie podjęto na Wzgórzu Lecha już w 1842 r. Było to możliwe dopiero po wyodrębnieniu się z początku XIX w. z nauk historycznych — archeologii.

Dla poznania dziejów Gniezna posiadamy stosunkowo skromny zasób przekazów historycznych. Źródła do XIII w. zebrane zostały przez Leona Koczego¹. Pełną bibliografię źródeł podała Gabriela Mikołajczyk w pracy pt. „Początki Gniezna”². Wybór najwcześniejszych dokumentów dotyczących Gniezna rozpoczyna „Dagome iudex” z IX w., w którym wymienione zostało „państwo gnieźnieńskie”, następnie „Rocznik Kapituły Poznańskiej”, w którym pod rokiem 965 odnotowano małżeństwo Mieszka I z Dąbrówką. Również w Kronice Thietmara znajdujemy wiadomości o Mieszku I, Bolesławie Chrobrym oraz opis wizyty w roku 1000 Ottona III w Gnieźnie. W „Passio Sancti Adalperti Martyris” znajdujemy zapis dokonany w latach 998 - 999 o budowie kościoła w Gnieźnie przez Mieszka I a w „Roczniku Praskim” — datę chrztu Mieszka I i konsekracji kościoła gnieźnieńskiego w 1064 r. a w „Roczniku Sędziwoja” wiadomość, że w 970 r. kościół w Gnieźnie nosił wezwanie św. Trójcy i św. Wita, a w 999 r. Gaudenty został arcybiskupem gnieźnieńskim.

Informacje o Gnieźnie znajdują się również w późniejszych źródłach: „Kodeksie Dyplomatycznym Wielkopolski”, „Księżde Rogera” (w której al-Idrisi szczegółowo opisuje wygląd miasta Gniezna), w „Kronice Polskiej”, „Roczniku Kapituły Gnieźnieńskiej”, „Kro-

nice Wielkopolskiej”, w kronikach Anonima Galla, Wincentego Kadłubka, Jana Długosza, Marcina Kromera, a także w przekazie Geografa Bawarskiego z IX w. i wielu innych pracach, na podstawie których m.in. autorzy — badacze z różnych dziedzin wiedzy, jak np. W. Dalbor, A. Gieysztor, W. Hensel, R. Jakimowicz, K. Jażdżewski, Z. Kępiński, J. Kostrzewski, W. Kóćka, B. Kürbisówna, G. Labuda, J. Łukowski, H. Mücha, K. Neu, K. Ślaski, A. Warschauer, J. Zachwatowicz, K. Żurowski oraz autorzy piszący w „Dziejach Gniezna” opracowali różne aspekty dziejów tego miasta³.

Historię badań archeologicznych rozpoczynają wykopaliska podjęte w 1842 r. i trwające około miesiąca. Zostały one z uwagi na metodę ich prowadzenia, ocenione negatywnie. W zasadzie były to jedyne prace jakie podjęto do czasu amatorskich prac poszukiwawczych przeprowadzonych w 1935 r. przez biskupa Antoniego Laubitza.

Pierwsze metodycznie i systematycznie prowadzone przez specjalistów prace wykopaliskowe podjęte zostały na terenie grodu w Gnieźnie dopiero w latach 1936 - 1938 i prowadzone były pod kierownictwem Józefa Kostrzewskiego, we współpracy z W. Henslem, W. Kóćką, K. Łukasiewiczem oraz Z. Durczewskim. Prace powyższe, jak na okres międzywojenny choć przeprowadzone zostały na bardzo dużą skalę i z zastosowaniem najnowocześniejszych metod badawczych to jednak nie wyczerpały w pełni programu, który zakładał konieczność podjęcia szerokoprzestrzennych, systematycznych oraz wszechstronnych badań nad całą aglomeracją wczesnośredniowiecznego Gniezna⁴.

Dla zrealizowania tego postulatu trzeba było czekać aż do 1947 r. W tym bowiem czasie, po przerwie spowodowanej II wojną światową, podjęte zostają na nowo najpierw badania weryfikacyjne, które przeprowadził A. Szyszko-Bohusz a następnie prace wykopaliskowe podjęte przez W. Dalbora i W. Hensla z B. Guerinem. Ci ostatni badacze zajęli się zbadaniem przede wszystkim reliktyw architektury romańskiej⁵.

¹ Dzieje Gniezna (praca zbiorowa pod red. J. Topolskiego), Warszawa 1965.

² J. Kostrzewski, *Nowe nabytki Działu Przedhistorycznego Muzeum Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu w latach 1922 - 1925*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 3, Poznań 1928, s. 221 - 233.

³ W. Hensel, *Najdawniejsze dzieje Gniezna w świetle wykopalisk*, [w:] Sw. Wojciech 987 - 1947, Gniezno 1947, s. 209 - 234; J. Kostrzewski, *Najstarsze Gniezno w świetle wykopalisk*, „Przegląd Zachodni”, R. 3: 1947, s. 300 i n.; K. Żurowski, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na Górze Lecha w Gnieźnie*.

⁴ L. Koczy, *Gniezno do połowy XIII w.*, [w:] Gniezno w zarysie dziejów od VIII do XIII w. w świetle wykopalisk, Poznań 1939, s. 1 - 44; Do Redakcji „Przyjaciela Ludu”, List Pana Neu, „Przyjaciel Ludu” t. 1, Leszno 1942, s. 48 - 49.

⁵ G. Mikołajczyk, *Początki Gniezna, Studia nad źródłami archeologicznymi*, Biblioteka Fontes Archaeologici Posnanienses, t. 1 i 2, (pod red. W. Błaszczyka) Warszawa — Poznań 1972 i 1973. Tam też pełna literatura dotycząca tematu, s. 108 - 118.

Ryc. 1. Widok ogólny na fragment pierwszej wystawy archeologicznej w Gnieźnie zorganizowanej w budynku przy ul. Mieszka I

Wieloletnie i szerokoprzestrzenne prace wykopaliskowe podjął dopiero w 1948 r. K. Żurowski, a trwały one nieprzerwanie aż do 1970 r. Prace te były prowadzone systematycznie i na dotąd niespotykaną skalę. W początkowej fazie patronował im Instytut Badań Starożytności Słowiańskich Uniwersytetu Poznańskiego a w następnej Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego, podległe Ministerstwu Kultury i Sztuki. Od 1 stycznia 1954 r. zostaje utworzona samodzielna Pracownia Archeologiczna w Gnieźnie, wchodząca w skład nowoutworzonego Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN.

W ten sposób działające początkowo jako Ekspedycja Gnieźnieńska a później Pracownia Archeologiczna IHKM PAN stanowiły bazę organizacyjną dla prowadzenia nieprzerwanych, planowych i systematycznych badań wykopaliskowych zarówno na Górze Lecha jak i poza nią aż do czasu likwidacji w grudniu 1970 r. Pracowni w związku z przeprowadzoną reorganizacją placówek IHKM PAN w Polsce.

Równolegle do prowadzonych prac wykopaliskowych wysuwany był postulat utworzenia placówki muzealnej w Gnieźnie.

Czynione zabiegi w celu jej utworzenia w okresie międzywojennym nie przyniosły rezultatu. Dopiero podjęcie prac archeologicznych w Gnieźnie w ramach programu badawczego związanego z początkami Państwa Polskiego i potrzeba przygotowania wielkiego jubileuszu Tysiąclecia Polski ożywiły wśród społeczeństwa zainteresowanie uzyskiwanymi wynikami badań. Wówczas też dopiero w pełni wytworzył się dogodny klimat i wynikła potrzeba utworzenia w Gnieźnie Muzeum, które by te wyniki spopularyzowało. Jak więc widzimy idea stworzenia placówki muzealnej w Gnieźnie nie zrodziła się z inicjatywy społecznej towarzystwa naukowego lub miłośników regionu, jak to miało miejsce w XIX i na początku XX w. w wielu innych

ośrodkach kraju. Gniezno ominęły prądy XIX-wiecznego romantyzmu i inicjatyw społecznych towarzyszących tworzeniu w XIX w. muzeów.

W dziejach gnieźnieńskiej placówki do lat trzydziestych bieżącego stulecia, brak było ze strony różnych instytucji i organizacji, czasem władz miejskich jak i wybitnych jednostek inicjatyw w gromadzeniu i przekazywaniu społeczeństwu przedmiotów z bliższej lub dalszej przeszłości, czasem teraźniejszości, posiadających wartość tak dla grupy społecznej, narodu czy państwa jak i przedmiotów obrazujących kulturę umysłową i materialną danego środowiska. Pojedynczy zbieracze lub amatorzy regionalni szli najczęściej za głosem wewnętrznego nakazu, by uchronić od zniszczenia względnie zapomnienia rzeczy w ich mniemaniu wartościowe i przekazać je dla potomności. W pierwszym okresie przekazywali je głównie do skarbca Katedry Gnieźnieńskiej albo do Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk a w późniejszym do Działu Prehistorycznego Muzeum Wielkopolskiego. Brak było jednak u szczupłego grona koneserów sztuki, kolekcjonerów i miłośników regionu siły i możliwości stworzenia bodajże załóżków przyszłych własnych zbiorów, we własnym Muzeum Regionalnym. Dopiero od 1936 r., tj. od czasu podjęcia przez J. Kostrzewskiego pierwszych badań wykopaliskowych na Wzgórzu Lecha a właściwie dopiero od inicjatywy, jaką podjął W. Hensel w 1948 r. w sprawie zbadania najstarszych stolic państwa polskiego, myśl utworzenia Muzeum w Gnieźnie rozpoczęła torować sobie drogę⁶.

Tak więc idea utworzenia Muzeum w Gnieźnie zrodziła się dopiero na bazie podjętych badań wykopaliskowych oraz potrzeby zabezpieczenia uzyskiwanych zbiorów jak też pod naciskiem opinii publicznej i miejscowego społeczeństwa.

Podjęte prace wykopaliskowe, dla przeprowadzenia

nte w latach 1948 - 1951, „Studia wczesnośredniowieczne”, t. 2 : 1953, s. 89 - 111.

⁶ W. Hensel, *Potrzeba przygotowania wielkiej rocznicy*. Poznań 1946.

Ryc. 2. Widok na fragment stałej wystawy pt. „Ziemia gnieźnieńska w okresie powstawania Państwa Polskiego” w gmachu przy ul. Św. Jana

których aktywnie włączyło się utworzone w 1956 r. Muzeum w Gnieźnie dostarczyły nie tylko bardzo ciekawego inwentarza zabytkowego dotyczącego początków państwa polskiego, ale również potwierdziły fakt, że początki Gniezna sięgają czasów poprzedzających panowanie Mieszka I. Cytuję za G. Mikołajczykówną z pracy „Początki Gniezna”: „Zamiast pisać, że za czasów jakiegoś bliżej nie określonego władcy powstały pewne elementy grodu gnieźnieńskiego, możemy operować już imionami i z dużym prawdopodobieństwem mówić dzisiaj o tym, że gród gnieźnieński powstał za czasów legendarnej dynastii Popielidów. Był to ośrodek małego jeszcze państwa Polan lub Lendzian, jak najprawdopodobniej nazywano Polan wcześniej, co spotykamy u Geografa Bawarskiego z IX w. Natomiast legendarni potomkowie Piasta, tj. Siemowit, Lestek i Siemomysł, rozbudowali gród, państwo Polan powiększyli, dając podwaliny państwu polskiemu, powiększonemu i umocnionemu za czasów pierwszego, już w całej pełni historycznego księcia — Mieszka I”⁷.

Uzyskane wyniki badań wykazały znaczenie i rolę jaką posiadało Gniezno, jedno z trzech pierwszych, obok Ostrowa Lednickiego i Poznania ośrodków państwowotwórczych i jako pierwsza stolica powstałego w IX w. Państwa Polskiego.

Ponadto uzyskane materiały wykopaliskowe pozwoliły na rozświetlenie zagadnień kultury, gospodarki oraz społeczno-politycznych źródeł do poznania warunków i życia ludności Polski wczesnośredniowiecznej⁸.

Jak więc już wyżej zaznaczono do powstania placówki muzealnej w Gnieźnie przyczyniły się z jednej strony przeprowadzane wykopaliska a z drugiej stale towarzyszące im zainteresowanie tak ze strony miejscowego środowiska jak i licznych turystów zwiedzających miasto oraz środowisk naukowych śledzących odkrycia archeologiczne w Gnieźnie.

Potrzeba spopularyzowania wydobytych źródeł rozdziła inicjatywy zarówno ze strony kierownictwa badań jak i władz miasta, mające na celu utworzenie w Gnieźnie Muzeum.

Kierownictwo badań i dyrektorzy: Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN i Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki uważali, że Gniezno — pierwsza stolica Polski powinno posiadać własne Muzeum.

Toteż z inicjatywy społecznej pracownicy Kierownictwa Badań w Gnieźnie podjęli się trudu przygotowania pierwszej stałej wystawy archeologicznej pt. „Gniezno i Ostrów Lednicki w świetle wykopalisk”. Wystawa pod takim tytułem została otwarta w lokalu Stacji Archeologicznej IHKM PAN w Gnieźnie przy ul. Mieszka I nr 1, w dniu 2 maja 1954 r.⁹

Urządzona wystawa odniosła duży sukces, przyczyniła się do rozpropagowania Gniezna, jako pierwszej stolicy państwa polskiego oraz przybliżyła społeczeństwu uzyskane wyniki badań nad kulturą materialną, społeczną i duchową. Otwarcie jej było dużym bodźcem dla podjęcia dalszych starań o utworzenie w pełnym tego słowa znaczeniu Muzeum w Gnieźnie. Sta-

⁷ G. Mikołajczyk, *Początki...*, s. 10.

⁸ W. Błaszczak, *Przedmowa* (na obu stronach obwoluty do pracy G. Mikołajczyk, *Początki...*).

⁹ Autorami scenariusza i organizatorami wystawy byli: prof. dr K. Żurawski, dr G. Mikołajczyk i laboranci: Z. Różański, A. Przybylska i M. Engler.

Ryc. 3. Widok na fragment stałej wystawy pt. „Ziemia gnieźnieńska w okresie powstania Państwa Polskiego” w gmachu przy ul. Św. Jana

rania o utworzenie nowej placówki poparł wraz z organizatorami wystawy prof. dr J. Kostrzewski, ówczesny dyrektor Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. Podjęte wysiłki spotkały się dużym zrozumieniem ze strony zarówno władz Poznania jak i Gniezna i zostały uwieńczone powołaniem przez ówczesny Centralny Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki z dniem 1 lipca 1956 r. Muzeum w Gnieźnie jako Oddziału Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. Pierwszym kierownikiem nowopowstałej placówki została dr G. Mikołajczyk, współpracownik Stacji Archeologicznej IHKM PAN w Gnieźnie.

W lipcu 1958 r. Gnieźnieński Oddział Muzeum Archeologicznego w Poznaniu wraz z Pracownią Archeologiczną IHKM PAN w Gnieźnie uzyskały nowy, obszerniejszy lokal przy ul. Św. Jana 9, będący siedzibą Muzeum do chwili obecnej¹⁰. Otrzymano parter bardzo zniszczonego budynku, który wymagał natychmiastowego remontu. Remont został przeprowadzony przez nowe kierownictwo Muzeum w ciągu 3 miesięcy systemem gospodarczym bez większych nakładów finansowych. Do wyremontowanych sal przeniesiona została z lokalu przy ul. Mieszka I wystawa pt.: „Gniezno i Ostrów Lednicki w świetle wykopalisk”.

¹⁰ W uzyskaniu na cele Muzeum lokalu przy ul. Św. Jana 9 przysłużył się ówczesny kierownik Wydziału Zdrowia — dr M. Jaska, który udostępnił dla celów ekspozycyjnych i naukowych część parterowa pustego gmachu należącego do Szpitala Miejskiego w Gnieźnie. Utworzony Oddział w Gnieźnie od jego powstania w 1956 r. aż do końca 1972 r. był Oddziałem Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. Z dniem 1 stycznia 1973 r. nastąpiło jego usamodzielnienie jako placówki autonomicznej, podległej Wydziałowi Kultury Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu.

Wystawa ta zapoczątkowała tok dalszych prac nad rozwojem Muzeum. Organizatorzy Muzeum nie zadowolili się bowiem dotychczasowymi osiągnięciami. Nakreślony został szeroki program prac naukowo-badawczych, naukowo-oświatowych oraz organizacyjnych.

Obok intensywnie prowadzonych wspólnie z kierownictwem Stacji Archeologicznej IHKM PAN w Gnieźnie badań na Wzgórzu Lecha i terenach doń przylegających archeolodzy gnieźnieńscy podjęli również wykopaliska na terenie samego miasta oraz na terenie byłego powiatu gnieźnieńskiego. Jednakże zbliżający się termin obchodów Jubileuszu Tysiąclecia Państwa Polskiego przypadający na 1966 r. wymagał od Kierownictwa Muzeum szybkiego działania w kierunku udostępniania społeczeństwu Gniezna i kraju dotychczas uzyskanych wyników badań podjętych na stołecznym grodzie na Wzgórzu Lecha. Przede wszystkim podjęto prace nad pozyskaniem nowych powierzchni wystawienniczych. W tym celu trzeba więc było pokonać szereg trudności, takich jak remont sal wystawowych, uzyskanie środków finansowych potrzebnych na urządzenie nowej ekspozycji, opracowanie scenariusza wystawy, zakonserwowanie zabytków archeologicznych itd.¹¹.

¹¹ Dzięki staraniom ówczesnego dyrektora Muzeum Archeologicznego w Poznaniu doc. dr. B. Kostrzewskiego uzyskano potrzebne na urządzenie wystawy środki finansowe ze strony Centralnego Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków MKiS. Wydziału Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu. Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Gnieźnie przy wszechstronnej pomocy macierzystej placówki — Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. Przy okazji otwarcia nowej wystawy odnowiono elewację całego budynku.

Ryc. 4. Odkryty podczas badań ratowniczych grób kultury pomorskiej w Klecku, woj. poznańskie

Wszystkie te trudności zostały pokonane i w dniu Święta Lipcowego — 22 VII 1960 r., w ramach inauguracji obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego, nastąpiło otwarcie w Muzeum nowej stałej wystawy pt. „Ziemia gnieźnieńska w okresie powstawania państwa polskiego”. Przekazanie społeczeństwu nowej placówki muzealnej stało się nie tylko wydarzeniem historycznym w rozwoju kultury Gniezna, lecz było trwałym wkładem, jako jedna z form działalności inicjatorów, organizatorów i archeologów środowiska gnieźnieńskiego w dorobek w okresie obchodów 1000-lecia Państwa Polskiego¹².

Dalszym etapem w rozwoju gnieźnieńskiej placówki muzealnej jest jej usamodzielnienie się. Zarówno miejscowe środowisko naukowe, jak i władze wojewódzkie oraz Dyrekcja Muzeum Archeologicznego w Poznaniu od dawna zabiegali o utworzenie w Gnieźnie dużego wielodziałowego (a nie tylko archeologicznego) Muzeum, odpowiadającego randze miasta jako pierwszej stolicy państwa polskiego. Starania te znalazły swoich możliwych protektorów we władzach wojewódzkich i miejskich, którzy postanowili wybudować nowe Muzeum w Gnieźnie¹³.

¹² G. Mikołajczyk, *Ziemia Gnieźnieńska w okresie powstawania państwa polskiego. Przewodnik po wystawie*, Poznań — Gniezno 1961.

¹³ Inicjatywa podjęta przez Wojewódzki Komitet Frontu Jedności Narodu w Poznaniu, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu i Prezydium Rad Narodowych: Powiatowej i Miejskiej w Gnieźnie zakładała w najbliższych latach wybudowanie zespołu nowych budynków — pomników dla Muzeum i Szkoły nad Jeziorem Jelonek. Obecnie Muzeum jest już w trakcie budowy, którego zakończenie przewiduje się w 1978 r. Budy-

Okoliczność ta przyspieszyła proces organizacyjny utworzenia Muzeum w Gnieźnie. Decyzją Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki, który w pełni poparł wniosek Dyrekcji Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, z dniem 1 stycznia 1973 r. nastąpiło formalno-prawne, a 15 marca 1973 r., w ramach obchodzonych Dni Gnieźnieńskich,

nek zaprojektowany został przez zespół Zakładów Doświadczalnych PWSSP w Poznaniu w składzie architektów: doc. inż. arch. Jerzego Schmidta, mgr. inż. arch. Bogdana Celichowskiego, mgr. inż. arch. Wojciecha Kasprzyckiego i doc. inż. arch. Włodzimierza Wojciechowskiego; konstruktora: inż. Stanisława Sapalę. Scenarzystów: doc. inż. arch. Włodzimierza Wojciechowskiego, art. plast. Jerzego Bąka i art. plast. Mieczysława Skrobacznego. Wystrój plastyczny wystawy i wnętrza zaprojektowali: prof. Stanisław Teysser, doc. Magdalena Abakanowicz, doc. Józef Flieger, plastyk Franciszek Kruszwicki, art. plast. Waleria Schmidt, doc. inż. arch. Jan Węclawski, art. plast. Jadwiga Filipiak, art. piast. Czesław Kowalski i art. plast. C. H. Gomolec.

Autorem scenariusza wystawy jest zespół pod kierownictwem dr Gabrieli Mikołajczyk. W celu konsultacji i omówienia problemów związanych z organizacją samodzielnego Muzeum w Gnieźnie i nowej ekspozycji odbyły się konferencje zwołane w dniu 5 VI i 14 XII 1973 r., w których obok projektantów uczestniczyli: dr Włodzimierz Błaszczak — dyrektor Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, mgr Stanisław Brzostowski — wicedyrektor Zarządu Muzeów Ministerstwa Kultury i Sztuki, mgr Kazimierz Gołębiowski asystent Muzeum Narodowego w Poznaniu, dr Władysław Filipowiak, dyrektor Muzeum Narodowego w Szczecinie, mgr Maciej Frajtak, dyrektor Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu, prof. dr Kazimierz Malinowski, dyrektor Muzeum Narodowego w Poznaniu, prof. dr Konrad Jażdżewski, dyrektor Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, mgr Jan Plc, konserwator Wojewódzki w Poznaniu, Grzegorz Wiśniewski, przedstawiciel KW PZPR w Poznaniu, prof. dr Kazimierz Zurowski, kierownik Katedry Archeologii UMK w Toruniu oraz z ramienia Muzeum w Gnieźnie — dr Gabriela Mikołajczyk, która referowała scenariusz i program organizacyjno-

Ryc. 5. Przekrój wału grodziska „Gnieźninek” w Gnieźnie

uroczyste przekazanie przez Prezydium Rady Narodowej miasta Poznania w gestię Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej Gnieźnieńskiego Oddziału Muzeum Archeologicznego w Poznaniu¹⁴.

Daty 1 VII 1956 r. (utworzenie Oddziału) i 1 I 1973 r. (usamodzielnienie Muzeum) zamykają prawie 17-letni okres działalności Muzeum w Gnieźnie w ramach struktury organizacyjnej Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

Okoliczność powyższa skłoniła autora niniejszego artykułu do dokonania za ten okres podsumowania działalności gnieźnieńskiego Oddziału w trzech zasadniczych dziedzinach: naukowo-badawczej, naukowo-oświatowej i organizacyjno-gospodarczej.

Działalność naukowo-badawcza

Jak już wyżej zaznaczono prowadzone prace wykopaliskowe w Gnieźnie dały asumpt powstania Muzeum w Gnieźnie.

-naukowy przyszłego Muzeum. W toku dyskusji ustalono, że przyszłe Muzeum ma przedstawić proces powstania Państwa Polskiego jego kulturę materialną, społeczną i duchową od czasów prasłowiańskich aż po historię najnowszą i osiągnięcia Polski Ludowej.

Ustalono również strukturę organizacyjną Muzeum, które będzie posiadało następujące działy: archeologiczny, historyczny z pracownią numizmatyczną, sztuki z rzemiosłem artystycznym, etnograficzny, dział dokumentacyjno-inwentaryzacyjny, naukowo-oświatowy i pracownie: konserwatorską, graficzną, poligraficzną i techniczną oraz bibliotekę. Patrz protokół z dnia 21 IX 1973 r. i 8 I 1974 znajdujące się w Archiwum Muzeum w Gnieźnie.

¹⁴ Uroczystość przekazania odbyła się w dniu 13 marca 1973 r. w obecności przedstawicieli Urzędu Wojewódzkiego, KW PZPR w Poznaniu, władz partyjnych i miejskich w Gnieźnie oraz Dyrekcji Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. Por. S. Orsyłak, *Muzeum w Gnieźnie — na budżecie Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu*, [w:] Biuletyn Informacyjny Zarządu Muzeów, nr 105 : 1973, s. 98.

Były to prace prowadzone przez wiele lat na Wzgórzu Lecha. Prowadziła je we współpracy z prof. dr. K. Żurowskim, kierownikiem Pracowni Archeologicznej IHKM PAN dr G. Mikołajczyk. Oczywiście były one także finansowane z funduszy centralnych. Niezależnie jednak od tych prac, G. Mikołajczyk prowadziła wykopaliska z ramienia Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. I tak już w 1956 r., a więc w roku powstania Muzeum a następnie w latach 1957, 1959 i 1960 G. Mikołajczyk podjęła badania wykopaliskowe na terenie wczesnośredniowiecznego grodu i podgrodzia na Ostrowie Lednickim. Część materiałów przeznaczonych dla opracowania monografii Ostrowa Lednickiego została już przygotowana do publikacji, lecz w związku ze zmianą kierownictwa prac wykopaliskowych na Ostrowie Lednickim dotąd nie ukazała się drukiem.

W 1957 r. (2 V - 31 V) dr G. Mikołajczyk brała udział w badaniu grodu we Włocławku a następnie w 1957 r. (2 IX - 21 IX) prowadziła badania w obrębie zamku w Radzynie Chełmińskim. Materiały z Włocławka opracował dr J. Grześkowiak, natomiast materiały z Radzyna Chełmińskiego nie zostały dotąd opracowane.

W 1966 r. prowadzono badania sondażowe na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Chładowie. Uzyskany w trakcie badań wykopaliskowych materiał pozwolił zaliczyć go do jednego z wcześniejszych grodów, a jego chronologię określić na VIII - IX w.

W związku z przeprowadzoną konserwacją zabytkowego budynku przy ul. Łaskiego nr 1 w Gnieźnie, podjęto w 1959 r. (5 VI - 21 VI) badania ratownicze. W wyniku tych badań stwierdzono, że grodowi w Gnieźnie towarzyszyły trzy podgrodzia, a nie dwa, jak dotychczas sądzono.

Ryc. 6. Gmach Oddziału Muzeum Archeologicznego w Gnieźnie, przy ul. Św. Jana

Prowadzone prace niwelacyjne za pomocą spychacza na terenie grodziska, znanego w Gnieźnie pod nazwą „Gnieźninek”, spowodowały konieczność podjęcia prac ratowniczych na tym obiekcie. Prace badawcze trwały dwa sezony, tj. w 1971 (8 VII - 31 VIII) i w 1972 (1 VII - 25 IX). Uzyskane wyniki pozwoliły ustalić, że był to gród refugialny, otoczony wałem drewnianoziemnym i że został on spalony.

Badania ratownicze

Ratowaniem zabytków na cmentarzysku kultury pomorskiej zajmowała się dr G. Mikołajczyk w następujących miejscowościach: Kłecku (1956), Pakszynie (1959), Kamionku (1965 i 1966), Nidomiu (1966), Dębinie (1968), Świątnikach Wielkich (1969) i Przybrodzie (1972).

Ratowaniu podlegały także zabytki wczesnośredniowieczne i średniowieczne w Kłecku (1959, 1961, 1963, 1968), Mielżynie (1967), Niechanowie (1967), Nidomiu (1968), Powidzu (1970, 1973) oraz Modliszewku (1971).

W Gnieźnie badaniami ratowniczymi, wymagającymi dłuższego okresu czasu zajmowano się w latach: 1962, 1963, 1965, 1966, (od maja do października na Górze Lecha podczas kopania wykopu pod fundament dzwonnicy), 1970, 1971, 1972 (podczas kopania rowu wzdłuż północnych murów katedry oraz szerokiego wykopu między dzwonnica a katedrą), w 1973 r. (w pñ.-wsch. części wnętrza katedry, a także między dzwonnica a kościołem Św. Jerzego). Prace pozwoliły na stwierdzenie przebiegu wału dzielącego gród od podgrodzia, położenia bramy łączącej gród z pierwszym podgrodzem oraz bezspornego faktu zasiedlenia pewnej części Wzgórza Lecha przed zbudowaniem umocnień obronnych w VIII w.

W 1973 r. kontrolowane były prowadzone przez miasto prace ziemne wzdłuż ul. Dąbrówki oraz na Placu Boh. Stalingradu, a także wzdłuż ul. Słomianka i przy ul. Jeziornej.

Do najtrudniejszych badań ratowniczych należy zaliczyć prace związane z budową kolektora (1968 i 1969), dla którego na głębokości od 4 do 15 m poniżej współczesnego poziomu drążono chodniki metodą górniczą.

Badania sondażowe

W 1957 r. (1 I - 26 I) w związku z prowadzonymi wewnątrz katedry pracami rekonstrukcyjnymi podjęto badania sondażowe. Prace wykopaliskowe systematyczne podjęła tam następnie Pracownia Archeologiczna IHKM PAN w Gnieźnie.

Nadzór archeologiczny

W związku z prowadzonymi w 1967 i 1968 r. na terenie Gniezna licznymi wierceniami geologicznymi sprawowano nad nimi nadzór uzyskując pośrednio materiał archeologiczny.

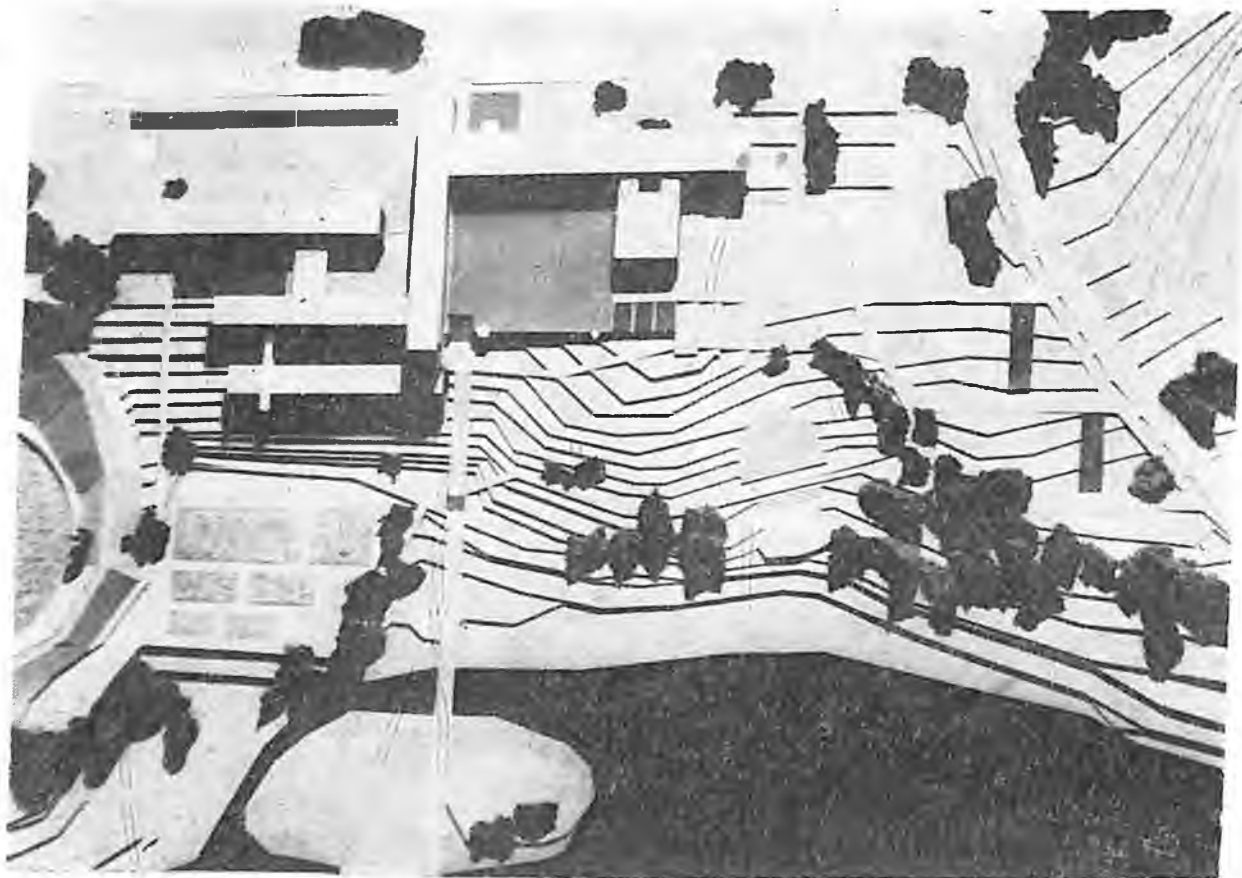
Inwentaryzacja grodzisk

W latach 1957 i 1964 dokonano inwentaryzacji 10 grodzisk na terenie „Ziemi Gnieźnieńskiej”, na których wykonano pełną inwentaryzację oraz 8 grodzisk na terenie „Ziemi Dobrzyńskiej”. W 1971 r. dr G. Mikołajczyk dokonała ponownej weryfikacji grodzisk w regionie gnieźnieńskim.

Badania powierzchniowe

W ciągu 17 lat prowadzone były systematycznie badania powierzchniowe na terenie Gniezna, a także jego okolic. Pozwoliły one na zwiększenie o 69 liczby

Ryc. 7. Makieta zespołu budynków — Pomnika Tysiąclecia Państwa Polskiego

zbadanych stanowisk archeologicznych na terenie miasta. Badania powierzchniowe pozwoliły na lepsze poznanie zasięgu osadnictwa wczesnośredniowiecznego i średniowiecznego na terenie miasta. Materiały zostały już częściowo wykorzystane w opublikowanej pracy pt. „Początki Gniezna — źródła archeologiczne”¹⁵.

W okolicach Gniezna przeprowadzono także badania powierzchniowe w Ostrowitem Prymasowskim (1957), Powidzu (1957), Kłecku (1966), Kiszkwie (1971), Owieczkach (1971), Żydówku (1971), Turostowie (1971), Męcznikach (1971), Łubowie (1971), Chłędowie (1972), Kamionce (1972) oraz Moraczewie (1972) a także we Włocławku (1957), Żninie (1957), Łądzie (1957), Grzybowie Rabierzycach (1971) i Dusznie (1971).

We wszystkich pracach wykopaliskowych i opracowaniach materiałów, podejmowanych na terenie Gniezna przez Pracownię Archeologiczną IHKM PAN w Gnieźnie brała czynny udział dr G. Mikołajczyk. Współpracy tej patronowało Muzeum Archeologiczne w Poznaniu do 1969 r., tj. do czasu rozwiązania Stacji i przekazania wszystkich materiałów uzyskanych przez wymienioną wyżej Stację, wraz z dokumentacją Muzeum w Gnieźnie. Część tych materiałów została opublikowana a dalsza część jest przygotowywana do publikacji.

Dokonany bilans dorobku w zakresie badań wykopaliskowych, prowadzonych zarówno metodą systematycznych badań jak ratowniczą i powierzchniową, byłby niepełny bez podania zestawienia publikacji z nimi związanymi.

¹⁵ G. Mikołajczyk, *Początki Gniezna. Źródła archeologiczne*, Biblioteka Fontes Archaeologici Posnanienses, t. 2, Warszawa—Poznań 1973.

Podajemy je w kolejności lat publikowania i za okres, w którym dr G. Mikołajczyk działała naukowo jako jedyny archeolog w ramach Oddziału Gnieźnieńskiego Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, tj. za lata 1956 - 1973.

1. G. Mikołajczyk i K. Żurowski, *Sprawozdanie z badań archeologicznych w Gnieźnie w 1955 r.*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 3 : 1957, s. 249 - 272.
2. *Rewelacyjne odkrycia w Gnieźnie*, „Gazeta Gnieźnieńska”, R. 8 : 1958, nr 5.
3. *Nowe odkrycia w katedrze gnieźnieńskiej*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 25 : 1958, s. 269 - 270.
4. — i K. Żurowski, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Gnieźnie w 1958 r.* (powielono w 50 egz.).
5. Santok, [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich*, Zeszyt dyskusyjny, Wrocław 1958, s. 117 - 118.
6. *Badania archeologiczne na Ostrowie Lednickim, pow. Gniezno w 1956 r.*, *Sprawozdania Archeologiczne*, t. 6 : 1959, s. 94 - 98.
7. *Sprawozdanie z działalności Oddziału w Gnieźnie Muzeum Archeologicznego w Poznaniu za okres od 1 VII 1956 - 31 XII 1958*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 10 : 1959, s. 303 - 306 (dalej: FAP).
8. *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na Ostrowie Lednickim w 1959 r.* (powielono w 120 egz.).
9. *Co można zobaczyć na wystawie w Muzeum gnieźnieńskim*, „Ziemia Gnieźnieńska”. Wyd. specjalne, Gniezno, lipiec 1960.
10. *Wystawa archeologiczna w Gnieźnie*, „Biuletyn Informacyjny, Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków”, nr 31, wrzesień-październik 1960, s. 10 - 11.

11. *Sprawozdanie z działalności Oddziału w Gnieźnie, Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w roku 1959*, FAP, t. 11 : 1960, s. 238 - 239.
12. *Un „grod” des Piasts dans l'île de Lednica*, [w:] *Les origines des villes polonaises*, Paris 1960, s. 121 - 126.
13. *Łódź wczesnośredniowieczna z jeziora lednickiego, pow. Gniezno*, „Kwartalnik IHKM”, t. 9 : 1961, s. 314 - 316.
14. *Wyniki prac archeologicznych na zamku w Radzynie Chelmińskim w 1957 r.*, „Ochrona Zabytków”, t. 13 : 1960, s. 89 - 92.
15. *Bluczyński typ ceramiki*, [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich*, Wrocław 1961, t. I, cz. 1, s. 132.
16. *Ziemia Gnieźnieńska w okresie powstawania Państwa Polskiego*, (Biblioteka Popularnonaukowa Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, nr 2) Poznań—Gniezno 1961, s. 44.
17. *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, Oddział w Gnieźnie w 1960 r.*, FAP, t. 12 : 1961, s. 376 - 379.
18. *Nowa wystawa archeologiczna w Gnieźnie*, „Z Otchłani Wieków”, R. 26 : 1960, s. 375 - 378.
19. *Czółno z czasów pierwszych Piastów*, „Mówią Wieki”, R. 4 : 1961, nr 5 (41), s. 40.
20. *Pierwsze wieki naszej ery . . .*, „Ziemia Gnieźnieńska”. Wyd. specjalne, Gniezno, kwiecień 1961, s. 3.
21. *Rozwój ośrodka stołecznego w Gnieźnie*, „Ziemia Gnieźnieńska”, nr 4, Gniezno, maj 1961, s. 3.
22. *Rezydencja Piastów na Ostrowie Lednickim*, „Ziemia Gnieźnieńska”, nr 6 - 7, Gniezno, lipiec-sierpień 1961, s. 4.
23. *W Gnieźnie odkryto średniowieczny młyn*, „Ziemia Gnieźnieńska”, nr 11/1, Gniezno, grudzień-styczeń 1961/62, s. 6.
24. *Odkrycie w Kłecku*, tamże, s. 6.
25. *Badania na Ostrowie Lednickim, pow. Gniezno, w 1957 - 1959 r.*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 13 : 1961, s. 139 - 144.
26. *Muzeum w Gnieźnie*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 28 : 1962, s. 100 - 101.
27. *Nowa wystawa w Oddziale Gnieźnieńskim, Muzeum Archeologiczne w Poznaniu*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 28 : 1962, s. 204 - 206.
28. *Narodziny gnieźnieńskiego rzemiosła*, cz. I, „Ziemia Gnieźnieńska”, nr 5 - 6, s. 6, Gniezno 1962.
29. *Narodziny gnieźnieńskiego rzemiosła*, cz. II, „Ziemia Gnieźnieńska”, nr 8 i 9, s. 6, Gniezno 1962.
30. *Narodziny gnieźnieńskiego rzemiosła*, cz. III, „Ziemia Gnieźnieńska”, nr 12/1, s. 5, Gniezno 1962/63.
31. *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych prowadzonych w Gnieźnie w 1957 r.*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 14 : 1962, s. 184 - 192.
32. — i K. Żurowski, *Wyniki badań archeologicznych w Katedrze gnieźnieńskiej w 1958 r.*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 14 : 1962, s. 193 - 202.
33. *Sprawozdanie z prac archeologicznych Stacji Archeologicznej w Gnieźnie w 1960 roku*, tamże, s. 217 - 226.
34. *Narodziny gnieźnieńskiego rzemiosła*, cz. IV, „Ziemia Gnieźnieńska”, nr 6, Gniezno 1963, s. 2.
35. *Narodziny gnieźnieńskiego rzemiosła*, cz. V, „Ziemia Gnieźnieńska”, nr 10, Gniezno 1963, s. 3.
36. (Głos w dyskusji) [w:] *Konferencja naukowa w Warszawie 23 i 24 marca 1960 r. Referaty i dyskusje*, Warszawa 1962, s. 84.
37. — i A. Wędzki, *Česlav*, [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. I, cz. II, Wrocław 1962, s. 285.
38. *Devinska Nová Ves*, tamże, s. 342.
39. *Dolne Dunajowice*, tamże, s. 370.
40. *Dolni Věstonice*, tamże, s. 370 - 371.
41. *Drážovce*, s. 379.
42. *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, Oddział w Gnieźnie w 1963 roku*, FAP, t. 13 : 1962, s. 393 - 394.
43. *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, Oddział w Gnieźnie w 1962 roku*, FAP, t. 14 : 1963, s. 247 - 248.
44. *Sprawozdanie z prac archeologicznych przeprowadzonych w Ostrowie Lednickim, pow. Gniezno w 1960 roku*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 15 : 1963, s. 213 - 217.
45. *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w Gnieźnie w 1961 roku*, tamże, s. 208 - 212.
46. *Une résidence des Piasts sur l'île de Lednica (Ostrów Lednicki) distr. de Gniezno*, „Archaeologia Polona”, t. 6 : 1964, s. 219 - 233.
47. *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu Oddziału w Gnieźnie w 1963 roku*, FAP, t. 15 : 1964, s. 237 - 238.
48. — i I. Sikorska, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w podziemiach katedry gnieźnieńskiej w 1962 roku*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 16 : 1964, s. 177 - 183.
49. *Gniezno: Archeologia*, [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna*, t. 4, Warszawa 1964, s. 291.
50. *Działalność Oddziału w Gnieźnie Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w 1965 roku*, FAP, t. 17 : 1966, s. 297 - 298.
51. *Jesteśmy tu od tysięcy lat*, „Przemiany”, nr 1 : 1966, s. 3.
52. *Stomianka*, tamże, nr 2 : 1966, s. 5.
53. *Zajezerze i Kleryka*, tamże, nr 3 : 1966, s. 5.
54. *Leciejewicz L. i Mikołajczyk G., Libusin*, [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. 3, Wrocław 1967, s. 55 - 56.
55. *Muzeum Archeologiczne w Gnieźnie*, [w:] *Program imprez kulturalnych i turystycznych*, Poznań, luty 1967, s. 48 - 50.
56. *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych prowadzonych w Gnieźnie w 1964 roku*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 18 : 1966, s. 173 - 178.
57. *Działalność Oddziału w Gnieźnie Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w 1966 roku*, FAP, t. 18 : 1967, s. 102 - 104.
58. *Sprawozdanie z działalności Oddziału w Gnieźnie Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w 1967 roku*, FAP, t. 19 : 1968, s. 179 - 180.
59. *Ostrów Lednicki*, [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna*, t. 8, Warszawa 1966, s. 348.
60. *Sprawozdanie z działalności Oddziału w Gnieźnie Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w roku 1968*, FAP, t. 20 : 1968, s. 233 - 234.
61. *Gniezno*, [w:] *Informator Archeologiczny, Badania 1968 r.* Warszawa 1969, s. 234 - 235.
62. *Sprawozdanie z działalności Oddziału w Gnieźnie Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w roku 1969*, FAP, t. 21 : 1970 (1972), s. 282 - 284.
63. *Początki Gniezna, Studia nad źródłami archeologicznymi*, Biblioteka Fontes Archaeologici Posnanienses,

t. 1, pod red. W. Błaszczyka, Warszawa—Poznań 1972, ss. 183.

76. *Początki Gniezna, Źródła archeologiczne*, Biblioteka Fontes Archaeologici Posnanienses, t. 2, pod red. W. Błaszczyka, Warszawa—Poznań 1973, ss. 155.
77. *Sprawozdanie z działalności Oddziału w Gnieźnie Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w 1970 roku*, FAP, t. 22 : 1971 (1972), s. 241 - 244.
78. *Sprawozdanie z działalności Oddziału w Gnieźnie Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w roku 1971*, FAP, t. 23 : 1972 (1973), s. 248 - 250.
79. *Tymczasowe wyniki badań na Górze Lecha w Gnieźnie*, „Archeologicke Rozhledy”, t. 4 : 1952, s. 298 - 302.

Niemniej ważnym odcinkiem działalności Muzeum w Gnieźnie było aktywne uczestniczenie pracowników Muzeum w kongresach, sesjach i konferencjach naukowych.

Dr G. Mikołajczyk brała udział w 1964 r. w I Międzynarodowym Kongresie Archeologii Słowiańskiej w Warszawie, a w 1970 r. w II-gim w Berlinie, a w 1965 r. w VII Międzynarodowym Kongresie Nauk Pre- i Protohistorycznych w Pradze. W Kongresach brała czynny udział wygłaszając referaty o wynikach badań na Wzgórzu Lecha w Gnieźnie.

W 1956 r. uczestniczyła w Sesji Naukowej PTA w Kaliszu i w Poznaniu poświęconej podsumowaniu badań prowadzonych na Zawodziu w Kaliszu.

W 1960 r. była uczestnikiem i współorganizatorem Sesji archeologów i historyków poświęconej inauguracji Obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w Gnieźnie a także uczestnikiem Sesji o tej samej tematyce zorganizowanej w tym samym roku przez IHKM PAN w Warszawie.

W 1962 r. — w Sesji Naukowej organizowanej przez Muzeum Archeologiczne w Poznaniu nt. osiągnięć w badaniu obiektów archeologicznych a także w Sympozjum zorganizowanym przez Ministerstwo Kultury i Sztuki w Łańcucie nt. muzea uniwersytetami kultury. W tymże roku Muzeum w Gnieźnie zorganizowało Sesję Naukową poświęconą wczesnośredniowiecznemu Gnieźnie.

W 1964 r. — w Sesji Naukowej zorganizowanej w Poznaniu z okazji uroczystości jubileuszowych 80-lecia urodzin prof. J. Kostrzewskiego.

Dr G. Mikołajczyk brała udział w licznych konferencjach naukowych.

W 1956 r. w konferencji sprawozdawczej Zakładu Archeologii Wielkopolski IHKM PAN w Poznaniu.

W 1957 r. — konferencji naukowej Stacji Archeologicznej IHKM PAN w Gnieźnie.

W 1958 r. — w posiedzeniu naukowym Pracowni PAN.

W 1959 r. — w Międzynarodowej Konferencji historyków w Gnieźnie poświęconej omówieniu początków miasta i rzemiosł oraz w IV Konferencji Sprawozdawczej IHKM PAN odbytej w Krakowie.

W 1960 r. — w V Dorocznej Konferencji Sprawozdawczej IHKM PAN odbytej w Poznaniu.

W 1961 r. — VI Dorocznej Konferencji IHKM PAN w Szczecinie oraz Konferencji sprawozdawczej z badań w Wiślicy, Tyńcu i Ostrowie Lednickim zorganizowanej przez IHKM PAN w Poznaniu.

W 1962 r. — w VII Ogólnopolskiej Konferencji Sprawozdawczej IHKM PAN w Łodzi.

W 1963 r. — w VIII Ogólnopolskiej Konferencji Sprawozdawczej IHKM PAN w Katowicach oraz konferencji w Wiślicy poświęconej podsumowaniu wyników badań archeologicznych nad architekturą romańską w Wiślicy.

W 1965 r. — w Głogowie nt. dziejów Głogowa.

W 1966 r. — w Wiślicy nt. budownictwa romańskiego.

W 1967 r. — w Konferencji zorganizowanej przez Stowarzyszenie Historyków Sztuki w Gnieźnie, nt. zabytków znajdujących się w katedrze gnieźnieńskiej.

W 1968 r. — w IX Ogólnopolskiej Konferencji Sprawozdawczej IHKM PAN w Rzeszowie.

W 1969 r. — w Konferencji poświęconej współpracy archeologii z przemysłem w dziedzinie ochrony zabytków archeologicznych zorganizowanej przez Muzeum Archeologiczne w Poznaniu,

— w Konferencji w Krakowie poświęconej prądziom Nowej Huty,

— w X Ogólnopolskiej Konferencji Sprawozdawczej IHKM PAN odbytej w Warszawie.

Ponadto dr G. Mikołajczyk uczestniczyła jako delegat gnieźnieńskiego Oddziału PTAiN w Walnych Zjazdach w Warszawie (1959 r.), w Opolu (1960 r.), w Gdańsku (1961 r.), w Rzeszowie (1963 r.), w Koszalinie (1964 r.), w Poznaniu (1965 r.), w Augustowie (1969 r.) i w Szczecinie (1970 r.).

Dr G. Mikołajczyk przebywała także w 1962 r. w Niemieckiej Republice Demokratycznej na stypendium naukowym przyznany przez Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki.

Ten aktywny udział Muzeum w Gnieźnie w pracach naukowych w Polsce i zagranicą jeszcze raz potwierdził rangę i znaczenie dokonanych odkryć archeologicznych przez ośrodek gnieźnieński.

Działalność naukowo-oświatowa

Obok działalności naukowo-badawczej i publikacyjnej Muzeum w Gnieźnie prowadziło równoległe bardzo ożywioną działalność naukowo-oświatową.

Na czoło tej działalności wysuwa się wystawiennictwo. Obok wystaw stałych, które czynne były od założenia Muzeum w 1956 r. aż po dzień dzisiejszy, organizowane były liczne wystawy czasowe.

Wystawy stałe:

1. „Gniezno i Ostrów Lednicki w świetle wykopalisk”, czynna od 1956 - 1959 r.
2. „Ziemia gnieźnieńska w okresie powstawania Państwa Polskiego”, czynna od 1960 r. — nadal.

Wystawy czasowe:

1. „Szlakiem społeczeństw pierwotnych” — od 1957 - 1959 r.
2. „Gniezno i Ostrów Lednicki w świetle wykopalisk”, od 1960 - 1961 r.
3. „Wielkopolska przed 1000 lat” — w 1962 r.
4. „Archeologia w grafice” — w 1964 r.
5. „Tysiąclecie Państwa Polskiego” — w 1965 r.
6. „Ziemia gnieźnieńska w oczach dziecka” — w 1966 r. (16 IV - 25 V).
7. „Monety i medale PRL” — w 1966 r. (22 VII - 8 VIII).
8. „Drzeworyty S. Łuczaka” — w 1966 r.
9. „Wielkopolska przed X wiekami w świetle źródeł archeologicznych” — w 1969 r. (9 V - 13 VI).

10. „20 lat badań na Ostrówku w Opolu” — w 1969 r. (20 VI - 2 IX).
11. „Polskie badania archeologiczne na Bliskim Wschodzie i Basenie Morza Czarnego” — w 1969 r. (10 X - 7 XII).
12. „Ochrona Zabytków” — w 1969 (cały rok).
13. „Wczesnośredniowieczna architektura kamienna Wielkopolski” — w 1969 (cały rok).
14. „Dary społeczeństwa dla Oddziału w Gnieźnie w okresie 25-lecia PRL” — w 1970 r. (2 - 19 V).
15. „25 lat działalności naukowej i popularno-naukowej na temat pradziejów Gniezna” — w 1970 r. (20 V - 18 VI).
16. „Zdjęcia lotnicze polskich obiektów archeologicznych” — w 1970 r. (15 II - 2 V).
17. „Muzeum Archeologiczne w Poznaniu w 25-leciu PRL” — w 1970 r. (25 X - 31 XII).
18. „Gniezno w dawnej ilustracji” — w 1971 r.
19. „Nowe nabytki Muzeum w l. 1970-1971” — w 1971 r.
20. „Gwinejskie Safari” (12 I - 7 III 1972).
21. „Polskie badania archeologiczne w Novae w Bułgarii (30 VI - 31 VIII 1972).
22. „Wierzenia dawnych Słowian” (5 XI - 31 XII 1972).

Wystawy zwiedziło w okresie 1956 - 1972:

1956 i 1957	—	6.911 osób
1958	—	3.962 osoby
1959	—	8.729 osób
1960	—	7.963 osoby
1961	—	16.914 osób
1962	—	14.275 „
1963	—	9.072 osoby
1964	—	12.508 osób
1965	—	11.507 „
1966	—	23.100 „
1967	—	13.829 „
1968	—	14.820 „
1969	—	12.912 „
1970	—	12.087 „
1971	—	12.681 „
1972	—	4.150 „ (do 31 III)

r a z e m: 178.509 osób

Zwiększająca się z roku na rok frekwencja świadczy nie tylko o wzroście zainteresowań organizowanymi wystawami w Muzeum w Gnieźnie, ale także o znacznej jego randze, uzasadniającej także postulowane utworzenie samodzielnej placówki muzealnej w Gnieźnie.

Ważną formą upowszechniania archeologii były odczyty. Ich ilość w poszczególnych latach obrazuje poniższa tabela:

1956 - 1958	—	96 odczytów
1959	—	21 „
1960	—	33 „
1961	—	17 „
1962	—	15 „
1963	—	37 „
1964	—	43 „
1965	—	109 „
1966	—	45 „
1967	—	12 „
1969	—	51 „
1970	—	141 „

Wygłaszano także przez miejscowy radiowęzeł liczne pogadanki nt. przygotowań obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego i uzyskiwanych w tym zakresie wyników.

Odczyty i pogadanki wygłaszano zarówno z ramienia Muzeum, jak w ramach współpracy z Towarzystwem Wiedzy Powszechnej a także Polskim Towarzystwem Archeologicznym i Numizmatycznym, Polskim Towarzystwem Turystyczno-Krajoznawczym i Związkiem Harcerstwa Polskiego w Gnieźnie.

Dr G. Mikołajczyk w okresie sprawozdawczym pełniła funkcje kierownika Wydziału Historycznego Uniwersytetu Powszechnego Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Gnieźnie.

Zaznaczyć trzeba także, że w oparciu o zabytki pochodzące z Gniezna i Ostrowa Lednickiego nakręcono film oświatowy pt. „Kolebka Państwa Polskiego”.

Akcją oświatową w Muzeum kierowała zarówno dr G. Mikołajczyk jak i mgr M. Kasprzykowa. Należy zauważyć, że przez wszystkie lata nie uległa zmianie ilość pracowników Oddziału, których było pięcioro, mimo że obowiązki z roku na rok wzrastały. Wykłady i lekcje muzealne prowadzono w szkołach miasta i regionu. Trudno wymienić wszystkie formy działalności popularyzatorskiej, które prowadzono w Muzeum w Gnieźnie. Jedno jest pewne, że było ich wiele i to bardzo różnorodnych¹⁶.

Muzeum w Gnieźnie — jako pomnik Tysiąclecia

Gniezno uzyska niedługo symbol swoich wielowiekowych tradycji i roli jaką odegrało w kształtowaniu się państwowości polskiej. Z inicjatywy społeczeństwa, wyrażonej w uchwałach Frontu Jedności Narodu zrodziła się koncepcja budowy Zespołu Obiektów Tysiąclecia Państwa Polskiego w Gnieźnie. Wznoszony Pomnik Tysiąclecia Państwa Polskiego składa się z kompleksu budynków, w których mieścić się będzie Muzeum Początków Państwa Polskiego oraz Liceum Ogólnokształcące i z pomnika pierwszych Piastów. Przedsięwzięcie to ma wykazać znaczenie historyczne scalenia i zjednoczenia państw plemiennych między Wisłą i Odrą przez pierwszych władców polskich: Mieszka I i Bolesława Chrobrego¹⁷.

Projekt budowy Pomnika Tysiąclecia zrodził się w czasie obchodów Tysiąclecia. Celem tych przedsięwzięć było pozostawienie trwałego śladu po tej rocznicy.

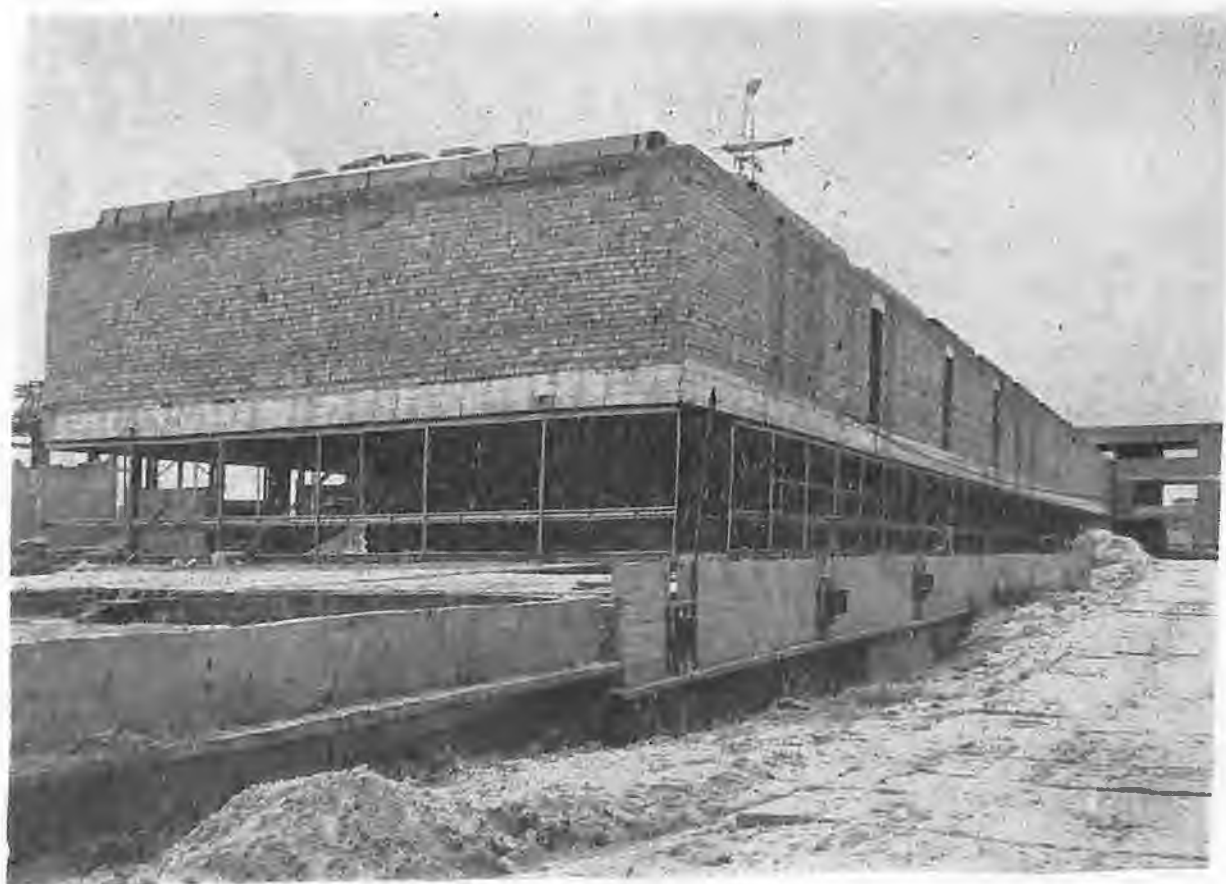
W pierwszej fazie podejmowanych inicjatyw postulowano odbudowę zniszczonego przez Niemców, w czasie ostatniej wojny pomnika Bolesława Chrobrego,

¹⁶ Dane dotyczące działalności Muzeum w Gnieźnie zaczerpnięto ze sprawozdań K-mi Ministerstwa Kultury i Sztuki, Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków za lata 1958 - 1971 znajdujące się w Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu oraz ze Sprawozdań G. Mikołajczyk, zamieszczonych w „Fontes Archaeologici Posnanienses”: t. 10: 1959, s. 303 - 306, t. 11: 1960, s. 233 - 239, t. 12: 1961, s. 376 - 379, t. 13: 1962, s. 393 - 394, t. 14: 1963, s. 247 - 249, t. 15: 1964, s. 237 - 238, t. 16: 1965, s. 275 - 277, t. 17: 1966, s. 297 - 298, t. 18: 1967, s. 102 - 104, t. 19: 1968, s. 178 - 180, t. 20: (1969) 1970, s. 309 - 311, t. 21: (1970) 1972, s. 282 - 284, t. 22: (1971) 1972, s. 241 - 244, t. 23: (1972) 1973, s. 248 - 250.

¹⁷ W. Staszewska, Pomnik Pierwszych Piastów w Gnieźnie, „Kronika Wielkopolski”, nr 1(2): 1974, s. 146 - 152.

Ryc. 8. Projekt Muzeum w Gnieźnie (makleta)

Ryc. 9. Budowa Muzeum. Stan z końca 1978 r.

jednakże po przeprowadzeniu dyskusji postanowiono zbudować obiekt, który łączyłby jednocześnie funkcje pomnika symbolu i użyteczną. Program, któremu patronuje I Sekretarz KW PZPR w Poznaniu Jerzy Zasada i Wojewoda Poznański Stanisław Cozaś, zakłada wybudowanie dwóch obiektów funkcjonalnie z sobą połączonych: budynku szkolnego i budynku muzealnego otoczonego małą architekturą i terenami parkowo-sportowymi.

W pierwszym etapie przewidziano budowę gmachu muzeum oraz budynku szkolnego, w którym w 1978 r. ma nastąpić ogólnopolska inauguracja roku szkolnego w myśl wprowadzonej reformy szkolnej, zgodnie z programem powszechnej edukacji narodowej.

Budowa pozostałych budynków, m. in. internatu, a także urządzeń sportowych takich jak basenu i innych towarzyszących programowi budowy Pomnika Tysiąclecia Państwa Polskiego jest przewidziana w następnych latach.

Na koniec 1977 r. zostały prawie ukończone: Muzeum i Liceum wraz z aulą na 700 miejsc, w której będzie można wystawiać sztuki teatralne, wyświetlać filmy, a także odbywać różnego rodzaju imprezy kulturalne.

Pod koniec 1975 r. wzniesiony został pomnik Mieszka I i Bolesława Chrobrego, stanowiący zgodny z projektem akcent plastyczny na tle projektowanych budynków. Prace projektowe i wykonawcze powierzono artyście rzeźbiarzowi doc. Józefowi Kopczyńskiemu autorowi wielu prac rzeźbiarskich wykonanych w kraju i za granicą. Odlew projektu gipsowego wykonany został w znanych Zakładach Metalurgicznych w Gliwicach. Prace przy odlewaniu pomnika trwały półtora roku. Całość wykonana jest z 85 elementów. Wysokość wynosi 6,5 m. Monument stoi na 5,5 m cokole. Jest dobrze widoczny z dużej odległości i jest trwałą ozdobą miasta Gniezna.

Budowa Pomnika Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie zaprojektowana została przez zespół: doc. J. Schmidta, mgr. inż. W. Wojciechowskiego, mgr. inż. W. Kasprzyckiego, mgr. inż. B. Celichowskiego i konstruktora inż. St. Sapałę, wykonujących prace urbanistyczno-architektoniczne z ramienia Zakładów Doświadczalnych Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych w Poznaniu.

Autorzy założyli, że ma to być Pomnik Tysiąclecia wykonany na miarę możliwości technicznych naszych czasów, a więc o najwyższym możliwym do osiągnięcia poziomie. Stąd praca Zespołu jest wieloletnia, wymagająca żmudnej współpracy z wieloma specjalistycznymi biurami. Jest to trudne ale ambitne i pasjonujące przedsięwzięcie.

Przed wejściem do Muzeum ma być stworzony nastrój jedynej miejsca w Polsce, kolebki naszej historii. Od wejścia widoczny jest Pomnik Piastów i stąd — ze Wzgórza — rozciąga się widok na Gniezno, pierwszą w historii stolicę Państwa Polskiego. Wejście do Muzeum poprzedzą granitowe „kostki” ozdobione zewnątrz płaskorzeźbami stanowiącymi różne formy godła Polski — orła. W hallu ma być powieszony — gobelin — doc. Magdaleny Abakanowicz z Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych w Poznaniu, autorki o światowej sławie.

Z przeszklonego hallu Muzeum, zajmującego cały

Ryc. 10. Pomnik Mieszka I i Bolesława Chrobrego

parter, widoczne jest całe otoczenie Muzeum wraz z Pomnikami Mieszka I i Bolesława Chrobrego a także witraże, projektu prof. St. Teiseyra — umieszczone przed oknami w pewnej odległości od nich, tak aby przy zmieniającym kącie oświetlenia słońcem rzucały barwę na sąsiadujące z nim ściany. Piętro budynku stanowi salę bez okien, oświetloną z dachu a jej ściany mają być obłożone trewertynem. Materiał, który będzie użyty do wystroju wewnątrz to aluminium, kamień, szkło i drewno. Dla Muzeum przewidziano także dużą salę ekspozycyjną w podziemiach. Cała powierzchnia wystawiennicza wynosić będzie ok. 1300 m².

W Muzeum nie przewiduje się grzejników, a temperatura i wilgotność powietrza utrzymane będą w wyznaczonych granicach przez ogrzane lub chłodzone i nawilżone powietrze tłoczone z dwóch ogromnych „fabryk” powietrza zaprojektowanych i wykonanych przez „Instalprojekt” w Warszawie — najlepszego w tym zakresie specjalistę w Polsce.

Aula będzie miała do 7 m wysokości i ma spełniać wiele funkcji a także służyć wycieczkom zwiedzającym Muzeum, jako sala odpoczynku i projekcji filmowych, a dla potrzeb miasta — na zebrania, koncerty, spektakle teatralne, wreszcie także dla potrzeb szkolnych. Dwie ściany obszernego hallu liczącego 1000 m² będą prawie całe przeszklone, przez co uzyska się znakomite oświetlenie dla wystaw urządzanych tu okresowo. Na I piętrze będzie sala ekspozycyjna o pow. 854 m², sala odczytowa, biblioteka z czytelnią oraz pracownię konserwatorskie. W piwnicach znajdują się warsztaty rzemieślnicze, archiwum muzeum i magazyny zbiorów. Szkoła będzie posiadała oddzielne pomieszczenia dla biblioteki i pracowni.

Budynek Muzeum posiadać będzie wymiary 18×108 m i kubaturę ok. 20 000 m³.

Pomiędzy budynkami zlokalizowano patio z fontanną oraz granitowe „kostki”, na których umieszczone płaskorzeźby skrótowo ujmują najważniejsze fakty z

X-wieków historii Polski. Na budynku szkoły zostanie umieszczony zegar z kurantami. Budowana szkoła ma być szkołą „jutra”, a więc bardziej nowoczesna niż typowe. Będzie posiadała 16 gabinetów specjalistycznych, dwie sale sportowo-gymnastyczne i gier, krytą pływalnię i boiska. Przy szkole powstanie internat dla 200 wychowanków, stołówka oraz dziesięć mieszkań dla nauczycieli. Park, który będzie otaczał Muzeum, będzie zawierał amfiteatr, dzieciniec oraz małą architekturę. Wykonawcą tej trudnej budowy jest Poznańskie Przedsiębiorstwo Budowlane nr 4. Budową kieruje inż. Jacek Gierz.

Założenia naukowego programu Muzeum Pierwszych Piastów rodziły się bardzo długo, ale tak długiego czasu wymagała jego ranga i znaczenie. Zakładano, że wystawa, dla której ustalony tytuł brzmi: „Początki Państwa Polskiego”, winna mieć charakter historycznej ekspozycji naukowo-popularnej przeznaczonej dla jak najszerszego kręgu odbiorców.

Wystawa obok części narracyjnej, fascymili i oryginalnych dokumentów — źródeł pisanych i ikonograficznych, winna być uzupełniona przy pomocy ujęć graficznych, fotogramów i przezroczy. Dane historyczne winny być podbudowane oryginalnymi zabytkami, dobrze wykonanymi modelami, makietami i kopiami zabytków.

Tytuł wystawy jest hasłem skrótowym, wywoławczym, pod którym kryje się rozległa problematyka. A więc zagadnienia związane z genezą Słowian, samych początków Państwa Polskiego, stanu Państwa i jego kultury w okresie świetności za czasów Mieszka I i Bolesława Chrobrego. Główną osią wystawy winno być wykazanie rangi historycznego Gniezna jako „Państwa Gnieźnieńskiego” — wieloczołowego i wielofunkcyjnego ośrodka władzy państwa plemiennego i zagadnień rozszerzenia granic tego państwa, jak i przejmowania przez niego funkcji stolicy dla całej Polski. Wyeksponowanie Gniezna i jego roli w procesie państwowo-twórczym winno być przedstawione na tle rodzącego się Państwa Polskiego. Winna być wykazana rola Gniezna jako ośrodka państwa połańskiego, organizowanego przez wszystkich historycznych Piastów Państwa Polskiego, które w X wieku weszło na arenę dziejów europejskich i za której to dynastii piastowskiej okrzepło (do 1370 r.).

Z uwagi na ciągłość procesów historycznych oraz na potrzebę dydaktyczną należy oprócz głównego trzonu wystawy wszechstronnie przedstawić rozwój kultury polskiej począwszy od słowiańskiej aż po Polskę wczesnośredniowieczną.

Dlatego też należy w dużym skrócie ukazać takie zasadnicze procesy historyczne odnoszące się do epoki wspólnoty pierwotnej: jak osadnictwo na ziemiach polskich i jego początki, początki Słowiańszczyzny, wspólnotę pierwotną jak i początek i rozpad społeczeństwa klasowego. Ekspozycja według opracowanego scenariusza przez dr G. Mikołajczyk, we współpracy z doc. dr H. Chłopocką, prof. dr J. Krzyżanowską, prof. dr B. Kürbis obejmie działy archeologiczne, historyczny i sztuki. Projekty wystawy, wystroj plastyczny, plastyczno-graficzny wykonają Zakłady Doświadczalne Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych w Poznaniu w składzie: doc. inż. arch. A. Wojciechowski, art. plastyk, J. Bąk, art. plast. M. Skrobac-

ki (scenariusz), prof. S. Teyssere, doc. M. Akabanowicz, doc. J. Flieger, art. plast. F. Kruszwicki, doc. W. Schmidt, doc. dr inż. J. Wacławski, art. plast. J. Filipek, art. plast. Cz. Kowalski i art. plast. C. H. Golelec (wystroj wnętrz).

Przejdziemy obecnie do bardziej szczegółowego zapoznania się z poszczególnymi częściami scenariusza wystawy:

Część I

Wstęp

Wstępem do ekspozycji tytułowej, tj. początków państwowości polskiej będzie stosunkowo krótkie wprowadzenie wyjaśniające genezę Słowian. W tym wypadku przedstawi się, głównie na materiale kartograficznym, rozwój kultur praślówiańskich, warunkujących pojawienie się we wczesnym średniowieczu dużego terytorium zajętego przez plemiona słowiańskie.

Winno się zaprezentować społeczeństwa na ziemiach polskich w okresie od ok. 1200 p.n.e. do ok. 500 r. n.e. i w tym zakresie przedstawić: kształtowanie się Praszłowiańszczyzny, etnogenezę Słowian, kulturę łużycką i pokrewne, wspólnotę pierwotną, patriarchalne wspólnoty rodowe. Ukazać podstawy gospodarcze z podkreśleniem rolnictwa, hodowli i metalurgii kolorowej. Dalej, należy zwrócić uwagę na zagadnienie rozpadu wspólnot rodowych oraz na powstawanie społeczeństwa wczesnoklasowego. Wskazać przy tym na ciągłość osadnictwa od kultury łużyckiej do wczesnołateńskiej, na przenikanie zdobyczy technicznych i kulturalnych cywilizacji śródziemnomorskich, na rolę Celatów i Imperium Rzymskiego, na handel dalekosiężny (importy, szlaki), na rolę bursztynu, na przekazy pisane. Przedstawić upowszechnianie się produkcji rodzimej żelaza i wskazać na rolę żelaza w przyspieszaniu rozwoju gospodarki, rolnictwa, hodowli i rzemiosła. Wskazać na różnice majątkowe widoczne w wyposażeniu grobów i skarbach, które wyraźnie wskazują na zróżnicowanie społeczeństwa. Na podstawie skupisk i form osadniczych ukazać wspólnoty terytorialne i załączki organizacji plemiennych. Przedstawić pochody plemion germańskich przez nasze ziemie. Zwrócić uwagę na okres wielkiego przełomu gospodarczego, społecznego i politycznego (IV - VI w.). Wyjaśnić przyczyny olbrzymich przemian dokonujących się w Europie i na naszych ziemiach u schyłku starożytności. Zasygnalizować zewnętrzne i wewnętrzne przyczyny upadku cesarstwa rzymskiego. Przedstawić uderzenie Germanów, Hunów i Słowian. Zwrócić uwagę na załączki nowego porządku w Europie.

Te wszystkie informacje wstępne będą zarazem jasnym dowodem naszych praw terytorialnych.

Część II

Słowiańszczyzna i Polska w epoce feudalnej (od ok. 500 r. do Kazimierza Wielkiego — XIV w.)

We wstępie do właściwej ekspozycji należy uwypuklić te wszystkie elementy procesu historycznego, które doprowadziły do organizacji państwa. A więc,

przede wszystkim pokazać kierunki ekspansji Słowian Południowych, Wschodnich i Zachodnich. Następnie należy wskazać na ciągłość osadniczą na ziemiach polskich i przedstawić ustrój.

Najważniejszym zagadnieniem do wyeksponowania jest rozwój społeczeństwa wczesnofeudalnego na ziemiach polskich i organizacji wczesnopanstwowych oraz powstanie państwa polskiego.

I tak, w pierwszym rzędzie należy zwrócić uwagę na podstawy terytorialne i gospodarcze Polski (ukształtowanie terenu, sieć hydrograficzną, gleby, zasięgi lasów, bogactwa naturalne jak sól, rudy, skały, bursztyn itp.). Następnie należy zwrócić uwagę na powstawanie i rozwój organizmów wczesnopiastowskich (plemiennych) na ziemiach polskich (w Wielkopolsce, Małopolsce i na pozostałych ziemiach) aż do powstania państwa polskiego. Równocześnie należy wskazać na domniemane organizacje w VI - VIII w. i organizacje w następnych wiekach.

Przy przedstawieniu tych zagadnień winno się położyć nacisk na podkreślenie procesów ekonomicznych i społecznych, ustrojowych i organizacyjnych, kulturowych oraz podstaw gospodarczych i osadniczych.

Przy omawianiu podstaw gospodarczych trzeba zwrócić uwagę przede wszystkim na upowszechnianie się u pewnej części społeczeństwa ulepszonych narzędzi rolniczych, wprowadzające doń ulepszenia i usamodzielniania się społeczeństw jednostkowych, co z kolei doprowadziło do zaniku dawnej więzi rodowej, charakterystycznej dla ludności prasłowiańskiej. Na przykładzie uchwytnego w źródłach archeologicznych zróżnicowania majątkowego (broń, przedmioty zbytku), należy wskazać na wzrastającą dążność do podziału społeczeństwa na klasy. Wykazać, że to zróżnicowanie wpłynęło na zmiany w obrazie osadnictwa czego ilustracją jest między innymi fakt, że feudałowie zaczynają dla siebie budować osiedla obronne o innym charakterze niż te, które znane były w kulturze prasłowiańskiej. W powiązaniu z powyższymi problemami należy wyraźnie podkreślić ważny moment historyczny, a mianowicie powstawanie organizacji terytorialnej, opartej już nie na wspólnocie rodowej, lecz na stosunkach dobrosąsiedzkich. Dalej, że potrzeba zabezpieczenia się przed niebezpieczeństwami z zewnątrz doprowadziła do powstania wewnątrz tych organizacji terytorialnych władzy politycznej przejmowanej przez feudałów i że na tej drodze wykształciło się na obszarze Słowiańszczyzny szereg organizacji wczesnopiastowskich. Wzrost znaczenia tych wczesnych organizmów można udokumentować źródłem znanym pod nazwą Geografa Bawarskiego, które wymienia właśnie takie małe, młode państewka na terenie Słowiańszczyzny, a w tym również Polski.

Następnie należy również zwrócić uwagę na wczesne państewko Wiślan i Polan (wymieniane przez źródła pisane). W oparciu o znane źródła archeologiczne i pisane wykazać narodziny wczesnych organizacji państwowych, posiadających władzę, główne ośrodki władzy i ośrodki kultury. Należy np. położyć nacisk na załóżki prapolskiego osadnictwa w Gnieźnie, które w połowie VIII w. urasta do rangi głównego ośrodka kultury i władzy państwowej Polan. Należy zwrócić uwagę na cały zespół osadniczy i ciąg rozwojowy załóżków miast i później miast na prawie lokalnym.

Ekspozycji poświęconej rozwojowi samego Gniezna jako ośrodka stołecznego musi równolegle towarzyszyć ekspozycja ilustrująca w pierwszym rzędzie rozwój osadnictwa w zakresie terytorialnym Polan, a w następnych jej częściach na terenach sukcesywnie przyłączanych do rozwijającego się państwa. W ten sposób podkreślony zostanie jeden z podstawowych elementów ekspozycji muzealnej — rozwój terytorialny państwa (sprawa eksponowania państwa gnieźnieńskiego, państwa Polan) oraz równoległe z nim rozwój ośrodka gnieźnieńskiego, aż do szczytowej formy, jaką osiąga gród gnieźnieński i państwo polskie za czasów pierwszych Piastów.

Na tym tle, jako głównej kanwie, będą eksponowane wszystkie przejawy życia i kultury w poszczególnych etapach rozwoju naszej państwowości.

Dla każdej fazy rozwojowej należy przedstawić osadnictwo, które wraz ze wzrostem organizacji feudalnej, staje się coraz bardziej zróżnicowane. Należy wskazać po pierwsze na następujące zróżnicowanie osadnictwa otwartego, zwłaszcza tego, które stanowi główne zaplecze gospodarcze ośrodków feudalnych (wsie), aż do zorganizowania specjalistycznych osiedli (osady służebne, służebno-rzemieślnicze) i ich organizacji; powołując się na Bullę Innocentego (1136) dla arcybiskupa gnieźnieńskiego, pracujących na rzecz drużyn, grodów i feudałów. Po drugie należy wskazać na zróżnicowanie osiedli obronnych (ośrodki administracyjne, skarbowe, siedziby feudałów, grody feudalne, centra refugialne, centra kulturowe, później gródki kasztelańskie i inne i ich sytuację). Z ważnymi osiedlami związane jest gromadzenie dóbr tzw. skarbów i wyrobów zbytku. (Wskazać np. bogactwo dworu B. Chrobrego).

Patrząc z innego jeszcze punktu widzenia na osady, należy podkreślić sprawę załóżków miast (Gniezno, Poznań, Kołobrzeg, Wolin) i miast na prawie lokalnym (Wolin — zamieszkały m. in. przez obcokrajowców — kupców, Kołobrzeg — solanki, Łęczycza — miasto rozproszone). Należy rozpowszechnić wśród naszego społeczeństwa świadomość, że miasta polskie nie powstały dopiero w XIII w. w wyniku tzw. „kolonizacji”, lecz znacznie wcześniej.

Do ważnych zagadnień związanych z rozwojem państwowości naszej należy problem obronności kraju, na który składają się fortyfikacje (wały, palisady) i uzbrojenie (ostrogi, hełmy, groty). Należy przy tym także przedstawić organizację wojska o zróżnicowanych formacjach (drużyny, ich rola i rozmieszczenie).

Sporo uwagi należy poświęcić postępowi w rozwoju gospodarki, w szczególności rolnictwu (narzędzi, system uprawy roli, produkty, w późniejszym okresie młyny wodne). Istnieją podstawy materiałowe także do przedstawienia znaczenia hodowli zwierząt domowych, myślistwa oraz rybołówstwa. Bartnictwo i zbieractwo miało drugorzędne znaczenie, lecz w oparciu o tego rodzaju znaleziska można np. przedstawić poziom lecznictwa we wczesnym średniowieczu.

Następnym elementem wystawy powinno być chronologiczne przedstawienie wytwórczości (technik i produkcji). W tym wypadku należy podkreślić dwa podstawowe nurty wytwórczości, tj. domowej, na użytek własny oraz rzemieślniczej. Rozmieszczenie eksponatów do kwestii rozwoju rzemiosł winno odpowia-

dać chronologii ich powstania (zaczynając od metalurgii) do pełnego rozwoju. (Poszczególne rzemiosła możnaby wiązać z różnymi ośrodkami, na przykład Opole — buciki, Gdańsk — tkactwo, Błonie — obróbka poroży itp.). Z zagadnieniami rozwoju rzemiosła wypadnie powiązać problem dalszego rozwarstwienia się społecznego, kiedy do klas złożonych z feudałów i chłopów dochodzą rzemieślnicy, a wraz z intensyfikacją rzemiosła pojawiają się pośrednicy w zbywaniu produktów, czyli kupcy. W tym punkcie ekspozycji trzeba zwrócić uwagę na stopień przekształcania się ośrodków rzemieślniczych, na rzemieślniczo-handlowe oraz na kontakty Polski z innymi krajami ludami. Wraz z rozwojem miejscowego rzemiosła wykształca się nie tylko lokalny rynek zbytu (rynek lokalny, wymiana, targi, lokalna sieć drożna) ale również dalekosiężny, poświadczony importami ze Wschodu, Zachodu, Południa i Północy. Wskazać wypada także na oddziaływanie rynku lokalnego i jego powiązanie z handlem dalekosiężnym. Ponadto należy przedstawić wartości towarowe (zabytki) oraz wskazać na początki mennictwa w Polsce (Monety Mieszka I i Bolesława Chrobrego — Gniezdum Civitas).

Odpowiednie miejsce w ekspozycji powinno być poświęcone zagadnieniom komunikacji i transportu (sieć szlaków handlowych, drogi, ulice, mosty, wozy, łódzie, łyżwy itp.).

Do pełnego rozwoju różnych form kultury materialnej należy zilustrować w porządku chronologicznym zagadnienia związane z budownictwem drewnianym i kamiennym (domy mieszkalne i gospodarcze zrębowe i plecionkowe, palatia i kościoły); wykazać należy, że rozwój gospodarczy i różne kontakty umożliwiły wspaniałe rozwój dzieł architektury tak drewnianej jak i kamiennej. Na tle całokształtu kultury należy naświetlić zjawisko kultury duchowej a zwłaszcza zagadnienia związane z kultem pogańskim (ośrodki kultu w Polsce i u innych Słowian, — kopiec Krakusa, bóstwo, amulet, cmentarzyska, paleniska kultowe, źródła wody itp.) i chrześcijańskie (przejęcie chrztu przez księcia Wiślan, Mieszka I, Wolinian, misje pomorskie Św. Wojciecha, włócznia Św. Maurycego). Winno się zaakcentować niektóre daty (966 — symboliczna chrystianizacja Polski i symboliczny początek państwa polskiego, 977 — złożenie ciała pierwszego męczennika, wyrazem chęci trwałego ugruntowania Gniezna jako metropolii kościelnej, 999 — kanonizacja Św. Wojciecha, jej znaczenie polityczne, utworzenie arcybiskupstwa). Uwypuklić Gniezno jako centralny, wyodrębniony ośrodek kultu pogańskiego Polan, a następnie jako główny ośrodek chrześcijański. Można wskazać również na przetrwanie wierzeń pogańskich w obrzędach i zwyczajach (źródła etnograficzne).

W ekspozycji winna znaleźć swoje odbicie kultura umysłowa, której jednym z przejawów jest sztuka (rzeźba architektoniczna Strzelna, płyta wiślicka), zdobnictwo (wyroby artystyczne w metalu, skórze, drewnie, porożu, tkaniny), piśmiennictwo (płyta nagrobka z Gniezna, pierwsze zabytki polskiego języka, rękopisy iluminowane, rylce do kreślenia linii na pergaminie, dowody na istnienie skryptorium i szkół) i muzyka (Bogurodzica).

Oddzielny akcent należy położyć na brązowe drzwi gnieźnieńskie. W zakończeniu ekspozycji należy zaprezentować rolę Gniezna po utracie charakteru stołecznego i wskazać na to, że Gniezno pozostało ośrodkiem kultury średniowiecznej.

Głównym ośrodkiem ekspozycji winno być Gniezno, jako stołeczny i najbardziej rozwinięty gród państwowy. Należy równocześnie przy Gnieźnie zaakcentować te wszystkie elementy, które wskazują na jego stołeczność. W łączności z Gniezmem należy przedstawić wszystkie możliwe aż do wizualnego przedstawienia zagadnienia, związane z rozwojem państwowości. Należy wykazać, że działalność wszystkich ludzi mieszkających w różnych czasach na ziemiach polskich wpłynęła na wolniejszy lub bardziej intensywny rozwój państwa.

Powyżej ujęte pewne grupy, zagadnienia, związane z początkami naszej państwowości, winny być tak rozłożone na całej ekspozycji, aby się wiązały ze sobą w logiczną całość. Tylko równoległe przedstawienie równoczesnego nawarstwiania się różnych problemów, pozwoli w jasny sposób przedstawić mechanizm powstania Państwa Polskiego.

Zabytki, które mają ilustrować powyższą treść będą zgromadzone nie tylko z Gniezna ale z całego kraju, z wszystkich instytucji archeologicznych i historycznych.

Jak już poprzednio powiedziano wystawa będzie się mieściła w dwóch prostokątnych salach wystawowych o łącznej powierzchni 1440 m². Pierwsza znajduje się w podziemiu budynku i ma powierzchnię 672 m² (14 × 48 m). Druga sala mieści się na I piętrze i ma powierzchnię 768 m² (16 × 48 m). Obydwie sale będą połączone dwoma klatkami schodowymi. W stosunku do wejścia i wyjścia należy tak rozplanować ekspozycję, aby widz chodził zawsze prawą stroną¹⁸.

Otwarcie tego wspaniałego pomnika Tysiąclecia — Muzeum w Gnieźnie nastąpi w 1978 r. w połączeniu z otwarciem szkoły „jutra” w ramach inauguracji nowego systemu nauczania w Polsce — 10-letniego systemu szkolnego.

Połączenie w jednym zespole budynków Muzeum Tysiąclecia Polski i Szkoły stanowi nie tylko spełnienie najważniejszych idei Komisji Edukacji Narodowej, ale także jest świadectwem kontynuacji tej idei w państwie o ustroju sprawiedliwym i demokratycznym, którego najważniejszym celem jest człowiek.

Zakończenie

Znaczny jest dorobek z zakresu działalności Muzeum w Gnieźnie w ramach organizacyjnej jego przynależności do Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

Muzeum w tym czasie okrzepło organizacyjnie i roz-

¹⁸ Tę część pracy oparłem na maszynopisach protokółów z nadrad odbytych w Gnieźnie w dniu 21 IX 1973 r. i 8 I 1974 r. oraz maszynopisie opracowanego scenariusza stałej wystawy pt. „Początki państwa polskiego” przygotowanego przez zespół poznajskich naukowców pod red. G. Mikołajczyk. Dziękuję także serdecznie dr G. Mikołajczyk za użyczenie mi swoich rękopisów i maszynopisów, z których korzystałem opracowując tę część niniejszego artykułu.

winęło działalność zarówno naukowo-badawczą jak i popularyzatorską. Zgromadzone zbiory w ilości około 450 000 pozycji, założona naukowa biblioteka podręczna, rozwinięta akcja wystawiennicza, upoważniły władze województwa poznańskiego do usamodzielnienia w 1973 r. tej placówki.

W ciągu 17 lat działalności Muzeum w Gnieźnie jego sale wystaw zwiedziło ponad 200 000 osób. Liczba

zwiedzających dobitnie świadczy o poważnej roli wychowawczo-oświatowej, jaką spełnia placówka zarówno dla mieszkańców „Ziemi gnieźnieńskiej” jak i jej stolicy — Gniezna oraz dla całego kraju.

17-letnia praca tegoż Muzeum i jego nielicznego grona pracowników zaowocowała i napewno będzie dalej owocować w nowej pięknej siedzibie — w Muzeum Początków Państwa Polskiego.

Ryc. 11. Uroczystość przekazania Oddziału Muzeum Archeologicznego w dniu 13 marca 1973 r.

Działalność Rezerwatu Archeologicznego w Gieczu w latach 1963-1977

Rezerwat Archeologiczny w Gieczu, stanowiący oddział Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, obejmuje zabytkowe grodzisko oraz przyległe tereny o łącznej powierzchni około 4 ha.

Wczesnośredniowieczne grodzisko w Gieczu było przedmiotem systematycznych badań wykopaliskowych, podjętych w 1949 r. i prowadzonych początkowo przez Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego, później przez Instytut Historii Kultury Materialnej PAN i Muzeum Archeologiczne w Poznaniu. Badania te doprowadziły do odkrycia fundamentów kamiennych nieukończonyj budowli pałacowej z początków XI stulecia, jednego z nielicznych tego rodzaju zabytków architektury preromańskiej w Polsce, relikwów kościoła kamiennego na grodzisku z drugiej połowy XI w. oraz relikwów starszych faz kościoła romańskiego na osadzie targowej w Gieczu.

Obok odkrycia wspomnianych zabytków architektury kamiennej, długotrwałe badania (od roku 1949 do 1966) pozwoliły na poznanie rozplanowania zabudowy grodu w poszczególnych fazach jego rozwoju od VIII do XIII wieku, konstrukcji wału i zmian jego przebiegu, konstrukcji mostu z X/XI w. oraz grobli z X/XII w.

Równoległe z badaniami na grodzisku prowadzono intensywne badania powierzchniowe i wykopaliskowe na istniejących wokół grodu osadach otwartych, które dostarczyły bogatych materiałów pozwalających dokładniej określić ważną rolę ośrodka gieckiego w okresie powstawania Państwa Polskiego. Inicjatorem i kierownikiem badań w Gieczu był doc. dr B. Kostrzewski¹.

¹ Kostrzewski Bogdan, *Gród w Gieczu w świetle źródeł pisanych i wykopalisk*, „Z otchłani wieków”, R. 20 : 1951, s. 149 - 164; tenże, *Na śladach dawnej świetności Gieczy*, „Przegląd Zachodni”, R. 8, t. 3 : 1952, s. 405 - 409; tenże, *Nowe odkrycia w Gieczu*, ZOW, R. 21 : 1952, s. 183 - 186; tenże, *Sprawozdanie z badań na grodzisku w Gieczu w pow. średzkim za rok 1949*, „Studia Wczesnośredniowieczne”, t. 1 : 1952, s. 149 - 170; tenże, *Odkrycie męsy romańskiej w Gieczu*, ZOW, R. 22 : 1953, s. 227 - 230; tenże, *Z problematyki badawczej Gieczy*, ZOW, R. 22 : 1953, s. 90 - 93; tenże, *Sprawozdanie z badań w Gieczu w 1953 r.*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 2 : 1956, s. 129 - 139; tenże, *Badania wykopaliskowe w Gieczu, pow. Środa*, SA, t. 13 : 1961, s. 145 - 152; tenże, *Giecz odziana swą przeszłością*, ZOW, R. 27 : 1961, s. 24 - 27; tenże, *Badania archeologiczne nad budownictwem kamiennym w Gieczu*, „Sprawozdania Poznańskiego TPN”, nr 2 : 1962, s. 76 - 78; tenże, *Badania archeologiczne nad budownictwem kamiennym w Gieczu pow. Środa*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 14 : 1963, s. 218 - 220; tenże, *The dukes borough in Giecz, Środa District*, „Archaeologia Polona”, t. 6 : 1964, s. 234 - 245; tenże, *Giecz, [...] Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. II, cz. I, Wrocław - Warszawa - Kraków 1964, s. 104 - 106; tenże, *Wyniki badań archeologicznych w Gieczu w latach 1960 i 1961*, SA, t. 16 : 1964,

Uzyskane wyniki badań, a szczególnie odkrycie fundamentów „palatium” zdecydowały o uznaniu obiektu w 1959 r. przez Ministerstwo Kultury i Sztuki za „rezerwat archeologiczny — trwały pomnik historii i kultury polskiej”.

Przygotowanie rezerwatu wymagało wykonania ogromnej ilości prac związanych z adaptacją grodziska dla potrzeb ekspozycyjnych (ekshumacja około 500 grobów, wyburzenie budynków gospodarczych i mieszkalnych, budowa pawilonu muzealnego, przygotowanie dróg dojazdowych i parkingu, rekonstrukcja fragmentu wału, karczowanie drzew itp.). Prace te ukończono w roku 1963.

21 lipca tego roku nastąpiło otwarcie „Rezerwatu Archeologicznego w Gieczu” połączone z otwarciem wystawy stałej: „Dzieje Kasztelanii Gieckiej”. Udośćpniono w ten sposób społeczeństwu do zwiedzania zespół zabytkowy składający się z kamiennych fundamentów „palatium”, relikwów kościoła kamiennego, dobrze zachowanego wału obronnego i zabytkowego XVIII-wiecznego kościółka drewnianego. Z wynikami badań w Gieczu zapoznać się można na wystawie „Dzieje Kasztelanii Gieckiej”, eksponowanej w pawilonie muzealnym. Koncepcję Rezerwatu opracował doc. dr B. Kostrzewski, on też czuwał nad realizacją wszystkich projektów².

s. 170 - 176; tenże, *Z najdawniejszych dziejów Gieczy*, Wrocław 1962; tenże, *Giecz — Pomnik Historii Kultury Państwa Polskiego*, Poznań 1961; tenże, *Gród piastowski w Gieczu*, Poznań 1966. Malinowski T., *Odkryte drogi wczesnośredniowiecznej w Gieczu pow. Środa*, ZOW, R. 20 : 1961, s. 189 - 196; Ślaski J., *Wielka własność ziemska na obszarze kasztelanii gieckiej w X do XI wieku*, „Przegląd Archeologiczny” t. 9 : 1953, s. 271 - 278; Tuszyński M., *Militaria wczesnośredniowieczne z Gieczy*, ZOW, R. 22 : 1953, s. 230 - 235; tenże, *Wyroby grzebleniarskie z Gieczy z badań w latach 1949 - 1952*, ZOW, R. 22 : 1953, s. 180 - 185; Wędzki A., *Rozwój i upadek grodu gieckiego*, „Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza”, t. 4, 2 : 1958, s. 5 - 37; Wiliński St., *Grantowe kościoły wiejskie XII wieku w Wielkopolsce*, „Przegląd Zachodni”, R. 8, t. 3 : 1952, s. 417 - 432; Wojciechowski Z., *Znaczenie Gieczy w Polsce Chrobrego*, tamże s. 410 - 416.

² Kostrzewski B., *Działalność Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w dwudziestolecie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, t. 15 : 1964, s. XII; tenże, *Działalność Rezerwatu Archeologicznego w Gieczu pow. Środa Wilk. w okresie od 21 VII 1963 r. do 31 XII 1965 r.*, tamże, 17 : 1966, s. 299 - 301; tenże, *Działalność Rezerwatu Archeologicznego w Gieczu pow. Środa w 1966 roku*, tamże, t. 18 : 1967, s. 105 - 106; Błaszczak W., *Muzeum Archeologiczne w Poznaniu w dwudziestopięcioletniu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, tamże, t. 20 : 1969, s. 27; Szulc M., *Sprawozdanie z działalności Rezerwatu Archeologicznego w Gieczu pow. Środa Wilk. za lata 1969/1970*, tamże, t. 32 : 1972, s. 251 - 252, Głogowski Z., *Sprawozdanie z działalności Rezerwatu Archeologicznego w Gieczu woj. Poznań z 1973 r.*, tamże t. 25 : 1974, s. 237 - 238.

Ryc. 1. Otwarcie Rezerwatu Archeologicznego w Gieczu. Profesor Józef Kostrzewski podczas rozdawania autografów

Do zadań nowopowstałej placówki należy opieka nad zespołem zabytkowym oraz upowszechnianie wiedzy o najstarszej historii Polski. Realizują to trzej pracownicy Rezerwatu: pracownik merytoryczny i dwóch pracowników technicznych, którzy prowadzą następujące formy działalności, jakie dobrze sprawdziły się w ciągu 14 lat jego istnienia.

1. Organizowanie imprez plenerowych związanych tematycznie z Gieczem lub regionem gieckim, co przyczynia się do upowszechnienia wiedzy z zakresu archeologii i spopularyzowania obiektu wśród społeczeństwa. Tę formę działalności rozpoczęto inscenizacją dramatu historycznego L. Eustachiewicza i W. Zegalskiego pt. „Kołodziej czas”, stworzonego na kanwie dawnych dziejów Gieczu i wystawionego z okazji inauguracji roku kulturalno-oświatowego 15 września 1963 r. Inscenizacja ta zdobyła pierwsze miejsce w skali krajowej w konkursie Ministerstwa Kultury i Sztuki na widowiska plenerowe. Imprezy organizowane są wspólnie z instytucjami kulturalnymi i szkołami.

Młodzież Technikum Rolniczego w Środzie wystawiła „Sejmiki Średzkie”, a młodzież z IX Liceum Ogólnokształcącego w Poznaniu widowisko historyczne. Zespół teatralny działający przy klubie muzealnym przygotowuje i wystawia dla miejscowej ludności widowiska historyczno-folklorystyczne. Obok powyższych imprez organizowane są na terenie Rezerwatu także koncerty na otwartym powietrzu, w wykonaniu znanych zespołów chórальных i folklorystycznych z Wielkopolski.

Widowiska i koncerty cieszą się bardzo dużą popularnością wśród miejscowego społeczeństwa i turystów, licznie w tym czasie odwiedzających Giecz.

2. Stałą formą działalności wśród młodzieży są coroczne międzyszkolne konkursy i „Turnieje Historii” tematycznie związane z historią Polski a szczególnie z historią „Kasztelanii Gieckiej”. Konkursy te organizowane są przy współudziale szkół w Dominowie, Nekli, Gułtowych i cieszą się ogromną popularnością wśród młodzieży.

3. Dla miejscowego społeczeństwa w okresie zimowym organizowane są prelekcje na tematy uzgadniane z kierownictwem klubu muzealnego i wygłaszane przez pracowników Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, jak również przez osoby zapraszone z innych instytucji (tematy niektórych prelekcji: Ochrona zabytków archeologicznych, Sztuka romańska, Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej, O pochodzeniu człowieka).

4. W letnim sezonie turystycznym Giecz jest corocznie punktem docelowym wielu „Złazów turystycznych”, w których biorą udział kilkusetosobowe grupy turystów pieszych i zmotoryzowanych. Np. studenci Politechniki Poznańskiej, turyści z osiedli na Nowym Mieście w Poznaniu, Pracownicy „Zakładów H. Cegielski” każdego roku jako metę swych rajdów turystycznych wyznaczają Rezerwat Archeologiczny w Gieczu. Uczestnicy rajdów zapoznają się przy okazji za zabytkami „Ziemi Gieckiej”, organizowane są dla nich konkursy historyczne, widowiska plenerowe i występy zespołów artystycznych.

Ryc. 2. Scena widowiska "Kołodziej Czas"

Ryc. 3. Stok waltu grodziska jako widownia podczas imprez folklorystycznych

Ryc. 4. Występ zespołu folklorystycznego

5. Rezerwat Archeologiczny w Gieczu utrzymuje stałą współpracę ze szkołami. Polega ona na organizowaniu wspomnianych konkursów, wygłaszaniu przez pracownika Rezerwatu prelekcji oraz pomocy w urządzaniu gabinetów historycznych i eksponowaniu wystaw oświatowych. Młodzież szkolna bierze czynny udział w pracach porządkowych na terenie Rezerwatu. Przy pomocy młodzieży szkolnej i młodzieży starszej zrzeszonej w ZSMP można utrzymywać porządek na rozległym terenie Rezerwatu.

Działający w pawilonie muzealnym klub wiejski jest ośrodkiem bezpośredniego kontaktu pracowników Rezerwatu z miejscowym społeczeństwem, dla którego klub jest ośrodkiem życia oświatowego i kulturalnego. Tu odbywają się prelekcje, odczyty, zebrania organizacji wiejskich oraz wyświetlane są filmy. W klubie eksponowane są także wystawy czasowe, tematycznie związane z działalnością Rezerwatu np.: Plakat archeologiczny, Odbudowa zabytków Wielkopolski, Piórkiem przez tysiąclecie, Reprodukacja grafiki L. Wyczółkowskiego itp.

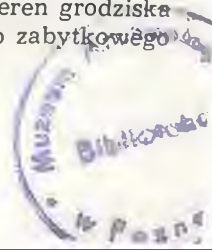
6. Podstawową formą działalności pracownika merytorycznego Rezerwatu jest zapoznanie zwiedzających z zabytkami i historią Gieczu.

Położony na uboczu uczęszczanych szlaków turystycznych Giecz jest mimo to chętnie i licznie odwiedzany obiektem, o czym świadczyć może liczba około 90 000 osób, które zwiedziły relikty architektury przedromańskiej i wystawę w ciągu 14 lat jej eksponowania. Liczbę tę należałoby powiększyć o uczestników wspomnianych imprez masowych, organizowa-

nych corocznie w Gieczu. Świadczy to o popularności eksponowania znanych obiektów archeologicznych i zabytków tam znalezionych w miejscu ich odkrycia oraz rozwijaniu tej formy upowszechniania wiedzy z zakresu archeologii.

Rozwój turystyki szczególnie samochodowej przybliżył Giecz do Poznania, o czym świadczy stale zwiększająca się liczba osób zwiedzających Rezerwat. Chcąc zaspokoić wzrastające zainteresowanie obiektem, Dyrekcja Muzeum Archeologicznego w Poznaniu opracowała projekt rozbudowy Rezerwatu. W roku 1978 przewidziana jest renowacja budynku muzealnego i zmiana wystawy stałej. Na terenie grodziska rozmieszczone zostaną plansze informacyjne ułatwiające samodzielne zwiedzanie Rezerwatu. W latach następnych przewidziane jest powiększenie ekspozycji plenerowej o rekonstrukcję fragmentu wału wraz z bramą grodową oraz mostu i grobli. Mała powierzchnia ekspozycyjna w pawilonie muzealnym nie pozwala na eksponowanie wszystkich istotnych i związanych z obiektem problemów. Dlatego też planuje się, po przeprowadzeniu uzupełniających badań, częściową rekonstrukcję osady przygodowej, gdzie będą eksponowane zabytki związane z gospodarką ludności wczesnośredniowiecznego Gieczu, oraz odtwarzane różne procesy produkcyjne (garncarstwo i kuźnictwo itp.).

Pomieszczenia klubowe i kiosk gastronomiczny zostaną powiększone i przeniesione poza teren grodziska do specjalnie na ten cel przeznaczonego zabytkowego budynku z regionu gieckiego.

Archeologia w wystawiennictwie i w zbiorach regionalnych placówek muzealnych w Wielkopolsce do roku 1976

Dążenie do rozbudzenia aktywności kulturalnej całego społeczeństwa stanowi jedno z podstawowych założeń polityki kulturalnej w Polsce Ludowej¹. Obok powszechności oświaty, rozkwitu czytelnictwa i różnych dziedzin sztuki tworzącej z myślą o dzisiejszym odbiorcy, poważna rola przypadła obecnie także muzealnictwu.

Kolekcjonerstwo i proste formy wystawiennictwa mogą poszczycić się w Wielkopolsce pięknymi tradycjami². Dopiero jednak w okresie minionego trzydziestolecia, które można bez przesady uznać za jeden z najbardziej twórczych okresów w historii naszego kraju, obserwujemy bardzo ożywiony rozwój placówek muzealnych, instytucji powołanych do gromadzenia, opieki i równocześnie do upowszechniania trwałych wartości polskiej kultury. Dzięki określonej polityce państwa, które stworzyło korzystne warunki dla różnych form opieki nad dobrami kultury, powstałymi przez poprzednie generacje, stale również wzrastała sieć placówek muzealnych, powstawały co raz to nowsze, dyktowane szybkim tempem przemian, placówki o najrozmaitszych profilach.

Pomimo ogromnych strat wojennych również w dziedzinie kultury, do roku 1960 poszerzył się odczuwalnie stan posiadania starszych, a także założonych tuż po wojnie muzeów. Od 1962 r., w ramach realizacji hasła: „Muzea uniwersytetami kultury”, powstawały w niezwykle szybkim tempie nowe muzea regionalne oraz tzw. izby pamięci. Od tego też czasu starsze muzea, oprócz gromadzenia zbiorów i prowadzenia badań naukowych, zaczęły na większą skalę zajmować się działalnością oświatowo-upowszechnieniową, która we współczesnym systemie oświaty i kultury odgrywa rolę coraz ważniejszą nakładając na muzea niezwykle ważną funkcję wychowawczą. Polega ona przede wszystkim na bezpośrednim spotykaniu się widza z dokumentem, na ważnym akcie autentycznej „lekcji rzeczy” w myśl starego przysłowia mówiącego, że lepiej jeden raz widzieć niż sto razy słyszeć. Dlatego też trudniej jest i utworzyć i utrzymać muzeum, niż jakkolwiek inną placówkę kulturalną. Potrzebne są bowiem do tego zarówno wartościowe eksponaty, dzieła sztuki i inne świadectwa kultury pieczołowicie i żmudnie zbierane i przechowywane przez pokolenia oraz potrzebny jest specjalista-muzeolog, który może

poprawnie przygotować lekcję historii, ponieważ sam entuzjazm i pasja kolekcjonerska często okazują się niewystarczające.

Na tym polega także zadanie muzeów regionalnych, których przegląd z punktu widzenia uwzględniania przez nich tematyki archeologicznej jest tematem niniejszego opracowania.

O muzeach regionalnych istnieje obszerna już literatura, omawiająca ich znaczenie, rolę, zadania, zasięgi działalności itp.³. Ujmując w skrócie powyższe sprawy można powiedzieć, że muzea te spełniają przede wszystkim zadania oświatowe a dopiero w dalszej kolejności badawcze. Winny się w zasadzie opiekować zabytkami ruchomymi z zakresu historii, folkloru i kultury sztuki na terenie swojego działania. Przez sensowne uporządkowanie zbiorów mają przedstawić przeszłość i specyfikę swojego regionu, winny pobudzać i kształcić mieszkańców w poszanowaniu własnej przeszłości, ze szczególną uwagą podkreślać więzy między teraźniejszością i przeszłością oraz gromadzić dokumentację przemian współczesnych czasów; na ograniczonym obszarze zbierać i chronić zbiory dla własnych wystaw a w razie potrzeby informować muzea okręgowe, specjalistyczne oraz służbę konserwatorską, które dysponują odpowiednimi środkami i kadrami⁴. Niejednokrotnie muzea regionalne stanowią typ równorzędny z innymi rodzajami muzeów, niezależnie od swej wielkości, ilości i jakości zbiorów⁵. Nie tylko chronią i udostępniają zabytki przeszłości, ale łączą pracę oświatową z naukowo-badawczą i stają się swego rodzaju instytucjami wiedzy o regionie, na którym działają, o jego rodowodzie i przeszłości, jak i o jego dniu dzisiejszym; udzielają pomocy przy ratowaniu obiektów archeologicznych lub innych, szczególnie zagrożonych w wyniku prac budowlanych, przemysłowych, komunikacyjnych, melioracyjnych itp. Często prowadzą prace wydawnicze, organizują cykle spot-

¹ J. Remer, *Rola i zadania muzeów regionalnych w Polsce Ludowej*, W: J. Remer, *Studia z muzealnictwa i konserwatorstwa (wybór prac)*, t. 1; *Studia z muzealnictwa*, Warszawa 1976, s. 48 n. (powiel.).

² Interesujące wypowiedzi na powyższe tematy por. w: *Muzeum w służbie człowieka. Materiały IX Konferencji Genewskiej ICOM — Paryż—Grenoble* (oprac. zbior. pod red. D. Cichej), Poznań—Warszawa 1972.

³ W. Gluziński, *O istocie i funkcjach muzeów regionalnych*, „Lud” t. 55: 1971, s. 53 n.; J. Gostwicka, *Muzealne Izby Pamiątek*, „Muzealnictwo”, t. 19: 1971, s. 32 n.; K. Gołębnik, *Zbiór muzealny w aspekcie genezy i funkcji społecznej. Na marginesie problemów działalności muzeów regionalnych*, tamże, t. 22: 1974, s. 7-14.

⁴ Prognoza rozwoju kultury polskiej do 1990 r. (oprac. zbior. pod przewodn. J. Kossaka i K. Zygulskiego). Warszawa 1973.

⁵ D. Strumiłło, *Z dziejów zbieractwa w Wielkopolsce do roku XIX w.*, „Muzealnictwo”, t. 7-8: 1958, s. 5-17.

kań, odczytów, dyskusji; współpracują ze szkołami i zakładami pracy. Zyskując coraz szerszy krąg odbiorców wiedzy o przeszłości i o rozwoju kultury, rozbudzają nie tylko potrzebę częstego z nią kontaktu, ale także przyczyniają się do wychowania obywatelskiego i patriotycznego.

Muzea regionalne w Wielkopolsce mają bardzo zróżnicowane ukierunkowania. Przeważnie reprezentowana jest w nich tematyka obrazująca odleglejsze czy bliższe dzieje, kulturę materialną i umysłową, przyrodę i środowisko naturalne lub też osobliwości charakterystyczne dla regionu. Większość z nich to muzea wielodziałowe, w mniejszym stopniu specjalistyczne, jak np. biograficzne (Muzeum Staszica w Pile w pierwszym okresie swej działalności), Adama Mickiewicza w Śmiełowie, W. Reymonta w Kołaczkowie, M. Rożka w Wolsztynie), przyrodnicze (Muzeum Przyrodnicze Wielkopolskiego Parku Narodowego), przemysłowe (Muzeum Zakładowe przy Zakładach Przemysłu Metalowego „H. Cegielski”), rolnicze (Muzeum Narodowe Rolnictwa w Szreniawie). Osobną grupę stanowią rezerваты (Rezerwat Archeologiczny w Gieczu, Rezerwat reliktyw przedromańskich „in situ” na Ostrowie Lednickim) i skanseny (Wielkopolski Park Etnograficzny nad Jez. Lednickim).

Oprócz nich istnieją muzea-miniatury, tzw. izby muzealne posiadające mały zasięg terytorialny, często organizowane w sposób przypadkowy, zależny głównie od aktywności miejscowych indywidualnych lub lub zrzeszonych w lokalnych towarzystwach działaczy kultury. Także ich profil czy tematyka są bardzo różne, w zależności od ich lokalizacji w szkołach, domach kultury, klubach itp.

Poniżej przedstawiamy te muzea regionalne lub inne formy wystawiennictwa, w których archeologia stanowiła bądź główny temat ekspozycyjny, bądź jeden z działów lub też jedynie wstęp do zilustrowania całości dziejów danej okolicy.

Ponieważ do końca roku 1975, względnie w ciągu roku 1976, struktura muzealnictwa na obszarze Wielkopolski (w ramach b. województwa poznańskiego) uległa daleko idącej reorganizacji, wypada dla celów ewidencyjnych przedstawić stan istniejący w tym zakresie do czasu wprowadzonych obecnie zmian. Jak wyżej wspomniano, zbieractwo i muzealnictwo w Wielkopolsce posiadają dosyć dawne tradycje. Tytułem przykładu wymienić tu można zbiory Czartoryskich w Gołuchowie, Działyńskich i Zamoyskich w Kórniku, Muzeum Mielżyńskich w Poznaniu oraz inne, skromniejsze w niektórych miastach. np. Zbiory Towarzystwa Zbieraczy Starożytności w Szamotułach, Kasyno w Gostyniu). Nie były placówkami o ustalonym profilu i ograniczały się do gromadzenia zabytków o charakterze patriotycznym lub przedmiotów pamiątkowych zebranych z najbliższej okolicy. Stan ten uległ zasadniczej zmianie już w okresie międzywojennym i wielokrotnie był omawiany przy innych okazjach⁶.

W poniższym omówieniu nie będziemy przedstawiać regionalne placówki muzealne w sposób uszeregowany według ich wielkości, rodzaju i profili, względnie przynależności organizacyjnej. Wygodniejszym

wyduje się ich przegląd w porządku alfabetycznym według miejscowości⁷. Jest to tym bardziej usprawiedliwione, ponieważ niektóre z placówek ulegały w ciągu swego istnienia różnym przeobrażeniom organizacyjnym.

Giecz, gm. Dominowo, woj. poznańskie

Rezerwat Archeologiczny (Oddział Muzeum Archeologicznego w Poznaniu)

Nad rzeczką Moskwą znajdował się duży gród założony w VIII stuleciu, który należał do ważniejszych grodów książęcych w dobie pierwszych Piastów, a po zniszczeniu przez czeskiego księcia Brzetysława w

Ryc. 1. Rezerwat Archeologiczny w Gieczu widziany z lotu ptaka

1039 r. został odbudowany w średniowieczu stając się wówczas siedzibą kasztelanii gieckiej. Sąsiadowały z nią osady służebne, na najbliższej z nich zbudowano kamienny kościół romański pod wezwaniem Św. Mikołaja⁸.

Na grodzisku prowadzono już od 1949 r. badania wykopaliskowe, podczas których odsłonięto fundamenty niedokończonych kamiennych budowli składających się z domniemanego „palatium” książęcego i budowli sakralnej w postaci przedromańskiej rotundy z czasów Mieszka II. Po przeniesieniu istniejącego tu współczesnego cmentarza, w roku 1959 rozpoczęto prace nad utworzeniem w obrębie wałów grodziska rezerwatu archeologicznego, ukazującego „in situ” odkryte relikty. Otwarcie rezerwatu nastąpiło w roku 1963. Był to pierwszy zorganizowany i przygotowany dla potrzeb masowej turystyki rezerwat tego typu na obszarze b. województwa poznańskiego⁹.

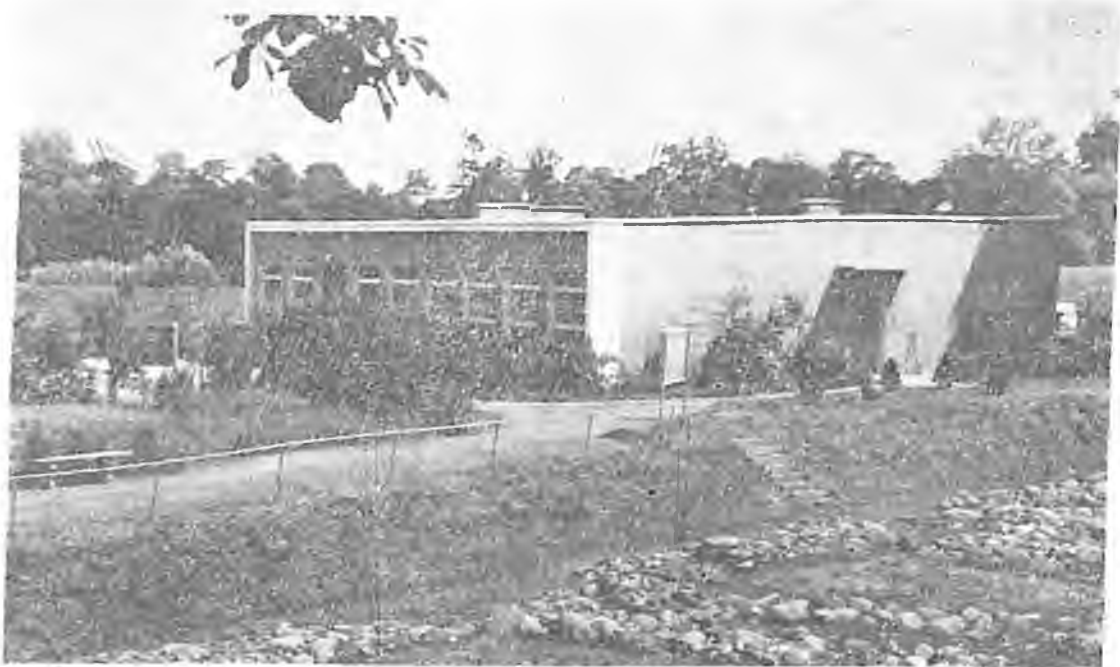
⁷ Podobny układ przyjęto w informatorze St. Chmielowskiego i D. Cichej, *Muzea Wielkopolski*, Poznań 1969. Por. też St. Brzostowski, St. Orysiak, *Muzea w Polsce*. Przewodnik—Informator. Warszawa 1968, s. 187—203.

⁸ St. Wiliński, *Granitowe kościoły wiejskie XII wieku w Wielkopolsce*, „Przegląd Zachodni”, R. 8: 1952, s. 410 n.

⁹ B. Kostrzewski, *Nowe rezerваты archeologiczne w Wielkopolsce*, „Z otchl. wiek.”, R. 27: 1961, s. 93—97; tenże, *Działalność Muzeum Archeologicznego w dwudziestolecie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, „Fontes Archaeologici Posnanienses” (dalej FAP), t. 15: 1964, s. XII; tenże, *Gród piastowski w Gieczu* (Biblioteka Popularnonaukowa, Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, t. 2), Poznań 1966.

⁶ Por. „Muzealnictwo”, nr 9: 1959, s. 103—118; nr 12: 1965, s. 163—173; nr 13: 1966, s. 3—17.

Ryc. 2. Pawilon wystawowy w Rezerwacie Archeologicznym w Gieczu

W bezpośrednim sąsiedztwie resztek budowli wzniesiono pawilon, w którego części urządzono wystawę: „Powstanie i dzieje grodu i kasztelanii gieckiej”. W innych pomieszczeniach pawilonu utworzono magazyny zabytków, pracownie, mieszkanie dla kierownika rezerwatu oraz klub-kawiarnię. W obrębie wałów grodziska zbudowano ponadto estradę, na której odbywają się widowiska nawiązujące tematycznie do legendarnych początków państwa polskiego, lub inne

imprezy folklorystyczne¹⁰. Cały obiekt jest obecnie starannie utrzymany, obsadzony drzewami i krzewami i w dalszym ciągu posiada możliwości prowadzenia badań wykopaliskowych.

Inicjatorem budowy rezerwatu był doc. dr Bogdan Kostrzewski, wieloletni badacz tego obiektu; on projektował również pawilon i jego rozplanowanie, wykonał scenariusz i zrealizował wystawę. Długoletnim kierownikiem rezerwatu była mgr M. Kwiczała-Sojeczka. Obecnie w Rezerwacie zatrudniony jest archeolog na stanowisku kierownika (mgr M. Łastowiecki) oraz dwie osoby obsługi. Obiekt jest często odwiedzany i należy do szeregu atrakcji turystycznych w sąsiedztwie tzw. Szlaku Tysiąclecia.

Gniezno, m., woj. poznańskie

Muzeum w Gnieźnie

Gniezno należy do najbardziej szacownych wśród narodowych zespołów zabytkowych. Źródła pisane potwierdzają jego istnienie już w X wieku¹¹, tradycja ustna — w formie znanej legendy o trzech spotykających się po latach braciach zakładających tu gród — sięga początków IX wieku, natomiast badania archeologiczne cofnęły jego metrykę aż do wieku VIII. W ciągu prowadzonych przez wiele lat prac wykopaliskowych odsłonięto resztki potężnego wału drewniano-ziemnego, pozostałości przedromańskiej i romańskiej świątyni, a wszechstronne badania pozwoliły na rekonstrukcję rozwoju układu przestrzennego pierwszej stolicy państwa Piastów.

¹⁰ Por. Z. Głogowski, *Sprawozdanie z działalności Rezerwatu Archeologicznego w Gieczu, woj. Poznań, za rok 1973*, FAP, t. 25 : 1974 (1975), s. 237.

¹¹ G. Labuda, *Shtnesghe; Gniezno czy Szczecin?*, „Przegl. Zach.”, R. 7 : 1951, nr 7 - 8, s. 586 - 592; T. Lehr-Splawiński, *Jeszcze raz Gniezno czy Szczecin w regeście dokumentu Dagome iude x*, „Slavia Occidentalis”, t. 20 : 1960, s. 95 - 99.

Ryc. 3. Część wystawy w pawilonie na terenie Rezerwatu Archeologicznego w Gieczu

Ryc. 4. Część ekspozycji w Muzeum w Gnieźnie

Placówka muzealna pod nazwą Muzeum Archeologiczne w Poznaniu — Oddział w Gnieźnie została powołana decyzją Ministerstwa Kultury i Sztuki z dnia 1 lipca 1956 r. Autorem pierwszego scenariusza był B. Kostrzewski, ówczesny wicedyrektor Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, a właściwa inicjatywa zorganizowania muzeum wypłynęła w wyniku licznych dyskusji nawiązujących do uczczenia Tysiąclecia Państwa Polskiego. Bazę ekspozycyjną stanowiły zbiory z badań przedwojennych zachowanych po części w poznańskim muzeum oraz przede wszystkim zabytki wydobyte w trakcie prac wykopaliskowych prowadzonych przez Pracownię Archeologiczną Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN, działającą w Gnieźnie od 1948 r. pod kierunkiem prof. dr. Kazimierza Żurowskiego.

Początkowo Muzeum mieściło się w ciasnych lokalach przy ul. Mieszka I i dopiero od 1958 r. uzyskała dogodniejsze pomieszczenia, zarówno dla potrzeb wystawowych jak i niezbędnego zaplecza (pracownia rekonstrukcji i konserwacji zabytków, małe laboratorium fotograficzne, magazyny, biblioteka) przy ul. Św. Jana 9, w gmachu Szpitala Miejskiego, po uprzednim przeprowadzeniu uciążliwej przebudowy i remontów.

Naczelnym zadaniem ekspozycji muzealnej w Gnieźnie było przedstawienie dziejów wczesnośredniowiecznego Gniezna i Ziemi Gnieźnieńskiej, stanowiącej zaplecze miasta stołecznego, w tym również rezydencji piastowskiej na Ostrowie Lednickim. System obronny miasta ilustrował fragment zrekonstruowanego z oryginalnych belek wału z obwarowań grodu z X - XI w. Z rozplanowaniem i zabudową grodu można się było zapoznać na okazałej dokładnej makiecie. Zajęcia mieszkańców, zwłaszcza rzemieślników grodowych:

kowali, garncarzy, złotników, bednarzy, rogowiarzy itp. pokazano na przykładzie wyrobów, często bardzo okazałych i precyzyjnych. Widz mógł poznać również główne zajęcia mieszkańców okolic Gniezna: rolników zajmujących się także chowem bydła. Pokazano wyposażenia domów i urządzenia komunalne, np. łaźnię. Szczególnie okazałe przedstawiały się ciosy kamienne

Ryc. 5. Zrekonstruowany z oryginalnego drewna odcinek wału wczesnośredniowiecznego w Muzeum w Gnieźnie

budowli sakralnych, płytki ceramiczne, składające się na piękną posadzkę romańską o oryginalnych wzorach z XI w., główka małej figury z tego samego czasu oraz nagrobna (?) płyta wapienna z resztkami napisu złożonego z liter o charakterystycznym kroju „antykwy”.

W ciągu swego istnienia Muzeum eksponowało liczne wystawy objazdowe o różnej tematyce, głównie archeologicznej.

W magazynach przechowywane są nie tylko materiały uzyskane podczas badań na Górze Lecha i innych stanowiskach na terenie miasta, ale także pochodzące z badań ratunkowych, powierzchniowych i sondazowych prowadzonych przez Muzeum na terenie b. powiatu gnieźnieńskiego. Prowadzone jest własne archiwum naukowe, księgi inwentarzowe i katalogi zabytków. W roku 1961 Muzeum otrzymało obszerny przewodnik, zawierający obok opisu wystawianych zabytków również przedstawienie całości wczesnośredniowiecznych i średniowiecznych dziejów Gniezna i Ziemi Gnieźnieńskiej¹².

Z dniem 1 stycznia 1973 r. Muzeum uzyskało status samodzielności i otrzymało nazwę: Muzeum w Gnieźnie. W ciągu ostatnich lat opracowany został nowy scenariusz wystawy na temat historii początków państwa polskiego a w ekspozycji zostaną zastosowane wszystkie możliwości współczesnej techniki w zakresie wystawiennictwa¹³. Nowoczesne Muzeum w okazałych pomieszczeniach, z doskonale zorganizowanym zapleczem zbudowane na stoku Jez. Jelonek, na tle panoramy miasta, godnie zaprezentuje muzealnictwo archeologiczne w pierwszej stolicy Polski.

Personel Muzeum składał się z kierownika (obecnie dyrektora), którą to funkcję pełni od początku dr Gabriela Mikołajczyk, trzech pracowników merytorycznych, trzech pracowników technicznych oraz kilku pracowników administracji i obsługi.

Gołuchów, gm. Pleszew, woj. kaliskie

Zamek — Oddział Muzeum Narodowego w Poznaniu

Wzmiankowana już w XIII w. siedziba rodu Toporczyków została poddana gruntownej przebudowie w latach 1871 - 1885 z inicjatywy Izabeli z Czartoryskich, żony Jana Działyńskiego z Kórnika. Po tej restauracji obecna architektura zamku posiada charakter francuskiego pseudorenesansu. W stworzonej rezydencji znalazły się bogate zbiory, przede wszystkim z dziedziny rzemiosła artystycznego oraz szczególnie interesujące nas słynny zbiór waz antycznych. Po licznych perypetiach wojennych i powojennych główny trzon tego zbioru znalazł się w Muzeum Narodowym w Warszawie, część natomiast powróciła do Gołuchowa i stanowiąc jedną z atrakcji obecnej wystawy, świadczy o zainteresowaniu dla kultury antycznej polskich kolekcjonerów w ubiegłym stuleciu¹⁴.

¹² G. Mikołajczyk, *Ziemia Gnieźnieńska w okresie powstania Państwa Polskiego* (Bibl. Pop.-nauk. Muz. Archeol. w Poznaniu, nr 1) Poznań 1961.

¹³ Szczegółowe omówienie historii powstania, wszechstronnej działalności oraz perspektyw rozwojowych Muzeum w Gnieźnie, por. wyczerpujący artykuł W. Błaszczyka, *Dzieje Oddziału w Gnieźnie Muzeum Archeologicznego w Poznaniu i perspektywy jego rozwoju*, w nin. tomie, s. 117 n.

¹⁴ J. Kubczak, *Dzieje zbioru naczyń starożytnych z Gołuchowa*, „Z. otchl. wiek.”, R. 23 : 1957, s. 331 - 337.

Gostyń, m., woj. leszczyńskie

Muzeum w Gostyniu

Obecne Muzeum powstało z inicjatywy Gostyńskiego Towarzystwa Kulturalnego i Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w maju 1967 r. jako Izba Mu-

Ryc. 6. Wystawka archeologiczna w Muzeum w Gostyniu

zealna Ziemi Gostyńskiej. Zbiory znajdowały się w tymczasowych pomieszczeniach w secesyjnym budynku przy ul. Strzeleckiej 23. Tradycja gromadzenia zbiorów regionalnych sięga roku 1835, kiedy społeczeństwo Gostynia powołało do życia pierwszy w Wielkopolsce dom kultury wraz z biblioteką i wydziałem literackim, tzw. Kasyno Gostyńskie¹⁵. Jego działalność przypadła na okres największego nasilenia akcji germanizacyjnej na tym obszarze. Kasyno skupiało najbardziej postępowe elementy i w ramach patriotycznej działalności gromadziło pamiątki świadczące o polskości tego regionu.

Wśród nich znalazły się również zabytki archeologiczne, których część przekazano następnie, między innymi, do zbiorów Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego (np. przedmioty żelazne z okresu wpływów rzymskich ze Skokówka). Wielkie zasługi w organizacji Izby posiadał miejscowy działacz kulturalny W. Laurentowski.

Po wybudowaniu nowego gmachu Biblioteki Publicznej przy ul. Marchlewskiego 257 nagromadzone bogate zbiory znalazły bardzo dogodne warunki ekspozycyjne i magazynowe. Ich zasoby powiększyły się poprzez włączenie części kolekcji gromadzonych przez obywatela gostyńskiego F. Stachowskiego, w których

¹⁵ P. T. Schultz, *Dzieje miasta Gostynia w zarysie*, Gostyń 1939, s. 78 n.; D. Strumiło, op. cit., s. 9.

znajdowały się również zabytki archeologiczne¹⁶. Uroczyste otwarcie nowej placówki muzealnej odbyło się w maju 1972 r.

W bogatej części historycznej poświęcono sporo uwagi zabytkom archeologicznym, pochodzącym z najbliższych okolic Gostynia (np. z Krobi, Wymysłowa, Karca, Grabonoga i in.). W kilku gablotach wystawiono przeważnie narzędzia kamienne oraz ceramikę kultury lużyckiej. Na eksponowanym miejscu znajduje się duża mapa okolic Gostynia, na której przy pomocy punktów świetlnych oznaczono również ważniejsze stanowiska archeologiczne.

We wzorowo prowadzonej księdze inwentarzowej znajduje się ponad 70 pozycji z zakresu prahistorii.

Gostyńskie Towarzystwo Kulturalne, którego prezesem jest W. Ożminkowski, wykazuje duże zrozumienie dla odpowiedniego wyeksponowania zabytków przeszłości, w które Ziemia Gostyńska jest niezmiernie bogata. Do 1975 r. Muzeum w Gostyniu posiadało 1,5 etatu oraz zapewnioną pomoc społeczników oddanych sprawom kultury i historii regionu.

Jarocin, m., woj. kaliskie

Muzeum Regionalne

Muzeum zostało otwarte w 1960 r. z inicjatywy b. Prezydium Powiatowej i Miejskiej Rady Narodowej. Znajduje się w parku, w zabytkowym budynku zwanym „Skarbczykiem”, będącym pozostałością po dawnym zamku wzniesionym na średniowiecznym grodzisku, którego rozmiary wyznacza otaczająca je fosa do dziś zachowana.

Muzeum posiada stałą ekspozycję pt. „Przeszłość Ziemi Jarocińskiej”. Jej pierwsza część otrzymała tytuł „Od kamienia do żelaza”, a wystawione zabytki i uzupełniające je plansze i modele przedstawiają rozwój osadnictwa w okolicach Jarocina od starożytności do czasów średniowiecznych. W gablotach pokazano narzędzia, broń i ozdoby z kamienia i metalu. Wystawiono, między innymi, liczne egzemplarze zdobionej ceramiki kultury lużyckiej ze znanego cmentarzyska w Nowym Mieście nad Wartą¹⁷. W osobnym pomieszczeniu — mimo szczupłości miejsca — udanie zrekonstruowano skrzynkowy grób ludności kultury pomorskiej, zbudowany z dużych płyt i bloków kamiennych, odkryty w Jaraczewie¹⁸.

Większość wystawionych zabytków pochodzi z darów różnych osób. Wymienić tu można dla przykładu naramiennik żelazny, pochodzący z bliżej nieokreślonego zespołu grobowego z wczesnego okresu żelaza (Hallstatt C-D), z Brzostowa, z pola zw. „Zbytki”¹⁹. Kilka zabytków przekazało w formie depozytu Muzeum Archeologiczne w Poznaniu. Większość jednak przedmiotów uzyskano podczas badań wykopaliskowych przeprowadzonych przez archeologa zatrudnio-

Ryc. 7. Siedziba Muzeum Regionalnego w Jarocinie, tzw. „Skarbczyk”

nego w ciągu kilku lat przy tej placówce (mgr R. Grygiel). Drogą wykopalisk zbadano interesującą osadę z II - III okresu epoki brązu w Lgowie²⁰, cmentarzysko ludności kultury przeworskiej w Żółtowie (stan. 1), zebrano materiały powierzchniowe w Witaszycach,

Ryc. 8. Zrekonstruowany grób kultury pomorskiej w Muzeum Regionalnym w Jarocinie

Lisewie, Nowym Mieście, Przybysławiu (zapinka z II w. n.e.) i w wielu innych miejscowościach.

Muzeum prowadzi od roku 1973 księgę inwentarzową, w której dział archeologiczny (A) wykazał do roku 1975 43 pozycje, zawierające materiały z badań

¹⁶ A. Z. Rajewski, *Powiat gostyński w czasach przedhistorycznych*. „Kronika Gostyńska”, seria IV (1932 - 1933), nr 8, s. 113 - 128; nr 9, s. 129 - 144; nr 10, s. 154 - 159.

¹⁷ M. Perzyńska, *Cmentarzysko ludności kultury lużyckiej w Nowym Mieście nad Wartą w pow. jarocińskim*, FAP, t. 12: 1961, s. 56 - 146.

¹⁸ Depozyt Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, nr kat. 1965:

¹⁹ Nr inw. A-37 (dar prof. dr. hab. W. Szafrąńskiego z Warszawy).

²⁰ R. Grygiel, *Lgów, pow. Jarocin, stan. 3*, „Informator Archeologiczny. Badania 1974”, Warszawa 1975, s. 61 - 62; tenże, *Osada kultury trzcinieckiej w Lgowie, woj. Kalisz*, FAP, t. 26: 1975, (1976), s. 63 - 76.

własnych, darów i depozytów. Muzeum gromadzi zabytki i przedmioty związane z kulturą regionu jaro-cińskiego z zakresu archeologii, historii, etnografii i dziejów najnowszych oraz prowadzi żywą działalność upowszechnieniowo-informacyjną. Personel składa się z trzech pracowników, kierownikiem jest mgr E. Czarny.

Kalisz, m. woj.

Muzeum Ziemi Kaliskiej

Kalisz szczyli się najstarszą metryką źródłową ze wszystkich polskich miast. Nazwę *Kalisia* umieścił słynny, żyjący w Aleksandrii geograf Klaudiusz Ptolemeusz na sporządzonej przez siebie mapie już przed ponad 1800 laty. *Kalisia* była wówczas znaczącym zespołem osadniczym na dogodnym miejscu przeprawy przez Prosnę, na starożytnym szlaku bursztynowym, uczęszczanym przez kupców rzymskich i miejscowych pośredników handlowych.

Muzeum Ziemi Kaliskiej było jednym z najstarszych muzeów regionalnych w Polsce. Potrzeba chronienia ciągłości tradycji w tym mieście znalazła wyraz w propozycjach utworzenia muzeum już w 1883 r. Ale dopiero w 1900 r. zorganizowano w salach nowego ratusza wystawę, której część poświęcono wykopaliskom, zebranych przez miejscowych kolekcjonerów

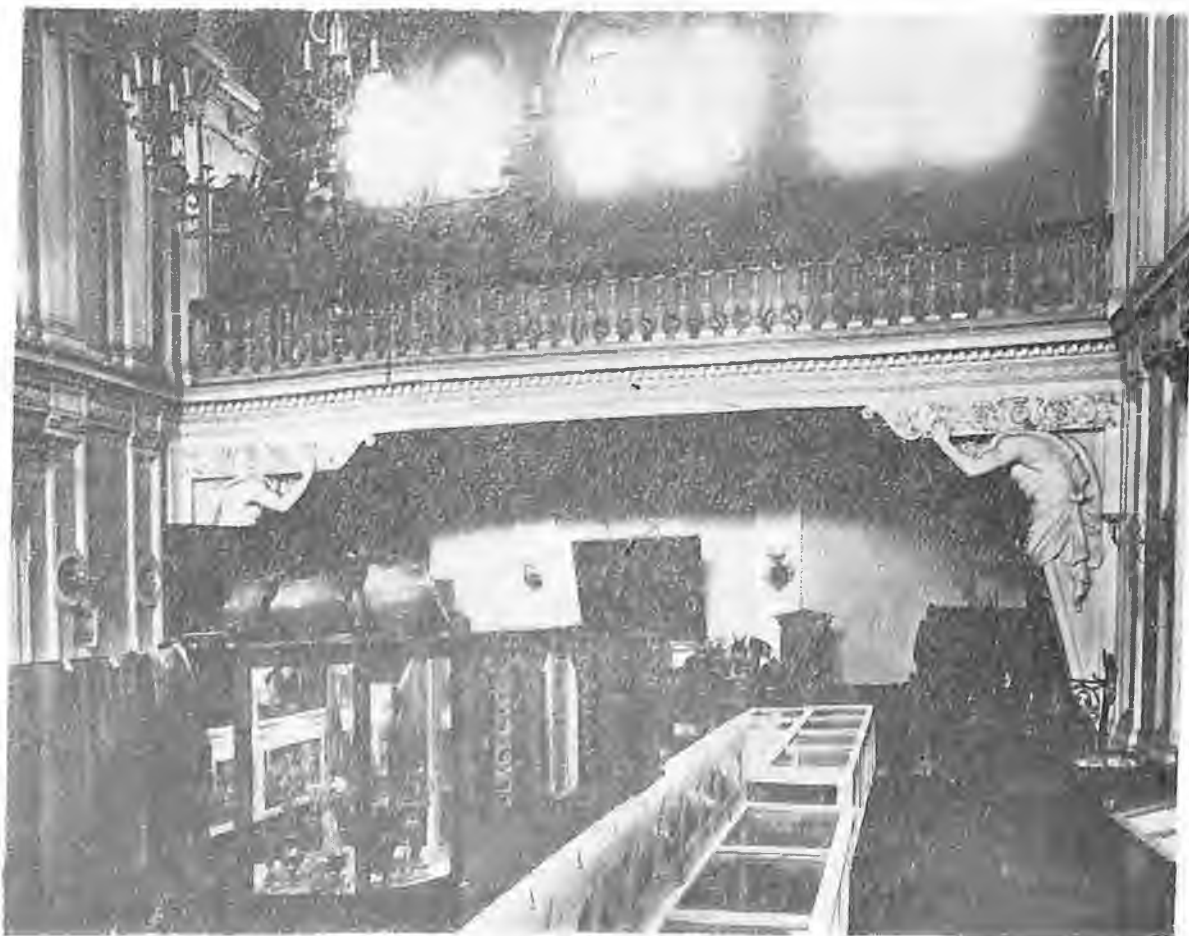
i miłośników starożytności²¹. W roku 1907 utworzono Muzeum Krajoznawcze (początkowo: Archeologiczne), głównie ze zbiorów powstałej w 1906 r. „Sekcji Starożytności” przy miejscowym oddziale Towarzystwa Popierania Przemysłu i Handlu. Pierwszą wystawę o stałym charakterze zorganizowano w 1911 r., a w 1914 r. przekształcono je w wielodziałowe Muzeum Ziemi Kaliskiej; w dziale archeologicznym znalazło się wtedy wiele zabytków wspomnianych w ówczesnych opracowaniach naukowych²².

W okresie międzywojennym muzeum, dzięki uzyskaniu w 1928 r. dogodniejszych pomieszczeń w postaci 6 sal w ratuszu, mogło znacznie rozszerzyć swoją działalność, w tym także w zakresie powiększania zbiorów archeologicznych²³. Wiele z nich uległo zniszczeniu i zaginęło podczas ostatniej wojny, część natomiast okupanci włączyli bądź do zbiorów ówczesnego Landesamt für Vorgeschichte w Poznaniu (dzis.

²¹ *Katalog wystawy archeologicznej i zabytków sztuki urządzanej w Kaliszu w sali ratuszowej w maju i czerwcu 1900 roku*, Kalisz 1900, s. 4 - 11.

²² J. Kostrzewski, *Dział Przedhistoryczny Muzeum Ziemi Kaliskiej w Kaliszu*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 5 : 1920, s. 207 - 212; por. B. Kunicki, *Z dziejów Muzeum Ziemi Kaliskiej*, „Rocznik Kaliski”, t. 6 : 1973, s. 365 n.; E. Polanowski, *Organizacja życia kulturalnego, literackiego i naukowego w Kaliszu do roku 1914*. W: *Dzieje Kalisza* (praca zbior. pod red. W. Rusińskiego), Poznań 1977, s. 464 - 465.

²³ B. Kunicki, op. cit.; R. Bieniecki, *Podstawy organizacyjne i rozwój kultury i nauki w Kaliszu w latach 1945 - 1975*. W: *Dzieje Kalisza*, s. 806 - 809.

Ryc. 9. Część wystawy, w tym również z zabytkami archeologicznymi, w Muzeum w Kaliszu w roku 1900

Muzeum Archeologiczne), bądź przekazali do zbiorów obecnemu Muzeum Archeologicznemu i Etnograficznemu w Łodzi²⁴.

W okresie powojennym Muzeum Ziemi Kaliskiej zostało reaktywowane w 1948 r. dzięki staraniom Miejskiej Rady Narodowej i Muzeum Narodowego w Poznaniu. Pomieszczenia uzyskało w gmachu dawnego Urzędu Skarbowego przy ul. Kościuszki 12. Do roku 1975 Muzeum prowadziło ożywioną działalność w następujących podstawowych zakresach: archeologii, etnografii, historii oraz sztuki i rzemiosła artystycznego.

Podjęte na szeroką skalę badania archeologiczne na terenie miasta i w okolicy już od 1949 r., najpierw przez Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego a następnie przez Stację Archeologiczną Instytutu Historii Kultury Materialnej P.A.N., przyczyniły się do niezwykle żywego rozwoju działu archeologicznego²⁵. Zorganizowano interesującą wystawę stałą, uporządkowano magazyny stale rosnących zbiorów, którymi opiekowali się okresowo zatrudnieni archeolodzy. Do najcenniejszych zbiorów należą: srebrna, pozłacana, okazała klamra do pasa z końca okresu wpływów rzymskich, znaleziona w Zagórzynie, skarb liczący ponad 13 tysięcy srebrnych denarów, w tym 120 niezwykle rzadkich monet Sieciecha, znaleziony w Słuszkowie, nagrobna płyta romańska z odkrytych resztek kościoła na Zawodziu. Ekspozowano szereg wystaw objazdowych przygotowanych przez muzea archeologiczne, organizowano własne wystawy okresowe, stanowiące piękny przykład wiązania tradycji z przyszłością. Wymienić tu można wy-

archeologicznych z kilku okresów dziejów starożytnych i wczesnośredniowiecznych. W wyniku takiej współpracy Stacji Archeologicznej IHKM PAN, Muzeum Ziemi Kaliskiej oraz przedsiębiorstw budowlanych stworzono mapę inwestycyjną miasta, na której naniesiono miejsce znalezisk archeologicznych²⁶. Dzięki tak dobrze zorganizowanej współpracy Kalisz należy do szeregu najlepiej przebadanych pod względem archeologicznym zespołów miejskich.

Wspomnieć tu należy, że na czołowym obiekcie kaliskiego zespołu osadniczego — grodzisku na Zawodziu — postanowiono zbudować rezerwat archeologiczny; projekt ten nie doczekał się jeszcze dotąd pełnej realizacji²⁷.

Od 1976 r. ta zasłużona placówka uzyskała rangę Muzeum Okręgowego.

K ę p n o, m., woj. kaliskie

Muzeum w Kępnie

Placówka ta posiadała właściwie charakter izby muzealnej pomimo bogatych zbiorów archeologicznych, etnograficznych, numizmatycznych i sztuki. Założona została już w 1938 r., uległa jednak zupełnemu zniszczeniu podczas okupacji. Z inicjatywy b. Prezydium Powiatowej Rady Narodowej reaktywowano je 9 września 1960 r., a od 1967 r. znajdowało się pod opieką Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego. Większość zbiorów Muzeum pozyskało od miejscowych zbieraczy i kolekcjonerów.

Od początku nie posiadało jednak właściwych warunków lokalowych, ponieważ znajdujące się w gmachu dawnego Ratusza (Rynek 1) pomieszczenia są niezwykle szczupłe i nie nadają się do urządzenia wystawy stałej ani do przyjmowania wystaw czasowych i objazdowych.

W roku 1961 Muzeum Archeologiczne w Poznaniu przekazało do dyspozycji Muzeum w Kępnie prawie wszystkie materiały pochodzące z jednego z największych cmentarzysk kultury łużyckiej w Wielkopolsce, odkrytego w Laskach pod Kępnem²⁸. W trakcie badań w 1927 r. wydobyto tam ponad 1800 zespołów grobowych, zawierających ogromne ilości ceramiki, która została opracowana naukowo, i której zabezpieczenia podjęły się ówczesne władze administracyjne miasta. Obecnie zbiory te znajdują się w niezbyt odpowiednich pomieszczeniach na peryferiach miasta i nie są udostępnione zwiedzającym.

Ryc. 10. Srebrna klamra z V w. znaleziona w Zagórzynie, w zbiorach Muzeum Ziemi Kaliskiej

stawę: „Inwestorzy chronią zabytki”, na której ekspozowano przeszłość i przyszłość dzielnicy Wydarte, gdzie w wyniku porozumienia z inwestorem na terenie budowy szpitala przeprowadzono rozległe badania wykopaliskowe. Dostarczyły one wiele nowych źródeł

²⁴ R. Bieniecki, op. cit., s. 806.

²⁵ K. Dąbrowski, *Kalisz od zaranka dziejów do wczesnego średniowiecza*. W: *Dzieje Kalisza*, s. 17-43 (tam najważniejsza odnośna literatura).

²⁶ Por. T. Baranowski, *Pożyteczna współpraca*, „Z otchl. wiek”, R. 40 : 1974, nr 4, s. 314 - 315.

²⁷ K. Dąbrowski, *Rezerwat archeologiczny na Zawodziu w Kaliszu*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 29 : 1963, s. 29 - 35.

²⁸ Pełnego opracowania materiałów z cmentarzyska dotychczas nie opublikowano; opracowania częściowe por. A. Wrzosek, *Badania szczątków kostnych z cmentarzyska grobów ciatopajnych kultury łużyckiej w Laskach, w pow. kępińskim*, „Sprawozdania z czynności i posiedzeń P.A.U.”, t. 39 : 1934, s. 23; tamże, t. 53 : 1952, s. 174 - 176; M. Godycki, *Mapa cmentarzyska kultury łużyckiej w Laskach, pow. Kępno*, FAP, t. 14 : 1963, s. 178 - 179-44 arkusze planu. Pełna literatura do Lasek, por. T. Malinowski, *Katalog cmentarzysk ludności kultury łużyckiej w Polsce*, W-wa 1961, s. 272, nr 1125. Przekazywanie opracowanych materiałów do Kępna odbywało się w latach 1959 - 1961, por. S. Jasnosz, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w 1960 r.*, FAP, t. 12 : 1961, s. 364.

Kobylin, m., woj. kaliskie

Izba Muzealna Ziemi Kobylińskiej

Do roku 1975 zabytki muzealne mieściły się w kilku gablotach ustawionych w salach Ratusza. Opiekę nad nimi sprawował ówczesny przewodniczący Miejskiej Rady Narodowej, J. Ciesielski, który również zabiegał o ich powiększenie.

Wśród tych zbiorów znajdowało się kilkanaście zabytków pradziejowych, jak siekierki i toporki krzemienne i kamienne, naczynia gliniane ze zniszczonych w okolicy cmentarzysk kultury łużyckiej, skorupy i kilka przedmiotów metalowych: noży, grotów i okuć. Zebrano je na różnych stanowiskach i nie posiadały żadnej dokumentacji poza ogólnikowymi określeniami. Większość skorup wczesnośredniowiecznych i średniowiecznych pochodzi z rozwieszonego pobliskiego grodziska.

Obecnie Izbę Muzealną przeniesiono do dawnego budynku poklasztornego, obok gotyckiego kościoła z XV wieku.

Koło, m., woj. konińskie

Izba Pamiątek Regionalnych

Projekt zorganizowania stałej ekspozycji, początkowo w postaci Izby Pamiątek, powstał już w roku 1962, w okresie obchodów 600-lecia powstania miasta. W 1970 r., dzięki inicjatywie miejscowych działaczy kulturalnych oraz dotacji uzyskanych od władz miejskich wykupiono wiele przedmiotów zabytkowych o wartości muzealnej znajdujących się w posiadaniu osób prywatnych. W 1972 r. przy poparciu Komitetu Powiatowego PZPR uzyskano dla celów ekspozycyjnych i magazynowych lokale przy ul. M. Kajki. Pierwszym kustoszem nowej placówki została mgr J. Oblizajek, etnograf z wykształcenia²⁹.

Zebranie większości zabytków jest w znacznym stopniu zastęga prof. dr. K. Jażdżewskiego, twórcy i długoletniego kierownika katedry archeologii przy Uniwersytecie Łódzkim i obecnie dyrektora Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi.

W jednej z dwóch sal urządzono wystawkę o tematyce archeologicznej złożonej przede wszystkim z narzędzi kamiennych oraz ceramiki pradziejowej, pochodzących z terenu b. powiatu kołskiego. Do najcenniejszych zbiorów należy skarb srebrnych monet znalezionej w miejscowości Piaski w pobliżu Koła.

Konin, m. woj.

Muzeum Zagłębia Konińskiego

Z inicjatywy kilku działaczy społecznym (m. in. inż. A. Studziński, mgr Z. Pęcherski) powstało w roku 1958 muzeum regionalne, które znalazło pomieszczenie w nie nadającym się dla celów muzealnych budynku po byłym kinie przy ul. Słowackiego, w Koni-

nie lewobrzeżnym³⁰. W tym, prowadzonym społecznie przez działaczy PTTK, muzeum znajdowała się przede wszystkim wystawa archeologiczna, przygotowana przez pracowników Muzeum Archeologicznego w Poznaniu i zestawiona z jego zbiorów, pochodzących ze stanowisk w okolicy Konina.

Uchwałą b. Prezydium Powiatowej Rady Narodowej z dnia 6 grudnia 1966 r. powołane zostało Muzeum Zagłębia Konińskiego. Posiada ono statut zatwierdzony przez Ministerstwo Kultury i Sztuki, w myśl którego muzeum jest placówką wielodziałową, prowadzącą badania i działalność na obszarze Konińskiego Zagłębia Przemysłowego³¹. Przejęło ono przedmioty zabytkowe z dawnego muzeum, w tym także archeologiczne, które stały się podstawą zbiorów działu archeologicznego, uzupełnianych następnie w drodze zakupów, darowizn, stałych depozytów instytucji lub osób prywatnych, a przede wszystkim pochodzących z badań wykopaliskowych, prowadzonych przez pracowników Muzeum, wychowanków Katedry Archeologii Uniwersytetu im. A. Mickiewicza (mgr Lucja Nowak, dr Andrzej Nowak).

W początkach 1968 r. przygotowano i udostępniono społeczeństwu dwie stałe wystawy, z których pierwsza ilustruje historię regionu, w tym także dzieje starożytne i wczesnośredniowieczne. Ekspozycje te jednak, podobnie jak wszystkie inne pomieszczenia muzealne, znajdowały się w zupełnie nieodpowiednim dla celów tak bogatej w zbiory placówki budynku dawnej Zasadniczej Szkoły Górniczej na terenie zabudowań kopalnianych w Marantowie, przedmieściu Konina. Mało atrakcyjna i odległa od miasta (ok. 4 km) lokalizacja nie sprzyjała zupełnie frekwencji i rozwijaniu aktywniejszych form działalności.

Muzeum prowadziło interesujące badania wykopaliskowe na wklęsłym grodzisku typu biskupińskiego z wczesnego okresu żelaza (?), leżącego w północno-zachodniej części Jez. Izdebieńskiego³², na grodzisku średniowiecznym w Mrówkach (XIII - XIV w.)³³, gdzie zrekonstruowano dla celów dydaktyczno-turystycznych część fortyfikacji drewniano-ziemnych wraz z bramą; na podobnym grodzisku średniowiecznym w Gosławicach oraz na Starym Mieście w Koninie³⁴. Oprócz powyższych stacjonarnych badań wykopaliskowych Muzeum przeprowadziło szereg doraźnych badań ratowniczych i także powierzchniowych na obszarze b. powiatu konińskiego³⁵.

Pracownicy Muzeum opracowali naukowo wyniki tych badań i ogłosili drukiem, m. in. w „Roczniku Wschodniej Wielkopolski”, którego sekretariat mieści się przy Muzeum od 1973 r.³⁶

²⁹ A. Nowak, *Muzeum Zagłębia Konińskiego*, „Rocznik Wielkopolski Wschodniej”, t. 3 : 1975, s. 461 - 464.

³¹ Za odnośne informacje składam podziękowanie p. dr. Andrzejowi Nowakowi, dyrektorowi Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Koninie, b. kierownikowi powyższego Muzeum.

³² Ł. i A. Nowakowie, *Od neolitu do końca okresu wpływów rzymskich*. W: *Z dziejów regionu konińskiego* (Popularnonaukowa Biblioteka Archeologiczna PTA, nr 16), Wrocław—Warszawa—Kraków 1970, przypis na s. 41.

³³ „Informator Archeologiczny. Badania 1971”, Warszawa 1972, s. 254.

³⁴ K. Dąbrowski, *Konin wczesnośredniowieczny*. W: *Z dziejów regionu konińskiego*, s. 77 - 106.

³⁵ Por. S. Jasnosz, op. cit., s. 363 i ryc. 2.

³⁶ A. Nowak, *Sprawozdanie z badań archeologicznych prze-*

²⁹ Por. J. Mujta, *Powstanie Izby Pamiątek Regionalnych w Kole*, „Rocznik Wielkopolski Wschodniej”, t. 2 : 1974, s. 339 - 340.

Ryc. 11. Część wystawy archeologicznej w Muzeum Zagłębia Konieńskiego w Koninie

Ryc. 12. Skansen archeologiczny na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Mrówkach, woj. konieńskie

W wyniku nowego podziału administracyjnego kraju Muzeum Zagłębia Konińskiego uzyskało status Muzeum Okręgowego (którego dyrektorem jest obecnie dr Ł. Nowakowa) i w najbliższych latach otrzyma odpowiadający tej randze nowy budynek muzealny.

K ó r n i k, m., woj. poznańskie

Z a m c k - M u z e u m i Biblioteka (placówka P.A.N.)

W zamku przebudowywanym wielokrotnie w ciągu poprzednich stuleci, znajdują się atrakcyjne wnętrza oraz zbiory, przekazane w roku 1925 narodowi pod nazwą Fundacji Kórnickiej. Równocześnie powstało tu muzeum, którego kolekcje liczą ponad ćwierć miliona jednostek inwentarzowych, często o unikalnej wartości.

Wśród nich znajduje się sporo zabytków archeologicznych, gromadzonych przez rodziny Działyńskich i Zamoyskich, zarówno z najbliższej okolicy, głównie z terenu b. powiatu śremskiego, jak i pochodzących z obszaru całego kraju³⁷.

Muzeum nie posiada wyodrębnionej ekspozycji archeologicznej, niektóre tylko zabytki wystawione są jako dekoracja wnętrz, ponieważ Muzeum utrzymane jest właściwie w charakterze siedzib magnackich z końca XIX wieku, zawierających różne kolekcje obrazów, mebli, militariów, rzemiosła artystycznego, a także zabytki przyrodnicze, archeologiczne i etnograficzne. Wśród zbiorów archeologicznych na uwagę zasługuje zestaw narzędzi krzemiennych i kamiennych, brązowy miecz typu węgierskiego z Podniestrzan, siekierki brązowe itp. Większość zbiorów archeologicznych przekazano już w okresie międzywojennym do Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w formie stałego depozytu³⁸.

Wspomnieć można, że Biblioteka Kórnicka, licząca ponad 24 tysiące starodruków (w tym bez małą połowę rękopisów), zawiera między innymi oryginał Kodeksu Justyniana oraz starodruk „Kosmografii” Klaudiviusza Ptolemeusza, w której po raz pierwszy wymieniono miasto Kalisz (w II w. n.e.).

K r o t o s z y n, m., woj. kaliskie

M u z e u m Z i e m i K r o t o s z y Ń s k i e j

Projekty utworzenia muzeum regionalnego w Krotoszynie były bardzo żywe jeszcze przed ostatnią wojną, podczas której uległy zniszczeniu nagromadzone przez miejscowych regionalistów wartościowe i interesujące materiały. Dopiero jednak w 1957 r. udało się zrealizować dawniejsze zamierzenia. Z inicjatywy Komisji Opieki nad Zabytkami przy Zarządzie Od-

³⁷ J. K. F o g e l, *Z dziejów archeologii wielkopolskiej XIX wieku: działalność Tytusa i Jana Działyńskich*, FAP, t. 20 : 1969 (1970), s. 261 - 266 (załącznik I - II); t e Ń z e, *Z badań nad dziejami archeologii polskiej 2 połowy XIX i początku XX wieku*, tamże, t. 26 : 1975 (1977), s. 169 n.

³⁸ T e Ń z e, *Z dziejów archeologii wielkopolskiej...*, ryc. 6 - 7.

działu PTTK w Krotoszynie urządzono pierwszą wystawę w drewnianym, zabytkowym budynku mieszczącym z XVIII wieku, przy ul. Koźmińskiej 36. Odremontowane skromne pomieszczenie nie nadawało się jednak na muzeum o szerszym profilu, głównie z powodu braku magazynów dla nagromadzonej porażającej ilości eksponatów o tematyce historycznej oraz zabytków etnograficznych. Pierwszym społecznym opiekunem tego Muzeum był L. Kaczyński. W tym czasie sporą część skromnej wystawy stanowiły zabytki archeologiczne z terenu b. powiatu krotoszyńskiego, przekazane w formie depozytu długoterminowego przez Muzeum Archeologiczne w Poznaniu.

Po długoletnich staraniach działaczy i przy życzliwym poparciu lokalnych władz Muzeum otrzymało w 1967 r. dla swoich celów część barokowego budynku byłego klasztoru potrynitarskiego z XVII - XVIII wieku przy ul. 1 Maja 1. Równocześnie otrzymało własny budżet i etatowego kierownika, którym od roku 1969 jest b. profesor tamtejszego liceum, mgr H. Ławniczak, posiadający doskonałą znajomość spraw regionu. Do roku 1975 Muzeum Ziemi Krotoszyńskiej znajdowało się w gestii PTTK.

Dla potrzeb muzealnych przydzielono początkowo trzy sale, w których przedstawiono bardzo skrótowo pradzieje miasta i okolicy. W perspektywie planuje się urządzenie obszernej ekspozycji w salach parterowych budynku, na piętrze natomiast magazyny, bibliotekę i pracownię³⁹.

Zbiory archeologiczne, poza depozytem Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, pochodzą przede wszystkim z darów osób prywatnych oraz w znacznym stopniu z badań wykopaliskowych Katedry Archeologii UAM w Poznaniu przeprowadzonych na grodzisku w Czarnym Sadzie a także z badań powierzchniowych i ratunkowych mgr. D. Kosińskiego, historyka i archeologa z wykształcenia, pracującego w tamtejszym liceum. Opublikował on w fachowym czasopiśmie wyniki swoich prac, przeprowadzonych w Kobiernie i Piaskach⁴⁰, a badania terenowe w tym regionie na innych stanowiskach kontynuuje pod opieką Katedry Archeologii⁴¹. Obecnie nadzór merytoryczny nad Muzeum Ziemi Krotoszyńskiej sprawuje Muzeum Okręgowe w Kaliszu. Wspomnieć należy, że obszar b. powiatu krotoszyńskiego posiadał już w okresie międzywojennym opracowaną monografię archeologiczną⁴².

L e s z n o, m. woj.

M u z e u m R e g i o n a l n e

Muzeum w Lesznie założone zostało już w 1926 r. a jego zbiory, głównie o charakterze historycznym i etnograficznym, zaginęły podczas okupacji. Część

³⁹ H. Ł a w n i c z a k, *Muzeum Regionalne PTTK Ziemi Krotoszyńskiej w Krotoszynie*, „Biuletyn Komisji Opieki nad Zabytkami”, Warszawa 1970, nr 2 : 4, s. 10 - 14.

⁴⁰ D. K o s i Ń s k i, *Materiały do osadnictwa z starszego okresu epoki brązu na stanowisku nr 1 w Piaskach koło Krotoszyna*, FAP, t. 26 : 1975 (1977), s. 77 - 79.

⁴¹ Wyniki tych badań referował mgr D. Kosiński na Sesji Naukowej Komisji Archeologicznej Oddziału P.A.N. w Poznaniu, w lutym 1977 r.

⁴² Z. D u r c z e w s k i, *Powiat krotoszyński w czasach przedhistorycznych*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 4 : 1930 - 1932, z. 3, s. 208 n.

Ryc. 13. Wystawka archeologiczna w Muzeum Ziemi Krotoszyńskiej w Krotoszynie

Ryc. 14. Gablota z zabytkami archeologicznymi w Muzeum Ziemi Krotoszyńskiej w Krotoszynie

Ryc. 15. Część wystawy archeologicznej w Muzeum Regionalnym w Lesznie

ich znalazła się od 1945 r. w zbiornicy zabytków należącej do reaktywowanego wówczas Instytutu Zachodniego z siedzibą w Osiecznej a opiekował się nimi dr Z. A. Rajewski, późniejszy kierownik prac badawczych w Biskupinie i dyrektor Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie⁴³. Nowo powstałej w 1948 r. placówce muzealnej nadano nazwę Muzeum Południowo-Zachodniej Wielkopolski. Pod koniec 1949 r. Muzeum podlegało już Ministerstwu Kultury i Sztuki, uzyskało status muzeum regionalnego, otrzymało nazwę „Muzeum w Lesznie” i zajęło lokale w gmachu ratusza, gdzie zorganizowano pierwszą wystawę stałą. Z powodu trudności lokalowych było ono w latach 1957 - 1963 okresowo niedostępne dla publiczności.

W 1968 r. przeniesiono Muzeum do zabytkowej kamienicy z XVIII wieku przy placu dr. Metziga 17. Kierownikiem tej placówki jest od 1954 r. mgr St. Chmielewski, etnograf i zasłużony badacz regionu.

Od początku istnienia Muzeum w Lesznie posiadało dział archeologiczny. Gromadzono w nim zabytki przekazywane w darze przez znalazców prywatnych lub instytucje. W ten sposób nabyto unikalny miecz z wizerunkiem głowy w koronie (XIV w.) nieustalonego niestety pochodzenia, wczesnośredniowieczny miecz z Osiecznej, naczynie wyłowione z Jez. Łoniewskiego, popielnice kultury łużyckiej znalezione na cmentarzysku kultury łużyckiej z końca epoki brązu w Ziemi-

cach i wiele innych. Zabytki te nie doczekały się jeszcze odpowiedniego opracowania naukowego⁴⁴. Dotychczasowa ekspozycja archeologiczna pt. „Archeologia regionu” przedstawia się nader skromnie. Dla celów wystawowych wypożyczano często okazy z Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. Dopiero po odbudowaniu i adaptacji dla celów muzealnych sąsiedniego budynku wraz z oficynami, dział archeologiczny uzyskał dogodniejsze warunki ekspozycyjne i magazynowe. Jest to konieczne nie tylko w związku z podniesieniem placówki do rangi Muzeum Okręgowego, ale również z uwagi na niezwykle aktywną działalność konserwatora zabytków archeologicznych i Leszczyńskiego Towarzystwa Kulturalnego, dysponującego etatem dla zawodowego archeologa, koordynującego prace wykopaliskowe na obszarze woj. leszczyńskiego, prowadzone dotychczas bardzo intensywnie przez Muzeum Archeologiczne w Poznaniu⁴⁵.

⁴⁴ Wybór materiałów archeologicznych ze zbiorów Muzeum Archeologicznego w Poznaniu pochodzących z terenu b. powiatu leszczyńskiego został wykorzystany w zarysie pradziejów Ziemi Leszczyńskiej, por.: Z. Pieczyński, *Z najdalszej przeszłości. W: Ziemia Leszczyńska* (oprac. zbior. pod red. J. Deresiewicz), Poznań 1968, s. 21 - 34.

⁴⁵ Dla przykładu wymienić można badania wykopaliskowe na cmentarzysku kultury łużyckiej w Karcu, cmentarzysku z okresu wpływów rzymskich w Wymysłowie, a w ostatnich latach w Bruszczewle, gm. Smigiel, na osadzie z wczesnej epoki brązu (stan. 5), cmentarzysku kultury łużyckiej (stan. 12), grodzisku i osadzie wczesnośredniowiecznej (stan. 12 i 13) i wielu innych stanowiskach (np. Pudllszkl, Robaczyn, Gniewowo).

⁴³ „Przegląd Zachodni”, R. 1:1946, s. 298; St. Chmielewski, *Muzeum w Lesznie* (składanka), Poznań 1983.

Ryc. 16. Ekspozycja archeologiczna w Muzeum Ziemi Obornickiej w Obornikach Wlkp.

Oborniki, woj. poznańskie

Muzeum Regionu Obornickiego

Powstałe w 1973 r. Muzeum Regionu Obornickiego jest filią Miejskiej i Gminnej Biblioteki Publicznej i znajduje się w jej pomieszczeniach przy ul. Kopernika 3. Posiada właściwie charakter izby regionalnej, wyposażonej niezwykle starannie w funkcjonalne gabloty, szafy i podesty, w odpowiednie oświetlenie, wentylację itp. Powstało z inicjatywy dyrektora Biblioteki, mgr H. Brustowej i wykładowcy w miejscowym liceum mgr J. Taberskiego.

W części archeologicznej wystawy znalazły się wartościowe zabytki, gromadzone dotąd w kąci historycznym liceum oraz pochodzące ze zbiorów prywatnych. Posiadają starannie prowadzoną dokumentację a tym samym dużą wartość naukową. Na szczególną

uwagę zasługują liczne narzędzia krzemienne i kamienne, np. topory z Popówka, Obornik, Wełny, naczynia z cmentarzysk kultury łużyckiej w Kowalewku, Obornikach i Chrustowie; z tej ostatniej miejscowości pochodzą interesujące zabytki brązowe, m. in. okazałe szczytce; następnie bardzo ciekawa z formalnego punktu widzenia zdobiona ceramika z okresu wpływów rzymskich z Kowanówka, popielnica kultury pomorskiej z Uchorowa, naczynie z wczesnośredniowiecznej osady w Słomowie, komplet żarnowy z Wiardunek i wiele innych. Wystawę uzupełniają fotografie zabytków pochodzących z okolicy Obornik, znajdujących się obecnie w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

W ostatnich latach zbiory zostały uzupełnione bogatym zestawem naczyń średniowiecznych wydobytych podczas modernizacji nawierzchni Rynku w 1974 r.

Odolanów, m., woj. kaliskie

Muzeum Regionalne

Muzeum w Odolanowie mieści się w budynku przy ul. Basztowej 7 i posiada charakter izby muzealnej, w której wystawiona jest bogata kolekcja strojów regionalnych, rzeźby miejscowych artystów ludowych oraz zabytki archeologiczne. Wśród tych ostatnich wyróżniają się popielnice kultury pomorskiej, znalezione w okolicy miasta, kilka przedmiotów z brązu i żelaza, w tym część brązowego znaleziska gromadnego (skarbu) odkrytego również w Odolanowie. Reszta tego zespołu znajduje się w zbiorach Muzeum Archeologicznego we Wrocławiu ⁴⁶.

Kierownictwo placówki muzealnej, od czasu jej zorganizowania, spoczywało w rękach mgr. A. Duczmala.

Ryc. 17. Wczesnośredniowieczne żarna rotacyjne z Wiardunek, gm. Ryczywół na wystawie archeologicznej w Muzeum Ziemi Obornickiej w Obornikach Wlkp.

⁴⁶ D. Wojciechowska, *Odolanów, pow. Ostrów Wielkopolski*, „Silesia Antiqua”, t. 17: 1975, s. 338-339.

Ryc. 18. Relikty przedromańskiej architektury kamiennej na Ostrowie Lednickim

Ostrów Lednicki (w skrócie: Lednica), wyspa na Jeziorze Lednickim, woj. poznańskie

Rezerwat — pomnik kultury narodu polskiego

Między Poznaniem i Gniezmem, w odległości ok. 15 km, na największej z trzech wysp, zwanej Ostrowiem, kim, na największej z trzech wysp, zwanej Ostrowiem, w obrębie grodu zabezpieczonego potężnym drewniano-ziemnym wałem, grodu zajmującego prawie jedną trzecią wyspy (2 ha), zachowały się ruiny dwóch kamiennych świątyń, zbudowanych u schyłku X lub na przełomie X i XI wieku. Pierwsza z nich zachowała się w niektórych miejscach do wysokości około trzech metrów i składa się z rotundy i większej prostokątnej budowli. Przez długi czas sądzono, że ta ostatnia była

pałacem pierwszych Piastów⁴⁷. Po dokładnej analizie układu przestrzennego sal w jej wnętrzu trafniejszym wydaje się pogląd (obecnie reprezentowany także przez mgr. J. Łomnickiego, dyrektora Rezerwatu), że również ta budowla posiadała pierwotnie charakter sakralny⁴⁸. Budowle wzniesiono z ociosanych kamieni spojonych zaprawą murarską z domieszką gipsu. Powyższy kompleks architektoniczny zajmuje wybitne miejsce w dziejach polskiej architektury, w tzw. okresie przedromańskim.

W bezpośrednim sąsiedztwie odsłonięto ślady drugiej, mniejszej świątyni, która zachowała się tylko w przyziemnym rzucie. Przydano jej nazwę nekropolii pierwszych Piastów, z uwagi na liczne pochówki, wśród których wyróżniono szczątki dostojnika duchownego z pectoralem zawierającym krzyż oraz szkielet chłopca ze złotym pierścieniem.

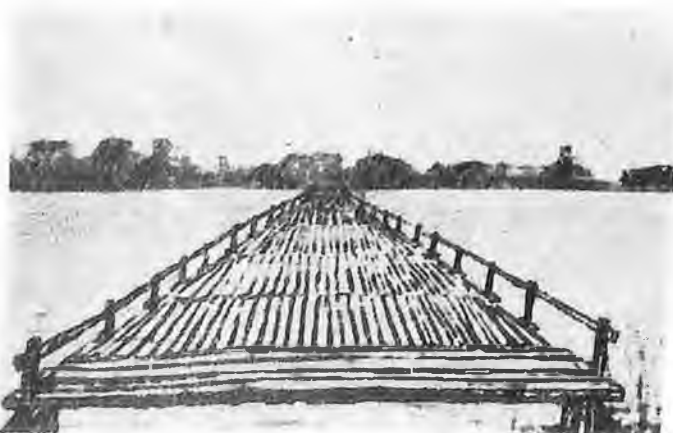
Ruiny i ślady wszystkich budowli wyeksponowane są „in situ”. Do chwili obecnej nie znaleziono jeszcze odpowiedniej formy ich zabezpieczenia, która pozwalałaby na lepsze ich uwidocznienie na tle otaczających wałów. Nie spełnia bowiem tych warunków zbudowany nad ruinami drewniany hangar, przyczym warto podkreślić, że jest to problem bardzo ważny, ponieważ całą wyspę uznano za ścisły rezerwat archeologiczno-architektoniczny (zabytek klasy „O”).

W trakcie wieloletnich badań, prowadzonych na tym miejscu jeszcze przed połową ubiegłego stulecia (w okresie międzywojennym odkryto tu obszerne cmentarzysko szkieletowe, liczące ponad 1400 pochówków)⁴⁹,

⁴⁷ W. Dalbor, *Dwór książęcy z X w. na Ostrowie Lednickim*, „Slavia Antiqua”, t. 6: 1959, s. 172 - 284 (tam podana literatura dotycząca relikwów architektonicznych i prób ich rekonstrukcji).

⁴⁸ J. Łomnicki, *Ostrów Lednicki. Pomnik historii kultury narodu polskiego*, Poznań 1969, s. 20.

⁴⁹ Pierwsze obszerne studium opracował M. Sokołowski, *Ruiny na Ostrowie jeziora Lednickiego*, „Pamiętnik Akademii

Ryc. 19. Rekonstrukcja wczesnośredniowiecznego mostu na Ostrowie Lednickim (wg J. Łomnickiego)

a zwłaszcza w okresie powojennym rozpoznano wiele nowych układów przestrzennych na całej wyspie, z których do najważniejszych należą wały, ślady obszernych osad, resztki drewniano-ziemnych budynków mieszkalnych i gospodarczych, przystań rybacka oraz ślady potężnego mostu drewnianego o długości około 600 m, łączącego wyspę z obu brzegami jeziora⁵⁰. Podczas badań podwodnych stwierdzono resztki stojących szeregami pali stanowiących filary mostu, wydobyto z mułu liczne zabytki metalowe, jak topory bojowe, grot włóczni i oszczepów a także niezwykle rzadki hełm typu burgundzkiego, wykonany z jednego kawałka blachy i zaopatrzony w tzw. nosal. W pobliżu mostu znajdowała się zatopiona jednopienna łódź-dłubanka, sporządzona z kłody dębowej o długości 10 m⁵¹. Spod konstrukcji zwałonego mostu wydobyto szkielet ludzki, dalsze militaria oraz znaczne ilości ceramiki; w tym egzemplarze okazałe zdobione i reprezentujące duże bogactwo form. Liczne i interesujące materiały archeologiczne, poza sprawozdaniami⁵², okazjonalnymi artykułami i opracowaniami popularnymi⁵³, nie doczekały się jeszcze obszernej monografii godnej tego znakomitego stanowiska.

W sąsiedztwie reliktów „in situ” znajduje się na wyspie wystawa przedstawiająca zarówno ich historię, jak i wyniki badań wykopaliskowych z ostatnich lat. Skromne to muzeum zorganizowano w drewnianym, krytym strzechą budynku. Wydobyte w trakcie wieloletnich prac badawczych bogate materiały umieszczono w dużym śpichrzu drewnianym w obrębie znajdującego się na brzegu jeziora (od strony Dziekanowic) Wielkopolskiego Parku Etnograficznego. Tu znajdzie miejsce powołane Muzeum Pierwszych Piastów z obszerną wystawą, której projekty i scenariusze już zostały opracowane, następnie różne pracownice specjalistyczne oraz biblioteka.

Kierownictwo prac archeologicznych w okresie po-

wojennym spoczywało głównie w rękach prof. dr. K. Żurowskiego i dr G. Mikołajczykówny, w ramach Stacji Archeologicznej IHKM PAN, a od roku 1961 kierownikiem prac i dyrektorem Muzeum Pierwszych Piastów oraz inicjatorem utworzenia Parku Etnograficznego jest mgr J. Łomnicki, b. wieloletni konserwator zabytków na woj. poznańskie. Muzeum dysponuje kadrą odpowiednich pracowników naukowych i wieloosobową obsługą.

Ostrzeszów, m., woj. kaliskie

Izba Pamiątek Ziemi, Ostrzeszowskiej

Izba Pamiątek mieści się w budynku ratuszowym (Rynek 19) i została udostępniona zwiedzającym w maju 1965 r. Powstała przede wszystkim dzięki staraniom działaczy Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Ostrzeszowskiej. Zgromadzono w niej materiały związane z dziejami regionu, pochodzące z darowizn mieszkańców miasta i jego okolic, w tym także kilka zabytków archeologicznych w postaci przedmiotów kamiennych (siekiei, toporków i rozcieraczy) oraz naczyń i ich ułamków z różnych okresów pradziejowych. Pochodzą z najbliższej okolicy, nie posiadają żadnej dokumentacji i nie zostały dotąd opracowane. Kierownictwo placówki, od chwili jej powołania, sprawował społecznie mgr J. Michlik.

Piła, m. woj.

Muzeum Stanisława Staszica

Placówka do roku 1975 posiadała charakter muzeum regionalnego. W Pile muzeum istniało już w okresie międzywojennym i dysponowało znacznym zasobem materiałów archeologicznych, uzyskiwanych w różny sposób z tamtejszego regionu⁵⁴. Z początkiem 1945 r., kiedy miasto w wyniku ciężkich walk zostało w znacznym stopniu zrujnowane, zupełnie zniszczeniu uległo również muzeum. Ze zbiorów archeologicznych zachowało się nieco przedmiotów kamiennych oraz naczynia gliniane, wtórnie przepalone podczas pożaru budynku muzealnego⁵⁵.

W 1951 r. zorganizowano w odremontowanym, zabytkowym domu mieszczkańskim, przy ul. Browarnej 18, w którym urodził się St. Staszic w roku 1775, muzeum jego imienia. W ramach działu historycznego mieściła się tu także bardzo skromna ekspozycja archeologiczna. Pokazano na niej nieco ceramiki, przekazanej w formie depozytu przez Muzeum Archeologiczne w Poznaniu. Z uwagi na szczupłość pomieszczeń i kłopoty lokalowe rozbudowa tego działu narażała na duże trudności. Muzeum nie prowadziło do roku 1975 żadnych badań terenowych we własnym

Umiejętności w Krakowie". Wydział Filologiczny i Filozoficzno-Historyczny, t. 3: 1876, s. 117-277. W okresie międzywojennym zbadano cmentarzysko szkieletowe, położone poza obrębem wałów, por. A. Wrzosek, *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na Ostrowie Lednickim w r. 1935*, „Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności”, t. 41: 1936, s. 35-36 oraz tamże wcześniejsze sprawozdania; t e n ż e, *Zabytki wczesnośredniowieczne z Ostrowia Lednickiego*, pow. Gniezno, FAP, t. 12: 1961, s. 242-280 (tam ważniejsza literatura na temat prac badawczych).

⁵⁰ K. Anderszowa, J. Łomnicki, A. Nowak, W. Szenicowa, *Sprawozdanie z prac badawczych na Ostrowie Lednickim w 1961 r.*, „Sprawozdania archeologiczne”, t. 15: 1963, s. 218-230.

⁵¹ G. Mikołajczyk, *Łódź wczesnośredniowieczna z Jeziora Lednickiego*, pow. Gniezno, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 9: 1961, s. 314-316; M. Prosnak, *Statek jednopłenny z Jeziora Lednickiego*, pow. Gniezno, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 40: 1975, z. 4, s. 515-519.

⁵² K. Żurowski, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na Ostrowie Lednickim w latach 1949-1951*, „Studia wczesnośredniowieczne”, t. 2: 1953, s. 113-125; G. Mikołajczyk, *Badania archeologiczne na Ostrowie Lednickim*, pow. Gniezno w 1956 r., „Sprawozdania archeologiczne”, t. 6: 1959, s. 94-97; tamże dalsze sprawozdania.

⁵³ (Kostrzewski Bog) Dan, *Ostrów Lednicki i Giecz w obliczu Milenium*, „Z otchl. wiek.”, R. 25: 1959, s. 369-371; J. Leśny, *Początki, rozwój i upadek kasztelanii na Ostrowie Lednickim*, „Studia i Materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza”, t. 12: 1976, z. 1 (23), s. 5-37; K. Żurowski, *Uwagi na temat interpretacji źródeł archeologicznych z Ostrowia Lednickiego*, pow. Gniezno. W: Acta Universitatis N. Copernici. Archeologia, V: 1975, s. 227-239.

⁵⁴ R. Hessler, *Die Gesellschaft für Heimatsforschung und Heimatspflege im Netzekreis, e.V., und das Heimatmuseum in Schönlanke*, „Heimatskalender für den Netzekreis”, R. 6: 1926, s. 52-64.

⁵⁵ B. Kostrzewski, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1945-1949*, „Fontes Praehistorici”, t. 1: 1950 (1951), s. 219.

zakresie, stanowiło jedynie bazę pomocniczą podczas badań powierzchniowych prowadzonych na terenie b. powiatu trzecieckiego przez Muzeum Archeologiczne w Poznaniu.

W programach imprez wystawowych wielokrotnie eksponowano w Muzeum czasowe wystawy archeologiczne, organizowane przez ośrodek poznański lub inne muzea specjalistyczne. W 1975 r. przygotowano wystawę: „Pradzieje naszego regionu w świetle badań archeologicznych”.

Po otrzymaniu statusu Muzeum Okręgowego w 1975 r., a następnie po uzyskaniu etatu dla archeologa oraz nawiązaniu ścisłej współpracy z Muzeum Archeologicznym w Poznaniu, które rozpoczęło intensywne badania powierzchniowe i stacjonarne nad starożytnym i średniowiecznym osadnictwem na pograniczu wielkopolsko-pomorskim, przed nowo utworzonym działem archeologicznym rysują się doskonałe perspektywy rozwoju⁵⁶.

Kierownikiem placówki, od chwili jej powstania, była mgr Stefania Porbadnik, obecnie dyrektor Muzeum Okręgowego w Pile.

Pyzdry, m., woj. konińskie

Muzeum Regionalne

Placówka w Pyzdrach posiada charakter izby muzealnej i mieści się w dwóch pomieszczeniach w drewnianym domku podcieniowym z końca XVIII wieku, przy rynku (Plac Wolności 17). Założona została w maju 1957 r. dzięki poparciu władz miejskich starań miejscowych zbieraczy, prof. dr. J. Tłoczka, autora pracy „Miasteczka rolnicze Wielkopolski” oraz przy pomocy Muzeum Narodowego w Poznaniu. Pierwszym kierownikiem placówki był mgr T. Jurasz, następnym mgr J. Terlikowski.

Ekspozycję historyczną otwierała część archeologiczna, w której pokazano zabytki z okolicy Pyzdr oraz interesujące materiały średniowieczne i nowożytne uzyskane metodą archeologiczną, np. kafle i wy-

⁵⁶ Cz. Strzyżewski, *Z badań nad osadnictwem pradziejowym w dorzeczu dolnej Noteci na podstawie lustracji i prac wykopaliskowych w Białej, Sarczu i Trzcielance, w województwie piłskim w 1976 r.*, „Rocznik Nadnotecki”, t. 8 : 1977, z. 1, s. 129 n.

roby żelazne z zamku Kazimierza Wielkiego i fragmenty wodociągów miejskich z XVI stulecia. Do najbardziej interesujących eksponatów należał skarb średniowiecznych denarów.

Rawicz, m., woj. leszczyńskie

Muzeum Ziemi Rawickiej

Należy ono do najmłodszych muzeów tego typu w Wielkopolsce i zostało otwarte w listopadzie 1973 r. Mieści się na Rynku, w zabytkowym barokowym ratuszu, zbudowanym w latach 1753-1756. Powstało dzięki staraniom miejscowych działaczy kulturalnych, których inicjatywę poparły władze miejskie. Pierw-

Ryc. 20. Część ekspozycji archeologicznej w Muzeum Ziemi Rawickiej w Rawiczu

Ryc. 21. Część ekspozycji archeologicznej w Muzeum Ziemi Rawickiej w Rawiczu

szym kierownikiem placówki została mgr M. Sierpowska.

W trzech niezwykle starannie odbudowanych wnętrzach ratuszowych przeznaczonych na sale wystawowe przygotowano ekspozycję historyczną, poprzedzoną wstępną częścią archeologiczną. Niektóre zabytki pozyskano od miejscowych kolekcjonerów, większość natomiast pochodzi z depozytu Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

Muzeum prowadzi ożywioną działalność oświatową uwzględniającą w dużym stopniu tematykę pradžejową. Dzieje starożytne i średniowieczne b. powiatu rawickiego doczekały się wstępnego opracowania zawartego w monografii Ziemi Rawickiej⁵⁷.

Słupca, m., woj. konińskie

Muzeum Regionalne Ziemi Słupeckiej

Placówka ta należy do najmłodszych w Wielkopolsce, została bowiem założona 21 stycznia 1975 r. Dzięki długoletnim, sięgającym końca lat pięćdziesiątych, staraniom miłośników regionu, przede wszystkim Wojciecha Sypniewskiego, przy wydatnej pomocy władz miejskich i powiatowych, uzyskano dla celów muzealnych zastępcze pomieszczenia w budynku znajdującym się w środku miasta, przy Placu Wolności 18.

Większość zbiorów archeologicznych w nowopowstałym muzeum pochodzi z darów miejscowych zbieraczy. Znajdują się wśród nich narzędzia krzemienne ze środkowej epoki kamienia, ceramika z epoki brązu (kultura łużycka), przedmioty żelazne i brązowe z wczesnego średniowiecza. Część ekspozycji archeologicznej została zasilona depozytami Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

Ziemia Słupecka należy do regionów, które dostarczyły znakomitych materiałów z wielu epok pradziejowych⁵⁸. W samej Słupcy poznańskie Muzeum Archeologiczne przeprowadziło badania na dzieś już zatopionym grodzisku typu biskupińskiego⁵⁹, a od 1959 r. (z przerwami) prowadzi systematyczne badania wykopaliskowe na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Łądzie nad Wartą⁶⁰. W wielu mikroregionach w regionie słupeckim zorganizowano szczegółowe badania powierzchniowe, w wyniku których stwierdzono i sklasyfikowano wiele nowych stanowisk osadniczych, od schyłku paleolitu począwszy aż do średniowiecza.

Bogate tradycje badań archeologicznych na tym terenie roją nadzieję, że ich wyniki zostaną we właściwy sposób wykorzystane w działalności placówki

muzealnej, która stanowić będzie w przyszłości doskonałą bazę pomocniczą dla dalszych przedsięwzięć badawczych nad najdawniejszą przeszłością Ziemi Słupeckiej.

Sulmierzyce, m., woj. leszczyńskie

Muzeum Ziemi Sulmierzyckiej im. F. S. Klonowicza

Muzeum w Sulmierzycach zostało otwarte 17 lipca 1957 r. z okazji uroczystości 500-lecia istnienia miasta. Powstało z inicjatywy ówczesnego Towarzystwa Miłośników Ziemi Sulmierzyckiej, pod którego opieką nadal się znajduje. Mieści się na Rynku, w małym modrzewiowym ratuszu zbudowanym w 1743 r. Kilka wewnątrz: salę posiedzeń rajców miejskich, pokój burmistrza, lamus i pokój „więzienny” przeznaczono na sale wystawowe. Pierwszym kierownikiem placówki był zasłużony działacz społeczny L. Piątek a następnie I. Sipińska.

Znajduje się tam również skromna ekspozycja archeologiczna, przygotowana przez pracowników a zestawiona z depozytów Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, ilustrująca skrótowo starożytne dzieje najbliższej okolicy. Pokazano tam wybór narzędzi krzemianych i kamiennych, naczynia gliniane z różnych epok, ozdoby z brązu i przedmioty żelazne. Zestaw zabytków uzupełniony został fotogramami oraz mapą stanowisk ze wszystkich epok pradziejowych nad Czarną wodą, rzeczką przy której leży miasto⁶¹.

Szamotoły, m., woj. poznańskie

Muzeum Ziemi Szamotulskiej

Muzeum w Szamotołach należy do pierwszych powojennych muzeów regionalnych w Wielkopolsce a równocześnie do najbardziej aktywnych. Związane jest z bogatymi tradycjami historycznymi i żywym folklorem tego regionu.

Założone zostało w czerwcu 1957 r. w odremontowanej i przystosowanej do muzealnych celów tzw. Baszcie Halszki, która stanowi część murów warownych otaczających zamek gotycki z początku XVI wieku⁶². Koordynatorem wysiłków organizacji społecznych zainteresowanych utworzeniem muzeum był mgr Janusz Łopata, prahistoryk z wykształcenia. Dzięki niemu dział archeologiczny wykazywał od początku dużą aktywność w badaniach terenowych i ożywioną działalność wystawienniczą i upowszechniającą. Na części wystawy, dotyczącej pradziejów regionu, początkowo znalazła się spora ilość zabytków przekazana w formie depozytu przez Muzeum Archeologiczne w Poznaniu.

Równoległe z organizacją wystaw muzeum rozpoczęło prace wykopaliskowe na terenie b. powiatu szamotulskiego. Rozkopane zostały rozległe cmentarzysko

⁵⁷ W. Sobisłak, *Dzieje Ziemi Rawickiej*, Poznań 1967, s. 42 - 93.

⁵⁸ T. Malinowski, *Zarys pradziejów powiatu słupeckiego*. W: *Dzieje Ziemi Słupeckiej*, Poznań—Słupca 1960, s. 7-53.

⁵⁹ T. Malinowski, *Osadnictwo kultury łużyckiej wczesnej epoki żelaznej w Słupcy*, FAP, t. 8-9: 1958, s. 1-97; tenże, *Dalsze badania osadnictwa ludności kultury łużyckiej wczesnej epoki żelaza w Słupcy*, FAP, t. 15: 1964, s. 121-154; tenże, *Prastowańskie osadnictwo w Słupcy* (Biblioteka Popularnonaukowa Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, nr 3), Poznań 1968.

⁶⁰ M. Zeylandowa, *Łąd — wczesnośredniowieczny gród nad Wartą* (Bibl. pop.-nauk. Muz. Archeol. w Poznaniu, nr 7), Poznań 1974 (tam ważniejsza odrębna literatura).

⁶¹ J. Wawrzyńczyk, *Sulmierzyce — miasto S. Klonowicza*, Sulmierzyce 1957.

⁶² R. Krygier, *Ziemia Szamotulska*. Przewodnik, Poznań 1972, s. 50 n.

Ryc. 22. Siedziba Muzeum Ziemi Szamotulskiej, tzw. Baszta Halszki w Szamotulach

kultury łużyckiej z młodszych okresów epoki brązu w Wartosławiu⁶³, przebadano fragmenty późnośredniowiecznego miasta we Wronkach oraz przeprowadzono prace wykopaliskowe na zamku z XVI - XVII w. w Ostrorogu⁶⁴.

Przeprowadzono również badania archeologiczno-architektoniczne przy późnorenesansowym (wielokrotnie później przebudowanym) pałacu, należącym do zasłużonego wielkopolskiego rodu Górków, gdzie oprócz licznych przedmiotów świadczących o ówczesnej kulturze materialnej, uzyskano interesujące wyniki w odniesieniu do budownictwa renesansowego w Wielkopolsce⁶⁵.

W magazynach działu archeologicznego znajduje się kilkaset interesujących obiektów z wszystkich okresów pradziejowych, uzyskanych w ramach badań rantkowych i powierzchniowych, darów i depozytów (np. materiały z cmentarzyska kultury łużyckiej w Sycynie, którego część zbadano jeszcze w okresie międzywojennym⁶⁶, oraz wiele luźnych znalezisk). Dział posiada opracowany naukowo katalog znalezisk, z którego mogą korzystać wszyscy zainteresowani pracownicy naukowcy. Dzięki działalności tego działu region szamotuski należy do lepiej rozeznaczonych pod względem archeologicznym. Wiele stanowisk, w tym wszystkie grodziska kultury łużyckiej i wczesnośredniowieczne zostały wyłączone spod użytkowania i prawnie zabezpieczone przed ewentualnym zniszczeniem⁶⁷.

Po odpowiednim przystosowaniu znajdującego się obok baszty Pałacu Górków dla celów muzealnych, zarówno ekspozycja jak i pomieszczenia rekonstrukcyjne i konserwatorskie dla materiałów archeologicznych uzyskują znacznie lepsze warunki. Zagwarantują dalszy rozwój działu nie tylko w zakresie upowszechniania znajomości najdawniejszych dziejów regionu, ale równocześnie przyczynią się do lepszego zabezpieczenia cennych dla nauki materiałów. Muzeum, a zwłaszcza dział archeologiczny współpracuje ściśle z założonym w 1963 r. Towarzystwem Kultury Ziemi Szamotulskiej, wykazującym dużą aktywność w inspirowaniu i koordynowaniu życia kulturalnego i upowszechniania wiedzy o regionie.

Ś r e m, m., woj. poznańskie

Muzeum Miasta i Ziemi Śremskiej

Do roku 1975 w Śreмі nie było muzeum posiadającego osobowość prawną. Bogate zbiory z zakresu archeologii, historii, rzemiosła, sztuki ludowej oraz dokumentacji patriotycznych tradycji Śreму i okolicy stanowiły własność prywatną i korzystanie z nich

⁶³ J. Łopata, *Cmentarzysko ludności kultury łużyckiej z IV - V okresu epoki brązu w Wartosławiu, pow. Szamotuły*, FAP, t. 15 : 1964, s. 12 - 76.

⁶⁴ J. Łopata, *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na wzgórzu zamkowym w Ostrorogu, pow. Szamotuły*, FAP, t. 13 : 1963 (1963), s. 333 - 337.

⁶⁵ „Informator Archeologiczny. Badania 1973”, Warszawa 1974, s. 270 - 271.

⁶⁶ S. Tabaczyński, *Cmentarzysko ludności kultury łużyckiej z IV - V okresu epoki brązu w Sycynie, w pow. obornickim*, FAP, t. 10 : 1959, s. 126 - 142.

⁶⁷ Por. E. Kihl-Byczko, *Inwentaryzacja obiektów archeologicznych na terenie województwa poznańskiego w roku 1959* FAP, t. 21 : 1970 (1971), s. 275 (poz. 1 - 20 w załączonym wykazie).

Ryc. 23. Część ekspozycji archeologicznej w Muzeum Ziemi Szamotulskiej

uzależnione było od dobrej woli właściciela, Feliksa Salacińskiego. Zaczął on gromadzić ciekawe i cenne dziś zbiory już od początku tego stulecia, które po jego śmierci w 1966 r. przez długi czas były prawie niedostępne. Dopiero po dziesięciu latach w budynku dawnego Prezydium Miejskiej Rady Narodowej otwarto na początku 1976 r. Muzeum Miasta i Ziemi Śremskiej powstałe głównie z kolekcji zebranych przez F. Salacińskiego. Pierwszym kierownikiem Muzeum został zasłużony regionalista, Kazimierz Zastawny.

Wśród wielu zabytków archeologicznych, zebranych z różnych stanowisk w okolicy Śremu, znalazły się między innymi naczynia z cmentarzyska kultury łużyckiej w Nochowie, słynnym ze wzmianki J. Długosza o pobycie w tej miejscowości w roku 1416 króla Władysława Jagielly wraz z posłem księcia austriackiego Ernesta, aby osobiście i naocznie przekonać się, że „w Królestwie Polski rodzą się same i bez żadnej ludzkiej pracy różnego rodzaju garnki”. Ponadto w zbiorach F. Salacińskiego znajdowały się różne przedmioty brązowe i żelazne z cmentarzysk kultury przeworskiej z okresu wpływów rzymskich (Pięczkowo, Młodzikowo), z wczesnego średniowiecza (miecze wyłowione z Warty), siekierki i toporki kamienne. Dotychczas nie wykonano jeszcze dokładnej inwentaryzacji znajdujących się zabytków w nowo powstałym muzeum.

Trzcianka, m., woj. pilskie

Muzeum Ziemi Nadnoteckiej im. W. Stachowiaka

Muzeum nosi imię zasłużonego miejscowego regionalisty, bibliofila, historyka i opiekuna polskiej ludności autochtonicznej. Powstało głównie z jego zbiorów, dotyczących przeszłości tego regionu i mających tu swoją stałą wystawę.

W Trzciance muzeum istniało także w okresie międzywojennym i posiadało w swoich zbiorach sporo materiałów archeologicznych⁶⁸. W większości uległy one zniszczeniu podczas wojny i tylko nieliczne ich resztki udało się uratować po zakończeniu działań wojennych; zostały one wcielone do zbiorów Muzeum Archeologicznego w Poznaniu⁶⁹.

Obecnie Muzeum mieści się w starannie odrestaurowanym budynku dawniej „burmistrzówki”, przy ul. Żeromskiego 36a. Jego pierwszym kierownikiem był mgr St. Onak, archeolog i numizmatyk z wykształcenia; obecnie placówką kieruje mgr St. Macudziński. W przyszłości specjalnością Muzeum ma stać się historia stolarstwa, rzemiosła szczególnie historycznie związanego z Trzcianką oraz tematyka ochrony lasu i racjonalnej gospodarki drzewostanem.

Część wystawy historycznej poświęcona była pradziejom i czasom średniowiecznym regionu. Przeważająca ilość eksponowanych zabytków stanowi depozyt Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, ponieważ Muzeum nie prowadziło badań w tym zakresie. W programach imprez muzealnych wielokrotnie uwzględniano tematykę archeologiczną, eksponując wystawy

czasowe organizowane przez muzea specjalistyczne, przede wszystkim przez poznańskie Muzeum Archeologiczne.

Nad Jez. Sarcz, na terenie znanego ośrodka wypoczynkowego w pobliżu miasta, ustawiono z inicjatywy Muzeum zrekonstruowane groby skrzynkowe kultury pomorskiej odkryte w Łomnicy. Stanowią one atrakcyjną formę popularyzacji archeologii i ochrony zabytków.

Muzeum stanowi dogodną bazę dla prowadzonych w rejonie Trzcianki przez zespół z Muzeum Archeologicznego w Poznaniu badań nad osadnictwem pradziejowym na pograniczu wielkopolsko-pomorskim. Badania wykopaliskowe, zakrojone na szeroką skalę, rozpoczęto na znanym od początku tego stulecia cmentarzysku kurhanowym z przelomu er w Białej, na podobnych obiektach w Sarczu oraz w bezpośrednim sąsiedztwie miasta⁷⁰.

Września, m., woj. poznańskie

Muzeum Dzieci Wrzesińskich

Placówka muzealna, zgodnie z otrzymaną nazwą, poświęcona jest przede wszystkim strajkom szkolnym na obszarze Wielkopolski w latach 1901 - 1907. Głównym inicjatorem założenia muzeum był Antoni Ciszak, znany działacz społeczny i regionalista. Obecnie muzeum podlega władzom miejskim.

W niezwykle skromnej części wystawy obrazującej historię regionu znajduje się kilkanaście przedmiotów prahistorycznych, będących depozytem Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. Kilka zabytków, np. ułamki naczyń kultury łużyckiej z cmentarzyska w Lisewie koło Wrześni, pochodzi z darów miejscowych zbieraczy. Wszystkie te zabytki są zewidencjonowane w poznańskim archiwum archeologicznym.

Zbąszyń, m., woj. zielonogórskie

Muzeum Regionalne Ziemi Zbąszyńskiej

Placówka posiada charakter izby muzealnej i mieści się w Baszcie Zamkowej. Powstała z inicjatywy miejscowego nauczycielstwa w roku 1965. Obecnie znajduje się pod opieką władz miejskich; kierownikiem muzeum od chwili jego założenia był Franciszek Zierke.

W części wstępnej skromnej ekspozycji historycznej pokazano kilka przedmiotów z różnych okresów pradziejowych, przekazanych w formie depozytu przez Muzeum Archeologiczne w Poznaniu.

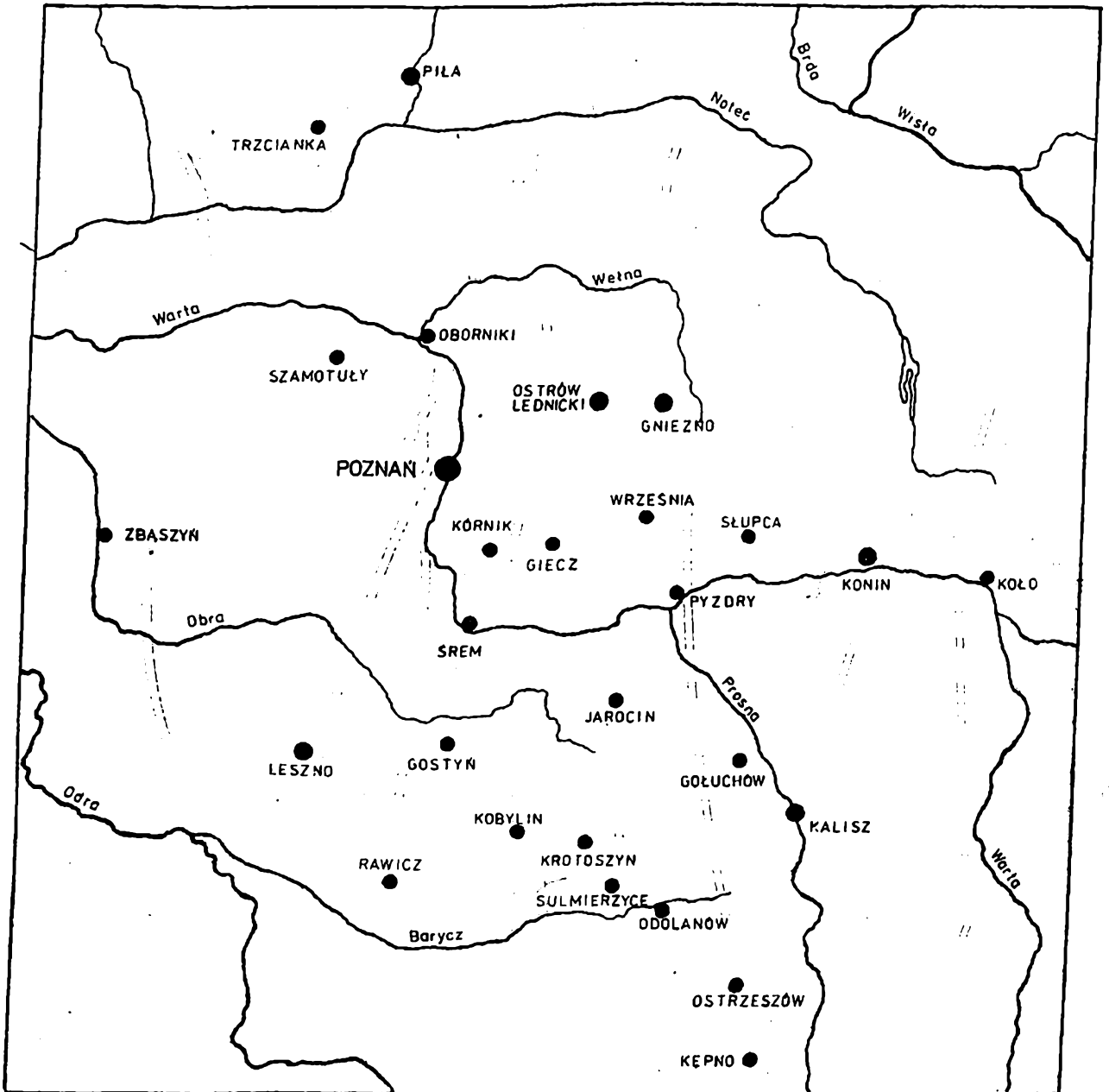
U w a g i k o ń c o w e

Po tym krótkim przeglądzie różnorodnej substancji archeologicznej w regionalnych placówkach muzealnych, oddziałach i skansenach znajdujących się na obszarze Wielkopolski, należy stwierdzić, że mimo iż nie przedstawiała się ona zbyt okazale, zajmowała jednak poczesne miejsce w ich działalności. Uwidacznia

⁶⁸ Por. przypis 54, tam pełny wykaz znalezisk prahistorycznych w Muzeum w Trzciance do roku 1925.

⁶⁹ Por. przypis 55.

⁷⁰ Cz. Strzyżewski i Z. Żurawski. *Sprawozdanie z badań archeologicznych, przeprowadzonych w rejonie Trzcianki, w woj. pilskim, w 1976 r.*, (w druku).

Ryc. 24. Placówki muzealne w Wielkopolsce posiadające zbiory i ekspozycje archeologiczne

się to przede wszystkim w wystawiennictwie. Nie uwzględniając trzech placówek, w których archaeologia stanowi wyłączny trzon działania (Giecz, Gniezno, Ostrów Lednicki), jedynie w muzeach typu biograficznego, lub ściśle etnograficznego nie uwzględniono tematyki pradziejowej. Przedmioty pochodzące z najdawniejszych czasów ludzkiej działalności stanowią zbyt dużą atrakcję dla widza, aby można pominąć je w ciągu ekspozycyjnym w muzeach regionalnych. Co prawda w większości z nich zabytki pochodziły ze zbiorów Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, które sprawowało w zasadzie opiekę merytoryczną nad tymi placówkami. Są jednak muzea dysponujące własnymi materiałami (np. Oborniki, Śrem), bądź prowadzące badania we własnym zakresie i do chwili obecnej posiadające zbiory, które każdy badacz pradziejów winien uwzględnić w swoich tematycznych opracowaniach (np. Kalisz, Konin, Krotoszyn, Szamotuły).

Można ogólnie stwierdzić, że stan regionalnego mu-

zealnictwa archeologicznego nie był chyba wystarczający w stosunku do istniejącego zapotrzebowania społecznego (zwłaszcza w okresie milenialnym), podobnie jego sieć rozmieszczenia nie była dostateczna biorąc pod uwagę przede wszystkim wzrastający z roku na rok ruch turystyczny. W kilku przypadkach zbyt ubogo przedstawiał się stan zasobów ekspozycyjnych, natomiast zasady wystawiennictwa najogólniej odpowiadały nowoczesnym wymogom metodycznym i organizacyjnym. W wyniku zaszyłych zmian w strukturze muzealnictwa, powyższe niedociągnięcia zostaną z pewnością usunięte, chociaż znając specyfikę rozwoju muzealnictwa wymagać to będzie pewnego czasu.

Opisane wyżej wystawy i zbiory archeologiczne w muzeach regionalnych o znacznie przecież zróżnicowanych profilach, po przeprowadzeniu nowego podziału administracyjnego kraju, stały się podstawą utworzenia działów w muzeach okręgowych, względ-

nie podlegają nowo powołanym muzeom okręgowym, mającym dotąd charakter muzeów regionalnych. Niektóre z tych ostatnich natrafiły na znaczne trudności wynikające z braku odpowiednich pomieszczeń i fachowego personelu, trudności związane z organizacją pracowni specjalistycznych i gromadzeniem zbiorów, których kolekcje powstają często dopiero w ciągu wielu lat.

Tym nowo utworzonym muzeom okręgowym (Kalisz, Konin, Leszno, Piła), przy których powstały względnie znajdują się w stadium organizacji działy

archeologiczne, Muzeum Archeologiczne w Poznaniu może zapewnić daleko idącą współpracę w zakresie prowadzenia badań terenowych, opracowania ich wyników, odpowiedniej konsultacji naukowej i dotyczącej metod upowszechniania. Może ono udzielić pomocy przy tworzeniu scenariuszy dla części archeologicznej wystaw stałych, a także poprzez udostępnianie własnych wystaw czasowych; może również w niektórych przypadkach zapewnić fachową pomoc w dziedzinie konserwacji lub wręcz konserwację szczególnie wartościowych zabytków archeologicznych.

A jednak Poznań był mecenasem sztuki

Autor niniejszego artykułu, prof. dr Kazimierz Malinowski, zmarł 5 listopada 1977 r. Był długoletnim dyrektorem Muzeum Narodowego w Poznaniu, wybitnym muzeologiem i historykiem sztuki, profesorem Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu, wykształcił liczne pokolenie muzeologów i konserwatorów. Należał do wiodzących organizacji naukowych i muzealnych w kraju i zagranicą. Położył wielkie zasługi w zakresie organizacji polskiego muzealnictwa i ochrony zabytków. Jako dyrektor Centralnego Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków w Ministerstwie Kultury i Sztuki w latach 1956 - 1962, wniósł zasadniczy wkład w opracowanie i wydanie ustawy o ochronie dóbr kultury i o muzeach z dnia 15 lutego 1962 r., stanowiącej podstawowy akt prawny o dużym znaczeniu dla zabezpieczenia narodowego dziedzictwa kulturowego.

Prof. dr K. Malinowski należał do grona tych, którzy zdecydowanie poparli odbudowę renesansowego Pałacu Górków z przeznaczeniem go na siedzibę Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. Od roku 1972 do końca pełnił funkcję wiceprzewodniczącego Rady Muzealnej przy tej instytucji i aktywnie z nią współpracował interesując się żywo całokształtem działalności i powstającymi tu inicjatywami.

W związku z faktem, że Muzeum Archeologiczne w latach 1918 - 1939, w ramach ówczesnej struktury organizacyjnej, stanowiło Dział Przedhistoryczny obecnego Muzeum Narodowego (w owym okresie Muzeum Wielkopolskiego), redakcja „Fontes Archaeologici Posnanienses”, zamieszczając poniższy artykuł, napisany specjalnie z okazji 120-lecia założenia Muzeum Archeologicznego, i stanowiący swoistą ilustrację klimatu kulturalnego w środowisku poznańskim, pragnie w ten sposób przypomnieć związki, jakie łączyły Muzeum Archeologiczne z największą instytucją muzealną w Poznaniu (StJ)

Poznań był środowiskiem życzliwym sztuce i uniał roztoczyć nad nią należną opiekę, okazywał respekt i uznanie, które zdobywały mu przychyłność artystów*. Dawał warunki, które ściągały artystów z całej Polski i sprzyjały tworzeniu się zbiorów artystycznych. Stąd wyraźnie się rysują w dziejach miasta okresy żywej aktywności, okresy, w których sztuka stawała się sprawą pierwszej wagi, przedmiotem ambicji i skutecznych zabiegów najświetlejszych umysłów. Dlatego dawniej i dziś, Poznań i Wielkopolska były miejscem mile widzianym, mile wspomnianym przez wszystkich malarzy, którzy tu bywali i którzy często tu na stałe się osiedlali. Poznań stworzył dla nich jakąś rodzinną, serdeczną atmosferę, pozwalającą żyć i tworzyć znajdując nie tylko uznanie i szczerą sympatię u tutejszych gospodarzy.

W Poznaniu, po długich latach spokojnego bytowania, jakiegoś mieszczańskiego „dolce farniente”, wykształcił się w czasach zapowiadających odzyskanie niepodległości i w pierwszych latach po tym przełomowym wydarzeniu zespół szczególnej aktywności artystycznej. Poznań był wtedy kolebką i siedzibą tak ważnego ruchu, jaki reprezentowało czasopismo „Zdrój” i Stowarzyszenie Artystyczne, które przybrało znamienne nazwę „Bunt”.

Sięgnijmy jednak wstecz do przełomu XVIII i XIX wieku, kiedy to zagrożenie kraju, jego niezależności spowodowało, że społeczeństwo wielkopolskie zmobilizowało się wewnątrz. Opowiedziało się ono za odnową Rzeczypospolitej, za królem, a widomym znakiem patriotycznych nastrojów, to między innymi sze-

roka akcja budowlana w polskim stylu klasycyzmu stanisławowskiego. Nigdzie w Polsce nie wybudowano tylu dworów i pałaców, z których każdy miał się stać ostoją polskości. Architekci Kubicki i Zawadzki tu właśnie znaleźli największe pole działania.

Wtedy też wykształca się w Polsce mecenat na rzecz Narodu. Najpierw król stworzył jedną z największych galerii europejskich, która miała być chlubą odradzającego się Państwa. Tylko caryca prześcignęła go ilością kupionych obrazów dla Ermitażu. Kiedy dzięki zręcznej interpretacji prawniczej, doszło do sprzedaży znacznej części Królewskiej Galerii (bo wytracono za borborem możliwość jej konfiskaty) znajdują się nabywcy, którzy to dziedzictwo artystyczne ratują dla potomności. Wśród nich jest Edward Rastawiecki, którego bogate zbiory nabywa później Seweryn Mielżyński i oddaje na użytek publiczny Poznańskiemu Towarzystwu Przyjaciół Nauk.

Ale i inni, choć w skromniejszej mierze, nie uchylali się od tej obywatelskiej powinności ratowania spuścizny artystycznej dawnych czasów. Pierwsze zakupy w swej pięknej, najwyższym znawstwem odznaczającej się pasji kolekcjonerskiej, dokonuje Atanazy Raczyński właśnie z dawnych zbiorów króla Stanisława Augusta. Aleksander Bniński zaś, ten z Bniń pod Poznaniem, zakupuje symboliczny o jakże wyraźnie politycznym i narodowym wydźwięku obraz Bacarellego „Elekcja Króla Stanisława Augusta na Woli pod Warszawą”. Wymieniony A. Raczyński staje się najprędniejszym kolekcjonerem europejskim pierwszej połowy XIX w. nie tylko dlatego, że zgromadził

arcydziała, ale również z tego powodu, że okazał się niedoścignionym znawcą dawnego malarstwa europejskiego.

Obok niego, już nie na polu sztuk plastycznych, ale w dziedzinie dokumentu i druku wyróżnił się, jako gwiazda pierwszej wielkości na firmamencie kultury polskiej, Edward Raczyński, brat rodzony Atanazego.

Drugą linię, równoległą działających zbieraczy i mecenasów, stanowią Tytus i Jan Działyńscy, oraz małżonka tego ostatniego Izabella z Czartoryskich Działyńska, która swe rodowe zamiłowanie do sztuki przeniosła do nas, na Ziemię Wielkopolską.

A czymże innym nie jest, jak wielkim mecenasem, wspomniany już Seweryn Mielżyński. Kupuje przecież zbiory Rastawieckiego, dzięki czemu posiadamy teraz piękny zbiór malarskiej szkoły Stanisława Augusta. Lecz nie na tym kończyły się jego mecenasowskie poczynania. Kupował dzieła artystów polskich i obcych. W sumie zebrał przecież kolekcję, która liczyła około 500 obrazów i około 2000 rycin!

Koniec wieku zaznaczył się taką osobistością jaką był Roger Raczyński, który w Rogalinie stworzył galerię najprzedniejszych artystów polskich tego czasu. Malczewski, Podkowiński, Matejko — to główne nazwiska, które znalazły się w jego kolekcji. Przy tym podkreślić trzeba, że on chyba pierwszy, nawiązując do zwyczajów z czasów Rzeczypospolitej, gościnnie otworzył swój dom dla artystów. W Rogalinie przebywał i malował Jacek Malczewski i m. in. stworzył tu obraz, który teraz na Zachodzie (w Roterdamie, Brukseli, Baden-Baden i w Paryżu) wywołuje ogromne wrażenie.

Onż Raczyński jest pierwszym Prezesem Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie. Czy trzeba lepszej legitymacji dla wykazania mecenasowskich tradycji Poznania? A trzeba pamiętać, iż dla nas, w czasie zaborów, Kraków królów polskich nazywaliśmy też Atenami polskiej kultury! Nie dziw więc, że tam właśnie skierował się Roger Raczyński ze swoimi zamysłami organizatora polskiego życia artystycznego.

Wielki przełom w dziejach Polski, odzyskanie niepodległości, przywitaliśmy odrazu stworzeniem mocnego ośrodka życia artystycznego.

Powstaje wspomniany już „Zdrój” i zakłada się „Bunt”. Ten ruch ekspresjonistów polskich, zainicjowany w Poznaniu, tworzą Hulewiczowie, Wroniecki i Kubicki. Do grupy „Zdroju” należeli poza Jerzym Hulewiczem, Wronieckim i Kubickim tacy artyści jak: Stolarek, Szmań i inni oraz rzeźbiarz August Zamoyński. „Zdrój”, w którym początkowo odgrywał ważną rolę Stanisław Przybyszewski, był jedynym piśmie artystycznym po upadku krakowskiego „Życia” i miriamowskiej „Chimery”. Stąd ogólnopolski charakter „Zdroju”. Pisywali w nim wszyscy czołowi pisarze, od Berenta i Żeromskiego do Przybyszewskiego i Orkana; tu publikowali swe artykuły tacy krytycy jak Przesmycki-Miriam i Morawski oraz historycy kultury — M. Sobieski i A. Chybiński. W „Zdroju” ukazywały się tłumaczenia najważniejszych teoretyków sztuki nowocześnie: Rodina, Marinietti'ego, Kandynskiego i Apollinaire'a, najwybitniejszych poetów tego czasu Claudela, Wilda, Tolstoja i Lermontowa. „Zdrój”

reprodukował przy tym dzieła polskich formistów, a z zagranicznych mistrzów — obrazy Ensora, Fresnaya, van Gogha, Picassa, Dereina, Matissa, Franz Marca, Kandynskiego, Seweriniego, Kokoschki i rzeźby wspomnianego już Rodina i Archipenki. Jego ogólnopolski charakter podkreśla też fakt, iż tu ukazywały się pierwsze utwory członków warszawskiego „Picadora”, późniejszych Skamandrytów: Tuwima, Iwaszkiewicza. Słonimskiego i Wierzyńskiego.

W roku 1922 „Zdrój” ukazał się poraz ostatni. Cały majątek Hulewiczów poszedł na sfinansowanie tego pisma i bibliofilskiej oficyny „Ostoji”, którą kierował Witold Hulewicz, późniejszy znakomity dyrektor muzyczny Polskiego Radia.

Tak zakończył się piękny i bohaterski okres artystycznego rozkwitu Poznania, który odznaczał się poważnym wkładem w kulturę polską, poważnymi dyskusjami i sporami o rzeczy „pierwsze”, a także wesołymi hulankami. A przy tym już wtedy, czy może znowu wtedy, artyści są miłymi gośćmi wielkopolskich dworów. Kubicki przecież chętnie jest widziany u Mycielskich, z czym związana jest anegdota, jak to przehułał pieniądze, jakie otrzymał na kupno trumny dla babki właściciela dworu. Scena godna Sławomira Mrożka.

W 30-lecie naszego wieku, kiedy po światowym kryzysie zaczynamy krzepnąć w siłę, wyraźnie rozkwita w Poznaniu życie artystyczne. W roku 1932 bowiem powstaje Instytut Krzewienia Sztuki. Działają w nim poza Zygmuntem Mąkowskim, entrepreneurem całej imprezy, Wacław Taranczewski, Piotr Potworowski i Tytus Czyżewski. Przy Instytucie tworzy się „Klub Szyderców” i Kabaret Literacki pod nazwą „Pod Kaktusem” nawiązujący do „Różowej Kukulki”, którą organizował przedtem Ludwik Puget, znakomity rzeźbiarz. Instytut organizował poważne wystawy, m. in. gwaszy Waliszewskiego, a w Salonie Jesiennym, jaki się tam odbył w 1934 r., brali udział Czyżewski, Strzałecki, Pronaszko i Puget.

Trudności finansowe spowodowały zamknięcie tej imprezy, upamiętnionej liczными spotkaniami artystycznymi, literackimi i naukowymi. Natychmiast jednak powstaje nowy ośrodek życia plastycznego. Jego mecenasami są lekarz Alf Konopiński i adwokat Kazimierz Gidyński. Z ich to pomocą, a z inicjatywy Wacława Taranczewskiego powstaje jesienią 1935 roku Towarzystwo Współpracy Kulturalnej i „Salon 35”. Przewodniczącym tego towarzystwa zostaje znakomitość światowa, jaką jest prof. Florian Znaniecki. Obok niego działają lekarze prof. Kurkiewicz, prof. Rózycki, prof. Kurnatowski, dr Frąckowiak, historycy literatury i krytycy doc. Konstanty Troczyński i Jan Ulatowski. Rozpoczyna się niebywała w swym bogactwie i w swej klasie akcja wystawiennicza przy Pl. Wolności 4. Wystawia się prace Czapskiego, Szczepańskiego, Czyżewskiego i wszystkich „kapistów”. Sięga się także do prekursorów koloryzmu polskiego zapoznając poznańską publiczność z twórczością Kotsisa, Gierymskiego, Podkowińskiego, Pankiewicza i Boznańskiego. Odkrywa nowe talenty, takie jakim był Jan Sychalski.

I wtedy nawiązując do tradycji Rzeczypospolitej szlacheckiej i zwyczaju gościnności Raczyńskiego znowu otwierają się dla artystów domy polskie. Do Ru-

dek Maćkowskich zjeżdżają się artyści z całej Polski. Przebywali tu wtedy Cybis i Hanka Rudzka, Wacław Taranczewski, Puget i Janusz Strzalecki, a przede wszystkim Tytus Czyżewski, no i sam gospodarz Ruddek — Piotr Potworowski. W Rudkach żyło się w wesółych nastrojach, ale spokojnie i skromnie, w twórczej atmosferze. Tu znaleźli serdeczny przytułek „kapiści”, którzy wrócili świeżo z Paryża i nie bardzo wiedzieli gdzie się w Polsce podziac. Zadomowione i tradycjonalistyczne ugrupowania artystyczne niechętnie patrzyły na buńczucznych przybyszów z Paryża.

Wspomnieć tu jeszcze trzeba bardzo ważną inicjatywę, wprowadzie nie w Poznaniu zrodzoną, ale w Ostrzeszowie, a więc także w Wielkopolsce, znaną pod nazwą „Okolica poetów”. Pismo, które zainicjował Stanisław Czernik, a które serdecznie wspominać jest przez znawców polskiej literatury.

Przyszła wojna i wszystkie znane jej następstwa. Ale rzecz znamienita, Taranczewski pozostał na miejscu. Nie dał się usunąć z miasta. To też od razu po zwycięskim wyzwoleniu wszedł do dyrektoriatu kultury, jaki się wtedy zawiązał, a którego szarą emincją był Zdzisław Kępiński.

Nastąpił zły okres Poznania. Wojewodowie i prezydenci miasta, Rady Kultury, Wojewódzka i Miejska, różne Towarzystwa zaczęły działać z dynamiczną energią. Wszystkie dawne placówki nietylko że reaktywowały swą działalność, ale ją znacznie rozszerzyły. Do Wyższej Szkoły Muzycznej dochodzi Szkoła Operowa. Obok tego powstaje Państwowa Filharmonia, której dawniej nie było. Przedwojenna Szkoła Zdobnicza, przemianowana krótko przed wojną w Instytut Sztuk Plastycznych, przekształciła się w Państwową Wyższą Szkołę Sztuk Plastycznych o profilu zwykłej Akademii Sztuk Pięknych. Muzeum Wielkopolskie wyszło z marazmu przedwojennego i z miejsca stało się centrum życia artystycznego, we wszystkich dziedzinach, a w szczególności w zakresie sztuk plastycznych.

I znów zadziałał mecenat ludzi i instytucji. Duszą tej działalności był Zdzisław Kępiński i grono artystów mu towarzyszących: Taranczewski, Teisseyre, Wasilkowski i Szczepański oraz wielu innych. Pośród literatów wymienić trzeba Wojciecha Bąka, a spośród pisarzy i teatrologów Stanisława Hebanowskiego i wielu innych. Również muzycy wykazali prężność a wśród nich zasługującą pozycję zyskali Wisłocki i Szeligowski oraz dyrektor Opery Latoszewski. Dla zorganizowania Filharmonii, co nie było rzeczą łatwą, i było przeprowadzone przez Towarzystwo Filharmonii Robotniczej, duże zasługi posiadają obydwaj bracia Kocurowie. W innych sprawach organizacyjnych niżej podpisany wtrącał swoje trzy grosze, zainteresowany rozwojem swego rodzinnego miasta. A na koniec i o nauce tu trzeba wspomnieć, bo wiąże się to ze sprawami nas interesującymi, bo kulturalnymi, mianowicie o dwóch archeologach prof. W. Henslu i niedawno zmarłym prof. Z. Rajewskim. Obydwaj aktywnie kierowali z Poznania sprawami archeologii polskiej.

Tu w Poznaniu, a nie gdzie indziej zaczęło tutejsze muzeum zakupywać kolorystów, tych którzy kilka lat później zostali okrzyknięci jako formalści i tępieni za odchylenia od stalinowskiej linii generalnej. Tu Kępiński zaprezentował i wylansował Lebensteina i Potworowskiego. A o szerokości widzenia świadczy to, że

takich samych inicjacji doznawali także amator i poeta i wizjoner Sychalski oraz metafizyczny abstrakcjonista Vedova, wręcz płomiennie przyjmowany w Poznaniu.

Duże znaczenie dla pozycji Poznania miał też Łągów, w którym Muzeum Narodowe i Stowarzyszenie Historyków Sztuki, gospodarze tamtejszego zamku, zainicjowali pamiętne spotkania artystyczne we wszystkich dziedzinach sztuki.

Najpierw utworzono w tymże zamku, po jego umeblowaniu i uporządkowaniu Ośrodek Pracy Twórczej dla najwybitniejszych malarzy polskich. Zaproszeni byli tam na warunkach bardzo dogodnych tacy artyści jak Eibisch, Taranczewski, Niesiołowski, Piasecki, Rafałowski, Rudzka, Rzepiński, Szczepański, Teisseyre, Twarowski, Wasilkowski, Wodyński, Gerżabek i Łakomski. Łągów był więc szczęśliwym nawiązaniem do tradycji otwartych domów przyjmujących artystów i do tradycji dobrze organizowanego salonu wystawowego z tym, że rolę gospodarza przyjęły teraz instytucje państwowe i organizacje społeczne — wspomniane już Muzeum i Stowarzyszenie.

Pierwszy pobyt plastyki w Łagowie zamknął się wystawą w Muzeum Wielkopolskim pt. „Łągów 1948 r.”. Dalsze kontakty przyniosły za sobą serię wystaw w przemianowanym Muzeum Wielkopolskim na Muzeum Narodowe w Poznaniu. Do wybitniejszych wystaw należały wystawy Czyżewskiego, Cybisa, Taranczewskiego, Czapskiego, Potworowskiego, Kobzdeja, Brzozowskiego i Berdyszaka oraz wystawy zbiorowe współczesnych plastyków polskich, pokazywanej w różnych przekrojach. Do zdobycia rozgłosu ogólnopolskiego przyczyniły się także konkursy organizowane w tym muzeum. Pierwszy konkurs na pomnik Adama Mickiewicza i konkurs na projekty scenograficzne do baletu Swantewita Perkowski.

Łągów był też odbiciem integracji i współdziałania różnych gatunków sztuki, tego samego współdziałania, jakie dokonywało się w Poznaniu. Równoległe bowiem z profesorskim plenerem artystów-plastyków odbywały się tam i inne imprezy przez nas organizowane, a mianowicie obozy kondycyjne przed I-szym Konkursem Szopenowskim, zakończonym sukcesem Czerny-Stefańskiej i przed I-szym powojennym konkursem Skrzypcowym im. Henryka Wieniawskiego. Tu odbywał się też pamiętny zjazd kompozytorów i pamiętna konferencja historyków sztuki, muzeologów na temat periodyzacji. A zamknęły ten okres świetności „Międzyszkolne popisy Państwowych Wyższych Szkół Artystycznych”, w czasie których proklamowano socrealizm w sztuce.

Po krótkim wstrząsie, jakie to hasło spowodowało, sztuka wróciła jednak do swoich dawnych pozejei, a w Poznaniu wspomniane już wystawy monograficzne dawały jej najlepszy wyraz.

Jeżeli teraz w Panteonie Sztuki Polskiej są takie nazwiska jak: Cybis, Potworowski i całe grono „kapistów”, to dużą w tym zasługę ma Poznań. Jeżeli do najwybitniejszych liczy się także Kobzdeja, Czyżewskiego, Berdyszaka i Teisseyre'a i innych, których pokazywaliśmy i których prezentujemy w salach wystawowych Muzeum Narodowego w Poznaniu, to w dużej mierze trzeba to zapisać na dobro Poznania.

Poznań jest więc mecenasem sztuki!

Jubileusz 120-lecia Muzeum Archeologicznego w Poznaniu

23 września 1977 r. minęło 120 lat od czasu, kiedy grupa świątłych ludzi z grona członków Wydziału Nauk Historycznych i Moralnych przy Towarzystwie Przyjaciół Nauk Poznańskim postanowiła rozpocząć gromadzenie zabytków archeologicznych. W ten sposób powstało Muzeum Starożytności Polskich i Słowiańskich w Wielkim Księstwie Poznańskim, z którego — po wielu reorganizacjach i przekształceniach — wywodzi się dzisiejsze Muzeum Archeologiczne w Poznaniu.

Należy ono do rzędu najstarszych placówek tego typu w kraju i zarazem do szeregu instytucji wielce zasłużonych dla nauki i kultury nie tylko w Poznaniu i na terenie Wielkopolski, ale również w skali całego kraju. W ciągu swojej ponad stuletniej działalności wniosło wiele istotnych wartości dla rozwoju nauki, szerzenia kultury i kształtowania patriotycznego postaw. To ostatnio wymienione oddziaływanie szczególnie wyraźne było w początkowych okresach istnienia Muzeum. Polegało bowiem na przeciwstawianiu się wytężonej germanizacji ziem pod zaborem pruskim. Było w Wielkopolsce jedyną polską placówką archeologiczną, zapoczątkowało akcję ochrony pomników przeszłości, organizowało interesujące ekspozycje i wydawało pierwsze katalogi, przewodniki i opracowania w języku polskim. Oddziaływało więc w zasadniczy sposób w kierunku utwierdzenia polskości w okresie niezwykle trudnym, kiedy tzw. „polityka kulturalna” cesarskich Niemiec stosowała wręcz brutalne środki w celu jej zatarcia i zniszczenia.

Równocześnie z umacnianiem postaw patriotycznych wśród miejscowej społeczności, Muzeum Archeologiczne tworzyło podwaliny dla rozwoju polskiej archeologii. W pierwszej połowie obecnego stulecia placówka ta związana była z osobą Józefa Kostrzewskiego, twórcy tzw. początkowo „poznańskiej” a następnie „autochtonicznej” szkoły archeologicznej, wychowawcy obecnej starszej i średniej generacji polskich archeologów. W wyniku systematycznych i wzorowo prowadzonych badań wykopaliskowych w ówczesnym okresie, utworzenia i zorganizowania odpowiedniego zaplecza w postaci pracowni, biblioteki i wystaw, ranga tej placówki stale wzrastała w krajowym i zagranicznym życiu naukowym. Zagwarantowało to uzyskanie wyników i podstaw naukowych dla uzasadnienia prastowiańskiej genezy mieszkańców ziem nad Wisłą i Odrą a także dla wykazania, nie odbiegającego od innych, poziomu kultury materialnej i duchowej plemion słowiańskich wbrew lansowanym twierdzeniom nacjonalistycznej prahistorii niemieckiej w okresie międzywojennym. Uzyskane osiągnięcia szczególnie zdecydowanie przeciwstawiły się tendencyjnym

wnioskom naukowców hitlerowskich o rzekomo niskiej kulturze plemion prapolskich.

Wszechstronny rozwój Muzeum nastąpił dopiero w warunkach stworzonych przez władzę ludową. Lepsza baza materialna w postaci zarówno środków materialnych, jak i okazałych pomieszczeń w odbudowanym z gruzów Pałacu Górków oraz ilościowy wzrost nowej i fachowej kadry muzealnej, wykształconej na naukowych podstawach materialistycznego światopoglądu, sprawiły, że Muzeum Archeologiczne w pierwszych dziesiątkach lat po wojnie stało się wzorem dla wielu nowo organizowanych muzeów archeologicznych w Polsce. W tej placówce wielu dziś znanych archeologów i muzeologów nabywało pierwszych doświadczeń w zakresie muzealnictwa a także metod prowadzenia badań terenowych.

Muzeum przeprowadziło badania terenowe różnego rodzaju na ponad 500 stanowiskach i obiektach, uzyskując mnóstwo nowych źródeł i materiałów zarówno dla rekonstrukcji procesu rozwojowego społeczeństw pradziejowych, jak i dla wielu wystaw organizowanych z dużą częstotliwością i o różnorodnej tematyce.

Wachlarz badanej przez Muzeum problematyki jest bardzo szeroki i zróżnicowany; Muzeum nie ogranicza się tylko do badań lokalnych, chociaż stanowią one olbrzymią większość przedsięwzięć badawczych, ale partycypuje również w imprezach naukowych na terenie całego kraju i zagranicą, docierając nawet na inne kontynenty. Duże osiągnięcia zapisać może Muzeum w badaniach związanych z obchodami Tysiąclecia Państwa Polskiego wnosząc tym samym duży wkład w rozpoznanie początków organizacji państwowej i stosunków społeczno-gospodarczych w tym okresie.

W swoich zbiorach posiada imponujący zestaw zabytków, których liczba wynosi dziesiątki tysięcy (w tym także duże zespoły), posiada centralne archiwum dla obszaru Wielkopolski i dokumentację do setek obiektów i stanowisk archeologicznych. Uzyskane wyniki z badań zostały opracowane a większość wydana we własnych wydawnictwach oraz w licznych fachowych pismach w kraju i zagranicą.

Niezwykle ważną z punktu widzenia interesu społecznego jest działalność wystawiennicza i upowszechnieniowa. Muzeum Archeologiczne może się w tej mierze poszczycić wieloma nowatorskimi osiągnięciami, które zyskały uznanie zarówno wśród profesjonalnych muzeologów jak i wśród ogromnego kręgu zwiedzających. Jako pierwsze w kraju zorganizowało w roku 1951 archeologiczne wystawy objazdowe, stając się prekursorem tej formy wystawiennictwa. Poszczycić się też może ponad 200 wystawami okresowymi

Ryc. 1. Dyrektor Muzeum Archeologicznego dr W. Błaszczyk podczas przemówienia powitalnego

i okolicznościowymi. Szczególnie ważną rolę, zwłaszcza z politycznego punktu widzenia, odegrały wystawy zagraniczne, które przyczyniły się do przedstawienia właściwego obrazu o najdawniejszych dziejach naszego kraju wśród widzów zagranicznych.

Historia i całokształt działalności Muzeum zostały szczegółowo omówione na początku niniejszego tomu, na tym miejscu natomiast należy — z kronikarskiego obowiązku — przedstawić przebieg uroczystości jubileuszowych tej placówki, które odbyły się w dniu 20 października 1977 r. pod honorowym protektoratem Prezydenta miasta Poznania — Władysława Ślebody.

Muzeum przygotowało się bardzo starannie do obchodu swojego święta. Pałac Górków — siedziba Muzeum od roku 1968 — został odmalowany, przeprowadzono pracochłonne remonty dachów, odnowiono dziedziniec arkadowy i odświeżono wiele pomieszczeń wewnątrz gmachu. Szczegółowy program obchodów wydrukowano na oficjalnym zaproszeniu wg projektu mgr A. Błaszczyka, do którego załączono wkładkę zawierającą najważniejsze fakty z historii placówki zestawione przez dr. W. Błaszczyka, dyrektora Muzeum. Głównym punktem uroczystości była sesja naukowa poświęcona prezentacji całokształtu osiągnięć Muzeum, poprzedzona częścią oficjalną.

W godzinach rannych, dyrekcja instytucji wraz z przedstawicielami organizacji politycznej i związkowej złożyła wiązanki kwiatów na grobach poprzed-

nich kierowników i dyrektorów Muzeum: Bolesława Erzepkiego na Cmentarzu Zasłużonych oraz Józefa i Bogdana Kostrzewskich na cmentarzu w Poznaniu-Krzyżownikach.

W części oficjalnej, która odbyła się w sali konferencyjnej Muzeum Archeologicznego, udział wzięli: dr B. Rymaszewski — Generalny Konserwator Zabytków PRL i dyrektor Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków, mgr F. Cemka — przedstawiciel Ministerstwa Kultury i Sztuki, mgr R. Zysnarski — wicewojewoda poznański, mgr W. Śleboda — prezydent miasta Poznania (honorowy protektor obchodów), mgr A. Wituski — I wiceprezydent miasta Poznania, mgr J. Dembski — przedstawiciel Komitetu Wojewódzkiego PZPR, kierownicy i przedstawiciele władz administracyjnych oraz wielu instytucji naukowych i kulturalnych a także towarzystw i organizacji społecznych z Poznania i województwa poznańskiego. Szczególnie licznie reprezentowane było środowisko muzealne a zwłaszcza muzealnictwo archeologiczne z całego kraju. Z zagranicznych muzeów archeologicznych zaszczytli swoją obecnością dyrektorzy: dr Ch. Džambow — Archeologiczne Muzeum Narodowe w Płowdiv, doc. dr hab. H. Behrens — Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte w Halle/S. i dr B. Gramsch — Museum für Ur- und Frühgeschichte w Potsdam (NRD). Ponadto przybyło ponad 300 osób, w tym liczni sympatycy Muzeum oraz młodzież.

Do wszystkich obecnych słowa powitania skierował dr Włodzimierz Błaszczyk — dyrektor Muzeum, który następnie wygłosił inauguracyjny referat: „120 lat Muzeum Archeologicznego w Poznaniu” (por. artykuł wstępny w niniejszym tomie). W obszernym wystąpieniu przedstawił nie tylko najważniejsze wydarzenia w dziejach Muzeum i przypomniał poszczególne

Ryc. 2. Prezydent miasta Poznania, W. Śleboda podczas przemówienia

etapy jego rozwoju oraz sylwetki jego twórców i kierowników, ale także twórczą rolę, jaką ta placówka odegrała w nauce i kulturze regionu wielkopolskiego w ciągu swojej 120-letniej działalności.

Z kolei głos zabrał mgr Władysław Śleboda, prezydent miasta Poznania, który w swoim wystąpieniu w imieniu władz miasta stwierdził, że działalność Muzeum Archeologicznego przyczynia się w dużym stopniu do kształtowania właściwych postaw patriotycznych w socjalistycznym społeczeństwie, do uczenia szacunku dla przekazanego przez dawne pokolenie dziedzictwa kulturalnego, do poszanowania tradycji oraz do tworzenia nowych wartości z korzyścią dla przyszłych generacji. Następnie złożył zasłużonej dla miasta i Wielkopolski placówce i jej pracownikom życzenia, aby w dalszym ciągu utrzymali wypracowaną pozycję w szeregu wiodących instytucji kulturalnych, których zadaniem jest uczenie szerokich kręgów społecznych, a zwłaszcza młodzieży, właściwego i poprawnego rozumienia procesów rozwoju społecznego zgodnie z naukową metodologią, przy stosowaniu przystępnych a zarazem atrakcyjnych metod i sposobów.

W imieniu Ministerstwa Kultury i Sztuki przemawiał Generalny Konserwator Zabytków — dr Bohdan Rymaszewski, który podkreślił zasługi Muzeum w zakresie ochrony zabytków archeologicznych oraz przedstawił jego rangę w nowoczesnym wystawiennictwie. Doc. dr hab. Antoni Gąsiorowski, sekretarz generalny Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, wskazał w swoim wystąpieniu na związki łączące Muzeum Archeologiczne z tą niezwykle zasłużoną dla Wielkopolski placówką naukową.

Kolejni mówcy, reprezentujący poznańskie placówki

Ryc. Generalny Konserwator Zabytków, dr B. Rymaszewski podczas przemówienia

naukowe i kulturalne oraz środowisko młodzieżowe podkreślali wszechstronne zasługi i znaczenie Muzeum i składali życzenia dalszych osiągnięć w nowych przedsięwzięciach badawczych i upowszechnieniowych.

Część oficjalną zakończono wręczeniem przyznanych

Ryc. 4. Widok na salę konferencyjną. Siedzą w pierwszym rzędzie od lewej: R. Zysnarski — wicewojewoda poznański, J. Dembski — zastępca kierownika Wydziału Pracy Ideowo-Wychowawczej KW PZPR, B. Rymaszewski — Generalny Konserwator Zabytków i dyrektor Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków przy Ministerstwie Kultury i Sztuki, Ch. Dżambow — dyrektor Narodowego Muzeum Archeologicznego w Płowdii, E. Pauksza — prezes Wielkopolskiego Towarzystwa Kulturalnego, K. Młynarz — redaktor miesięcznika „Nurt”, W. Filipowiak — dyrektor Muzeum Narodowego w Szczecinie

Ryc. 5. Prezydent miasta Poznania, W. Śleboda podczas wręczenia „Honorowej Odznaki miasta Poznania” dla Muzeum Archeologicznego

odznaczeń, wyróżnień i nagród. Muzeum Archeologiczne otrzymało z rąk Prezydenta miasta Poznania, W. Ślebody, „Honorową Odznakę miasta Poznania” wraz z dyplomem, przyznaną przez Prezydium Miejskiej Rady Narodowej za całokształt swej działalności. Wicewojewoda R. Zysnarski wręczył dyrektorowi Muzeum — dr. W. Błaszczkowski Medal Komisji Edukacji Narodowej przyznany przez Ministerstwo Oświaty i Wychowania za szczególne zasługi w zakresie upowszechnienia.

W uznaniu za wieloletnią pracę zostały przyznane przez Ministerstwo Kultury i Sztuki następujące wyróżnienia: „Odznakę Zasłużonego Działacza Kultury” otrzymały: mgr Anna Błaszczyk, mgr Krystyna Dębska-Luty i mgr Maria Kostrzewska. „Złotą Odznakę za opiekę nad zabytkami” otrzymali: mgr Wanda Tetzlaff, mgr Anna Wojciechowska, dr Andrzej Prinke i mgr Czesław Strzyżewski; „Srebrną Odznakę za opiekę nad zabytkami” — Klaudyna Kucharska i mgr Zbigniew Karolczak. Odznaką „Za zasługi dla województwa poznańskiego” wyróżnieni zostali: mgr Aleksandra Lipińska i mgr Mateusz Łastowiecki a „Honorową Odznakę miasta Poznania” — Janina Judzińska, Zofia Smoleniowa, Walentyna Śliwa i mgr Wanda Tetzlaff.

Następujący pracownicy otrzymali nagrody pieniężne przyznane przez Urząd Wojewódzki, Urząd Miejski i Muzeum Archeologiczne: mgr Maria Beba, Janina Błaszowska, Barbara Demska, Krystyna Dressler, mgr Zenon Głogowski, Mirosława Grobelska, Czesław Jankowski, Barbara Jarochońska, Janina Judzińska,

Ryc. 6. Delegacja Muzeum Archeologicznego składa wiązanek kwiatów na grobie B. Erzepkiego na Cmentarzu Zasłużonych

Ryc. 7. Wystawa: „Najcenniejsze skarby gromadzone od 120 lat w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu”

Ryc. 8. Fragment wystawy: „Najcenniejsze skarby gromadzone od 120 lat w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu”

Ryc. 9. Występ Chóru Akademickiego Uniwersytetu im. A. Mickiewicza

mgr Zbigniew Karolczak, Jolanta Kendelska, Marian Kielma, Jan Kobza, mgr Maria Kostrzevska, mgr Henryka Krzyżañska, Klaudyna Kucharska, Jolanta Kulenty, Janina Łañiecka, Maria Łuczkowska, Urszula Machalla, Maria Matysiak, mgr Franciszek Matysiak, Władysław Natzel, Helena Niesyto, Janina Pacholska, Danuta Patrias, Urszula Piekarska, Mieczysław Seifert, Zofia Smoleniowa, mgr Mirosław Spychalski, mgr Ewa Stelmachowska, Zdzisława Szkudlarek, Alina Świerczyk, Jolanta Wołczyk, Olga Wypijewska, mgr Maria Zeylandowa, mgr Zbigniew Żurawski.

Z tej samej okazji Rada Państwa przyznała wręczone w terminie późniejszym następujące odznaczenia państwowe: Złoty Krzyż Zasługi otrzymali: Bożena Cieślakowa i mgr Zbigniew Pieczyński, Srebrny Krzyż Zasługi: Gertruda Krzyżaniakowa i doc. dr hab. Lech Krzyżaniak. Honorową odznakę „Za zasługi w rozwoju województwa poznańskiego” otrzymał dr St. Jasnosz. Uroczystej dekoracji odznaczonych dokonano w dniu 18 lutego 1978 r.

Tego samego dnia przedstawiciel Zarządu Głównego Zw. Zaw. Prac. Kultury i Sztuki przekazał na ręce dykcji Muzeum Medal przyznany przez Zarząd Główny ZZPKiS wraz z pismem gratulacyjnym jako drugiej placówce muzealnej w kraju.

W imieniu wyróżnionych i nagrodzonych podziękowała w serdecznych słowach Zofia Smoleniowa, kierowniczka Biblioteki Muzeum.

Przedstawicielom władz państwowych i partyjnych, dyrektorom i kierownikom placówek muzealnych, instytucjom i osobom współpracującym z Muzeum oraz

większości pracowników Muzeum, dyrektor dr. W. Błaszczak wręczył Medal Pamiątkowy, wybity z okazji 120-lecia, według projektu E. Smolibowskiego. Medal przedstawia część typowej dla końca epoki brązu popielnicy, znalezionej na cmentarzysku ludności kultury łużyckiej w Bruszczewie, badanym przed kilku laty przez Muzeum. Napis na awersie: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu — 1857 - 1977, na rewersie: 120 lat w służbie nauki i kultury (por. ilustracje na 1 i 4 stronie okładki).

Następnie odczytano część listów i telegramów gratulacyjnych nadesłanych z okazji 120-lecia przez czołowe instytucje naukowe i kulturalne oraz osobistości ze świata nauki i kultury a także przez placówki współpracujące z Muzeum (ogółem 110).

Spośród licznych, często bardzo obszernych pism gratulacyjnych przytaczamy poniżej w pełnym brzmieniu okolicznościowy list wiceministra Kultury i Sztuki — dr. J. Fajkowskiego:

„W związku z 120 rocznią działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, składam na ręce Towarzystwa Dyrektora gratulacje dla całego zespołu pracowników tej najstarszej archeologicznej placówki muzealnej w naszym kraju i życzę dalszych równie owocnych sukcesów.

W ciągu tych 120 lat działalności muzeum zanotowało wiele cennych sukcesów zarówno w zakresie gromadzenia i dokumentacji zbiorów, jak i badań naukowych oraz popularyzacji tych osiągnięć wśród szerokich kręgów społeczeństwa.

Wyrażam przekonanie, iż tak jak dotychczas, Wasza

zasłużona placówka będzie nadal realizowała postawione przed nią zadania i pomnoży swój wkład w dzieło przybliżenia przeszłości współczesnemu odbiorcy”.

Warszawa, dnia 19 października 1977 r.

Dr J. Fajkowski
Podsekretarz Stanu
w Ministerstwie Kultury i Sztuki

Bardzo serdeczne pisma wpłynęły również od Zarządu Głównego Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, od Instytutu Zachodniego, Muzeum Narodowego w Warszawie, Instytutu Historii Kultury Materialnej P.A.N. oraz od wielu pokrewnych placówek muzealnych z zagranicy.

Po zakończeniu części oficjalnej dokonano otwarcia okolicznościowej wystawy: „Najcenniejsze skarby gromadzone od 120 lat przez Muzeum Archeologiczne w Poznaniu”. W salach wystaw czasowych pokazano pojedyncze zabytki lub ich zespoły, przekazywane w ciągu 120-tu lat istnienia Muzeum do jego zbiorów przez osoby prywatne lub instytucje. Poszczególne zabytki zaopatrzone w objaśnienia podające rok znalezienia oraz nazwiska znalazców i ofiarodawców. Wystawiono również wszystkie odznaczenia przyznane dotychczas Muzeum Archeologicznemu za jego osiągnięcia. Autorem scenariusza i komisarzem wystawy był mgr Zbigniew Pieczyński. Ekspozycja cieszyła się zrozumiałym zainteresowaniem.

W godzinach popołudniowych rozpoczęła się sesja naukowa, której kolejno przewodniczyli: dr St. Jasnosz, mgr Z. Pieczyński, dr A. Prinke i doc. dr hab. L. Krzyżaniak. Wygłoszono następujące referaty dotyczące osiągnięć Muzeum Archeologicznego w badaniach naukowych i w działalności upowszechnieniowej: dr A. Prinke: *Rola Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w rozwoju badań nad epoką kamienia*; mgr Z. Pieczyński: *Badania Muzeum Archeologicznego w Poznaniu nad wczesną epoką brązu*; mgr M. Zeylandowa: *Wkład Muzeum Archeologicznego do badań nad kulturą łużycką w Wielkopolsce*; mgr Z. Żurawski: *Dorobek Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w badaniach nad kulturą pomorską*; dr St. Jasnosz: *Osiągnięcia Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w ba-*

daniach nad okresami późnolateńskim i wpływów rzymskich; mgr K. Dębska-Luty: *Osiągnięcia Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w badaniach nad wczesnym średniowieczem*; mgr Z. Karolczak: *Osiągnięcia Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w badaniach nad średniowieczną i nowożytną poznańską aglomeracją osadniczą*; mgr Z. Głogowski: *Muzeum Archeologiczne w Poznaniu w służbie społeczeństwu*.

W formie komunikatów przedstawiono następującą tematykę: doc. dr hab. L. Krzyżaniak: *Dorobek Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w zakresie współpracy z zagranicą*; konserwator zabytków archeologicznych na województwo poznańskie i miasto Poznań, mgr D. Durczewski: *Konserwatorstwo archeologiczne*; mgr A. Lipańska: *Zbiory i archiwum naukowe Muzeum Archeologicznego w Poznaniu*; Z. Smoloniowa: *Biblioteka Muzeum Archeologicznego w Poznaniu*; mgr W. Tezlaff: *Pracownie konserwacji zabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu*; dr W. Błaszczuk: *Oddziały Muzeum Archeologicznego w Gnieźnie i w Gieczu*; mgr Z. Głogowski: *Wkład Muzeum Archeologicznego do rozwoju nowoczesnego wystawiennictwa archeologicznego*; mgr E. Stelmachowska: *Formy współpracy naukowo-oświatowej z młodzieżą*.

Z uwagi na ograniczone limity czasowe, zarówno referaty jak i komunikaty przedstawiono w formie skróconej, postanawiając wydrukować je w wersji pierwotnej, poszerzone o materiały ilustracyjne i noty bibliograficzne, w roczniku muzealnym „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, poświęconym wyłącznie tej tematyce.

Referentom i uczestnikom sesji podziękował dyrektor dr W. Błaszczuk, zapraszając równocześnie wszystkich obecnych na uroczysty koncert Chóru Akademickiego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza pod dyktando doc. St. Kulczyńskiego. Koncert odbył się w sali konferencyjnej bezpośrednio po zakończeniu sesji.

W godzinach wieczornych zorganizowano w kawiarni „Techniczna” towarzyskie spotkanie wszystkich pracowników Muzeum.

Z okazji obchodów 120-lecia ukazało się kilka artykułów w prasie lokalnej i obszernych notatek w prasie krajowej, w których — obok krótkiej historii zbiorów — podkreślano naukowe i społeczne znaczenie tej placówki. Również radio i telewizja odnotowały to znaczące wydarzenie kulturalne.

